

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**KİTÂBU'L-İLİM
VE
HADİS KAYNAKLARINDAKİ YERİ**

Mustafa Fatih YAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Muhittin UYSAL

KONYA- 2010

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

(İmza)

Mustafa Fatih YAR

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Mustafa Fatih YAR tarafından hazırlanan ‘KİTÂBU’L-İLİM VE HADİS KAYNAKLARINDAKİ YERİ’ başlıklı bu çalışma 03/11/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Muhittin UYSAL

Danışman

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

Üye

Prof. Dr. Saffet KÖSE

Üye

ÖNSÖZ

Kur'an'ın ilk emrinin “oku” olması, ilk gelen vahiy olmanın yanı sıra bilgiye ve ilme verilen önemi görme açısından dikkat çekicidir. Okumak; sebep, mahiyet ve sonuç itibariyle insanoğlunu üstün kılan bir meziyettir. Maddi ve manevi hayatın gelişmesi yeni bilgilerin elde edilmesi ile olur. Gerek Kur'an'ı ve gerekse kevnî ayetleri anlamak, kendini anlamak ve tanımaktır. Birbirinin içinde gizli bir alemde yaşıyoruz. Hem içimizde hem de çok uzaklarda bir alem. İçimizde olanı görebilmek, uzaklarda olanı anlayabilmek için hem vahyi hem kainatı okumak gerekir.

Peygamberler medeniyetlerin temel taşlarını koymuşlardır. Onların verdikleri mesajlarla maddi ve manevi terakkî sağlanabilmiştir. Kainatın tek ve ilim sahibi olan Allah, varlığı anlayabilecek kadar akıl ve bilgiyi ademoğluna ihsan etmiştir. Ona düşen görev, bu ikisini dünya ve ahiret mutluluğunu elde edebileceği faydalı bir hale getirmektir. Bilginin kötüye kullanımı ilim olamaz. Bilgi faydalı ise ilim haline dönüşür.

Yüce Allah, “*Allah'ı hakkıyla ancak alim kulları bilir*” ve “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu*” buyurarak ilmin ve alimin önemine vurgu yapmış, Hz. Peygamber de (s.a.), ilim elde etmenin her müslüman için bir vazife olduğuna, ilmin yitik bir mal gibi aranması gerektiğine, ilim yolcusunun cennet yolunda olduğuna ancak faydalı ve uygulanan bilginin ilim olabileceğine dikkat çekmek suretiyle herkesin kendi kapasite ve imkanları nisbetinde ilimle iştiğal etmesini istemiştir.

Bilginin kaynağı olması münasebetiyle İslam'da ilmî faaliyetler vahyin yazılması ile başlamıştır. Bunu Kur'an'ın en önemli ve bağlayıcı tefsiri olan hadislerin yazılması devam ettirmiştir. İlk dönemlerde ilimden anlaşılan bu faaliyetler olmuştur.

Bir müslümanın öncelikleri, elbette yaratılış gayesine uygun olarak hareket etmek olacağına göre en önemli ilim, Kur'an ve sünnet bilgisi olacaktır. Dolayısıyla ilmin yazılması, toplanması ve tasnif edilmesi, Kur'an ve sünnet etrafında olmuştur. Gerek müstakil gerekse konu başlığı olarak ele alınan ilim, Kur'an'ın anlaşılması için hadislerin tespiti ve tavihi olarak kendini göstermiştir.

Hadislerin tasnifi ile ortaya çıkan “Kitabu’l-İlim”, İslam’ın ve müslüman bireyin bilgiyle olan ilişkisini belirleyen ilkeleri gösterdiği, aynı zamanda bilginin ne demek olduğunu satır aralarından okumanın mümkün olduğu bir kavramı ifade etmektedir. Hadis kaynaklarında önemli bir yeri olan “İlim”, birçok konuyla da irtibatlı olması nedeniyle çok geniş bir alana sahiptir. Bu nedenle ilk dönem kaynaklarının tasnif sistemlerinde yer alan “İlim” başlığı bizi daha sınırlı alan ve zaman diliminde çalışmaya sevketti.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hadis kaynaklarında geçtiği şekliyle Kitabu’l-İlim’in tanımı, kapsamı ve tasnif dönemi eserlerindeki yeri ele alınmıştır. İkinci bölümde de İlim hadislerinin tasnifi yapılarak kaynak ve sihat değerleri incelenmiştir.

Çalışmalarım esnasında yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Doç. Dr. Muhittin UYSAL’a ve diğer değerli hocalarıma, arkadaşlarıma ve özellikle desteğini esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Adıyaman, 2010

Mustafa Fatih YAR

	T. C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Fatih YAR	Numarası: 074244021004
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis	
	Danışmanı	Doç. Dr. Muhittin UYSAL	
Tezin Adı		KİTÂBU'L-İLİM VE HADİS KAYNAKLARINDAKİ YERİ	

ÖZET

Hz. Peygamber'in hayatında önemli bir yeri olan ilmin, daha sonraki dönemde hangi algılayış biçimiyle ele alındığı ve bugüne nasıl yansıdığı irdelenmesi gereken bir husustur. Bunun anlaşılması İslam'ın ilim anlayışını ve bu çerçevede ele alınan din-ilim münasebetini tespit etmemizde büyük bir rol oynayacaktır. Modern dünyanın en çok tartıştığı konulardan biri de budur.

İlk dönem tasnif edebiyatında Kitabu'l-ilm ve ilim başlığı altında nakledilmiş bütün rivayetler, bu çalışmamızın asıl konusunu teşkil etmektedir.

Öncelikle rivayetlerde bahsi geçen ilim kavramının anlam ve kapsamını tespit etmek gerekmektedir. Bundan sonra muhaddislerin bu rivayetleri ele alış biçimleri tahlil edilip yeniden bizim gözümüzle tasniflenmesi ve rivayetlerin güncel mesajını yakalayabilmek amacımız olacaktır.

Çalışmamızı muhtevanın çok geniş olması hasebiyle hicri ilk üç asır ile sınırlı tuttuk.

Rivayetlerin kaynak ve değerleri ise tasnif çalışmamız açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bir veya birkaç kaynakta ilim başlığında yer verilen rivayet başka bir kaynakta başka bir başlık altında sunulmaktadır ki, bu rivayetin anlaşılması ve değerlendirilmesinde bize ışık tutmuştur.

Yapmış olduğumuz tasnifte aslında rivayetlerin birçok başlık altında ele alınabileceğini görmüş olduk.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İlim, Hadis kaynakları, Kitâbu'l-ilm, Tasnif.

	T. C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
Student's	Name Surname	Mustafa Fatih YAR	ID: 074244021004
	Department/Field	Basic Islamic Studies / Hadith	
	Advisor	Assoc. Dr. Muhittin UYSAL	
Research Title		SCHOLARSHIP BOOKS (KİTÂBU'L-İLİM) AND PLACE OF HADITH SOURCES	

ABSTRACT

The scholarship had an important place in the life of Prophet, in the next period, what kind of comprehending method and how it reflected today must be researched. Comprehending this will play a big role to determine science comprehending of Islam and religion-science relation that is considered in this frame. This is one of the most negotiated subjects of modern world.

All narrations that have been narrated under titles of Scholarship Books (Kitabu'l-ilm) and science title at the first term classification literature composed main subject of our study.

First of all we have to determine means and content of scholarship term that is mentioned in the narrations. Then considering method of hadith scholars has been analyzed and classified and so we will be able to catch update message of the narrations.

The content is too wide in our study so we limited our study only with Hijri the first three centuries.

The resources and values of narratives has important place regarding our classification study. The narrations that are given under scholarship titles in one or a few resources can be provided under different scholar title in a different resource and this case enlightened us while comprehending and evaluating of this narration.

In fact, we saw that the narrations can be considered under many titles at our applied classification.

Key Words: Hadith, Scholarship, Hadith Resources, (Kitabu'l-ilm) Scholarship Books, Classification.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ.....	1
KONU VE KAYNAKLAR.....	1
1. Konu, Önemi ve Amacı.....	1
2. Metod ve Kaynaklar	3
3. Kavramsal Çerçeve ve Dini Bir Terim Olarak “İlim”	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTÂBU’L-İLİM

1. TANIMI VE KAPSAMI	9
2. HADİS LİTERATÜRÜ VE KİTABU’L-İLİM.....	10
2.1. Tasnif Devri Eserleri	13
2.1.1. Malik b. Enes (v. 179/795), Muvatta’	13
2.1.2. Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Müsned.....	13
2.1.3. Buhârî (v. 256/870), Sahîh.....	14
2.1.4. Müslim (v. 261/875), Sahîh	16
2.1.5. Tirmizî (v. 279/892), Sünen.....	17
2.1.6. Ebû Dâvud (v. 275/888), Sünen.....	18
2.1.7. İbn Mâce (v. 273/886), Sünen.....	19
2.1.8. Dârimî (v. 255/869), Sünen.....	20
2.1.9. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (v. 234/849), Kitâbu’l-ilm	21

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN TASNİFİ VE DEĞERİ

1. İLMİN ve ÂLİMİN ÖNEMİ	23
1.1. Âlimler, Peygamberlerin Varisleridirler.....	23
1.2. İlim, İnsanı İnce Anlayış Sahibi Yapar	23
1.3. İlimin Kaynağı Vahiydir.....	25
1.4. İlim, Yöneticilik İçin Gereklidir.....	28
1.5. Şeytan'a, Bir Âlimi Aldatmak Bin Âbidi Aldatmaktan Daha Zordur	30
1.6. İlim Halkası Diğerlerinden Daha Hayırlıdır.....	31
1.7. İnsanın Geride Bırakacağı En Hayırlı Şeylerden Birisi de İlimdir	32
1.8. İlim Yağmur Gibidir.....	33
1.9. İlim Sahibine ve Onu Öğretene Tüm Mahlukat Dua Eder.....	34
1.10. İlim Üstünlük Sebebidir	35
1.11. İlmi Öğrenen ya da Öğreten Olmak	41
1.12. İlim Ehli, Fitnelerden Korunmuştur	42
1.13. Allah'tan En Çok İlim Ehli Korkar	43
1.14. İlim, İnsanı Hem Allah'a Hem De Kullara Yaklaştırır	45
1.15. Âlimler Gökteki Yıldızlar Gibidir.....	46
2. İLİM ÖĞRENMEYE TEŞVİK	47
2.1. İlim Yolunda Olana Melekler Kanatlarını İndirirler	47
2.2. Gıpta edilecek iki kişi.....	49
2.3. Hz. Peygamber'in (s.a.) İlim Yolcularına Duası	49
2.4. İlim Yolcusu, Cennet Yolcusudur	51
2.5. İlim Tahsili İçin Gösterilen Çaba Cihaddır	54
2.6. İlim, Geçmiş Günahlara Keffarettir.....	56
2.7. Mü'min Cennete Girinceye Kadar İlme Doymaz	57
2.8. İlim Mü'minin Yitik Malıdır.....	59
2.9. Sabah-Akşam İlim Halkasına Katılmak	62
2.10. İlim Öğrenmek Her Müslümana Farzdır	63
2.11. İlim, Sadakanın En Faziletlisidir	66
2.12. İlim Tahsili Nafile İbadetten Hayırlıdır.....	66

2.13. İlim Peşinde Koşana En Az Bir Sevap Vardır	67
2.14. İlim En Güzel Hediye'dir	68
2.15. İlim, Gerçek Maksada Ulaştırır	68
2.16. İlim İçin Yolculuk Yapmak.....	69
2.17. İlim Tahsili İçin Sıkıntılara Katlanmak.....	71
2.18. İlim Müzakeresinde Bulunmak	73
3. İLMİN MAHİYETİ VE ÇEŞİTLERİ.....	79
3.1. Muhkem ve Müteşabih Olan İlim	79
3.2. Dînî İlimlerin Aslı Üçtür	80
3.3. Medine İlmi ve Âlimleri.....	80
3.4. Ahiret Bilgisi ve Sorgusu	81
3.5. Gizli İlim	82
3.6. Ehl-i Kitab'ın Sözleri ve İsrâiliyyat	82
3.7. Yabancı Dil.....	85
3.8. Faydalı İlim	86
4. İLMİN KAYDEDİLMESİ	88
4.1. İlmin Yazılması	88
4.2. Hadislerin Yazılmasının Yasaklanması.....	93
4.3. Hadislerin Yazılmasına İzin Verilmesi	96
4.4. Hz. Peygamber'in (s.a.) Kendi Adına Yalan Söyleyenlere Tehdidi	101
4.5. Hadis rivayetinin ağır sorumluluğu ve hassasiyeti.....	103
4.6. Hadislerin inkar edilmesi.....	105
5. İLİM ÖĞRETİMİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR	107
5.1. Kolaylaştırmak	107
5.2. Muhataba Göre Bilgi Vermek	110
5.3. Konuşma Tamamlanmadan Soruya Cevap Vermemek.....	113
5.4. Konunun Önemini Göstermek İçin Yüksek Sesle Konuşmak	113
5.5. Soru Sorarak Düşündürmek Ve Zihinleri Hazır Hale Getirmek	113
5.6. Uygun Yer ve Zamanı Gözetmek.....	114
5.7. Tekrar etmek.....	116
5.8. İletişim Engellerini Ortadan Kaldırmak	117

5.9. Soruya Kısa ve Net Cevap Vermek.....	119
5.10. İlim Tahsili Yapmak İsteyenlere İyi Muamele Etmek.....	120
5.11. Acele Etmemek, Tane Tane Konuşmak.....	123
5.12. İlim Öğretme Konusunda Herkesi Eşit Saymak.....	123
5.13. Güvenilir Olmak.....	124
6. İLİM ÖĞRENİMİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR.....	125
6.1. İlim Meclisinde Bulunma ve Oturma Adabı.....	125
6.2. Kendisinden Bilgi Alınan Kişi, Yaşça Küçük Olabilir.....	127
6.3. Soru Sormak ve Adabı.....	127
6.4. Utangaçlık ve kibir ilmin önündeki engellerdir.....	131
6.5. Hayâ, İlim Öğrenmeye Engel Değildir.....	131
6.6. Bilgi Alınan Kişinin Niyeti Önemlidir.....	132
6.7. Saygılı Olmak.....	133
7. İLİM SAHİBİ OLMANIN GEREKTİRDİĞİ DAVRANIŞLAR.....	134
7.1. Allah'tan Korkmak.....	134
7.2. Bilgiyi Yaymak.....	136
7.3. Sürekli Bilginin Peşinde Olmak.....	141
7.4. Faydalanmak ve Faydalandırmak.....	145
7.5. İlmi Saklamamak.....	146
7.6. Emri ve Sorumluluğu Altındakilere İlim Öğretmek.....	148
7.7. Bilginin Doğruluğunu Araştırmak, Şüpheden Kaçınmak.....	148
7.8. “Her Bilenin Üstünde Bir Bilen Vardır” Düsturuna Sahip Olmak.....	149
7.9. Gereksiz ve Düşmanca Yapılan Tartışmalardan Kaçınmak.....	151
7.10. İlmi Tartışmaların Câiz Olmadığı Yerler.....	152
7.11. Hayırlı İşlerde Öncülük Etmek.....	153
7.12. Hayra Vesile Olmak.....	154
7.13. Bidat ve Hurafelerden Kaçınmak.....	156
7.14. Sünneti İhya Etmek.....	157
7.15. Şahsiyetli Olmak ve İlmin İzzetini Korumak.....	158
7.16. Görüş ve Davranışlarında Aşırıya Gitmemek.....	161
7.17. İlmi, Makam ve Şöhret Gibi Menfaatler İçin Kullanmamak.....	162

7.18. İlmîni Ahlakla Bütünleştirmek.....	167
7.19. Kur'ân-ı Kerim'i Dayanaksız Fikirlerle Açıklamamak.....	168
7.20. Yanıltıcı Söz Söylemekten Kaçınmak.....	168
7.21. Bilgi Sahibi Olmadığı Konularda Konuşmamak, Fetva Vermemek.....	169
7.22. Kur'ân Okumak ve Dinlemek	169
7.23. Haset ve Kibirden Uzak Olmak.....	171
7.24. Dinine Saygı Göstermek	172
8. İLMİN ORTADAN KALKMASI.....	172
8.1. İlmînin Azalması, Cehaletin Çoğalması Kıyamettir	172
8.2. İlim, Âlimlerin Ortadan Kalkmasıyla Kaybolur.....	174
8.3. Faydalanılmayan İlim, Ortadan Kalkmış Demektir	175
8.4. Eğitim ve Öğretimin Olmadığı Yerde İlim Kaybolur	178
8.5. İlmînin Felaketi Unutmak ve Müzakereyi Terk Etmektir	180
9. BİLGİYİ ELDE ETME YOLLARI.....	181
9.1. Dinleme (Semâ')	181
9.2. Okuma veya Sunma (Kıraat veya Arz)	183
9.3. Yazı Yoluyla (Munâvele).....	185
10. İLİM AMEL İLİŞKİSİ	187
10.1. İlmîni Önemsemek Ona Tâbi Olmayı Gerektirir.....	187
10.2. Allah, Söze Değil, Niyet ve Amele Bakar.....	188
10.3. İlim Ameli Gerektirir.....	189
11. DEĞERLENDİRME	210
SONUÇ.....	214
BİBLİYOGRAFYA	216

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselam
Bk.	: Bakınız
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
H.no:	: Hadis numarası
H.z.	: Hazreti
Ktp.	: Kütüphanesi
md.	: Maddesi
r.a.	: Radiyallahü anh
s.	: Sayfa
s.a.	: Sallallahü aleyhi ve Sellem
ŞİA.	: Şamil İslam Ansiklopedisi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
Yay.	: Yayınları
v.	: Vefatı

GİRİŞ

KONU VE KAYNAKLAR

1. Konu, Önemi ve Amacı

Ümmî Peygamberin kavmine getirdiği ve bütün hayatı boyunca en iyi şekilde uygulamaya konulmasında ısrar ettiği şey ilim elde etmektir. Bütün gayretlerine rağmen hemşehrileri O'nun öğütlerine kulaklarını tıkadılar. Hatta O'na ve O'na inananlara her türlü zorbalığı reva gördüler. Sonucunda müminler kendilerini daha emniyette hissedecekleri Medine'ye göçtüler. Ve Medine'de kendi türünde dünyanın ilk yazılı anayasasını ortaya koydular ve bir şehir devleti kurdular.

Medine'de ilk girişilen iş Mescid-i Nebeviyi inşa etmek olmuştur. Bu binanın bir kısmında, yerden biraz yüksekçe, Suffa denilen, üstü hurma dallarıyla örtülü bir bölüm inşa edilmişti. Abdullah b. Said b. el-As orada yazı öğreten bir öğretmendi. Talebelerin sayısı daimi olanlar 70-80 idi. Bu bazen 400'e kadar çıkıyordu. Hicretin 2. yılı "Dâru'l-kurrâ" denilen bir okulun da olduğu rivayet edilmektedir. Belazurî'ye göre Hz. Peygamber zamanında Medine'de dokuz cami vardı. Bunlar aynı zamanda birer okuldu. Taberî, Muaz b. Cebel'in köy köy gezerek okullar kurduğunu ve onları idare ettiğini anlatır.¹

Hz. Peygamber, ilmin yaygınlaşmasının en önemli şartı olan okuma-yazma faaliyetlerini her fırsat ve imkanda devam ettirmiştir. Vahyin yazılmasıyla başlayan bu faaliyet; anlaşmalar, mektuplar ve hadislerin yazılması şeklinde devam etmiştir.

İlk dönemlerden itibaren yazılmaya başlayan Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamaları Hz. Peygamber'in vefatıyla daha da fazla bir önem kazanmıştır. Vahyi anlama ve yorumlamada vazgeçilmez bir yere sahip olan hadislerin ezberlenmesi, yazılması, bir araya toplanması ve konularına göre tasnif edilmesi süreci çok uzun sürmemiştir. Konunun önemi ve hassasiyeti, hadis rivayetiyle meşgul olan herkesi çok

¹ M. Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, s. 28-29.

daha dikkatli ve sistematik davranmaya sevk etmiştir. Sened zinciri ve bu zincirde yer alan halkaların her birinin güvenilirliği tarihte bir ilkin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bir araya toplanan binlerce rivayet arasından hangilerinin muteber olduğu araştırılırken bir taraftan da bu rivayetlerin bir müslümanın günlük hayatında nasıl bir kılavuzluk yapacağı da düşünülerek hadislerin tasnifi gerçekleştirilmiştir. Yapılan tasnifle müstakil bir konu başlığında ortaya çıkarılan küçük çaplı eserler olduğu gibi, daha kapsamlı, bütün konuları içine alan eserler de meydana getirilmiştir. Bu tasnif sistemi içerisinde yerini alan “İlim” bahsi ayrı bir öneme sahiptir.

Medeniyetler bilgi ve bilincin birlikteliği olan ilim üzerine inşa edilmişlerdir. İslam medeniyeti de bilgi ve bilincin ürünüdür. İlahî kaynaklı, beşer ürünü olan bu medeniyet hangi temeller üzerine oturduğunu bilmek durumundadır.

Hz. Peygamber’in hayatında önemli bir yeri olan ilmin, daha sonraki dönemde hangi algılayış biçimiyle ele alındığı ve bugüne nasıl yansıdığı irdelenmesi gereken bir husustur. Bunun anlaşılması İslam’ın ilim anlayışını ve bu çerçevede ele alınan din-ilim münasebetini tespit etmemizde büyük bir rol oynayacaktır. Modern dünyanın en çok tartıştığı konulardan biri de budur.

İslam’ın bilgiye verdiği değerin tespit ve tayininin, ayet ve hadislerin iyi anlaşılması ile olacağı muhakkaktır. Fakat bu anlama çabası dünden bugüne mi, yoksa bugünden düne doğru mu olacaktır? Fitratın gereği herkes; zaman, yer ve bilgi seviyesiyle sınırlı mıdır? İşte burada musanniflerin kendi dönemlerinde ilme bakışıyla bugünkü bakış arasında ne kadar benzerlikler ve farklılıkların olduğu, yaşadığımız değişimi de bir ölçüde ortaya çıkaracaktır.

İlk dönem tasnif edebiyatında Kitabu’l-İlim ve İlim başlığı altında nakledilmiş bütün rivayetler, bu çalışmamızın asıl konusunu teşkil etmektedir.

Öncelikle rivayetlerde bahsi geçen ilim kavramının anlam ve kapsamını tespit etmek gerekmektedir. Bundan sonra muhaddislerin bu rivayetleri ele alış biçimleri tahlil edilip yeniden bizim gözümüzle tasniflenmesi ve rivayetlerin güncel mesajını yakalayabilmek amacımız olacaktır.

2. Metod ve Kaynaklar

Çalışmamızı muhtevanın çok geniş olması hasebiyle hicri ilk üç asır ile sınırlı tuttuk. İlk dönem kaynaklarından, özellikle Kütüb-i tis'a olarak ifade edilen temel hadis kaynakları üzerinde yoğunlaştık. Öncelikle yeniden ve bugünden rivayetlere bakarak yaptığımız tasnif çalışmasında İmam Mâlik'in Muvatta'ı, Buhârî ve Müslim'in Sahihleri, Tirmizî ve Ebû Dâvud'un Sünenlerinde yer alan Kitabu'l-ilm, İbn Mâce ve Dârimî'nin Sünenlerinin Mukaddimelerinde yer verdikleri ilimle ilgili bâblar ve Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinin "el-Fethu'r-rabbânî Tertibi"nde yer alan "İlim" bölümü, herbiri tamamen taranmış ve elde edilen doküman, tekrarlar çıkartılarak yeni bir tasnifte sunulmuştur. Sünen-i Nesâî'de Kitâbu'l-ilm olmaması münasebetiyle bu tasnifte kaynak olarak kendisine yer veremedik. Çalışmamızın çerçevesi gereği hicrî üçüncü asırdan sonraki eserler de tasnifimizde yer almadı.

Müstakil bir çalışma olan Ebû Hayseme (v. 234/849)'nin Kitâbu'l-ilm'i hicrî ikinci ve üçüncü asırda ilim telakkisini ve bu konuda bir araya getirilmiş rivayetleri topluca görme açısından önem arz etmektedir.

Konumuzun Kitabü'l-ilm olması münasebetiyle bu başlık altında olmadığı halde ilmi ilgilendiren hadisler, çalışma sahamız dışında kaldı. Fakat İbn Mâce ve Darimî'nin Kitabü'l-ilmeleri olmamakla beraber, Mukaddimelerinde yer verdikleri ilim hadislerine yer vermemenin büyük bir eksiklik olacağını gördüğümüz için, sadece ilmi ilgilendiren bâb başlıklarını tasnifimize dahil ettik.

Rivayetlerin kaynak ve değerleri ise tasnif çalışmamız açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bir veya birkaç kaynakta ilim başlığında yer verilen rivayet başka bir kaynakta başka bir başlık altında sunulmaktadır ki, bu rivayetin anlaşılması ve değerlendirilmesinde bize ışık tutmuştur. Kaynakların verilmesinde öncelikle bize tasnif çalışmasında kaynaklık eden eserin, daha sonra diğerlerinin verilmesini, rivayetin ilim konusu ile olan ilgisini tespit etme açısından, uygun gördük. Eğer rivayet birkaç eserde ilim başlığında geçmişse o zaman kütüb-i sitte sıralamasına dikkat ettik.

3. Kavramsal Çerçeve ve Dini Bir Terim Olarak “İlim”

İlim için birçok tanım yapılır. Genel olarak insan zihnine (ve gönlüne) konu olan her şey demektir. Sözlük anlamıyla ilim, mutlak olarak bilmek, bir şeyin şuurda hâsıl olması, sağlam olarak bilmek, kesin olarak bilmek, deneyerek bilmek, bir şeyin gerçeğini bilmek”,² “cehâletin zıddı”³, “bir şeyi tanımak”⁴ “bir şeyin hakikatini bilmek, okuyarak öğrenilen bilgi”⁵, “haber, vâkıf olmak ve bir takım işlerle ilgili olup okumakla tahsil olunan ma'lumât”⁶ anlamlarına gelmektedir. Râgıb, Müfredât'ında şu tanıımı yapar: “İlim, amelî-dinî yükümlülüklerle vukûftur ki, ancak bunların yerine getirilmesi ile tam olur.”⁷

İlâhî bir sıfat olarak “Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi”⁸ diye tanımlanabilir. Kur'an'da Allah'ın; en yetkin şekliyle bilen bir varlık olduğu, alîm, habîr, şehîd, hâfız, muhsî, vâsi' gibi isimlerle ifade edilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde ilim "zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikâr her şeyi ve her hadiseyi müşahede etmişçesine hakkıyla bilmek" mânasına gelir.⁹

İslamî terminolojide ilim terimi; "bilgi" kelimesini karşılamak için kullanıldığı gibi, herhangi bir bilgi şubelerini ifade için de kullanılır. Meselâ; kelâm ilmi, tefsir ilmi gibi. Keza, ilim ve bilgi terimlerinin bazen marifet kelimesiyle karşılandığı da bilinir.¹⁰

Seyyid Şerif Cürçânî'ye göre ilim, “gerçeğe ve vakıya uygun düşen bilgi ve kanaattir.”¹¹ Bu anlayışa göre, yanlış malûmata ilim (bilgi) denilemez. Cürçânî ilim için şu tarifleri de yapar: "İlim; bir şeyi olduğu gibi idrak etmektir. Gizlilik ve kapalılığın

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII/416.

³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II/152.

⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s.1472.

⁵ Ferit Devellioğlu, *Lûgat*, s. 428.

⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, s.947.

⁷ Râgıb, *el-Müfredât*, II/114.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII/416.

⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, “İlim” *DİA.*, XXII/108-109.

¹⁰ Pusmaz, Durak, “İlim” *ŞİA.*, IV/80-82.

¹¹ Cürçani, *et-Ta'rifat*, s.160-167.

kalkmasıdır. Nefsin, bir şeyin manasına ulaşmasıdır. Düşünen ile düşünülen arasında hususi bir alâkadır."¹²

İlim, kesin olsun veya olmasın kavram (tasavvur) veya hüküm olarak mutlak manasıyla idrak etmektir. İlim; düşünme, fehmetme ve hayal etme manalarına da gelir."¹³

Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'e göre ilim, "malûm olanın, olduğu hal üzere bilinmesidir." Bu yaratılmışların ilmidir. Allah-u Teâla'nın ilmi ise; bir şeyin (eşyanın) aslının ne olduğunu ve ne olacağını kuşatması ve haberdar olmasıdır.¹⁴

İlim kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de 750 yerde geçmekte olup, yaklaşık 380 âyetinde isim, muhtelif fiil sîğaları ve sıfat şeklinde Allah'a nisbet edilmiştir.¹⁵ Fahreddin er-Râzî, Kur'ân-ı Kerîm'de "ta'lîm" kökünden türemiş fiiller Allah'a izafe edilmekle birlikte "muallim" isminin O'nun için kullanılmayacağı konusunda ittifak edildiğini kaydeder.¹⁶ İlim sıfatının Kur'an örgüsündeki ilgi alanları çok geniş olup, çeşitli münasebetlerle onun kapsamına giren birçok nesne ve olaya temas edilir. Meselâ göklerde ve yerde bulunan her şeyi, insanların kalplerinde gizledikleri veya açıkladıkları bütün düşünceleri, yere gireni ve yerden çıkanı, karadaki ve denizdekileri, insanların bildikleri ve bilmediklerini Allah bilir.¹⁷ Bununla birlikte Allah kimin daha güzel davranacağını, kimin hayır, kimin şer işleyeceğini, Allah'a ve peygamberlere kimin yardım edeceğini herkese göstermek amacıyla insanları imtihana tâbi tutmuştur.¹⁸ İbnü'l-Cevzî Kur'an'da yer alan ilmin "bilmek, anlamak, ayırt etmek, görmek, akıl, izin, kitap, Kur'an, rasûl, üstün yetenek ve isabetsiz bilgi" mânalarına geldiğini kaydeder.¹⁹

¹² a.g.e.

¹³ Pusmaz, Durak, "İlim" ŞİA., IV/80-82.

¹⁴ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 15.

¹⁵ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s.596-611.

¹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, I/118.

¹⁷ Hud: 11/5; Fâtır: 35/38; Teğâbün: 64/4; Hadîd: 57/4.

¹⁸ Mülk: 67/2.

¹⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, "İlim" DİA., XXII, 108-109.

İslâm'a göre ilim ve hikmet, müminin kaybolmuş malıdır; mümin, yerine ve söyleyene bakmaksızın onu nerede bulursa alır.²⁰ Her fenalığın, hatta küfür ve şirkin de başı bilgisizlik ve cehalettir. Küfrün ne demek olduğunu bilen bir kimse kâfir olmaz. Şirkin ne demek olduğunu bilen, başkalarını Allah'a ortak koşmaz, Allah'tan başkasına ibadet etmez. Bunun içindir ki Kur'an-ı Kerim'de "*Sakın ha! cahillerden olma*"²¹ buyurulmuştur. Kur'an-ı Kerim'in açıkça ifade ettiğine göre, "*Kulları içerisinde Allah'ı ancak âlimler bilir (ve O'ndan hakkıyla âlimler korkar).*"²²

Kur'an-ı Kerim'de ilmin her çeşidi övülmüş, bilenlerle bilmeyenlerin bir olamayacağı açıkça belirtilmiştir: "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*"²³ İslâm ilmin, âlimin ve ilim yolcusunun değerini yükseltmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "*Allah, içinizden iman edenlerle kendilerine ilim verilenlerin değerini yükseltir*"²⁴ buyrulur.

Peygamber efendimiz de (s.a.) hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

*“Âlimler, ancak miras olarak ilim bırakan peygamberlere vâris olanlardır. Bu ilim mirasını alan, bol ve büyük bir nasip almıştır”*²⁵.

*“Âlimin âbide karşı üstünlüğü benim sizin en aşağı mertebede olanınıza karşı üstünlüğüm gibidir. Sonra Rasûlullah (s.a.) şöyle devam etti: Allah ve Melekleri, göklerin ve yerlerin halkı, hatta yuvasındaki karıncalar hatta balıklar, insanlara hayır ve faydalı şeyler öğreten kimseye dua ederler.”*²⁶

“Kim ilim elde etmek için bir yol tutarsa Allah'ta onu Cennetine giden yola iletir. Melekler ilim öğrencisinin razı olması için kanatlarını indirirler. Bir âlim için göktekiler ve yerdekiler hatta denizdeki balıklar bile o âlimin bağışlanması için Allah'a yalvarırlar. Âlim-bilgili bir kimsenin cahillikle ibadet eden bir kimseye karşı üstünlüğü, Ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin varisleridirler.

²⁰ Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Zühd”, 15.

²¹ En'âm: 5/35.

²² Fâtır: 35/28.

²³ Zümer: 39/9.

²⁴ Mücadele: 58/15.

²⁵ Buhârî, “İlim”, 10; Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 39; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1.

²⁶ Tirmizî, “İlim”, 19; Dârimî, “Mukaddime”: 29.

*Peygamberler miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakmışlardır; onlar sadece miras olarak ilim bırakmışlardır. Kim, ilimden nasibini alırsa çok büyük hayırlara kavuşmuş olur.”*²⁷

*“İki kişiden başkasına gıpta olmaz: Allah tarafından kendisine mal verilip de hakk yolunda o malı harcayabilen kimse, Allah tarafından kendisine hikmet verilip de onunla hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse.”*²⁸

*“Değerli bilgiler mü’minin yitik malıdır onu nerede bulursa almaya daha hak sahibidir.”*²⁹

*“Sadakanın en faziletlisi, bir müslümanın ilim öğrenmesi, sonra da o ilmi müslüman kardeşine öğretmesidir.”*³⁰

*“İlmin (kaldırılıp) yerine cehaletin gelmesi, içki ve zinanın da yaygınlaşması kıyamet alâmetlerindedir.”*³¹

Görülüyor ki, dünya ve ahiret saadetinin anahtarı ilimdir. İlim, amellerin en faziletlisidir. Yukarıdaki emir ve sözlerin ışığında, İslâmiyet ile ilim birbirinden ayrılmaz iki şeydir, demek mümkündür.

Gerek Kur’an’da ve gerekse hadislerde, ilim ve âlim kavramlarının tarif bakımından net olarak açıklanmadığı görülmektedir. Mutlak anlamda insanın dünya ve ahiretine faydalı olan her bilgi ilim olarak tarif edilebilir.

İlk dönem muhaddislerin ise ilim kavramından, öncelikle hadis ilmi ve rivayetini anladıklarını söyleyebiliriz.

İlim kelimesi, ilimler tarihi boyunca "belli bir alana ait sistemli bilgi birikimini ifade eden disiplin" mânasında da kullanılmıştır. Fen teriminin de İslâm’ın klasik

²⁷ Tirmizî, “İlim”, 19; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; Dârimî, “Mukaddime”, 32; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/196, H.no: 21612.

²⁸ Buhârî, “İlim”, 15; “Zekât”, 5; “Ahkâm”, 3; “İtisâm”, 13; Müslim, “Salâtu’l-müsâfirîn”, 1930, 1933; Tirmizî, “Birr”, 24; İbn Mâce, “Zühd”, 22; H.no:4208; İbnü’l-Mübârek, *Zühd*, s.353, H.no:994; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/385, H.no:3651, I/432, H.no:4109.

²⁹ Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Zühd”: 15; Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, I/118, H.no: 146.

³⁰ İbn Mâce, “Mukaddime”, 20.

³¹ Buhârî, “İlim”, 21; Müslim, “İlim”, 2671; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/151, H.no: 12466.

çağında herhangi bir ilmî disiplini yahut bir ilme ait alt disiplinlerin her birini karşıladığı bilinmektedir. Modern dönemde fen ve din ilimlerini kapsayacak şekilde de kullanılmış, ancak çok defa dinî ilimler için ilim, fennî ilimler için fen kelimesi tercih edilmiştir.

Modern bilimin gelişmesi ve batılı bilim adamlarının bilim tarifleri karşısında yeniden tanım ihtiyacı hissedilen ilim, batı sisteminin anlayışından tamamen farklıdır. Bilgi arayışı demek olan ilim, sadece İslamî dünya görüşü dahilinde ve Allah'ın rızası için aranırsa bir değer kazanır. Bu yolla, İslam içinde bilim kendi başına bir değer değil, ebedî bir değerler manzumesinin sonucudur.³²

İlim genel olarak iki kategoriye ayrılır; etik ve ahlâkî çatıyı oluşturan vahyedilmiş bilgi ile ibadet'in gereği bir bilgi ve yükümlülük olan (bilgiyi) arama, yani edinilen (kesbî) bilgidir. Kesbî bilgi iki alt kategoriye daha ayrılır: bireylerin yaşaması için vazgeçilmez olan etik ve ahlak gibi 'farz-ı ayn' bilgi ile bir toplumun yaşaması için zorunlu olan 'farz-ı kifâye' bilgidir. Bireyin ya da toplumun faydası uğruna bilgi aranması ibadettir. Bilim için bilim anlayışı ise reddedilmiştir.³³

İlim kavramı, çok boyutlu ve insanlık tarihiyle birlikte, Hz. Adem'in eşyanın ismini öğrenmesiyle, başlayan tarihî bir derinliğe sahiptir. Tabi ki bu çalışmamızda bizi ilgilendiren tarafı, rivayetlerde geçen ilim kavramının anlam ve mahiyetini tespit edebilmektir.

Bu izahattan sonra çalışmamızın birinci bölümünü oluşturan "Kitâbü'l-İlim" kavramı ele alınarak, anlam ve mahiyeti incelenecektir.

³² Armağan M., *İslam Bilimi Tartışmaları*, s.74. (Z. Serdar'ın "İslam Bilimi olmadan, İslam Medeniyeti Düşünülemez" adlı makalesinden alınmıştır.)

³³ a.g.e. s.106.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTÂBU'L-İLİM

1. TANIMI VE KAPSAMI

Hadislerin konularına göre ayrıldığı tasnif devri eserlerinin, müstakil bir başlık altında olabildikleri gibi birçok konuyu kapsayan çalışmalar olduğu günümüze kadar ulaşan örneklerinde görülmektedir. Kitabu'l-ilm, bu tasnif sistemi içerisinde yerini almış ana başlıklardan birisidir. Musannifin ilim algısı, rivayetin ilimle ilgisi, eserin yazılış amacı ve seçilen yöntem çerçevesinde oluşturulan ilim kitapları, rivayetlerin azlığı ve çokluğu, bâb başlıklarının zenginliği ve aynı zamanda rivayetlerin sıhhat dereceleri bakımından farklılık arz etmektedir.

Bu manada “Kitabu'l-ilm”i şöyle tanımlayabiliriz; Hz. Peygamber’in (s.a.), sahabîlerin ve onların talebeleri olan tâbînin, ilmin önemi, mahiyeti, öğretimi, amelle olan ilişkisi, elde etme yolları, bunun zorlukları ve mükafatları, ilmin kaybolmasının nedenleri gibi mevzuları bildiren söz, fiil ve takrirlerinden meydana gelen rivayetleri bir arada toplayan bölüm ya da eserlerdir.

Kitabu'l-ilm'in kapsamının, mahiyeti gereği çok geniş olduğu anlaşılmaktadır. En basit bilgi de, en karmaşık detayları inceleyen sistematik bilgi de ilim kavramıyla ifade edilebilmektedir. Bununla birlikte vahy kaynaklı ve dini metinlere dayanan ilimler olduğu gibi, tecrübe ve araştırma ürünü olan sosyal ve fen bilimleri de ilim kavramı içerisinde değerlendirilebilmektedir. İlim kavramının bu geniş kapsamı, doğal olarak, hadis literatüründe yer alan kitabu'l-ilm kavramını da etkilemektedir.

Musanniflerin farklı yaklaşımları sonucunda kimi yerde sadece hadis rivayetiyle sınırlandırılan ilim, kimi yerde biraz daha genişletilerek dini ilimler olarak tanımlanmış, kimi yerde de dünya ve ahireti için faydalı olan, insanoğlunun dâireyn saadetini temin eden her bilgi ilim tanımlamasına dahil edilmiştir. Mesela, “ilmin

yazılması” ifadesinden Hz. Ömer’in, “*İlmi yazıyla kaydediniz*”³⁴ sözünde olduğu gibi, hadislerin yazılması kastedilmiştir. Kabre girmiş kimseye de: “*Bu adam (yâni Muhammed) hakkındaki ilmin nedir? diye sorulacak*”³⁵ ifadesinde de, ilmin daha sınırlı bir alana kaydığı görülmektedir. Hz. Peygamber’in: “*Allahım! Faydasız ilimden sana sığınırım*”³⁶ duasında ise daha geniş bir anlam ve boyut kazandığı anlaşılmaktadır.

2. HADİS LİTERATÜRÜ VE KİTABU’L-İLİM

Hadis literatüründe ilim kavramı, merkezî önem taşıyan terimlerden biri olmuştur. Esasen ilk dönemlerde ilim kelimesinin kapsamına Kur’an, hadis ve fıkıhın girdiği, fakat özellikle bununla daha çok hadisin kastedildiği anlaşılmaktadır. Henüz ilimlerin branşlara ayrılmadığı bir dönemde gerek tefsir gerekse fıkıh, sünnet bilgisi ve kültürünü ifade ediyordu. Çünkü ilim başlığında istisnasız ele alınan, ilmin yazılması ve ilmin korunması, hadislerin yazılması ve ezberlenmesi; ilmin ortadan kalkması ise meselelerin çözümünde ortaya konan Kur’an ve hadis bilgisi anlamına geliyordu. Dolayısıyla Kur’ân’ın en önemli ve bağlayıcı tefsiri olan hadislerin en doğru şekliyle hayata aktarılmasını ifade eden fıkıh da bu anlamda bu ilmin bir parçasıydı. Hadis literatüründe Kitâbu’l-ilm’in genel karakteristiği tam anlamıyla buna işaret etmektedir.

Öncelikle hadis literatürü ve tasnif sistemini kısaca açıklayacak olursak; Tasnif devrinde başlayıp süregelen iki ana tasnif sistemi görülmektedir. Bunlardan biri hadislerin, onları rivayet eden sahâbî râvilerin isimlerine göre sıralanması (ale’r-ricâl), ikincisi de konularına göre (ale’l-ebvâb) tasnife tâbi tutulmasıdır. Tasnif sistemleri, musanniflerin amaçlarına uygun olarak ortaya çıkmışlardır. Musannif ve müelliflerin maksadları ise, tabî olarak farklılıklar arzedecektir.

Ale’r-ricâl sistemde sahâbî râviler, muhtelif kriterlere göre sıralanır ve her birinden rivayet edilen hadisler, konularına bakılmaksızın isimleri altına dercedilir. Kriter olarak da sahâbilerin müslüman olmakta kıdemi, Hz. Peygamber’e yakınlık

³⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 43; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX/49, H.no: 26955; Hâkim, *el-Müstedrek*, I/188.

³⁵ Buhârî, “İlim”, 24.

³⁶ İbn Mâce, “Mukaddime”, 23.

derecesi gibi hususlar benimsenir. Meselâ, Ebû Davud et-Tayâlisi (v. 204/819) ve Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)'in Müsnedlerinde aşere-i mübeşşere'den ilk halife Ebû Bekr'in Müsned'i ilk sırayı alır. Bu sistem, hadis metinlerini, olduğu gibi korumak, ricâle ait rivayetleri bir arada tesbit ve hüküm istinbatı için bir araya toplamak maksadından kaynaklanmaktadır. Müsnedlerden başka Mu'cemler de bu sisteme sahiptirler. Ancak mu'cemlerde, musannifin hocaları ya alfabetik, ya kabilelerine göre bir sıralamaya tâbi tutulmak suretiyle onların rivayet ettikleri hadisler ardarda verilir. Taberânî (v. 360/971)'nin üç mu'cemi bu grubun en meşhur örneğini teşkil eder.³⁷

Ale'l-ebvâb sistemde hadisler, râvilerine bakılmadan konularına göre taksim ve tasnife tabi tutulurlar. Herhangi bir konunun esas ve talî noktalarıyla ilgili hadisleri bir arada bulmak mümkün olur. Zaten bu sistemin temelinde yatan ana gaye, hadisleri delil oldukları konularda zikretmek ve onlar için birer "bâb" tahsis etmektir. Bu sistemle meydana getirilmiş eserlerin genel adı "Musannef"tir. Tasnif devri edebiyatı içinde Abdurrezzak b. Hemmâm (v. 211/826) gibi musanniflerin eserleri de bu genel adı taşımaktadırlar. Câmi'ler ve Sünen'ler ve bunlara bağlı olarak müstedrek, müstahrec zevâid v.s. gibi isimlerle meydana getirilmiş eserler de bu türe dahildirler. Sistematik olarak, kolaylıkla yararlanma imkânı veren musannef türü, Hadis edebiyâtı'nın hakim sistemidir.³⁸

Bu sistemin örneklerinden olan Sünen-i Dârimî'nin mukaddimesinde ilim konusu, hadislerden ve ilk devir İslâm büyüklerinin görüşlerinden hareketle geniş biçimde ele alınmıştır. Müstakil bir başlık vermediği ilimle ilgili gördüğü rivayetleri naklettiği bâb isimleriyle ilim bahsine işaret etmiştir. Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahîh'inde *Kitâbü'l-İlm*'in *Kitâbü'l-îmân*'dan hemen sonra gelmesi onun konuya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Bu başlık altında verilen bilgiler, sistematik görünmese de temel olarak hadis ilmini öğretme ve öğrenmede izlenecek yolları anlatmaktadır. Sünen-i Ebû Davud'da, "Kitâbü'l-İlm" yine rivayete dayalı bilgilere dair olup ilmin önemi, Ehl-i kitap'tan edinilen bilgilerin değerlendirilmesi, uydurma hadisler, din ilmini dünya için öğrenmenin manevî sakıncaları gibi konuları içerir. Müslim, el-Câmiu's-sahîh'inde kısa

³⁷ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.49-50.

³⁸ *age.* s.50.

bir bölüm olan *Kitâbü'l-İlm*'de, Kur'an'ın tefsirinde ilmin rolünü ve sünnetin değerini belirtir. Tirmizî'de de gördüğümüz *Kitâbu'l-İlim*, ilmin öneminden ilim-amel ilişkisine kadar bir çok mevzuya değinir. İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bu başlık altında bir bölüm yer almamakla birlikte bu eser de, mukaddimesinin büyük bir kısmını ilme ayırmıştır.

Konularına göre sınıflandırılmış hadis kitaplarının yanında, münferit bâbli kitaplar da vardır. Bu kitapların gerek tasnif devrinin ilk zamanlarında ve gerekse üçüncü asrın parlak tasnif döneminde ve müteakip devirlerde her iki türün yan yana yaşadığı görülmektedir. Bu münferit bâbli hadis kitaplarını kaynaklarda görmekteyiz. İbn Cüreyc (v. 150/767)'in “*Kitabu'l-menasiik*”i, Abdullah b. Mübarek (v. 181/797) ve Esed b. Musa b. İbrahim el-Umevî (v. 212/827)'nin “*Kitabu'z-zühd*”ü ve Nuaym b. Hammad el-Huzâî (v. 228/843)'nin “*Kitabu'l-fiten*”i gibi bize kadar intikal edenleri vardır.³⁹

Kaynak olarak bu çalışmamızda istifade ettiğimiz Züheyr b. Harb Ebû Hayseme (v. 234/849)'nin “*Kitabu'l-ilm*”i de bunlardan biridir. Bu eserle ilgili olarak aşağıda bilgi verilecektir.

Kitabu'l-İlim başlıklı başka münferit eserlerinde kaynaklarda zikredildiği görülmektedir. Hâris b. Esed el-Muhasibî (v. 243/857)'ye ait *Kitabu'l-İlim* çalışması Tunus'da tahkikli olarak basılmıştır. El-Muhasibî bu eserinde ilmi üçe ayırır: 1. Helal ve haramlardan ibaret olan ve dünya ahkâmını bildiren zâhir ilmi. 2. Ahiret ahkâmını bildiren bâtın ilmi. 3. Yüce Yaratan Allah'ın bilgisi.⁴⁰ Bu eser tasavvufî bir içeriğe sahiptir.

Tespit edebildiğimiz ve baskılarına ulaşamadığımız, ilk üç asıra ait diğer münferit eserlerden bazıları da; Ahmed b. Muhammed b. Ebî el-Isbağ (v. 255/861)⁴¹, Ebû Mesud Ahmed b. el-Furât er-Râzî (v. 258/871)⁴² ve Ahmed el-Mervezî (v. 292/905)'ye ait⁴³ *Kitabu'l-İlim* çalışmalarıdır.

³⁹ Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, s.85.

⁴⁰ el-Muhasibî, *Kitabu'l-İlim*, s.81.

⁴¹ İbn Nedim, *Fihrist*, s.184.

⁴² Zirikli, *el-A'lâm*, I/194.

⁴³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II/8.

2.1. Tasnif Devri Eserleri

2.1.1. Malik b. Enes (v. 179/795), Muvatta'

İmam Mâlik'in Muvatta'ı 1720 rivayeti ihtiva etmektedir. Muvatta şârihi Zûrkânî (v. 1122/1710) bu rakamı şöyle sınıflandırır: 600'ü müsned (merfû), 222'si mürsel, 613'ü mevkûf, 285'i maktû'dur. Bu taksimde de görüldüğü gibi İmam Mâlik, önce Hz. Peygamber'den gelen hadisleri, sonra ashâb'dan gelenleri, daha sonra da tâbiûn'dan gelen rivayetleri zikretmektedir. En sonunda da kendi re'yini belirtmektedir.⁴⁴

İmam Mâlik, sürekli Medine'de ikamet ettiği için, görüşlerini tercih ettiği ashab ve tâbiûn'un hemen hepsi Medineli şahsiyetlerdir.

Muvatta', Concordance'a göre 61 kitaptan müteşekkildir. Bu kitapların 8'i birer bâbtan oluşur. Bir o kadarı da ikişer bâbtan meydana gelir. Keza bazı bâblarda sadece bir hadis bulunmaktadır. En son kitap ve en son bâb'da olduğu gibi İlim Kitabı da, "İlim öğrenmek hakkında gelen rivayet" başlıklı bir bâb ve bir rivayetten ibarettir.⁴⁵

2.1.2. Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Müsned

700'den fazla (Elbânî'nin fihristine göre 904) sahâbi'den nakledilen 30.000'i aşkın, 40.000'e yakın hadisleri ihtiva eden Müsned, Ahmed b. Hanbel'in en önemli eseri olduğu kadar Müsned türünün de en meşhurdur. Müsned'de yer alan sahâbîler, önce müslüman olmalarındaki önceliklerine, sonra kabile durumlarına göre, daha sonra yaşadıkları şehirlere göre sıralanmışlardır. İlk müsnedler aşere-i mübeşşere'ye ve onlara yakın ashaba aittir. Sonra ehl-i beyt ve Benû Hâşim müsnedleri gelir. Bunları Mekkeli'lerin, Medineli'lerin, Şamlı'ların, Basralı'ların, Ümmühât-ı mü'minin ve öteki kadın sahâbîlerin müsnedleri takib eder, en sonunda da "ismi müphem bazı sahâbîlerin müsnedleri yer alır.

Ahmed Abdurrahman es-Sâ'âtî, Müsned'in hadislerini konularına göre, senedsiz olarak (sadece sahâbi isimlerini vermek suretiyle) yeni bir tertibe koymuştur. Müsned'in tamamını 7 bölüme ayırmış ve bunların her birine kitab ismini vermiş, her

⁴⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.72.

⁴⁵ Mâlik, *Muvatta'*, "İlim", II/1002, H.no: 1821.

kitabı da kendi içinde bir takım bâblara ayırmıştır. Bu yeni esere “el-Fethu'r-rabbânî li tertibi Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî” adını vermiştir.⁴⁶

Biz de Müsned'den istifade edebilmek adına bu tertibi esas aldık. 16 bâb'a ayrılan bu bölümde 81 rivayet nakledilmektedir.

Bâb başlıkları şöyledir: “İlim ve alimin önemi, İlim için yolculuğa çıkmanın önemi, İlim öğrenmeye teşvik ve öğreticinin hareketleri, İlim meclislerine katılma âdabı, İhtiyacı olmadığı hâlde çok soru soranın durumu, Bilinmeyen-zarûrî konularda soru sormanın önemi, İlmi gizleme, onunla amel etmeme ve Allah'ın rızası dışında gayeler için öğrenmenin doğurduğu felâketler, Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini tebliğ ve doğru olarak aktarmanın önemi, Ağır sorumluluğundan dolayı hadis rivayetinde çekingen-geri duranlar, Hadis alimlerinin görevi: Sahih ve zayıfları ayırmak, farklılıkları doğru te'vil etmektir, İlk dönemlerde hadislerin yazılması yasaktı, Sonraki dönemlerde hadis yazma yasağı kaldırıldı, Ehl-i kitaptan nakil yapmanın yasaklanması, Ehl-i kitaptan nakil yapmanın serbest bırakılması, Hadis uydurmanın ağır sorumluluğu ve İlmin bir toplumdaki alınması felâkettir.”

2.1.3. Buhârî (v. 256/870), Sahîh

Buhârî'nin Sahih'i Concordance'a göre 97 kitap ve 3730 bâbtan oluşmaktadır. Mükerrerler dahil 7275 hadis ihtiva etmektedir. İbn Hacer bu sayıyı 9082 olarak vermektedir. Mükerrerler dışında dörtbine yakın hadis vardır. İbn Hacer bu sayıyı da 2791 olarak vermektedir. Buhârî'nin Sahih'inde zayıf hadis yoktur. Ancak Buhârî, bazen istidlal kabilinden ve bâb başlığı'nda (terceme) olmak kaydıyla zayıf hadis zikreder. Yalnız bunları, öteki hadisleri zikrettiği gibi tahdis siğasiyle vermez. Senedsiz olarak verir. Aslında bu hadislerdeki za'fiyet de hafif bir zayıflıktır.⁴⁷

Buhârî, bâb başlıklarını çoğu zaman âyet-i kerîmelerden, bazen hadislerden iktibaslarla ve bazen de serbest şekilde ve fakat fikhî bir anlam taşıyacak tarzda seçtiği ibarelerle tanzim etmiştir. Bu yüzden pek haklı olarak “Buhârî'nin fikhî görüşleri bâb başlıklarındadır” sözü meşhur olmuştur. Bâblar ve bâblar içindeki hadislerin

⁴⁶ *age.* s.59-64.

⁴⁷ *age.* s.81-82.

sıralanışında da fikhî bir sonuca ulaşma genel eğilim halindedir. (Müslim ve Tirmizî'de böyle bir özellik görülmez. Çünkü onlar hadisçiliği esas tutmuşlardır.) Buhârî, bazen de bir hadisi ilgisi dolayısıyla ve ondan ahkâm istinbât etmek düşüncesiyle muhtelif kitabların çeşitli bâblarında hadisi bölerek (takti) tekrarlar. Ancak çoğu kere böyle hadisi değişik yerlerde verirken ayrı ayrı senedle zikretmeye dikkat eder. Bununla da hadisin değişik senedlerle rivayet edilmiş olduğunu isbatlamış olur.⁴⁸

Buhârî, İman bölümünden hemen sonra ikinci sıraya aldığı, 53 bâb başlığında 74 rivayet içeren İlim bölümüne, ilmin faziletini bildiren Mücâdele Sûresinin 12. ve Tâhâ Sûresinin 114. ayet-i kerimeleriyle başlamıştır. İlimin önemine binaen imandan hemen sonra ikinci sıraya almıştır. Aynî bu durumu şöyle açıklar: “Sahîh'deki kitapların hepsinin dönüp dolaştığı yer ilim olduğu için Buhârî, İlim Kitabı'nı, bundan sonraki kitapların önüne geçirmiştir. Niçin İmân Kitabı'nın da önüne geçirmedeğini sorarsan; imân mükellefe vâcib olan ilk şey olduğu için, ya da mutlak olarak işlerin en faziletlisi, en şerefli olduğu içindir, denebilir. Tabii ki, imân, ilimce de amelce de her hayrın başlangıcı, küçük büyük her kemâlin menşeidir. Vahiy Kitâbı'nın en öne geçirilmesine gelince, imânî ve dîn ile ilgili her şeyi tanıma, ancak vahye dayandığı için, yahut semâ'dan bu ümmete inen ilk hayır, vahiy olduğu içindir.”⁴⁹

Buhârî, ilmin faziletini beyân hususunda iki âyeti zikretmekle yetinmiştir. Çünkü Kur'ân, katî olan hüccetlerin en kuvvetlisidir. Nefyetmede de, isbât etmede de Kur'ân'la istidlal etme, başkalarıyla istidlalden daha kuvvetlidir.⁵⁰

Buhârî'nin, Kitâbu'l-ilmî tertip ederken seçtiği hadisler ve konuları diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Doğrudan ilmi ilgilendiriyormuş gibi görünmese de eğitim-öğretim ve ilmî faaliyetlerde dikkat edilmesi gereken kural ve adâba işaret eden rivayetleri, farklı bir bakış açısıyla tespit etmiştir. Mesela bu bâblardan bazıları şöyledir: “Konuşma esnasında kendisinden bir ilim sorulduğunda, konuşmasını tamamladıktan sonra cevap vermek; İlme dair bir konuşmada sesini yükseltmesi; İmâmın, kendi sorumluluğundaki kimselerin bilgisini ölçmek için ortaya soru atması;

⁴⁸ *age.*

⁴⁹ Mübârekpûrî, *Mir'âtü'l-mefâtih*, I/301.

⁵⁰ *age.*

Peygamber'in (s.a.) sahâbîlerine ilim öğretirken bıkkınlık verip uzaklaşmalar diye hâllerini gözetmesi; İlim ehli için belli günler ayırmak; Mûsâ (a.s.)'ın deniz kenarında Hızır'la buluşmak için gitmesi; Kendisi bir binek üzerindeyken soru soranlara fetva ve cevap vermek; Öğüt verme ve öğretme sırasında hoşlanmadığı bir şey gördüğü zaman öfkelenmek; Kendisi ayakta iken oturmakta olan bir âlime soru soran kimse; Hacc'da küçük taşları (cemreleri) atma esnasında soru sormak ve cevap vermek." Görüldüğü üzere diğer musanniflerin tamamen başka bir konuya atfettikleri rivayetleri, çok hassas bağlantılarla İlim kitabına dahil etmiştir.

2.1.4. Müslim (v. 261/875), Sahîh

İmam Müslim, kitabını bâblara ayırmamıştır. Kitab isimleri, Buhârî'deki kitab isimleriyle büyük ölçüde paralellik arzeder. Bâb başlıkları ise, daha sonra Nevevî (v. 676/1277) tarafından konulmuştur. Aslında daha önce de bâb başlıkları koyanlar olmuşsa da Nevevî onları pek isabetli bulmamış ve kendisi yeniden tanzim etmiştir. Sanki bir sünenmiş gibi Müslim'in Sahih'inde de mevkûf ve maktû hadis yoktur. Müslim'in Sahih'i "kitab" adını taşıyan 54 bölümden oluşmaktadır. Bâblarının sayısı ise, 1322'dir. Mükerrerler dışında 3033 hadis ihtiva etmektedir.⁵¹

Müslim'in 47. sırada yer verdiği "İlim kitab"ı, mükerrerlerle birlikte Nevevî'nin tespit ettiği 6 bâb başlığında tekrarlar hariç 16 rivayetten oluşmaktadır. Buhârî'nin sahihine göre rivayet sayısı daha azdır.

Bâb başlıkları şu şekildedir: "Kur'an'ın müteşabihlerinin ardına düşmenin yasaklanması, müteşabihe tâbi olan kimselerden sakınmak ve Kur'an hakkında ihtilafın yasak olması (3 rivayet); Düşmanlıkta aşırı gitmek (1 rivayet); Yahudiler ile Hıristiyanların yollarına tâbi olunması (1 rivayet); Sözlerinde ve davranışlarında aşırı gidenlerin helak olması (1 rivayet); Ahir zamanda ilmin kaldırılıp alınması, cehalet ve fitnelerin ortaya çıkması (8 rivayet); Güzel ya da kötü bir çığır açmak, hidayete ya da sapıklığa çağırmak (2 rivayet)."

Müslim'in Kitâbu'l-ilm'de zikrettiği dikkat çeken rivayet "*İnsanların Allah'a en sevimsiz olanı husûmette aşırı gidenlerdir*" hadisidir. Husûmet kavramını ilmî bir

⁵¹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.88-89.

bakış açısıyla değerlendirerek, o dönemde yaşanan ilmî ve fikrî tartışmaların ağır sonuçlarını görmüş ve duymuş olması böyle bir düşünceye sevk etmiş olabilir. Ya da aslında fitnelerin ortaya çıkması ve alimlerin ortadan kalkması ile ilgili rivayetlerle bağlantılı olarak zikretmiş de olabilir. Her halukarda ilmî tartışmaların düzeyli olmasına dikkat çekmiştir. Sözlerinde ve davranışlarında aşırı gidenlerin helak olması ile ilgili rivayette aynı minvâlde değerlendirilebilir.

2.1.5. Tirmizî (v. 279/892), Sünen

Tirmizî'nin câmi' niteliğinde ki bu eseri ale'l-ebvâb bir tertibe sahiptir. 46 kitabı ihtiva etmektedir. Concordance'a göre; 46 kitab içinde 2496 bâb ve A. Muhammed Şakir (v. 1378/1958)'in tahkîki ile başlayan baskıya göre de 3956 hadisten meydana gelmektedir. (Tuhfetü'l-ahvezî şerhi ile birlikte olan baskıda hadis sayısı 4051'dir).⁵²

Tirmizî, diğer müelliflerin "Kitab" ismini verdiği bölümlere "ebvâb" başlığını koymuştur (ebvâbu'l-ilm gibi). O, bu ifâdeyi "an Rasûlillahi sallallahu aleyhi ve sellem" cümlesiyle tamamlar. Bununla da o, zikredeceği hadislerin "merfû" karakterine işaret eder. "Ebvâb" kelimesiyle hadisler üzerinde yapacağı usûlî ve fikhî değerlendirmelere zemin hazırlamayı hedefler. Nitekim mevkûf ve maktû hadisler Tirmizî'de merfû hadislerin değerlendirilmesi sadedinde sevk edilmişlerdir. Buhârî bu iki çeşit hadisi bâb başlıklarında muallak olarak verir. Müslim ise bu iki çeşit hadise hiç yer vermez.⁵³

Bâb başlıklarının (terceme) tanziminde Buhârî'ye paralellik gözükürse de, kısa ve net oluşu ve bir de fikhî görüşler ihtiva etmemesi bakımından ondan ayrılır. Bâb başlıklarının tanziminde ayetlerden çok nadir olarak yararlanmıştır. Buhârî ise, birinci derecede âyetlerden tercemeleri oluşturur.⁵⁴

Tirmizî hadisleri değerlendirirken her zaman "sahih", "hasen" veya "zayıf" gibi tek terim kullanmaz. Hadisin en belirgin özelliğini -Zeynüddin el-İrâki'nin dediği gibi-

⁵² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.98.

⁵³ Çakan, "El-Câmiu's-sahîh" *DİA.*, VII, 129-132.

⁵⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.99.

ilk kelimedede göstermek kaydıyla çok defa "hasen-sahih". "hasen-garîb". "sahih-hasen-garîb" gibi iki veya üç kelimededen oluşan terimler kullanır.⁵⁵

Tirmizî'nin 42. sırada yer verdiği "İlim kitab"ında, 19 bâb başlığında 43 rivayet mevcuttur. İlim hakkında Sahihayn'a göre muhtevası daha zengindir. İlim hakkında diğerlerine göre daha farklı rivayetler görülmektedir. Bâb başlıkları ve rivayet sayıları şöyledir:

"Allah, hayır dilediği kimseyi dinde bilgili kılar (1 rivayet), İlim öğrenmenin değeri ve kıymeti (3 rivayet), İlmi saklamamak gerekir (1 rivayet), İlim tahsili yapmak isteyenlere iyi muamele etmek gerekir (2 rivayet), İlimin kaybolması ve yok denecek hale gelmesi (2 rivayet), İlmi şöhret ve makam için kullanan kimsenin durumu (2 rivayet), İlmi başkalarına duyurup aktarmak gerekir (3 rivayet), Hadis diye yalan söyleyen kimselerin durumu (3 rivayet), Yalan olduğunu bildiği halde bir sözü hadis diye aktarmak (1 rivayet), Hadisleri inkar edenlerin durumu (2 rivayet), Hadis yazma işi ilk dönemlerde yasaklanmış mıydı? (1 rivayet), Hadis yazma işine sonradan izin verildi mi? (3 rivayet), İsrail oğullarından ibretli şeyler aktarılabilir mi? (1 rivayet), Hayra vesile olan onu yapmış gibidir (4 rivayet), Hayra veya sapıklığa öncü olan kimsenin durumu (2 rivayet), Sünnetlere yapışıp bidatlerden uzak durmak (3 rivayet), Rasûlullah'ın (s.a.) yasakladığı şeylerden sakınmak (1 rivayet), Medîne âlimlerinin övülmesi (1 rivayet), Alim mi üstün yoksa ibadet edip duran mı? (7 rivayet)."

2.1.6. Ebû Dâvud (v. 275/888), Sünen

Ebû Davud'un Sünen'i, Concordance'a göre 40 kitab ve 1889 bâbtan meydana gelmektedir. Toplam olarak, müellifin kendi ifadesiyle 4800 hadis ihtiva etmektedir. Sünen'deki bazı kitabların bâb'ları bulunmamaktadır. Sünen'in özelliklerini müellif Ebû Davud Mekkelilere yazdığı mektubunda (Risale ilâ ehli Mekke) özetle şöyle dile getirmektedir:

Bir konuda birçok sahih hadis mevcud olsa da bir bâb başlığı (terceme) altında bir veya iki hadis verdim. Böyle yapmasaydım kitabın hacmi büyürdü. Bu şekilde davranmakla kitaptan istifadeyi kolaylaştırmak istedim. Kitapta bir hadisi iki veya üç

⁵⁵ Çakan, "El-Câmiu's-sahîh" *DİA.*, VII, 129-132.

değişik senedle tekrar etmişsem, sebebi, farklı ve fazla bilgi ihtiva etmesindedir. Zira aynı konudaki herhangi bir hadis değişik senedle rivayet edilmiş olmasından dolayı diğerlerinde olmayan daha fazla malumat ihtiva edebilir. Çoğu kez uzun hadisleri ihtisar ettim. Zira hadisi bütün uzunluğuyla verseydim, duyan ve okuyanlardan bazıları konuya ait hükmü belirleyen kısmının neresi olduğunu bilemezlerdi, işte bundan dolayı uzun hadislerin sadece o bâbla ilgili kısmını aldım. Kitabımda metrukü'l-hadîs (yani hadisi terkedilmiş) râviden alınma herhangi bir rivayet yoktur. Aynı konuda kendisinden başka, ona benzer herhangi bir hadis bulamadığımdan dolayı münker bir hadise yer vermişsem onun münker olduğunu mutlaka açıkladım. Kitabımda yer alıp da kendisinde şiddetli vehn (zayıflık) bulunan hadislerle (geçtiği yerde) işaret ettim. Senedi sahih olmayanlar da bunlara dahildir. Hakkında bir şey söylemediklerim sahihtir (itibar veya ihticac olunabilir). Fikhî meseleler es-Sevrî, Mâlik ve eş-Şâfiî'nin meseleleridir. Topladığım hadisler de bu meselelerin nassı (kaynakları)nı teşkil etmektedirler.⁵⁶

Ebû Dâvud'un 24. sırada yer verdiği "İlim kitab"ında, 13 bâb başlığında 27 rivayet mevcuttur. Bâb başlıkları ve rivayet dağılımı şöyledir:

"İlim öğrenmenin önemi (2 rivayet), Kitap ehlinin sözlerini rivayet etmenin hükmü (2 rivayet), İlmî yazı ile kaydetmek (5 rivayet), Rasûlullah adına yalan söylemenin sorumluluğu (1 rivayet), Bilgisi olmadığı halde Allah'ın Kitabı hakkında söz söylemenin hükmü (1 rivayet), (Hz. Peygamberin) bir sözü (üç defa) tekrarlaması (1 rivayet), Sözleri ara vermeden peşi peşine ve acele olarak söylemenin hükmü (2 rivayet), (Fitneye sebep olacak) Fetva vermekten kaçınmalıdır (2 rivayet), İlme engel olmanın kötülüğü (1 rivayet), İlmî yaymanın fazileti (3 rivayet), İsrail oğullarından hikâyeler rivayet etmenin hükmü (2 rivayet), Allah rızası gözetilmeden ilim tahsil etmenin hükmü (1 rivayet), Vaaz ve nasihat etmenin hükmü (4 rivayet)."

2.1.7. İbn Mâce (v. 273/886), Sünen

İbn Mâce'nin Sünen'i, mukaddime hariç 37 kitab, 1515 bâb ve 4341 hadisten oluşmaktadır. Bu hadislerden, 3002'si Öteki beş kitabın müelliflerinin ya beşi birden veya bir kısmı tarafından rivayet edilmiştir. Geriye kalan 1339 hadis ise, sadece İbn

⁵⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.108-115.

Mâce'de bulunan hadisler (zevâid) dir. Bunların da; 428'inin ricâli güvenilir, isnâdları sahihtir. 199'unun isnâdı hasen'dir. 613'ünün isnâdı zayıftır. 99'nun ise isnâdı yok hükmünde (vâhî), veya münker ya da yalanlanmıştır.⁵⁷

Sünen'in, elde mevcut baskısında bazı hadis metinlerinin hemen altında küçük puntolarla dizilmiş siyah satırlardaki “ve fi'z-zevâid” diye başlayıp devam eden bilgiler, kütüb-i sitte içinde sadece İbn Mâce'de bulunan hadislerin sıhhat derecelerini gösterirler. Bu notlar, Hafız Ahmed b. Ebî Bekr el-Bûsırî (840/1436)'nin “Kitabu zevâid-i İbn Mâce”sinden alınmıştır. Bu eserde 1553 hadis yer almaktadır.⁵⁸

İbn Mâce ilim bölümü açmamakla birlikte mukaddimesinde birçok bâb başlığında ilim konusuna değinmiştir. Biz de mukaddime bölümünde geçen rivayetlerin tamamını almaktan ziyade bâb başlığı ilimle ilgili olanlarını tasnifimize dahil ettik. Bu bâblar ve rivayet sayıları şu şekildedir:

“Rey ve kıyastan kaçınmanın beyânı (5 rivayet), İyi veya kötü çığır açanların beyânı (6 rivayet), İhmal edilen bir sünneti ihya edenin beyânı (2 rivayet), Kur'an-ı öğrenen ve öğretenin faziletinin beyânı (9 rivayet), Âlimlerin fazileti ve ilim öğrenmeye teşvik (10 rivayet), Bir ilmi tebliğ edenin faziletinin beyânı (7 rivayet), Hayra anahtar olanın beyânı (2 rivayet), İnsanlara hayrı öğretenin sevabının beyânı (5 rivayet), İlim talipleri için tavsiye beyânı (3 rivayet), İlimden faydalanmak ve onunla amel etmek (11 rivayet), Kendisine sorulan bir bilgiyi gizleyen beyânı (6 rivayet).” Toplam 66 rivayet ilimle ilgili başlıklar altında nakledilmiştir.

2.1.8. Dârimî (v. 255/869), Sünen

Dârimî'nin Sünen'i, arapların İslâm öncesi bazı tatbikatları, Hz. Peygamber'in sîreti, hadislerin yazıya geçirilmesi ve ilmin fazileti ile ilgili hadislerden oluşan 163 sayfalık uzun bir mukaddime ve 23 kitaptan meydana gelmektedir. İki cild halinde matbu olan Sünen'de 1403 bâb içinde 3500 hadis yer almaktadır. Dârimî'nin Sünen'i, mürsel ve mevkûf rivayetleri de muhtevi olmakla sünenlerin genel muhtevası dışına da taşmış bulunmaktadır. “Sülâsiyatının çokluğu” (15 adet) bir başka özelliğidir.

⁵⁷ a.g.e., s.121-123.

⁵⁸ a.g.e., s.121-123.

Dârimî'nin Sünen'i mevsuk bir hadis kitabı kabul edilmek ve hatta bazı hadisçilerce kütüb-i sitt'e'nin 6. kitabı olmaya lâyık görülmekle birlikte, bütün hadisleri, "sahih hadis" şartlarını -tam olarak- taşımamaktadır. Bununla beraber, "ricâl-i zuafâsı az, ahadis-i münkere'si nâdirdir".⁵⁹

Dârimî'nin 57 bâb ve 655 rivayetten oluşan uzun mukaddimesi içerisinden seçtiğimiz ilimle ilgili 16 bâb ve 230 rivayetin dağılımı şu şekildedir:

"Alimlere uyma (13 rivayet); İlmin yok olup gitmesi (13 rivayet); İlmi uygulama ve onda iyi niyetli olma (14 rivayet); "İlim, Allah korkusu ve saygısından ibarettir" diyen kimse (19 rivayet); İlmin ve alimin üstünlüğü (37 rivayet); İlim öğrenmeye maksatsız başlayıp da ilmin belli bir maksada yönelttiği kimse (3 rivayet); İlmin ve alimin üstünlüğü, İlmi, Allah'tan başkası için öğrenen kimseleri kınama (30 rivayet); İlimde eşitlik yapma (4 rivayet); Alimlere saygı gösterme (7 rivayet); İlmin yazılmasına izin veren kimseler (29 rivayet); İlim tahsili için yolculuk yapma ve bu uğurda zorluklara katlanma (10 rivayet); İlmin izzetini koruma (14 rivayet); İlim müzakeresi (33 rivayet); İlmi üstün tutma (3 rivayet); Şam'lı Abbâd b. Abbâd el-Havvâs'ın mektubu (1 rivayet)."

2.1.9. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (v. 234/849), Kitâbu'l-İlim

Hadis hafızı olan Ebû Hayseme Züheyr b. Harb b. Şeddâd (Eştâl) en-Nesâî (v. 234/849) 160'ta (yaklaşık 776-77) Nesâ'da doğdu. Bağdadî, Hareşî ve Şeybânî nisbeleriyle de anılır.⁶⁰ Bağdat'ta Hüseyim b. Beşîr'den hadis tahsil eden Ebû Hayseme, Süfyân b. Uyeyne, İsmail b. Uleyye, Yahya b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Vekf, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Yezîd b. Hârûn gibi tanınmış muhaddislerden hadis rivayet etti. Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn ile görüştü.⁶¹ Tahsilini tamamladıktan sonra Bağdat'a yerleşti. Başta Buhârî ve Müslim olmak üzere Ebû Dâvud, İbn Mâce, Ebü Zür'a er-Râzî, Ebû Hatim er-Râzî, Bakî b. Mahled gibi hadis ilminin önde gelen imamaları kendisinden hadis öğrendi. Rivayetleri Tirmizî'nin es-Sünen'i dışında Kütüb-i

⁵⁹ age., s.124.

⁶⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IV/186; Zirikli, *el-A'lâm*, III/51; Buhârî, *et-Târihu's-sağir*, II/362.

⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII/354.

Sitte'de yer almıştır. Ömrünü hadis öğrenmek ve öğretmekle geçiren Ebû Hayseme 7 Şaban 234 tarihinde Bağdat'ta vefat etti.⁶²

Kaynaklarda birçok kitap yazdığı, özellikle cerh ve ta'dîl alanında çalışmalar yaptığı zikredilen Ebû Hayseme'nin sadece Kitâbü'l-İlm adlı eseri günümüze ulaşmıştır. İlmînin önemine dair 164 hadis ihtiva eden eser Nâsîrüddin el-Elbânî tarafından yayımlanmış, ayrıca Salih Tuğ tarafından tahkik edilerek Türkçe'ye çevrilmiştir. Kaynaklarda adı geçen Kitâbü'l-Müsned'in ise günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir. Kâtib Çelebi ve Kehhâle Ebû Hayseme'nin *Târihu ruvâti'l-hadîs* adlı bir eserinden söz ederlerse de bu kitabın Ebû Hayseme'nin oğlu Ahmed'e ait olduğu diğer kaynaklarda belirtilmektedir.⁶³

Salih Tuğ'un 164 olarak belirttiği hadis sayısı elimizdeki yine Elbânî tarafından tahkîk, Tahrîc ve ta'lîki yapılan 2001 baskılı nüshada, 168 hadis nakledilmiştir.⁶⁴ Ali Pekcan tarafından yapılan bir başka çeviri de "Onlar Böyleydi" ismiyle 2006 yılında Ensar Yayıncılık tarafından basılmıştır.

Züheyr b. Harb'in Kitabu'l-ilm'i, ilk tasnif devrinin en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir. İlk tasnif devrinin sonuncu mümessillerinden biri olan Ebû Hayseme'nin ilim konusuna temas eden Kitabu'l-ilm'i son senelerde keşfedilmiş bulunuyor. Bu hadis koleksiyonuna girmiş malzemenin, ya aynı veya farklı senedlerle, ya tıpkı veya benzer metinlerle Buhârî'nin Sahihî'nden ayrı, kendisinden sonra telif edilmiş diğer birçok hadis koleksiyonuna da girmiş bulunduğunu görmekteyiz. Esasen Buhârî'nin üstatları arasında da zikri geçen Ebu Hayseme'nin naklettiği hadislerin musannef eserlerin birçoğunun arasında da bulunuşu, hicrî III. asır muhaddislerinin II. asırdan gelen yazılı kaynaklara dayandıklarını ve kendi eserlerine kattıkları malzemenin ayrı ayrı bu II. asır müelliflerinin münferit veya muhtelif bâblara göre tasnif edilmiş malzemesinden derlenip devşirildiğini ispat eder niteliktedir.⁶⁵

⁶² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III/296-297.

⁶³ Tuğ, Salih, "Ebû Hayseme", *DİA.*, X, 151.

⁶⁴ Ebû Hayseme, *Kitabu'l-ilm*, Thk. Nâsîrüddin el-Elbânî, Mektebetü'l-Mearif li'n-neşr ve't-tevzî', Riyad 2001.

⁶⁵ Tuğ, Salih, *Züheyr b. Harb ve Kitabu'l-ilm Adlı Eseri*, s.38.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN TASNİFİ VE DEĞERİ

1. İLMİN ve ÂLİMİN ÖNEMİ

1.1. Âlimler, Peygamberlerin Varisleridirler

1. “Âlimler ancak, miras olarak ilim bırakan peygamberlere vâris olanlardır. Bu ilim mirasını alan, bol ve büyük bir nasip almıştır”⁶⁶.

Bu söz, Ebu'd-Derdâ hadîsinin bir kısmıdır. Bazıları hadisi senedindeki bir ıztırab sebebiyle zayıf kabul etmişlerse de, kendisini takviye eden birçok şâhidi vardır.

Buhârî bu rivayeti “İlim Öğrenmek, Sözden ve Amelden Öncedir” bâbında muallak olarak nakletmiştir. Bu rivayeti de ilmin önceliğine mesned olarak vermiştir.

Tirmizî de “Alim mi yoksa abid mi üstündür?” bâbında Kesir b. Kays’ın rivayet ettiği uzunca bir hadisin bir bölümünde nakletmiştir.

Ebû Dâvûd’da “İlim öğrenmenin önemi” bâbında Kesir b. Kays’dan rivayet etmiştir.

İbn Mâce ise “Âlimlerin fazileti ve ilim öğrenmeye teşvik” bâbında aynı râviden bir rivayetin parçası olarak nakletmiştir.

1.2. İlim, İnsanı İnce Anlayış Sahibi Yapar

1. Muâviye b. Ebî Sufyân hutbede şöyle dedi: Ben Peygamber’den (s.a.) işittim, şöyle buyuruyordu: “Allah her kimin hayrını isterse ona din hususunda büyük bir anlayış verir. Ben (verici değil) yalnız taksim ediciyim. Veren ise Allah’tır. Bu

⁶⁶ Buhârî, “İlim”, 10; Tirmizî, “İlim”, 19; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

ümme't Allah'ın (kıyamet) emri gerçekleşinceye kadar Allah'ın dîni üzerinde hep sebat edip duracak ve kendilerine muhalefet edenler onlara zarar veremeyecektir."⁶⁷

Buhârî'nin "Allah her kimin hayrını isterse ona din hususunda büyük bir anlayış verir" bâbında naklettiği bu rivayeti Tirmizî de aynı bâb başlığında sadece ilk kısmını nakletmiştir. İbn Mâce ise "Âlimlerin fazileti ve ilim öğrenmeye teşvik" bâbında, Dârimî "Alimlere uyma" bâbında nakletmiştir. İmam Mâlik, rivayetin ilk bölümünde geçen kaderle ilgili kısma atfen "Kader" bölümünde "Kaderle ilgili rivayetler" başlığında nakletmiştir. Müslim ise hadiste geçen "Ben yalnız taksim ediciyim" ifadesinden dolayı, "Zekat" bölümünde nakletmiştir. O, rivayetin ganimet taksimi ile ilgili olduğu ve bu taksime rıza göstermeyenlere hitaben söylenmiş bir hadis olduğu şeklinde anlamıştır.

Bu hadisten, âlimlerin diğer insanlara, din fıkhnın da diğer ilimlere üstünlüğü anlaşılmaktadır. Fıkhn'ın üstünlüğü, kişiyi, Allah'ı tanıyıp ondan korkmaya, taatten ayrılmamaya ve karşı gelmekten kaçınmaya sevk etmesi sebebiyledir. "Allah'tan (hakkiyla) ancak alimler korkar" ayet-i celilesi de bu hakikate işaret etmektedir. İbn Ömer, kendisi için "fakîh" denildiğinde; "fakîh ancak, dünya hususunda zâhid (arzusu ve beklentisi olmayan), ahiret hususunda râğib (arzulu ve beklentisi olan) kimsedir. Alimler, Allah'a taat içinde olan kimselere va'd edilenleri, âsiler için bildirilen tehditleri ve Allah'ın kullarına verdiği nimetlerin büyüklüğünü bilmeleri sebebiyle onların korkuları daha fazladır."⁶⁸

Bu hadisten, Allah'ın hayır dilediği kimselere yardımda bulunacağı anlaşılmaktadır. Mutlak güç sahibi ve hakîkate verici O'dur. Kul, müslümanlığını istediği gibi yaşayarak hayrı istenecek biri olmaya çalışmalıdır. Böylece hem kendine hem de müslümanlara ve dolayısıyla bütün insanlara yararlı bir kimse olması müyesser olur. Din, netice itibariyle kâinat hakkında tevhid esasına dayalı bir bakış açısı kazandırır. Kişi müslümanlığın ahkâmını, hikmetlerini iyi anlamak ve gerekenleri yapmakla sağlıklı bir kâinat görüşüne varır, bu da onu hayra ve ebedi kurtuluşa götürür.

⁶⁷ Buhârî, "İlim", 13; Benzer rivayetler için bk. Müslim, "Zekât", 98, 100; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/92, H.no:16777; Mâlik, *Muvatta'*, "Kader", 8; Rivayetin ilk kısmı için bk. Tirmizî, "İlim", 1; İbn Mâce, "Mukaddime", 17; Dârimî, "Mukaddime", 24.

⁶⁸ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I/154.

Allah bu yolda samimi olarak çaba sarfedenlere yardım etmektedir. Diğer taraftan "dinde fakîh" olmadan hayra ulaşamayacağı da, bu hadisten anlaşılmaktadır.⁶⁹

1.3. İlmin Kaynağı Vahiydir

1. İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah'tan (s.a.) işittim: "*Uykuda iken bana bir kadeh süt getirdiler. O kadar içtim ki, doygunluk hissini tâ tırnaklarımdan sızdığını hâlâ duyuyorum. İçtikten sonra artığımı Ömer ibn Hattâb'a verdim*" buyuruyordu. Yâ Rasûlallah! Bunu ne ile yorumladın? diye sordular. "*İlim ile*" cevâbını verdi.⁷⁰

Buhârî "İlmin fazileti" bâbında nakletmiştir. Rivayetin ilimle ilgili olan kısmına dikkat çekmiştir. Halbuki Müslim "Sahabenin faziletleri" ve Tirmizî "Rüya" bölümünde naklederek rivayetin bir başka yönünü ön plana çıkarmışlardır.

Hakikati noktasında hiçbir tereddüdün olmadığı bilgi vahiydir. Bir de aklın ve tecrübenin ulaştığı bilgi vardır ki vahiy gibi kesinlik ifade etmez. Şu var ki aslında her bilginin kaynağı ilahîdir. Rasûlullah (s.a.), bütün peygamberlerde olduğu gibi, kendisine vahyedilen ilahî bilgiyi insanlara tebliğ ediyordu. Burada Hz. Peygamber'e içirilen sütün kendi ifadeleriyle ilim olduğunu belirtmiş olmaları bunun vahiy olduğunu göstermektedir. Hz. Ömer'in bu süttten içmiş olması, onun Kur'an ve sünnet bilgisinin önemine ve ince anlayış veya aklî muhakeme yeteneğinin üstünlüğüne işaret etmiş olmaktadır.

Süt ile ilmin fayda verme noktasında ki benzerlikleri, birinin bedeni, diğerinin de ruhu ıslah etmesidir.

2. Amr b. Meymûn şöyle dedi: "Ömer (r.a.) ilmin üçte ikisini alıp götürdü." Sonra bu, İbrahim'e anlatıldı da o; "(Hayır), Ömer, ilmin onda dokuzunu alıp götürdü" dedi.⁷¹

Dârimî bu rivayeti "İlmin ve alimin üstünlüğü" bâbında nakletmiştir.

⁶⁹ Aydınlı, Abdullah, *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerhi*, I/298.

⁷⁰ Buhârî, "İlim", 22; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 6341; Tirmizî, "Rüyâ", 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/108, H.no: 5868.

⁷¹ Dârimî, "Mukaddime", 32; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XLIV/286.

Hüseyin Selim Esed: “Muhammed b. Humejd ve Ebu Sinan’dan dolayı iki illeti vardır, dolayısıyla *zayıftır*” demiştir.⁷²

İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Hz. Ömer, ictihat ve tespitlerinin Kur’an’la muvafakat göstermesiyle Hz. Peygamber’in de takdirini almış bir şahsiyettir. Bu rivayette Hz. Ömer’in engin görüş ve bilgisine işaret etmekte ve onun vefatıyla ne kadar büyük bir kaybın olduğu ifade edilmiş olmaktadır. Bu rivayetin bir önceki rivayeti teyid ve tavih etmesi münasebetiyle burada zikredilmesini uygun gördük.

3. Mutarrif⁷³; “*Andolsun ki biz Kur’an’ı düşünmek için kolaylaştırdık. O halde düşünen var mı?*”⁷⁴ (âyetinin tefsirinde) şöyle dedi: “Hayır isteyip de kendisine yardım edilecek kimse var mı?”

Damra ise, (*O halde düşünen var mı?* ayetinin tefsirinde); “İlim isteyen (var mı?)” demiştir.⁷⁵

Hüseyin Selim Esed; birinci rivayet için Muhammed b. Kesir b. Ebi Atâ’dan dolayı senedinin *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁷⁶ İkinci rivayetin senedinin de *hasen* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷

Kur’an’ın ilmin kaynağı olması bakımından bu ayetin bu anlamda tefsiri dikkat çekicidir. Dârimî bu rivayeti “İlmin ve alimin üstünlüğü” bâbında naklederek ilmin önemine dikkat çekmiştir. Biz de bu başlıkla vahiy-ilim münasebetine dikkat çekmek istedik.

4. İyâz b. Hımâr el-Mücâşi’î’den (r.a.) şöyle rivayet edilir. Rasûlullah (s.a.) bir gün hutbede şöyle konuştu: “*İzzet ve celâl sahibi olan Rabbim, bana bugün öğrettiğini size de öğretmemi emretti ve şöyle buyurdu: ‘Kullarıma bağışladığım her nimeti kendilerine helâl kıldım. Ben bütün kullarımı hanîf (tevhidi kabul edecek şekilde)*

⁷² Dârimî, *es-Sünen*, I/112, H.no: 355.

⁷³ Sünen’in bir nüshasında Mutarrif yerine Matar ismi geçmektedir. İbn Kesîr ve Taberî’de de âyetin bu tefsiri Matar’a nisbet edilmektedir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VII/478; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXII/584.

⁷⁴ Kamer: 54/17.

⁷⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 32; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III/76; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII/521.

⁷⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/111, H.no: 346.

⁷⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/111, H.no: 347.

yarattım. Ancak şeytanlar, onların yanlarına gelir ve dinlerinden uzaklaştırır; benim helâl kıldığımı haram, haram kıldığımı da helâl kılarlar ve ben yetki vermediğim hâlde şirk koşmayı emrederler.’ İzzet ve celâl sahibi olan Allah yeryüzü ehline bakar, Arap olan-olmayan birçok kimseyi bırakır, ancak Ehl-i kitap'tan bazı kişilere şöyle hitab eder: ‘Seni ve senin sebebinle başkalarını, imtihan etmek için vahiy ve peygamber gönderdim ve suyun silemeyeceği bir Kitap indirdim, onu uyuyacağında ve uyanıklık durumlarında okursunuz.’ Allah bana Kureyş'i yakmamı (yok etmemi) emredince dedim ki: ‘Ya Rabbi, o zaman başımı kırarlar (yerler) ve ekmek hâline getirirler.’ Allah şöyle dedi: ‘Onların seni sürdükleri gibi sen de onları yurtlarından çıkar, biz de onlarla olan savaşında sana yardım edelim, onlar için bu harcamalara gir de biz de sana ihsanda bulunalım, onların üzerine bir ordu gönderirsen, biz de seni beş misliyle destekleriz. Sana itaat edenleri yanına alarak isyan edenlere karşı savaş yap!’

Cennetlikler üç kısımdır: Bir kısmı; yetki sahibi, güçlü, infak eden ve başarılı kılınanlardır. Bir kısmı; akrabalarına ve müslümanlara karşı merhametli ve ince kalplidir. Diğerleri de; fakir, namuslu ve infak etmeye çalışanlardır.

Cehennemlikler ise, beş kısımdır: Zaafî olan kişi(ler) ki onlar aklını kullanmaz ve içinizde size tâbi olarak bulunur, aile ve mal da istemezler. Hain kişi ki tamahı (aşırı arzusu) gizli değildir, biri kapısını çalsa ona hainlik eder. Gece gündüz seni ailen ve malınla kandıran, tuzaklar kuran kişi. Cimri, Yalancı ve çok ahlâksız kişi.’⁷⁸

Şuayb Arnavut bu rivayet için: “Müslim’in şartı üzere *sahihtir*” demiştir.⁷⁹ Müslim’in Nevevî’nin “Cennet, cennet nimetleri ve cennetliklerin sıfatları” bölümünde yer verdiği bu rivayete Nevevî “Cennet ve cehennem ehlinin dünyada bilinen sıfatları” bâb başlığını uygun görmüştür.

Sâ’âtî de bâb ismini “İlim öğrenmeye teşvik ve öğreticinin hareketleri” olarak belirlemiştir. İlim-vahiy ilişkisini açıklayıcı bir içeriğe sahip olmasından dolayı biz de burada zikretmeyi uygun gördük.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/162, H.no:17519; Müslim, “Cennet”, 7386. “Cennetlikler üç kısımdır” kısmına kadar bk. Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsât*, III/206, H.no: 2933.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/162, H.no:17519.

5. Ebû Zer (r.a.) şöyle demiştir “Hz. Muhammed (s.a.) bize öyle değerli şey bıraktı ki gökte kanat çırpan kuş hakkında bile bilgi vermektedir.”⁸⁰

Şuayb Arnavut: “Bu isnâdı zayıf, *hasen* bir hadistir” demiştir.

Sâ'âtî bu rivayeti de “İlim öğrenmeye teşvik ve öğreticinin hareketleri” başlığında zikretmiştir.

İslâm her konu hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgi tafsili ya da icmâlî olduğu gibi doğrudan ya da dolaylı da olabilir.

1.4. İlim, Yöneticilik İçin Gereklidir

1. Ömer ibn Hattâb: “Seyyidler olmanızdan önce fakîhler olunuz (İlmi, başkan yapılmadan, bir göreve atanmadan önce öğrenin) dedi.”⁸¹

Buhârî bu rivayeti “İlim ve hikmet sahiplerine gıpta etmek” bâbında nakletmiştir. Bu bâb ismindeki hasedden maksat gıptadır. Çünkü hased islâm'da haram kılınmış çirkin bir huydur.

Dârimî, “İlmin kaybolması” bâbında nakletmiş ve zamanında öğrenilmeyen ilmin kaybolacağına işaret etmiş olmalıdır.

Hz. Ömer'in sözü olarak rivayet edilen bu muallak hadisi, İbn Ebî Şeybe, İbn Sîrîn'den; o da Ahneft'ın olmak üzere sahîh bir senedle rivayet etmiştir. "Efendiler olmanızdan evvel fakîhler olunuz" demek, efendilik ve başkanlıktan önce, daha küçük yaşlarda iken öğrenip âlimler olunuz; yâhut evlenmeden evvel âlimler olunuz, sonra büyüklük, idarecilik veya kocalık sıfatı, sizlerin üstâd önüne oturup ilim öğrenmenize mâni' olur, demektir.⁸²

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/153, H.no: 21399; Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, II/155, H.no:1647; Bezzâr, *el-Müsned*, IX/341, H.no:3897; Tayâlisî, *el-Müsned*, s.65, H.no:479; İbn Hibbân, *es-Sahîh* I/267, H.no:65. Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde isimlendirilmeyen râvîlerin olduğunu söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII/263-264.

⁸¹ Buhârî, “İlim”, 15; Dârimî, “Mukaddime”, 26; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII/540, H.no: 26640; Ebû Hayseme, *Kitâbü'l-İlim*, H.no: 9; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, III/206, H.no: 1549.

⁸² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I/166.

İlim öğrenmenin yaşı yoktur. Ne var ki dünyevî meşguliyetler ilimle uğraşmaya mani olurlar. Bunun için ilmi, bu işlerden önce öğrenmek gerekir. Diğer taraftan yaşları ilerlemiş veya bir makama getirilmiş olan kimseler, genellikle, utanma, büyüklenme gibi sebeplerle ilim öğrenmeyi terk ederler. Bu durumda, insan, daha önce ilim öğrenmemişse cahil kalır. Bundan dolayı da ilim, yaş ilerlemeden veya bir makama getirilmeden önce öğrenilmelidir. Ancak bu daha sonra öğrenilemeyeceği anlamına gelmez.

2. Temim ed-Dârî şöyle dedi: Ömer (r.a.) zamanında halk bina yapımında (âdeti) yarışa girmişti. Bunun üzerine Ömer (r.a.) şöyle demişti: “Ey Küçük Arap Topluluğu! Dünyadan sakının! Dünyadan sakının! Durum şu ki müslümanlık, başkasıyla değil, ancak cemâatle olur. Cemâat de başkasıyla değil, ancak devletle olur. Devlet de başkasıyla değil, ancak itaatle olur. Bir toplum, kimi bilgi ile başkan yaparsa bu hem o, hem de onlar için dirlik (vesilesi) olur. Kimi de bilgi olmadan başkan yaparsa bu hem o, hem de onlar için helak (sebebi) olur.”⁸³

H. Selim Esed, senedde iki illet olduğunu ifade etmiştir: “İlk olarak, Safvân b.Rüstem hakkında cehaletin olması, ikincisi de inkıta’dır; Abdurrahman b. Meysere, Temim ed-Dârî’ye kavuşmamıştır, dolayısıyla *zayıftır*” demiştir.⁸⁴

3. Âmir b. Vâsile şöyle dedi: “Hz. Ömer (r.a.), Usfan denilen yerde, Mekke yönetiminde görevlendirdiği Nafi’ ile karşılaştı ve ona sordu: 'Bu vadide yaşayanların başına kimi bıraktın?' 'Onların yönetimini İbn Ebzâ'ya bıraktım.' 'İbn Ebzâ ne (iş) yapar?' 'O, azad ettiğimiz kişilerdendir. 'Kölelikten yeni kurtulmuş birini mi tayin ettin.' '(Fakat) o, Allah'ın kitabını okuyan, ferâiz ilmini (miras hukukunu) bilen ve onlarla hükmeden bir kişidir.' '(Güzel,) ben Peygamberimiz'in şöyle dediğini işittim; “*Şüphesiz Allah, Kitabı(nın bilgisi) ile bazı toplulukları yüceltir, diğerlerini de (cehaletlerinden ve amellerinden dolayı) alçaltır.*”⁸⁵

⁸³ Dârimî, “Mukaddime”, 26.

⁸⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/91, H.no: 251.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/35. H.no: 232; Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 1934; İbn Mâce, “Mukaddime”, 16; Dârimî, “Fezâilü'l-Kur’ân”, 9; Tahavî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, V/445, H.no: 2199; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV/222, H.no: 2428.

Şuayb Arnavut, iki isnâdın da *sahih* olduğunu söylemiştir.⁸⁶

Nafi' in Mekke bölgesinde bir yerin yönetimini İbn Evzâ'ya niçin verdiğini açıklarken söylediği “O, Allah'ın kitabını okuyan, ferâiz ilmini (miras hukukunu) bilen ve onlarla hükmeden bir kişidir” cümlesi, yönetimde Kur'an bilgisinin ve onunla amel etmenin önemini göstermektedir. Aynı zamanda öğrenilmesi ve uygulaması zor bir ilim olan feraiz ilmine sahip olmak, hem o kişinin fikhına ve kabiliyetine işaret etmektedir. Hz. Ömer'in cevabı da tamamen onu tasdik edici niteliktedir.

1.5. Şeytan'a, Bir Âlimi Aldatmak Bin Âbidi Aldatmaktan Daha Zordur

1. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Şeytan'a, fıkıh sahibi bir âlimi aldatmak bin âbidi aldatmaktan daha zordur.”⁸⁷

Tirmizî: “Bu hadis *garîb* olup, sadece bu şekliyle Velid b. Müslim'in rivâyeti olarak biliyoruz” demiştir. Irakî, senedinin *zayıf* olduğunu belirtmiştir.⁸⁸ Elbani de Tirmizî ve İbn Mâce zeylinde rivayet için “*mevzû*” demiştir.⁸⁹

Sehâvî, bu rivayetin iki ayrı senedi olduğunu ve birbirlerini desteklerini ifade etmiştir.⁹⁰

İbn Abbas'tan gelen senedde yer alan Ravh b. Cünah, Ebû Hüreyre'den gelen iki senedin birinde Yezid b. İyâz, diğerinde de Ebu'r-Rabî' “zayıf” kabul edilmişlerdir. Heysemî, Yezid b. İyâz için “kezzâb” demiştir.⁹¹ Sehâvî'nin ifade ettiği gibi rivayetler birbirini desteklemektedir. Aynı zamanda rivayetin verdiği mesaj bakımından, ilmin ve alimin, ibadet ve âbide olan üstünlüğünü ifade eden benzer rivayetler mevcuttur.

Şeytan, fıkıh sahibi olmayan kimseleri sapıtırken pek zorluk çekmeyebilir. O kimseler âbid de olsalar durum pek değişmez. Çünkü âbid insanın bütün gayreti nefsinin

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/35, H.no: 232.

⁸⁷ Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XI/78, H.no: 11121; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III/232, H.no: 1586; Ebû Hureyre'den şahidi için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI/194, H.no: 6166; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III/232, H.no: 1584, 1587; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I/327, H.no: 487.

⁸⁸ Irakî, *el-Muğni*, I/14, H.no: 25.

⁸⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, V/48, H.no: 2681; İbn Mâce, *es-Sünen*, I/81, H.no: 222.

⁹⁰ Sehâvî, *el-Mekâsidü'l-hasene*, s.535, H.no: 864.

⁹¹ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I/327, H.no: 487.

şeytanın hilelerinden kurtarmak ve korumaktır. Fıkıh bilgisi olmadığı için bazen bilmeyerek şeytanın kurduğu tuzağa düşer ve şeytan ciddi bir zorluk ile karşılaşmadan onu sapıtır. Fıkıh sahibi olmak, bilgilenmenin ötesinde hayatını onunla yönlendirmektir.

1.6. İlim Halkası Diğerlerinden Daha Hayırlıdır

1. Abdullah bin Amr'dan (r.anhümâ) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (s.a.) bir gün odalarından birisinden çıkıp mescide girdi. Bu esnada iki halka (şeklinde oturmuş iki cemaat) ile karşılaştı. Bunlardan bir halka, Kur'ân okuyor ve Allah'a dua ediyordu. Diğer halka da ilim öğreniyor ve öğretiyorlardı. Bunun üzerine Peygamber (s.a.): *“(Bunların) hepsi hayır üzerindedirler. Şunlar, Kur'ân okuyorlar ve Allah'a dua ediyorlar. Eğer Allah dilerse onlara (isteklerini) verir ve dilerse vermez. (Diğer cemaate işaretle) bunlar da (ilim) öğreniyorlar ve öğretiyorlar. Ben de ancak öğretici olarak gönderildim.”* buyurdu ve hemen bunların yanına oturdu.⁹²

Zevâid müellifi Bûsirî, hadisin râvilerinden Dâvûd, Bekr ve Abdurrahman'dan dolayı senedin *zayıf* olduğunu beyan etmiştir. Elbânî de aynı hükmü vermiştir.⁹³

Dârimî'nin rivayeti için H. Selim Esed, senedde Abdurrahman b. Ziyâd ve Abdurrahman b. Râfî isimli iki zayıf râvinin olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴

Hadîsin ilk fıkrası gerek Kur'an okumak ve dua etmekle meşgul olanların ve gerekse ilim öğrenimi ve öğretimi yapanların hayır üzerinde olduklarını belirtiyor. Bunu takip eden cümlelerde ise Kur'an okumak ve duâ etmekle iştilal edenlerin Allah'tan dilediklerine kavuşmalarının malûm ve kesin olmadığı ifade ediliyor. Zaten bilindiği gibi Allah dilediğini yapar, hiç bir şeyi yapmaya mecbur değildir. İradesi neye taallûk ederse o olur. Hadiste Kur'an okuyan ve dua edenlerin, matlubuna erişip erişmemeleri Allah'ın dilemesi kaydına bağlanıyor. İlimle meşgul olanlara âit fıkrada ise bunların dilediklerinin yerine getirilip getirilmeyeceği hususuna temas edilmemiştir. Denilmiştir ki, “Bu hususa temas edilmemesi, ilim ehlinin dileklerinin Allah tarafından kabul

⁹² İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; Dârimî, “Mukaddime”, 32; İbnü'l-Mübârek, *Zühed*, s.488.

⁹³ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/83, H.no: 229.

⁹⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/111, H.no: 349.

edilmesinin muhakkak gibi olduğuna işarettir. Dolayısı ile hayırlı olan bu iki hizmet çeşidi arasındaki muazzam farka hadis işaret etmiş olur.”⁹⁵

Resûl-i Ekrem'in: “Ben ancak öğretici olarak gönderildim” buyurması ve ilimle meşgul olan sahâbîler cemaatına katılması ilim ehlinin kıymetini, onlara karşı gösterdiği üstün muhabbetini ve özel ilgisini belirtiyor.

2. İbn Sîrîn şöyle dedi: “(Bir gün) camiye girdim. Gördüm ki, bir tarafda Humejd b. Abdurrahman ilimden bahsederken, (öbür tarafda) Sümeyr b. Abdurrahman (va'z ve nasihat türünden bir şeyler) anlatıyor. Hangisinin yanına oturayım, diye tereddüt ettim. Derken uyuyakaldım. (Rüyamda) bana biri gelip şöyle dedi: “Hangisinin yanına oturacağına tereddüt mü ettin? Dilersen, Cebrail'in, Humejd b. Abdurrahman'ın yanındaki yerini sana gösteririm.”⁹⁶

Hüseyin Selim Esed; ravilerden İbn Zekvan'ın tedlis yapmakla itham edilmesi ve mu'an'an olarak rivayet edilmesi sebebiyle rivayetin *zayıf* olduğunu, diğer ravilerin ise sika olduklarını ifade etmiştir.⁹⁷

1.7. İnsanın Geride Bırakacağı En Hayırlı Şeylerden Birisi de İlimdir

1. Ebû Katade'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Adamın (ölüp) kendisinden geriye bıraktığı şeylerin en hayırlısı üç tanedir: Kendisine duâ eden sâlih çocuk, kendisine sevabı ulaşacak olan sadaka-i câriye ve kendisinden sonra onunla amel edilecek ilim.*”

Ebü'l-Hasan dedi ki: Ebû Hatim Muhammed bin Yezid b. Sinan er-Rahâvi, Yezid bin Sinan (yâni Ebû Hâtim'in babası) vasıtası ile yine Zeyd bin Ebî Üneyse'ye ulaşan ikinci bir senedle aynı hadis rivayet edilmiştir.⁹⁸

Bu rivayet için Bûsirî Zevâid'inde, Elbânî de zeylinde “*sahîh*” ifadesini kullanmıştır.⁹⁹

⁹⁵ Mübârekpûrî, *Mir'âtü'l-mefâtih*, I/348.

⁹⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

⁹⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/110, H.no: 341.

⁹⁸ İbn Mâce, “Mukaddime”, 20; Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, I/242, H.no:395; Ebû Hureyre'den şahidi için bk. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 28, H. no: 38; Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 14; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV/109.

⁹⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/88, H.no: 241.

Hadîs, insanın öldükten sonra en çok kendisine yarar ve sevap sağlayan üç şeyi haber vermektedir. Bunlardan birisi de, ilmî kitaplar yazmak, talebeler yetiştirmek gibi yollarla ilmi eserler vermektir ki, hadis buna teşvik etmektedir.

2. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûllullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Mü'min kişinin öldükten sonra kendisine ulaşan amelinden ve hayratından bir kaç tanesi: Öğrettiği ve yayınladığı ilim, geride bıraktığı salih evlâd, miras olarak bıraktığı mushaf, yaptırdığı mescid, yolcular için inşa ettirdiği ev, akıttığı su, sağlığı tam yerinde iken malından çıkardığı sadakadır. Bunlardan hangisini yapmış ise ölümünden sonra kendisine (onun sevabı) ulaşır.*”¹⁰⁰

Elbânî, rivayetin *hasen* olduğunu söylemiştir.¹⁰¹

İbn Mâce, bu rivayeti “İnsanlara hayrı öğreten kimsenin mükafatı” bâbında nakletmiştir. Elbette burada kastedilenin öncelikli olarak hadis ilmi olduğu şarihler tarafından ifade edilmiştir. Giriş bölümünde yaptığımız ilimle ilgili açıklamalardan da anlaşıldığı üzere ilim; insanları dünya ve ahiret mutluluğuna götüren her bilgidir. Bu rivayette de Hz. Peygamber'in “ilim” kelimesini genel anlamda kullandığı görülmektedir.

1.8. İlim Yağmur Gibidir

1. İmam Malik'den rivayet edildiğine göre, Lokman Hekim oğluna vasiyet edip şöyle demiştir: “Yavrum! Âlimlerle otur, onların dizlerinin dibinden ayrılma. Çünkü Allah yeri, göğün yağmuru ile dirilttiği gibi, kalpleri de hikmet nuru ile diriltir.”¹⁰²

İmam Malik'in ilim kitabına aldığı tek rivayet budur. Bâbın ismi “ilim öğrenmek hakkında gelen rivayet” olarak ifade edilmiştir.

¹⁰⁰ İbn Mâce, “Mukaddime”, 20; İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV/121, H.no: 2490; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, V/121, H.no: 3174.

¹⁰¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/88, H.no: 242.

¹⁰² Mâlik, *Muvatta'*, “İlim”, II/1002, H.no: 1821; Ebû Umame'den merfû' olarak gelen rivayet için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII/199, H.no:7810. Heysemî, senesinde zayıf kabul ettiği Ubeydullah b. zahr ve Ali b. Yezid'in bulunduğunu belirtir. Bk. *Mecma'u'z-zevâid*, I/334.

1.9. İlim Sahibine ve Onu Öğretene Tüm Mahlukat Dua Eder

1. Ebû Umâme el-Bâhîlî'den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: “Rasûlullah’a (s.a.) biri âbid diğeri âlim olan iki kimseden bahsedildi de, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*Âlimin âbide karşı üstünlüğü benim sizin en aşağı mertebede olanınıza karşı üstünlüğüm gibidir.*” Sonra Rasûlullah (s.a.) şöyle devam etti: *Allah ve Melekleri, göklerin ve yerlerin halkı, hatta yuvasındaki karıncalar hatta balıklar, insanlara hayır ve faydalı şeyler öğreten kimseye dua ederler.*”¹⁰³

Tirmizî bu rivayeti “Fıkhın ibadete üstünlüğü” bâb başlığında zikretmiştir ve bu hadis için “*garib*” demiştir. Bundan sonra şöyle ilave eder: “Ebû Ammâr Hüseyin b. Hureys el Huzaî’den işittim şöyle diyordu: Fudayl b. Iyaz’dan işittim şöyle demişti: Bilen, bildiğiyle amel eden ve başkalarına öğreten kişi gökler aleminde yüce kişi olarak çağrılır.”¹⁰⁴

Elbânî, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵ H. Selim Esed, Dârimî’nin Mekhûl’den gelen rivayeti için “*mürsel*” demiştir.¹⁰⁶

2. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: “Hayrı öğreten için, denizdeki balığa varıncaya kadar her şey mağfîret diler.”¹⁰⁷

H. Selim Esed, rivayet için “*ceyyid*” tabirini kullanmıştır.¹⁰⁸

3. Ebu'd-Derdâ’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre kendisi: Ben Rasûlullah’tan (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim, demiştir: “*Şüphesiz göklerdeki, yerdekiler, hattâ denizdeki balıklar bile âlim kişi için istiğfar ederler.*”¹⁰⁹

¹⁰³ Tirmizî, “İlim”, 19; Dârimî, “Mukaddime”: 29; Rivayetin ilk kısmı için bk. Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, VIII/233, H.no:7927.

¹⁰⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, V/50, H.no: 2685.

¹⁰⁵ Tirmizî, *es-Sünen*, V/50, H.no: 2685.

¹⁰⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/100, H.no: 289.

¹⁰⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 32. Benzer rivayetler için bk. Tirmizî, “İlim”, 19; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/196, H.no: 21612.

¹⁰⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/110, H.no: 343.

¹⁰⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 20. Benzer rivayetler için bk. Tirmizî, “İlim”, 19; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1; Dârimî, “Mukaddime”, 32; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/196, H.no: 21612; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, III/221, H.no: 1574.

Elbânî, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰

İbn Mâce bu rivayeti “insanlara hayrı öğreten kişinin mükâfâtı” başlığı altında zikretmiştir. Önceki rivayetler de aynı mana da olmakla beraber burada “âlim” mutlak olarak geçerken Ebû Umâme ve İbn Abbas rivayetinde “hayrı öğreten” olarak ifade edilmiştir.

Ebu'd-Derdâ (r.a.) ve Ebû Umâme'dan (r.a.) gelen rivayetler merfû, İbn Abbas rivayeti, mevkuf bir rivayettir.

İlimsiz ibâdet mümkün olmadığı gibi amelsiz ilmin de kıymeti yoktur. Fakat ilim amelden önce gelir. İnsan önce bilecek, sonra ona göre amel edecektir. İlmin bu önceliğinin yanında getirdiği mükellefiyetler de çoktur. İlim sahibi (âlim); bildiğiyle amel edecek, bundan dolayı ilmi öğretip yaymaya, hakkı ayakta tutmaya, insanları doğru yola irşâd etmeye gayret gibi pek çok ferdi ve içtimâî görev ifa edecektir. Böylelikle hayrı öğreten kimse, Allah'ın dinine hizmet ettiği, neticede bütün mahlûkatın yararına olan şeyler öğrettiği için, rivayetlerde bahsi geçen istiğfar ve duaya mazhar olur.

Hattâbî, "Göklerde ve yerde bulunan bütün yaratıklar ve balıklar Allah'tan âlimin başışlanmasını isterler" cümlesi hakkında şöyle der: "Allah, ulemanın ilmi vasıtasıyla, hayvanlarda, insanlar için pek çok faydalar ve maslahatlar bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Âlimler, insanlara bu gerçekleri, hayvanların hakkına riayet edilmemesi halinde doğacak zararları ve hayvanlara mutlaka iyi davranmaları gerektiğini anlatırlar. Allah da onların bu emeğine karşılık hayvanlara onlar için dua etmeyi ilham eder. Onların hayvanlara olan iyiliklerini bu şekilde mükâfatlandırır. Nitekim, "el-cezâü min cinsil amel" buyrulmuştur.¹¹¹

1.10. İlim Üstünlük Sebebidir

1. Kays b. Kesîr'den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: Bir adam Medîne'den Şam'da bulunan Ebû'd Derdâ'nın yanına geldi. O da şöyle dedi. “Ey kardeşim seni

¹¹⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/87, H.no: 239.

¹¹¹ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, X/53; Yeniçel, Necati, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, XIII/244-245.

buraya kadar getiren sebep nedir?” Adam: “Rasûlullah’tan (s.a.) rivâyet ettiğini haber aldığım bir hadistir” diye cevap verdi. Ebû’d Derdâ; “Sen başka bir iş için gelmedin mi?” dedi. Adam: “Hayır” dedi. Ebû’d Derdâ “ticaret için de mi gelmedin?” dedi. Adam: “Hayır” dedi. “Sadece o hadisi öğrenmek için geldim” dedi. Bunun üzerine Ebû’d Derdâ şöyle dedi: “Ben Rasûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: *‘Kim ilim elde etmek için bir yol tutarsa, Allah da onu Cennetine giden yola iletir. Melekler ilim öğrencisinin razı olması için kanatlarını indirirler. Bir âlim için göktekiler ve yerdekiler hatta denizdeki balıklar bile o âlimin bağışlanması için Allah’a yalvarırlar. Âlim bilgili bir kimsenin cahillikle ibadet eden bir kimseye karşı üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin varisleridirler. Peygamberler miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakmışlardır; onlar sadece miras olarak ilim bırakmışlardır. Kim ilimden nasibini alırsa çok büyük hayırlara kavuşmuş olur.’*”¹¹²

Tirmizî: “Bu hadisi sadece Âsım b. Reca b. Hayve’nin rivâyetiyle bilmekteyiz. Bence bu hadisin senedi burada olduğu gibi muttasıl değildir. Mahmûd b. Hıdaş aynı senedle bu hadisi bize aktarmıştır. Aynı zamanda bu hadis Âsım b. Reca b. Hayve’den, Velid b. Cemil’den, Kesîr b. Kays’tan ve Ebû’d Derdâ’dan da rivâyet edilmiş olup bu rivâyet Mahmûd b. Hıdaş’ın rivâyetinden daha sahihtir. Muhammed b. İsmail ‘Bu daha sahihtir’ dedi” demiştir. Elbânî de, rivayetin *sahih* olduğunu söylemiştir.¹¹³

Bazı rivayetlerde “leyletü’l-bedr” ifadesi geçmektedir ki “dolunay gecesini” demektir. Âlimler, parlaklıkta ayın ondördüncü gecesindeki dolunaya benzetilirken, âbidin yıldızlara benzetilmesindeki hikmet; âbidin ışığı yıldızları gibi sadece kendine yetecek kadarken, âlimin ışığı ise başkalarının yolunu da aydınlatması ve ayın ışığını güneşten aldığı gibi âlimin de bu ışığını Hz. Peygamberden almış olmasıdır.¹¹⁴

2. Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre: “Yâ Rasûlallah, insanların hangisi, en üstün (insandır)?” denildi. “*En takvâlıları*” buyurdu. “Bunu sormak istemedik!” dediler. “*O halde Allah’ın dostunun oğlu, Allah’ın Peygamber’inin oğlu,*

¹¹² Tirmizî, “İlim”, 19; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; Dârimî, “Mukaddime”, 32; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/196, H.no: 21763; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, III/220, H.no: 1573; İbn Hibbân, *es-Sahih*, I/289, H.no: 588.

¹¹³ Tirmizî, *es-Sünen*, V/48, H.no: 2682; İbn Mâce, *es-Sünen*, I/81, H.no: 223.

¹¹⁴ Mübârekpûrî, *Mir’âtü’l-mefâtih*, I/318, H.no: 214.

Allah'ın Peygamberi olan Ya'kûb oğlu Yûsuf!” buyurdu. “Bunu da sormak istemedik” dediler. “*O halde, buyurdu, bana Arapların asıllarını soruyorsunuz: Onların cahiliye döneminde hayırlı olanları, iyi anladıkları (fakih oldukları) zaman müslümanlıkta da hayırlıdırlar.*”¹¹⁵

Müttefekun aleyh olan bu rivayet Darimî'nin Süneninde “Âlimlere uyma” bâb başlığında verilmiştir. Buhârî “Menâkıb” bölümünde rivayeti naklederken, Müslim ise “Faziletler” bölümünde nakletmiştir.

H.z. Peygamber'in soruya ilk cevabı, Hucurât Sûresi'nin 13. âyet-i kerîmesinde geçtiği üzere üstünlük ölçüsü olarak ifade edilen “takva” olmuştur. İkincisinde ise sorunun bu olmadığı beyanına karşılık kendisi, babası, dedesi ve büyük dedesi peygamber olan ve görenleri hayran bırakacak bir güzelliğe sahip olan dolayısıyla hem manevi hem de maddi güzelliğin sahibi “Hz Yusuf” cevabı verilmiştir. Öğrenmek istedikleri şeyin bunun da olmadığını söylemeleri üzerine Rasûlullah (s.a.), bunların dışında üstünlüğün fıkıhla yani derin ve ince anlayış sahibi olmakla gerçekleşeceğini buyurmuşlardır.

3. Hasan'dan, onun şöyle dediği rivayet edildi: Rasûlullah'a (s.a.), İsrailoğulları içindeki, biri âlim olan, farz namazı kıldıktan sonra oturup halka hayrı öğreten, diğeri gündüzü oruçla, geceyi namazla geçiren iki adamın hangisinin daha üstün olduğu sorulmuş. (Bunun üzerine) Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: “*Şu, farz namazı kıldıktan sonra oturup halka hayrı öğreten âlimin, gündüzü oruçlu, gecesi namazlı âbide üstünlüğü, benim, sizin (mertebece) en aşağıda olan adaminize üstünlüğüm gibidir.*”¹¹⁶

Dârimî, “İlmin ve âlimin üstünlüğü” başlığı altında yer verdiği bu rivayet için aynı eserin zeyl sahibi Hüseyin selim Esed, Evzâî'nin Hasan'dan rivayetinin bilinmediğini ve senedin *munkatı*’ olduğunu, bununla birlikte ravilerin sika ve hadisin *mürsel* olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁷

¹¹⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/367, H.no:14886; Buhârî, “Menâkıb”, 1; Müslim, “Birr”, 160; “Fezâilü's-sahâbe”, 199; “Fezâil”, 168; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI/367, H.no: 11249.

¹¹⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

¹¹⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/109, H.no: 340.

Rivayet, metin bakımından yukarıda geçen Kays b. Kesîr rivayetiyle paralellik arzemektedir. İlimle iştiğal etmek farz ibadetler hariç, diğer bütün ibadetlerden daha hayırlıdır. Hz. Peygamber'in cevabı çok ilgi çekicidir. Soruya hemen "hayrı öğreten âlim" dememiştir. İlmin ve alimin büyüklüğünü göstermek ve dinleyicilerin zihinlerinde yer etmesini sağlamak için böyle cevap vermiştir. Bu üstünlüğün sebebi, ilmin faydasının sürekli, ibadetin faydasının ise geçici olmasıdır. İlim ya farz-ı ayn ya da kifayedir. Farzın dışında yapılan ibadet ise nafilendir. Tabi ki farzın sevabı, nafilenin sevabından daha fazladır.¹¹⁸

4. Hasan'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Kime ölüm, İslâm'ı ihya etmek için ilim peşinde iken gelirse, Cennette onunla peygamberler arasında tek bir derece vardır."*¹¹⁹

H. Selim Esed; İsnâdın "*müsel bi'l-mecâhil*" olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰

Bu hadis hem mürseldir, hem de râvilerinin çoğu zayıftır. Bu hadisi İbn Asâkir yine Hasan Basrî'den mürsel olarak; İbnü'n-Neccâr, Hasan'ın Enes'den rivâyetiyle muttasıl olarak rivayet etmişlerdir.¹²¹

5. Hakîm şöyle dedi: "Bir adam, Hz. Peygamber'e (s.a.) şerri, (kötüyü ve kötülüğü) sormuş, bunun üzerine o, üç defa olmak üzere, şöyle buyurmuş: *"Bana şerri sormayınız, bana hayrı sorunuz."* Sonra da şöyle buyurmuş: *"İyi bilin ki, kötünün en kötüsü âlimlerin kötüleridir, iyinin en iyisi de âlimlerin iyileridir."*¹²²

Hüseyin Selim Esed; Hadisin râvilerinden Ahvas'ın hıfzı zayıftır, Bakiyye tedlis yapan bir kimsedir ve muan'an olarak rivayet etmiştir, dolayısıyla sened zayıftır. Hakîm de tâbiîden olduğu için sened mürseldir, demiştir.¹²³

Heysemî, Muaz b. Cebel'den (r.a.) şu benzer rivayeti nakleder; "Rasûlullah (s.a.) beyti tavaf ederken onunla karşı karşıya geldim ve şöyle dedim: Ya Rasûlallah,

¹¹⁸ Mübârekpûrî, *Mir'âtü'l-mefâtih*, I/344, H.no: 252.

¹¹⁹ Dârimî, "Mukaddime", 32; İbn Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, LI/61.

¹²⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/112, H.no: 354.

¹²¹ Ali el-Müttâkî, *Kenzu'l-Ummâl*, X/160, H. no: 28830.

¹²² Dârimî, "Mukaddime", 34; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I/242.

¹²³ Dârimî, *es-Sünen*, I/116, H.no: 370.

Hangi insan kötüdür, (şerîrdir)? Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular: “*Allahum seni affetsin! Bana şerri sorma, hayrı sor. İnsanların kötülere, alimlerin kötüleridir.*” Heysemî: Bezzâr rivayet etti. Senesinde Halil b. Mürre vardır. Buhârî onun için “mükerü'l-hadis” dedi. İbn Adiy, Buhârî'nin bu görüşünü reddetmiştir. Ebû Zür'a da onun için şöyle dedi: ‘şeyhun sâlihun’,” demiştir.¹²⁴

Dârimî, bu rivayeti “Allah'tan başkası için ilim öğrenen kimsenin kınanması” bâbında nakletmiştir. Bize göre burada dört husus dikkati çekmektedir: 1. Gereksiz ve hayır olmayan sorular sormamak 2. Konunun önemini vurgulamak ve dinleyicilerin dikkatini çekmek için tekrar yapmak. 3. İlim, insanı en kötüye götürebilir. 4. En iyi olmak için de ilim sahibi olmak gerekir.

6. İbn Abbâs; “...Allah sizden inananları yükseltsin, kendilerine ilim verilenleri ise derecelerle (yükseltsin).”¹²⁵ (âyetinin tefsirinde) şöyle dedi: “Allah, kendilerine ilim verilenleri, iman edenlere karşı derecelerle yükseltir, (yükseltsin).”¹²⁶

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu belirtmiştir.¹²⁷ Hâkim "Buhârî ve Müslim'in şartına/râvilerine uygun olduğu halde Sahih'lerine almadıkları isnâdı *sahih* bir hadistir" der. Zehebî de buna muvafakat eder.¹²⁸

Zikri geçen âyet-i kerimenin tamamının meali şöyledir: "*Ey iman edenler! Size meclislerde "Yer açın. (Genişletin!)" denildiği zaman yer açın (genişletin) ki Allah da size genişlik versin. "Kalkın!" denildiği zaman da kalkıverin ki Allah sizden inananları yükseltsin, kendilerine ilim verilenleri ise derecelerle (yükseltsin). Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır.*" Bu âyeti, Beydâvi, İbn Kesir, Hamdi Yazır, Ebû's-Suûd gibi birçok müfessir de âyetin bu cümlesini böyle açıklamışlardır. Buna göre âyet, ilim ve âlimlerin üstünlüğüne açık bir delil olmaktadır. Âlim olan mü'minin, âlim olmayan mü'mine üstünlüğü ve derecelerin yüksekliği, faziletin yüksekliğine delalet eder. Bundan da murat, sevabın çokluğudur. Derecenin yükselmesi, hem maddî hem de

¹²⁴ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I/441, H.no: 874.

¹²⁵ Mücâdile: 58/11.

¹²⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

¹²⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/112, H.no: 353.

¹²⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, II/523, H.no: 3793.

manevî yükselmeyi kapsamaktadır. Manevî (soyut) yükselme, dünyada iyi bir konum ve itibara erişmesi, maddî (somut) yükselme de ahirette, cennetteki yerinin yükselmesidir.¹²⁹

7. Ebu'd-Derdâ'dan, şöyle dediği nakledildi: “Âlimlerin sözleri olmasa biz neyiz ki?”¹³⁰

H. Selim Esed; Utbe b. Ebu Hakem'in Ebu'd-Derdâ'ya ulaşmadığını ve senedin inkita'ya uğradığını, dolayısıyla *zayıf* olduğunu söylemiştir.¹³¹

8. Muâviye b. Kurre şöyle dedi: “Şayet bu ümmetin ilim bakımından en düşüğünün ilmini, ümmetlerden herhangi bir ümmet alsaydı, (elde etse), o ümmet kesinlikle doğru yolu bulur.”¹³²

H. Selim Esed, rivayet için “*hasen*” demiştir.¹³³

9. Mutarrif oğluna şöyle dedi: “Yavrum! Şüphe yok ki ilim, ilimsiz amelden daha hayırlıdır.”¹³⁴

Hüseyin Selim Esed: “Senedinde iki illet mevcut; Abdurrahman b. Abdullah el-Mesudî zayıf bir ravidir. Avn b. Abdullah'ın da Mutarrif'ten rivayeti olduğunu bilmiyoruz. Bu nedenle senedde inkita' vardır, dolayısıyla *zayıftır*” demiştir.¹³⁵

10. Zührî'den şöyle dediği rivayet edildi: “Âlimin, (nafile ibâdetinde) gayretli olan kimseye üstünlüğü, iki basamağı arası, bir yarış atının dörtnala koşuşuyla beşyüz sene(lik mesafe bulunan) yüz basamaktır.”¹³⁶

H. Selim Esed, İsnâdın, Zührî'ye kadar *zayıf* olduğunu söylemiştir.¹³⁷

¹²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I/141.

¹³⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 34.

¹³¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/119, H.no: 390.

¹³² Dârimî, “Mukaddime”, 34.

¹³³ Dârimî, *es-Sünen*, I/118, H.no: 384.

¹³⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 32; İbn Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, LVIII/304.

¹³⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/112, H.no: 350.

¹³⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 32; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III/365.

¹³⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/112, H.no: 352.

1.11. İlmî Öğrenen ya da Öğreten Olmak

1. Ebu'd-Derdâ (r.a.) şöyle dedi: “İnsanlar âlim ve öğrenci(den ibaret)dir. Bunun ötesinde hiçbir hayır yoktur.”¹³⁸

H. Selim Esed, senedin, Süleyman b. Musa'nın Ebu'd-Derda'ya yetişmemiş olmasından dolayı inkıtaya uğradığını ve bu nedenle *zayıf* olduğunu söylemiştir.¹³⁹

İbn Mâce'de: “*Alim ve öğrencisi, mükafat hususunda ortaklardır. Diğer insanlarda ise hayır yoktur.*” şeklinde Ebû Ümâme'den (r.a.) merfû olarak gelen rivayetin son kısmıdır.

Bûsirî Zevâid'de; senedde Ali b. Yezid'in olduğunu ve cumhurun onu *zayıf* saydığını söylemiştir. Elbânî de, senedin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁰

2. Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) şöyle dedi: “Ya âlim, ya öğrenci ya da dinleyici ol. Dördüncüsü olma, sonra helak olursun!”¹⁴¹

Hüseyin Selim Esed; Hasan-ı Basrî'nin muan'an rivayeti nedeniyle senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.¹⁴²

Önceki rivayetle aynı manada olmakla birlikte burada üçüncü bir durum zikredilmektedir. Bizatihi öğrenci olmaktan ziyade, dinleyici olarak katılmak da istisna edilenlere dahil edilmiştir. Dinleyici olmayı eğer öğrencilik kavramına dahil edersek, iki rivayet arasında bir çelişki kalmamış olur. Bazı rivayetlerde dördüncü olarak “seven olmak” geçmektedir ki; ilmi veya ilimle meşgul olanları demektir.

3. Ka'b şöyle dedi: “Dünya ve içindekiler lanetlidir. Ancak hayrı öğrenen veya öğreten bunun dışındadır.”¹⁴³

¹³⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 26. Benzer rivayetler için bk. Ebû Hayseme, *Kitâbü'l-İlim*, H.no: 1; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıvıat*, VII/307, H.no: 7575; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII/541, H.no: 26644.

¹³⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/90, H.no: 246.

¹⁴⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/83, H.no: 228.

¹⁴¹ Dârimî, “Mukaddime”, 26; Ebû Hayseme, *Kitâbü'l-İlim*, H.no:116; Benzer ve merfû' rivayetler için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, II/63, H.no: 786; *el-Mu'cemü'l-ıvıat*, V/231, H.no: 5171; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XV/406.

¹⁴² Dârimî, *es-Sünen*, I/91, H.no: 248.

¹⁴³ Dârimî, “Mukaddime”, 32. Benzer merfû bir haber için bkz. Tirmizi, “Zühd”, 14; İbn Mâce, “Zühd”, 3.

Hüseyin Selim Esed, rivayetin *hasen* olduğunu söylemiştir.¹⁴⁴ Darimî bu hadisi “İlmin ve âlimin üstünlüğü” bâbında rivayet etmiştir. Tirmizî ve İbn Mâce ise benzer bir rivayeti merfû olarak “Zühd” bölümünde nakletmişlerdir. Anlaşıyor ki Darimî rivayetin ilim yönünü ön plana çıkarırken Tirmizî ve İbn Mâce zühd yönüne dikkat çekmiştir.

4. Hâlid b. Ma’dân şöyle dedi: “İnsanlar (ya) âlim, (ya) öğrencidir. Bunların arasındakiler, hayırsız ahmaklardır.”¹⁴⁵

Hüseyin Selim Esed, hadisin ravilerinden Muhammed b. Kesîr nedeniyle senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶

Bu rivayetlerin birbirini destekler mahiyette olduğu açıktır. Sonuç itibariyle bu konuda naklettiğimiz rivayetlerden şunu anlıyoruz; Her ne durumda olursa olsun ilmî bir faaliyet içinde az da olsa bulunulmalıdır. Aynı zamanda eğitim ve öğretim faaliyetlerine örgün ya da yaygın olarak katılmak, bilgi ve bilinç düzeyimizi artırmak dünyevî menfaatler için değil ahiret için olmalıdır. İslam dini, söylenen ve yapılan her fiilin bilgiye dayalı olmasını, cahillik nedeniyle inancın yozlaştırılma ve saptırılması gibi kötü sonuçlardan korunulmasını ister.

1.12. İlim Ehli, Fitnelerden Korunmuştur

1. Ebu Umâme (r.a.) haber verdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “Yakında öyle fitneler olacak ki, Allah'ın ilimle ihyâ ettiği (ilimle diri tuttuğu) kimseler hariç, kişi o (fitnelerde) sabaha mü'min olarak girecek, akşama kâfir olarak çıkacak!”¹⁴⁷

Hüseyin Selim Esed, senedin Ali b. Yezid'den dolayı *zayıf* olduğunu ifade eder. İbn Mâce'nin rivayeti için Busirî; *zayıf* demiştir. Elbanî de; istisnâdan sonraki ilim kısmının *zayıf*, diğer kısmın ise *sahih* olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/106, H.no: 322.

¹⁴⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 32. Benzer merfû' haberler için bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâ'id*, I/328-329.

¹⁴⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/106, H.no: 323.

¹⁴⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 32; İbn Mâce, “Fiten”, 9; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, VIII/233, H.no:7926.

¹⁴⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, II/1305, H.no: 3954.

“Fitne”, İmtihan, iyi veya kötü şeylerle deneme; mânevi çöküntü; dinî, içtimaî ve siyasî kargaşa anlamlarında kullanılan geniş kapsamlı bir terimdir. Bazı hadislerde fitne, İslâm'ın ilk asırlarından itibaren vukû bulan dinî ve siyasî çalkantıları, içtimaî huzursuzlukları haber veren ifadeler içinde yer almıştır. Bu nevî hadislerde fitne, genellikle İslâm ümmetinin birlik ve bütünlüğünü bozan bir komployu veya her türlü yıkıcı faaliyeti ifade eder. Buhârî, zamanla insanlar arasında bilgi ve dindarlık farklarının kalkıp herkesin cehalette ve dinî konulardaki gevşeklikte birbirine benzemesi, amellerin azalması, fitnenin çoğalması, öldürme olaylarının artması, can güvenliğinin ortadan kalkması gibi olumsuz gelişmelerin vukû bulacağını haber veren hadisleri "Fitnelerin zuhûru" adını taşıyan bâbda toplamak suretiyle fitne kavramının kapsamını dinî, ahlâkî, ilmî ve içtimaî çöküşü içine alacak şekilde geniş tutmuştur.¹⁴⁹

Ortaya çıkacak bu fitnelerin temelinde, cehalet ve "ilm" in uygulanmaması yatmaktadır. Çünkü "ilim" insanı hakka, adalete, iyilikseverliğe götürür, onu temelsiz düşüncelerden, bozuk inançlardan ve nefsin arzularına uymaktan korur. İlmin gereğinin yapılması ve uygulanıp hayata geçirilmesi de gerekir. Söz konusu fitnelerin bilhassa inançla, düşünceyle ilgili olanlarından kaçınmak ve kurtulmak ancak ilim sayesinde mümkündür.

Yukarıdaki hadiste buna bir işaret vardır. Mutlak kudret sahibi Allah'ın "ilim" nasib etmediği cahil kimseler, hakk ile bâtılı birbirinden ayıramaz, duydukları, özellikle yaldızlı her söze kanar, bunun için de durmadan kanaat ve inanç değiştirirler. Çünkü bu insanlar yaptıklarını bilerek yapmaz, söylediklerini bilerek söylemezler. Bu durum onların, iç ve dış dünyalarında tutarsız, kararsız ve uyumsuz bir hale gelmelerine ve fitnenin bir unsuru olmalarına sebep olur.¹⁵⁰

1.13. Allah'tan En Çok İlim Ehli Korkar

1. Atâ şöyle dedi: Musa (a.s.) demiş ki; “*Ya Rabbi! Kullarının hangisi en iyi hüküm verendir?*” *Buyurmuş ki; “Diğer insanlara, kendisine hüküm verdiği gibi hüküm veren kimse.” (Hz. Musa) demiş ki; “Ya Rabbi! Kullarının hangisi en zengindir?”*

¹⁴⁹ Çağrı, Mustafa, “Fitne” *DİA.*, XIII, 156.

¹⁵⁰ Aydın, Sünen-i Dârimi Tercüme ve Şerhi, I/374-375.

Buyurmuş ki; “Kendisine ayırdığım şeye en çok razı olan kimse.” (Hz. Musa) demiş ki: “Ya Rabbi! Hangi kulun senden en fazla korkar?” Buyurmuş ki; “Onların beni en iyi bileni.”¹⁵¹

Hüseyin Selim Esed; Senedin Atâ’ya kadar sahih, sonrasında *inkita*’ olduğunu söylemiştir.¹⁵²

Ebû Hayseme, İbn Abbas’ın kavli olarak gelen rivayeti nakletmiştir. “Hangi kulun senden en fazla korkar” yerine “Hangi kulunu daha çok seversin? Beni en çok zikredeni” ifadesi vardır.¹⁵³

Bu rivayet Fatır Sûresi 28. ayet-i kerimeyi hatırlatmaktadır. “Allah'tan ancak âlim kulları korkar (en büyük saygıyı hak edenin sadece Allah olduğunu bilir). Şüphesiz Allah, azîz ve gafûrdur” buyrulmuştur. Fahreddin Râzî ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Çekinme ve saygı, saygı duyulan varlığın tanınmasına-bilinmesine göredir. Âlim olan, Allah’ı bilir ve O’ndan hem korkar, hem de O’na ümit bağlar. Bu, âlimin derece bakımından, âbid’den daha üstün oluşunun delilidir. Çünkü Hak Teâlâ, “Sizin Allah katında en şerefliiniz, en müttakî olanınız, (Allah’a olan sorumluluğunu en iyi bilmenizdir)” (Hucurat, 13) buyurarak, şerefîn ve kıymetin, takvaya göre; takvanın da İlme göre olacağını beyan etmiştir. O halde, Allah katında şeref ve kıymet, amele göre değil, ilme göredir, Evet, âlim, ameli bıraktığında (ilmiyle amel etmediğinde), bu onun ilmini zedeler. Çünkü onu gören kimse, “Eğer bilseydi, gereğini yapardı” der.¹⁵⁴

Haşyet kelimesi dilimizde “korku” olarak ifade edilmektedir. Ne var ki Kur’an’da geçen yakın manadaki kelimeler de “korku” olarak çevrilmektedir. Bu kelimeleri ve arasındaki farkı kısaca açıklayalım:

“Ebû Tâlib el-Mekkî, tasavvufî faziletler içinde tövbe, sabır, şükür ve recâdan sonra ele aldığı havfın, bütün korku makamlarını kapsayan bir terim olduğunu

¹⁵¹ Dârimî, “Mukaddime”, 34; Ebû Hayseme, *Kitâbü’l-İlim*, H.no: 86; İbnü’l-Mübârek, *Zühd*, s. 188. Benzer rivayetler için bk. Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, XII/548, H.no: 9865; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII/211, H.no: 35427.

¹⁵² Dârimî, *es-Sünen*, I/114, H.no: 362.

¹⁵³ Ebû Hayseme, *Kitâbü’l-İlim*, s.36, H.no: 86.

¹⁵⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVI/20.

belirtikten sonra bu makamları şöyle sıralamıştır: 1. Takva: Müttakiler, Sâlihler ve âmillerin makamıdır. 2. Hazer: Zâhidler, vera' ehli ve huşû sahiplerinin makamıdır. 3. Haşyet: Âlimler, âbidler ve muhsinlerin makamıdır. 4: Vecel. Zikredenlerin, Allah'a boyun eğenlerin ve ariflerin makamıdır. 5: İşfâk. Sıddıklar, şehidler ve âşıkların makamıdır. (*Kûtü'l-kulûb*, I, 241).

Tasavvufî eserlerde dinî korku ve kaygıları ifade eden bu kavramlar üzerinde önemle durulmuş, bunların anlamları ve ilişkileri konusunda birbirinden az çok farklı daha başka açıklamalar da yapılmıştır. Meselâ Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin mürşidi Ebû Ali ed-Dekkâk âyetlerde geçen havf, haşyet ve heybet kelimelerinden hareketle havfi imanın, haşyeti ilmin, heybeti ise marifetin şartı olarak görmüştür. Ebu'l-Kâsım el-Hakim, havfi, haşyet ve rehbet diye ikiye ayırdıktan sonra rehbet sahibinin kaçmaya, haşyet sahibinin ise Allah'a sığındığını ifade etmiştir (*er-Risâle*, s. 264). Diğer bir anlayışa göre havf, genel olarak bütün müminlerin; haşyet, âlim ve ariflerin; heybet, muhabbet ehlinin; iclâl de mukarrebînin vasfıdır. (*İbn Kayyim el-Cevziyye*, I, 550)¹⁵⁵

1.14. İlim, İnsanı Hem Allah'a Hem De Kullara Yaklaştırır

1. Hassân'dan, onun şöyle dediği rivayet edildi: “Hiçbir kulun Allah'ı bilmesi artmamıştır ki, Allah'ın rahmetinden, insanların ona yakınlığı artmış olmasın!”

Bir diğer haberde şöyle dedi: “Hiçbir kulun ilmi artmamıştır ki, doğruyol üzere oluşu artmış olmasın! Allah hiçbir kula sekîneden (iç huzurundan) daha hayırlı bir gerdanlık takmamış, (daha büyük bir lütufta bulunmamıştır!).”¹⁵⁶

H. Selim Esed; senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷

İbn Asâkir, ikinci rivayeti Ğaylân b. Enes'ten nakletmiştir. Dârimî'nin rivayetinde geçen “ilim” kelimesinin yerine “fehm” kelimesi geçmektedir.

Bu hadis Tabiûnun orta yaşlılarından olan hicri 120 vefatlı Hassan b. Atiyye'ye ait maktu' bir rivayettir. Darimî bu rivayeti “Allah'tan başkası için ilim öğrenen

¹⁵⁵ Kara, Mustafa, “Havf” *DİA.*, XVI/530.

¹⁵⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 34; Rivayetin ilk kısmı için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI/74; İkinci kısmı için bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLVIII/131; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII/127.

¹⁵⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/119, H.no: 387.

kimsenin kınanması” bâbında nakletmiştir. İlim sadece Allah rızası için elde edilirse amacına ulaşmış olur. Ancak burada dikkat çekilen husus şudur ki; İlim insana istikamet vereceği için hem dünya hem de ahiret huzuru kazanılmış olur. İnsanların ilim sahiplerine ikram ve iltifatı da dünyalık nimetlerdendir.

2. Vehb b. Münebbih şöyle dedi: “Yavrum, Hikmete sarıl! Çünkü hayrın tamamı hikmettedir. O, küçüğü büyüğe karşı, köleyi hür olana karşı şereflendirir, (büyültür). Efendinin (seyyidin) efendiliğini artırır, fakiri hükümdarların meclislerine oturtur.”¹⁵⁸

H. Selim Esed; senedin, Bakiyye'nin yapmış olduğu “Tedlîsü't-Tesviye” nedeniyle *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁹

Ebû Nuaym, benzer bir rivayeti Enes'den (r.a.) merfû olarak nakletmiştir. Suyûtî bu rivayet için “*zayıf*” demiştir.¹⁶⁰

Tesviye Tedlisi (Tedlîsü't-Tesviye): Ravinin isnâdında sika olan raviler arasındaki bir zayıf ravinin adını atlayıp, isnâdı aynı seviyede sika ravilerden meydana geliyormuş gibi göstermesinden ibaret tedlistir. Bu tedlis türü el-İrâkî'ye göre ayrı bir tedlis çeşidi, İbn Hacer'e göre ise tedlîsü'l-isnâdın bir başka şeklidir. Hadis Usulü âlimlerine göre en kötü tedlis çeşidi tesviye tedlisidir; zira bu tedlis şeklinde ravi zayıf olan şeyhini çok kere isnâdda atlamakla inkitaa sebep olmaktadır. Onu değişik isimle anmakla ise mübhem bırakmakta, böylece tereddüde yol açmaktadır.¹⁶¹

1.15. Âlimler Gökteki Yıldızlar Gibidir

1. Enes b. Mâlik'ten (r.a.): Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “*Yeryüzündeki âlimler, gökyüzünde (parlayan) yıldızlar gibidir. Karada ve denizde karanlık bastığında*

¹⁵⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 34; Benzer rivayet için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI/173; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, H.no: 3827.

¹⁵⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/119, H.no: 389.

¹⁶⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI/173; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, H.no: 3827.

¹⁶¹ İbn Hacer el-Askalanî, *en-Nüket alâ İbn Salâh*, I/158; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, s.95; Mücteba Uğur, “Tedlîs” *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.397.

*onlarla yol bulunur, yıldızlar kaybolduğunda ise neredeyse rehberler bile yollarını kaybeder.”*¹⁶²

Şuayb Arnavut; senedin *zayıf* olduğunu ifade eder.¹⁶³ Suyûtî, “*hasen*” hükmünü vermiştir.¹⁶⁴

Heysemî, Ahmed b. Hanbel’in naklettiği bu rivayetin senedinde Rişdin b. Sa’d’ın bulunduğunu ve kendisiyle ihticac olunması hususunda ihtilaf olduğunu, Ebu Hafs’ın da Enes’in arkadaşı olmasının meçhul olduğunu belirtir.¹⁶⁵

2. İLİM ÖĞRENMEYE TEŞVİK

2.1. İlim Yolunda Olana Melekler Kanatlarını İndirirler

1. Zirr şöyle dedi: Bir sabah Safvân b. Assâl el-Murâdi’nin yanına, mestler üzerine meshetmeyi sormak maksadıyla gittim de: “Seni (buraya) ne getirdi, (Niçin geldin?)” dedi. “İlim isteği!” dedim. “(O halde) seni müjdeleyeyim mi?” dedi. “Evet” dedim. Bunun üzerine, hadisi Hz. Peygamber’e (s.a.) nispet edip onun şöyle buyurduğunu söyledi: “*Şüphesiz ki melekler, peşinde olduğu şeyden hoşlandıklarından dolayı, ilim talebesi için kanatlarını indirirler.*”¹⁶⁶

Şuayb Arnavut; senedde yer alan râvi Asım b. Behdele’den dolayı *hasen* olduğunu söylemiştir.¹⁶⁷ H. Selim Esed de, *hasen* olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁸

Bu rivayet yukarıda “İlim üstünlük sebebidir” başlığında verdiğimiz Kays b. Kesîr rivayetinin bir kısmıdır.

¹⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/157, H.no: 12621; Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII/496, H.no: 36326.

¹⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/157, H.no: 12621.

¹⁶⁴ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, H.no: 2441.

¹⁶⁵ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, I/327.

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/239, H.no: 18114, 18124; Dârimî, “Mukaddime”, 32; Nesâî, “Tahâret”, 112; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, VIII/63, H.no: 7373; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I/276, H.no: 1356; Ebû Hayseme, *Kitâbü’l-ilim*, H.no: 5.

¹⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/239, H.no: 18114.

¹⁶⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/113, H.no: 357.

Safvân'ın (r.a.), Zirr b. Hubeyş'in mestler üzerine meshetmek konusundaki sorusuna verdiği cevabı şöyledir: "Bizler Rasûlullah'la (s.a.) beraber bir yolculukta olduğumuz zaman bize, cünüplükten dolayı değil de büyük abdest bozma, işeme ve uyumadan dolayı üç gün (mestleri) çıkarmamamızı, (abdest alırken üzerlerine meshetmemizi) emrederdi."¹⁶⁹

Meleklerin ilim tâlibinden razı ve memnun olmaları sebebiyle onların yoluna kanat sermeleri hususunda şu yorumlar yapılmıştır: 1. Melekler kanatlarını, ilim öğrencilerinin yoluna indirip yere sererler ki, kanatları öğrenciler için âdeta yolluk olsun. 2. Melekler, ilim öğrencilerinin ilmî çalışmalarını izlemek için kanatlarını indirirler ve uçmazlar. 3. Melekler, ilim öğrencilerini gölgelemek için kanatlarını indirirler. 4. Meleklerin, kanatlarını sermelerinden maksat ilim talibine tevazu göstermeleri, onlara saygıya lâyık olmalarından dolayı boyun eğmeleri ve ilimlerine saygı göstermeleridir denebilir. Nitekim bu kelime, "Onlara acımadan dolayı tevazu kanatlarını indir"¹⁷⁰ âyet-i kerimesinde de bu manaya gelmektedir. 5. Meleklerin uçmayı bırakıp yere inmeleridir de denebilir. Nitekim bu kelime, "Allah'ı zikreden bir cemaat yoktur ki melekler onları kuşatmasın ve yerlerini rahmet kaplamasın" hadis-i şerifinde de bu manaya gelmektedir. 6. Meleklerin Gerçekten ilim talibini, kanatlarının üzerine alıp onu gideceği yere götürebilmek için kanatlarını onların yoluna sermesidir. Böyle yorumlayanlar bu sözleriyle meleklerin onlara yardım etmeyi arzu ettiklerini ifade etmek istemişlerdir."¹⁷¹

Son yorumla ilgili şöyle bir haber de nakledilir: Taberânî dedi ki: İbn Yahya es-Sâci'nin anlattığına göre o arkadaşlarıyla beraber Basra'da yürürken, bir muhaddisin yanına gitmek için koşmaya başladılar. Bunun üzerine, dinî samimiyeti olmadığı söylenen edepsiz biri, alayla, "Ayaklarınızı meleklerin kanatlarından kaldırın ki onları kırmayasınız!" demiş. Bu söz üzerine hemen adamın ayaklarının bağı çözülmüş, olduğu yere düşmüş.¹⁷²

¹⁶⁹ Nesâ'î, Taharet, 112; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, VIII/63, H.no: 7373; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I/276, H.no: 1356.

¹⁷⁰ İsrâ: 17/27.

¹⁷¹ Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, IV/183; Mübârekpûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, VII/375.

¹⁷² Mübârekpûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, VII/376.

2.2. Gıpta edilecek iki kişi

1. Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.) şöyle dedi: Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “İki kişiden başkasına gıpta olmaz: Allah tarafından kendisine mal verilip de hakk yolunda o malı harcamaya imkan kılınan kimse, Allah tarafından kendisine hikmet verilip de onunla hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse.”¹⁷³

Bu rivayetin kelime farklarıyla birçok senedi vardır. “Hikmet” kelimesi yerine “Kur’an” ve “Kitab” kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Buhârî de farklı başlıklar altında benzer rivayetler nakletmiştir. Bu rivayeti “İlim Kitabı”nın “İlim ve hikmette gıpta etmek” bâbında nakletmiştir. Burada şu anlaşılmaktadır ki, hikmetten maksat ilimdir. İlimin kaynağı da Kur’an’dır.

2.3. Hz. Peygamber’in (s.a.) İlim Yolcularına Duası

1. İbn Abbâs (r.a.): Rasûlullah (s.a.) beni kucakladı da: “*Ey Allahım, ona Kitâb’ı öğret!*” diye dua etti, dedi.¹⁷⁴

Buhârî, “Fezâilü’s-sahâbe” bölümünde “Kitâb” yerine “Hikmet” kelimesinin olduğu rivayeti de nakletmiştir. Buhârî şârihi İbn Battal bu rivayetle ilgili olarak şu şekilde açıklama yapmıştır: “Burada geçen “Kitâb” kelimesi yorumculara göre “Kur’ân”dır. Allah Teala her nerede “Kitab” kelimesini zikretmişse bundan murat “Kur’ân”dır. Burada aynı zamanda Rasûlullah’ın (s.a.) duasının bereketi vardır. Çünkü İbn Abbas, Kur’ân ve sünnet ilimlerinde derinleşen seçkin insanlardan biridir. Hz. Peygamber’in duasının gerçekleştiği de görülmektedir. Bu hadis Kur’an öğrenmeye ve bunun için Allah’a dua etmeye teşvik etmektedir.”¹⁷⁵

¹⁷³ Buhârî, “İlim”, 15; “Zekât”, 5; “Ahkâm”, 3; “İ’tisâm”, 13; Müslim, “Salâtu’l-müsâfirîn”, 1930, 1933; Tirmizî, “Birr”, 24; İbn Mâce, “Zühd”, 22, H.no:4208; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, s.353, H.no: 994; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/385, H.no:3651, I/432, H.no:4109.

¹⁷⁴ Buhârî, “İlim”, 17; “İ’tisâm”, 1; “Fezâilü’s-sahâbe”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/359, H.no: 3379.

¹⁷⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I/160.

İbn Abbâs, Rasûlullah vefat ettiği sırada on üç yaşında (veya 15 yaşında) idi. Hadiste müksirûn'dandır. 1660 hadis rivayet etmiştir. Buhârî ve Müslim 75 hadiste ittifak etmişlerdir. Ayrıca Buhârî 28, Müslim 49 hadiste infirat etmişlerdir.¹⁷⁶

Ona ilminin çokluğundan dolayı “el-Hıbr” (mürekkep) ve “el-Bahr” (deniz) denilir. Yahya b. Saîd el-Ensârî'den: Zeyd b. Sabit vefat edince Ebû Hüreyre şöyle dedi: Bu ümmetin hibri (âlimi) öldü. Allah-ü Teâlâ'nın İbni Abbâs'ı ona halef kılması ümit edilir.¹⁷⁷

Atâ'dan nakledildiğine göre şöyle demiştir: İbn Abbâs'ın meclisinden daha kıymetli bir meclis görmedim. Onun meclisinde fıkıh bol, manevî huzur fazla olurdu. Çünkü fıkıh bilginleri ve Kur'an âlimleri onun yanında dururlar, onun huzurunda oturup ondan ilim alırlardı.¹⁷⁸

Tavus'dan şöyle naklediliyor: Rasûlullah'ın ashabından 70 tanesini gördüm. Onlar bir meselede ihtilâfa düşünce İbni Abbâs'a müracaat ederlerdi. Tavus'tan gelen başka bir rivayette: Sahabeden 50 (veya 70) kişiye yetiştim. Onlara bir mesele sorulup da onda İbni Abbâs'a muhalif düşündükleri zaman, İbni Abbâs: “O senin dediğin gibidir veya doğru söyledin” deyinceye kadar yerlerinden kalkmazlardı.¹⁷⁹

Abdullah b. Ebû Yezid de şöyle demiştir: İbn Abbas'a bir şey sorulduğu zaman şayet cevabı Kur'an'da varsa onu söylerdi. Kur'an'da yoksa, Rasûlullah'ın sünnetinden cevap verirdi. Onda da yoksa Ebû Bekir ve Ömer'den cevap verirdi. Bu da yoksa kendi görüşünü söylerdi.¹⁸⁰

2. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edilmiştir. O şöyle demiştir: Yâ Rasûlallah, ben senden birçok hadîs işitiyorum da unutuyorum, dedim. “*Ridâni yay!*” buyurdu. Yayımdı, iki eliyle bir şey avuçlayıp attı. Sonra: “*Topla!*” diye emretti. Ridâmı topladım.

¹⁷⁶ Zirikli, *el-A'lâm*, III/308; Ali Özek, *Hadis Ricâli*, s.55-57.

¹⁷⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV/141.

¹⁷⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV/148.

¹⁷⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV/148.

¹⁸⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV/149-150.

İşte ondan sonra artık hiçbir şey unutmadım. Başka bir rivayette Ebû Hüreyre: “Rasûlullah eliyle bir şey avuçladı da ridânın içine attı” demiştir.¹⁸¹

Yukarıda İbn Abbas için yapılan dua, burada da Ebû Hüreyre için yapılmıştır. Ebû Hüreyre, ashab arasında Rasûlullah'tan en çok hadis rivayet eden kimse olarak bilinir. 5374 hadis rivayet etmiştir. 800'den fazla sahabî ve tabîi ondan hadis nakletmiştir.¹⁸² Buhârî ve Müslim' in rivayetinde ittifak ettikleri hadisler 325 kadardır. Buhârî'nin ayrıca rivayet ettiği 93 hadis, Müslim'in ayrıca rivayet ettiği 189 hadistir. “el-Hülâsa” adlı kitabın sahibine göre, Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri 325, Buhârî'nin infirâd ettiği 79, Müslim'in infirâd ettiği 93 hadistir.¹⁸³

Mervan'ın kâtibi Ebû Zuayzia'dan, Ebû Hüreyre'nin hafızasının güçlülüğünü gösteren şöyle bir hadise anlatılır: Mervan, Ebû Hüreyre'yi çağırttı. O gelmeden önce beni koltuğun arkasına oturtmuştu. Ebû Hüreyre geldi, hadis rivayet etmeğe başladı. Ben de onun söylediklerini yazdım. Aradan bir sene geçtikten sonra Mervan yine Ebû Hüreyre'yi çağırttı, ona, evvelce ondan habersiz yazmış olduğumuz hadisleri sordu. Bana da yazılından takip etmemi emretti. Ebû Hüreyre hadisleri okudu ve bir sene önceki rivayetinden bir harf dahi değiştirmede.¹⁸⁴

Ebû Hüreyre (r.a.), kendisi hakkında şöyle demiştir: “Ben geceyi üç parçaya ayırıyorum: Üçte birinde uyur, üçte birinde geceyi ibâdetle ihya eder, (namaz kılar) üçte birinde de Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini mütâlâ eder, ezberlerim.”¹⁸⁵

2.4. İlim Yolcusu, Cennet Yolcusudur

1. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*Her kim ilim tahsili için yola koyulur ve her sebebe sarılırsa, Allah cennete giden yolu onun için kolaylaştırır.*”¹⁸⁶

¹⁸¹ Buhârî, “İlim”, 42; “Menâkıb”, 24; Tirmizî, “Menâkıb”, 47.

¹⁸² Zirikli, *el-A'lâm*, III/308.

¹⁸³ Ali Özek, *Hadis Ricâli*, s.45.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII/433.

¹⁸⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 27

¹⁸⁶ Buhârî, “İlim”, 10; Tirmizî, “İlim”, 2; İbn Mâce, “Mukaddime” 17; Müslim, “Zikir”, 7028; Ebû Dâvûd, “Salât”, 27; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/325, H.no: 8299; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I/284, H.no: 84.

2. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet olunmuştur, dedi ki: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"İlim tahsil etmek için yola çıkan kimseye bu sebeple Allah cennetin yolunu kolaylaştırır. Ameli, kendisini (cennete) geciktiren bir kimseyi nesebi (cennete girmekte) çabuklaştıramaz."*¹⁸⁷

3. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir müslümanın dünya kederlerinden bir keder giderirse Allah da onun âhiret günü kederlerinden bir keder giderecektir. Kim de bir müslümanı örterse Allah da onu dünya ve âhirette örtecektir. Ve kim fakir borçluya kolaylık gösterirse, Allah da ona dünyada ve âhirette kolaylık gösterecektir. Kul, (din) kardeşinin yardımında olduğu müddetçe Allah da onun yardımcısıdır. **Kim bir yola giderek; onda ilim ararsa, bu çalışması sebebi ile Allah ona cennet'e giden bir yolu kolaylaştıracaktır.** Allah'ın evlerinden birisinde toplanıp Kur'an okuyarak onu birbirlerine öğreten her cemaati melekler ziyaret eder, onların etrafında dönerler, o cemaatin üzerine iç huzuru ve rahatı iner, ilâhî rahmet onları kaplar, Allah onları, katında bulunan melekler yanında (övgü ile) anar. Amelinden dolayı geri kalan bir kimse, nesebi ile öne geçemez."*¹⁸⁸

4. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: *"Hiçbir topluluk, aralarında, Allah'ın Kitabı'nı müzâkere etmek ve birbirine okumak üzere Allah'ın evlerinden bir evde toplanmamıştır ki melekler kanatlarıyla onları, başka bir söze dalıncaya kadar, gölgelendirmiş olmasın. Her kim de ilim aramak maksadıyla bir yola girerse Allah onun cennet yolunu kolaylaştırır. Kimi de (kıyamette) amelinin (kötülüğü veya azlığı) geri bırakırsa soyu onu öne geçiremez (ona fayda veremez)."*¹⁸⁹

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Ebû Dâvûd, "İlim", 1; Müslim, "Zikir", 7028; Tirmizî, "Kırâât", 12; İbn Mâce, "Mukaddime" 17; Dârimî, "Mukaddime" 32; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/252, H.no: 7421; Ebû Hayseme, *Kitâbü'l-İlim*, H.no: 25; İbn Hibbân, *es-Sahih*, I/284, H.no: 84.

¹⁸⁸ İbn Mâce, "Mukaddime", 17; Müslim, "Zikir", 7028; Tirmizî, "Kırâât", 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/252, H.no: 7421.

¹⁸⁹ Dârimî, "Mukaddime", 32; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, II/167, H.no: 661; Ebû Hüreyre'den merfû olarak gelen rivayet için bk. Müslim, "Zikir", H.no: 7028; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/252, H.no: 7421; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, IV/126, H.no: 3780.

¹⁹⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/113, H.no: 356.

Bu hadis-i şeriflerde, ilim yoluna giren müslümanların cennete girmelerinin kolaylaşacağı müjdelenmektedir. Çünkü hangi maksatla olursa olsun ilmin, kendisine gönül veren bir kimseyi, sonunda Allah'ın yoluna yönelteceği ilim ehli tarafından haber verilmiştir. Fakat ilim ve amel gibi insanı cennete götüren sebeplere sarılmadığı için cennete giremeyen bir kimseyi, soylu bir aileye, itibarlı bir kabileye ve şerefli bir millete mensup olması cennete sokamaz.

“Allah onun için Cennet'e giden bir yolu kolaylaştırır”, demek, ya onun dünyada hayırlı işlere muvaffak kılınmasıdır, yahut da âhirette bir zorluk çekmeden ve kolayca Cennet'e girdirilmesidir.¹⁹¹

Arayıcısını cennete götüreceğinden bahsedilen ilimden maksadın ise; öğrenilmesi gerekli olan ve dinin gerekli gördüğü, övülen ilimler olduğunda şüphe yoktur. Zaten faydasız olan bir bilgi, ilim olamaz. Faydasızlık iki bakımdandır: Birincisi, mahiyeti itibariyle faydalıdır ama sahip olan kişinin ne kendisine ne de başkalarına bir faydası vardır. Yani bilgiyi kullanmıyordur. Bir de mahiyeti itibariyle faydasız veya faydası çok az olan, gereksiz bilgiler dediğimiz türdendir ki her ikisi de ilim kapsamına girmez. Rasûlullah'ın (s.a.) faydasız ilimden Allah'a sığınmasını, bu manada değerlendirebiliriz.

Bu bakımdan hadis-i şerifte, Kur'an ve sünnet ilimlerinden bir ilim veya genel manada, Allah için insanların faydasına olacak bir ilim öğrenmek için çaba gösteren ya da uzak veya yakın bir yolculuğa çıkan bir kimseyi, tuttuğu bu yol sebebiyle Allah'ın cennete ulaştıracağına dair bir müjde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Hadisteki: “Allah'ın evlerinden birisinde...” cümlesini açıklayan Nevevî: Allah'ın evleri, müslümanlar tarafından Allah'a yaklaşmak niyeti ile hazırlanan camiler, mescidler, medreseler, tekkeler ve benzeri yerlerdir, demiştir. Hadiste bahsedilen Kur'ân'ı tedarik etmek; Kur'an ile ilgili her çeşit öğrenim, öğretim, tefsir ve Kur'an'ın mânâ ve incelikleri ile alakalı bilgi alış verişlerin hepsine şâmindir, diye yorumlanmıştır.¹⁹²

¹⁹¹ Mübârekpûrî, *Mir'âtül-mefâtiḥ*, I/317.

¹⁹² Nevevî, *el-Minhâc Şerhu alâ Sahîh-i Müslim*, XVII/21.

Hadis öğrenmek için yapılan ilmî yolculuklara, "er-Rihle fi Talebi'l-Hadis", "er-Rihle fi Talebi'l-İlm" veya kısaca "er-Rihle" denir. Bu tür ilmî faaliyetin ilk örneklerini Hz. Peygamber'in zamanında görmekteyiz. Medine dışında bulunan müslümanlar, Hz. Peygamber'in açıklamalarını duyup öğrenmek, müşküllerini halletmek için Medine'ye gelmekteydiler. Buna dair bir çok haber hadis kitaplarına geçmiştir. Bu faaliyet, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da devam etmiştir. Şöyle ki, Resûlullah'ın Medine'yi teşriflerinde evinde misafir kaldığı büyük sahâbi Ebû Eyyûb el-Ensâri, sırf Ukbe b. Amir'den bir hadisi duyup tahkik etmek için ta Mısır'a bir yolculuk yapmış ve hadisi duyduktan sonra hemen bineğine binip geri dönmüştü. İlgili haberlerde Ebû Eyyûb'un, söz konusu hadisi önceden bildiğine de işaret edilir. O bu uzun yolculuğu sadece, bildiği bu hadisi tahkik, hafızasında doğru kalıp kalmadığını tesbit etmek için yapmıştı. Bu olayın olduğu zamanda ise o hadisi Ukbe'den başka, doğrudan Hz. Peygamber'den duyan hiç kimse hayatta kalmamıştı. Sahâbe-i kirâm'dan Câbir b. Abdillâh'ın ise iki "rihle"sine dair haberler vardır. Bunlardan biri, Abdullâh b. Üneys'den bir hadis duymak için, Medine'den o günkü ulaşım imkânlarıyla, bir aylık yol olan Şam'a diğeri de, Mesleme b. Mahled'in bildiğini haber aldığı bir hadis için, onun bulunduğu Mısır'a yapılmıştı.

Hadis için yapılan yolculuklar ileriki dönemlerde daha da artmıştır. Said ibnu'l-Museyyeb şöyle der: "Gerçekten ben tek hadis için günlerce, gecelerce yol alırdım." Abdullâh ibnu'l-Mübârek'in ise, hadis için dünyanın dörtte birini dolaştığı nakledilir. er-Râmehurmuzî, bu ilmî seyahatlere katılanların bir isim listesini verir. el-Hatib el-Bağdâdi de konuyla ilgili haberlerin bir kısmını "er-Rihle fi talebi'l-hadis" isimli kitabında bir araya getirmiştir.¹⁹³

2.5. İlim Tahsili İçin Gösterilen Çaba Cihaddır

1. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Her kim ilim tahsili için yola koyulursa dönünceye kadar Allah yolunda (cihâd etmiş gibi)dir."*¹⁹⁴

¹⁹³ Aydınlı, *Sünen-i Dârimi Tercüme ve Şerhi*, I/378-381.

¹⁹⁴ Tirmizî, "İlim", 2; Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, I/234, H.no:380; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, X/290.

Tirmizî: “Bu hadis *hasen-garibtir*. Bazıları bu hadisi merfû’ olmaksızın rivâyet etmişlerdir” demiştir. Elbânî de *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁵ Taberânî ise, Enes’ten bu senedle başka bir rivayet olmadığını söylemiştir.¹⁹⁶

Allah yolunda olmanın manası, cihad etmek demektir. Çünkü ilimin gayesi, cihadın gayesinde olduğu gibi; dini yaşatmak, şeytanı zelil etmek ve nefsi köreltmektir. Bundan dolayı ilim yolcusu ile cihad yolcusu birbirine benzetilmiştir.¹⁹⁷ Cihada benzetilen bu ilimle ilgili olarak İmam-ı Gazâlî şöyle demiştir: “Rivayetlerdeki ilimden maksat, Allah korkusunu artıran, dünya arzularını azaltan faydalı ilimdir. Her ilim seni dünyadan ahirete yöneltmez. O halde cehalete dönmüş olursun. Öyleyse faydasız ilimden Allah’a sığın!¹⁹⁸

2. Ebû Hüreyre’den (r.a.) : Ben Rasûlullah’tan (s.a.) şöyle buyururken işittim: “Hayırlı bir şeyi öğrenmek veya öğretmekten başka hiç bir maksadı olmayarak benim mescidime gelen kimse, Allah yolunda savaşan mücâhidin mertebesindedir. Bundan başka bir niyetle (mescidime) gelen kimse de başkasına âit eşyaya bakan adam durumundadır.”¹⁹⁹

Bûsirî’nin Zevâidi’nde, hadîsin, Müslim’in şartı üzere *sahih* olduğu bildirilmiştir. Elbânî de *sahih* olduğunu belirtmiştir.²⁰⁰

Hadîste bahis konusu edilen mescid, Mescid-i Nebvî’dir. Sindî: Hadiste, bu mescidin tahsisinin sebebi, ya belirtilen faziletin buraya mahsus olmasıdır, ya da hadîsin buyurulduğu esnadaki konuşma, bu mescide âit olduğu için böyle buyurulmuş olup, diğer mescidlerin hükmü de böyledir, derken; Şevkânî de: Sadece Peygamber (s.a.)’in mescidine girmek suretiyle terettüp eden mükafatla ilgili bir açıklama sözkonusur. Bu sebeple fazilet bakımından Mescidi Nebvî’den daha aşağıda olan diğer mescidleri de buna dahil etmek doğru olmaz, aksine bu yanlış bir kıyas olur, demiştir. Hadisin

¹⁹⁵ Tirmizî, *es-Sünen*, V/29, H.no: 2647.

¹⁹⁶ Taberânî, *el-Mu’cemü’s-sağîr*, I/234, H.no:380.

¹⁹⁷ Münâvî, *Feyzu’l-kadîr*, VI/124.

¹⁹⁸ Münâvî, *Feyzu’l-kadîr*, VI/176.

¹⁹⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/418, H.no: 9409; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II/371, H.no: 7598; XII/209, H.no: 33188; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, III/222, H.no: 1575.

²⁰⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/82, H.no: 227.

konusu, namaz dışında kalanlara aittir. Çünkü mescidlerin kuruluşunun asıl gayesi namazdır. İlim öğrenimi ve öğretimi ile meşgul olmanın cihada benzetilme sebebi ise; ilmî çalışmada, dinin ihyası, şeytanın yenilgiye uğratılması, nefsin sıkıntıya düşürülmesi ve şehvanî arzuların kırılması gayretidir. Bu nedendir ki; Tevbe sûresinin 122'nci âyetinde belirtildiği gibi bir cemâatin ilmî çalışmayı sürdürmek için savaştan geri kalmaları, dînî bir emir niteliği taşımaktadır..²⁰¹

Hadisin son kısmında, başka maksatlarla bu kutsal yerlere gidenler, başka şahıslara âit eşyaya bakıp duran kişiye benzetiliyor. Namaz, zikir, itikaf gibi ibadetler zaten mescidlerde ifa edilirler. Bu nedenle bunlara değinilmemiş ilmî faaliyetlere dikkat çekilmiştir. Yani çarşıya gidip her hangi bir alışveriş yapmayıp sırf mağazalarda ve pazarda bulunan ticâret eşyasına bakmakla yetinen kimse nasıl bir kazanç sağlamıyorsa, camilere, hayırlı bir ilim ve amel dışında, başka maksatlarla giden kişi de bir fayda elde edemez. Hadis gerek Peygamber'in (s.a.) mescidi ve gerekse sâir mescidlerin, ilmin alışveriş yerleri olduğunu, din eğitim ve öğretimi yönünden de mâbedlerden istifâde edilmesinin uygunluğunu belirtiyor.²⁰²

2.6. İlim, Geçmiş Günahlara Keffarettir

1. Sahbere'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Her kim (dînî) ilim tahsili için yola koyulur ve tüm sebeplere sarılarak ilim öğrenirse bu yaptığı iş geçmiş günahlarına keffâret olur.*”²⁰³

Tirmizî: “Bu hadisin isnâdı zayıftır. Hadisin râvîlerinden Ebû Dâvûd zayıf görülmüştür. Abdullah b. Sahbere ve babasının hadis alanında pek fazla rivâyeti bilinmiyor. Ebû Dâvûd'un ismi Nüfey' olup a'mâdır. Bir çok ilim ehli ve Katâde kendisiyle konuşmuştur” demiştir. Elbânî de rivayetin *mevzû* ' olduğunu söylemiştir.²⁰⁴

H. Selim Esed, senedde Muhammed b. Humejd'in olduğunu ve onun da zayıf sayıldığını ifade etmiştir.²⁰⁵

²⁰¹ Mübârekpûrî, *Mir'âtül-mefâtiḥ*, II/455-456.

²⁰² Mübârekpûrî, *Mir'âtül-mefâtiḥ*, II/456.

²⁰³ Tirmizî, “İlim”, 2; Dârimî, “Mukaddime”, 46; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, VII/138, H.no: 6631.

²⁰⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, V/29, H.no: 2648.

²⁰⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/149, H.no: 561.

Heysemî, hadisin Taberânî tarafından nakledildiğini, râvilerinden Ebû Dâvud el-A'mâ'nın "kezzâb" olduğunu belirtir.²⁰⁶

Rivayet için mevzu hükmünü veren Elbânî, muhtemeldir ki metnin Kur'an ve sünnete uygun olmadığı kanaatine vardığı için senedin ravilerinin zayıf olmasını göz önünde bulundurarak bu sonuca ulaşmıştır. Ne var ki senedin zayıf olduğunda ittifak olmakla birlikte metnin Kur'an ve sünnete zıt olduğu kanaati yanlıştır. Rivayette geçen dört kavram; "ilim, ilim öğrencisi, keffaret ve geçmiş günahlar"dır. Günahların bağışlanması için tevbe etmek yeterlidir. Büyük ya da küçük günah fark etmez. Gerek kul ve gerekse Allah hakkı olanlardan tedariki ve telafisi mümkün olmayan suç ve günahlar için durum aynıdır. İlim de bu noktada bir vesiledir. Doğruyu bulup yanlış ve kötüden dönmesini, zulme karşı durmasını sağlayabilir.

2.7. Mü'min Cennete Girinceye Kadar İlme Doymaz

1. Ebû Saîd el Hudrî'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Mü'min, akıbeti Cennet oluncaya kadar hayırlı şeylere (ilme) asla doymaz."²⁰⁷

Tirmizî: "Bu hadis *hasen-garîbtir*" demiştir. Elbânî *zayıf* olduğunu söylemiştir.²⁰⁸ Hâkim, Tirmizî'nin senedini zayıf kılan Derrâc'ın olmadığı mütâbî sened için: "Buhârî ve Müslim'in şartına uygun olduğu halde Sahih'lerine almadıkları isnâdı *sahih* bir hadistir" der. Zehebî de buna muvafakat eder. Hâkim'in rivayeti, uzunca bir rivayetin son kısmıdır. Tirmizî'nin rivayetine ilaveten "*hayrı dinlemeye*" (*doymaz*) ifadesi yer almaktadır.²⁰⁹

Tirmizî bu hadisi "ilim bölümü"nü, "fıkın (ilmin) ibadete üstünlüğü" bâbında rivayet etmiştir. Tirmiziye göre rivayette ki "hayr"dan maksat ilimdir. Buna göre ilmî faaliyet içerisinde olmak ve sürekli öğrenim halinde olmanın önemine dikkat çekilmekte, bu faaliyetlerin ancak cennete kavuşmakla sona ereceği ifade edilmiş olmaktadır.

²⁰⁶ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I/330.

²⁰⁷ Tirmizî, "İlim", 19; İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, III/185, H.no: 903; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV/144, H.no: 7175; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, II/437, H.no: 1176.

²⁰⁸ Tirmizî, *es-Sünen*, V/50, H.no: 2686.

²⁰⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV/144, H.no: 7175.

2. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: “İki haris doymaz: İlmin peşine düşen, dünyanın peşine düşen!”²¹⁰

H. S. Esed, senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.²¹¹

3. Abdullah (b. Mes’ûd) (r.a.) dedi ki; “İki haris doymaz: İlim sahibi ve dünya sahibi. Bunlar birbirinden farklıdır. (Şöyle ki) ilim sahibinin Allah’tan hoşnutluğu artar. Dünya sahibi ise sonuna kadar taşkınlığa devam eder. Abdullah sonra şu âyeti okudu: “*Hayır! İnsan muhakkak azar, kendini yeterli gördüğünden.*”²¹² (Dârimî) dedi ki, başkası da (Abdullah’ın şu âyeti okuduğunu) söyledi: “*Allah’tan kulları içinde ancak âlimler (hakkıyla) korkar*”²¹³.²¹⁴

H. Selim Esed; senedin *munkatı*, Avn b. Abdullah b. Utbe’nin Abdullah’dan rivayetinin *mürsel* olduğunu ifade etmiştir.²¹⁵ Rivayetin ilk kısmı, bir önceki rivayetin ilk kısmı ile aynıdır. Dârimî bu hadisi “ilmin ve âlimin üstünlüğü” bâbında nakletmiştir.

4. Hasan şöyle dedi: “İki haris doymaz: İlme düşkün olan ona doymaz, dünyaya düşkün olan ona doymaz. İşte kederi ve tasası âhiret olan kimsenin, Allah kazancına elverir ve zenginliğini kalbine kor, (ona gönül zenginliği verir). Kederi ve tasası dünya olan kimsenin de, Allah kazancını, (ahiretini akla getiremeyecek şekilde) çoğaltır ve fakirliğini iki gözünün arasına kor, (onu aç gözlü yapar). Artık o ancak fakir olarak sabahlar ve fakir olarak akşamlar.”²¹⁶

H. Selim Esed; Hasan’a kadar senedin *sahih* olduğunu ifade etmektedir. Hâkim ve Beyhakî rivayetin ilk kısmını Enes’ten, Taberânî de Abdullah ibn Mesud’dan merfû’ olarak rivayet etmişlerdir.²¹⁷

²¹⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

²¹¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/108, H.no: 334.

²¹² Alak: 96/6-7.

²¹³ Fâtır: 35/28.

²¹⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

²¹⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/108, H.no: 332.

²¹⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 32; Rivayetin ilk kısmı için bk. Ebû Hayseme, *Kitâbu’l-İlim*, I/33, 141; Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, XII/497, H.no: 9798; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, X/180, H.no:10410; Hâkim, *el-Müstedrek*, I/169, H.no: 312.

²¹⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/108, H.no: 331.

Hâkim, "Buhârî ve Müslim'in şartına uygun olduğu halde Sahîh'lerine almadıkları isnâdı sahîh bir hadistir" der. Zehebî de buna muvafakat eder.²¹⁸

2.8. İlim Mü'minin Yitik Malıdır

1. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Hikmet (değerli bilgiler, ilim), mü'minin yitik malıdır. Onu nerede bulursa almaya daha hak sahibidir."²¹⁹

Tirmizî: "Bu hadis *garib* olup sadece bu şekliyle biliyoruz. İbrahim b. Fadl el-Medenî el-Mahzûmî hadis konusunda hafızası bakımından zayıf kabul edilmiştir" demiştir. Elbânî de, *çok zayıf* olduğunu söylemiştir.²²⁰

"Hikmet hadisi üzerine bir inceleme" başlıklı makalesiyle konuyu hem sened hem de metin yönünden değerlendiren M. Özşenel, netice olarak şunu ifade etmiştir: "Hikmet hadisini çeşitli lafızlarla et-Tirmizî, İbn Mâce, el-Ukaylî, el-Askerî, el-Beyhakî, İbnü'l-Cevzî, el-Kudâî Ebû Hureyre'den; el-Askerî ayrıca Enes'ten; İbn Asâkir, el-Hasen b. Süfyan, Ebû Nuaym, İbn Lâl ve ed-Deylemî Hz. Ali'den; ed-Deylemî ayrıca İbn Abbas ve İbn Ömer'den rivayet etmişlerdir. el-Kudâî, Zeyd b. Eslem'den; el-Beyhakî aynı mealde tâbiûndan İkrime, Sa'îd b. Ebî Bürde ve Abdullah b. Ubeyd'den nakillerde bulunmuş, keza Hasen el-Basrî ve Süfyan es-Sevrî de benzeri sözler söylemişlerdir. Bu sebeple hadis merfû', mevkûf, maktû' ve mürsel olarak nakledilmiştir. Dolayısıyla rivayetlerin sahibine nispeti konusunda tam bir birlik yoktur. Rivayetin esasını teşkil eden Ebû Hureyre hadisi garîb bulunmuş, râvilerinden biri metrûk-zayıf kabul edilmiştir. Bu rivayeti es-Suyûtî dışında makbul kabul eden bulunmamaktadır. Diğer rivayetlerin râvilerinden kimisi zayıf, kimisi yalancı veya uydurmacı olarak nitelenmiştir. Dolayısıyla bu rivayetler de zayıf veya mevzu olmaktan âzâde değildir."

²¹⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, I/169, H.no: 312.

²¹⁹ Tirmizî, "İlim", 19; İbn Mâce, "Zühd": 15; Zeyd b. Eslem'den mürsel bir rivayet için bk. Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I/119, H.no: 146; Hz Ali'den merfû olarak gelen rivayet için bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LV/192, H.no: 6955; Sa'îd b. Ebû Bürde'den maktû olarak gelen rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV/51, 36831; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXI/169, H.no: 2498; Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, s.310, H.no: 415; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I/1158, H.no: 323.

²²⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, V/51, H.no: 2687.

“Netice olarak şunu söylemek mümkündür ki, hikmet hadisi çeşitli tariklerden nakledilmekle birlikte umumiyetle zayıf kabul edilmiştir. Bununla beraber hadis, ulema ve halk arasında yaygınlık kazanmış, muhtevası çeşitli yorumlara konu olmuştur. Günümüzde de çeşitli çevrelerce her türlü bilgi ve bilim transferi için delil olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple hadisin zayıf olduğunu unutmadan bu tür değerlendirmeleri ihtiyatla karşılamak yerinde olacaktır.”²²¹

Zayıf veya hasen bir rivayet olmakla beraber bu konudaki Kur'an ve sünnetin diğer mesajlarıyla uygunluk arzettiğini söyleyebiliriz. Sindî bu hadisin haşiyesinde şöyle diyor: Yitik mal; elde edilmesi haddinden fazla arzulanan şeydir. Burada arzu edilen hüküm değil tavsiyedir. Zira nice müminler var ki aslında böyle bir arayış içerisinde değildir. Burada istenilen irşaddir. Mesela eğitim ve öğretim gibi. Mü'mine yakışan da kendisine faydalı olan bilginin peşinde olmasıdır. Aynı zamanda kamil bir mümin olabilmenin yolu da bildirilmiş olabilir.²²²

Burada “Hikmet” kavramı ile ilgili olarak şu bilgileri nakletmek uygun olacaktır: “Kur'ân-ı Kerîm'de hikmet, on yerde kitap kelimesiyle beraber olmak üzere yirmi defa geçmektedir; ayrıca üç defa "mülk", birer defa da mev'iza, hayır, âyet kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır; "hikmetün bâliga" terkibi ise bizzat Kur'ân-ı Kerîm'i ifade eder. Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) el-Vücûh ve'n-nezâ'ir adlı eserinde hikmetin beş "vech"i olduğu belirtilmektedir. 1. Kur'an'da emir ve nehiy kipleriyle geçen Öğütler (meselâ bk. el-Bakara 2/231; Al-I İmrân 3/48; en-Nisâ 4/ 113), 2. Anlayış (fehm) ve ilim anlamında hüküm (Meryem 19/12), 3. Nübüvvet (el-Bakara 2/251; en-Nisâ 4/54; Sâd 38/20), 4. Kur'an'ın tefsiri (el-Bakara 2/269), 5. Bizzat Kur'an (en-Nahl 16/125).”

“Râgib el-İsfahânî ise hikmet terimini "ilim ve akılla gerçeği bulma" şeklinde tanımlamaktadır. Hikmet, Allah için kullanıldığında "eşyayı bilmek ve onu en sağlam ve kusursuz biçimde yaratmak", insan için kullanıldığında "mevcudâtı bilip hayırlar işlemek" anlamına gelmektedir. Hüküm hikmetten daha geneldir. Zira her hikmet hükümdür, fakat her hüküm hikmet değildir. Hikmete "Kur'an tefsiri, Kur'an ilmi" ve

²²¹ Özşenel, M., “Hikmet Hadisi Üzerine Bir İnceleme” *Divân Dergisi*, s. 203, 206.

²²² Sindî, *Hâşiyetün alâ İbn Mâce*, VIII/26.

"nübüvvet" karşılıkları da verilmiştir. Ona göre verildiği belirtilen hikmet "söz ve fiilde isabettir. İsfahanî, hikmetin aklî fazilet şeklindeki anlamı yanında daha genel anlamları üzerinde de durmaktadır. En genel tanımıyla hikmet faydalı olan her ilme, doğru olan her amele verilen isimdir. Ona göre kitap ve hikmetin Allah'tan inzal edildiğinin âyetlerde belirtilmiş olması, onların farklılığını ortadan kaldırmaz; bunlar birinin diğerine olan ihtiyacı sebebiyle birlikte anılmıştır. Zira kitap olmasaydı akıl şaşkınlığa düşer, akıl olmasaydı kitap yararsız kalırdı (*el-Müfredât*, "hkm" md.)."

"Taberî hikmet için şöyle demektedir: "Hikmet, bilgisi ancak rasûlün beyanı ile idrak edilebilecek olan ilâhî hükümleri bilmek, bu hükümleri ve bunların delâlet ettiği diğer hükümleri kavramaktır. Dolayısıyla hikmet, hak ve bâtılın arasını ayırıcı özelliğiyle hükümden alınmıştır" (*Câmiu'l-beyân*, I, 557-558)."

"Zemahşerî, Allah'ın dilediğine büyük bir hayır olarak verdiği hikmeti (*el-Bakara* 2/269) "ilim ve amel uygunluğu" şeklinde yorumlamıştır (*el-Keşşâf*, I, 396). Fahreddin er-Râzî de hikmetin dört anlamı olduğunu kaydetmekte, bu anlamların ortak yönünün ilim olduğunu, ancak doğruyu bilmenin yanında doğruyu yapmanın da hikmete dahil edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Râzî'ye göre Hz. İbrahim'in, "Rabbim, bana bir hüküm ihsan et!" anlamına gelen duasındaki (eş-Şuarâ 26/83) "hüküm" kelimesi nazarî hikmete, "Ve beni sâlih kimseler arasına kat" şeklindeki ifadesi de amelî hikmete delâlet etmektedir (*Mefâtihu't-ğayb*, VII, 67-68). Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, hikmete verilen çeşitli anlamların sonuç olarak Kur'an veya Sünnet'e delâlet ettiğini belirtmektedir."

"Çağdaş müfessirlerden Reşîd Rızâ hikmeti, "insan iradesini hayrın ifadesi olan faydalı amele sevkeden doğru bilgi" şeklinde tanımlamaktadır. Hikmetin aleti ise verdiği hüküm kesin olan akıldır. Hikmetin zihinde depolanmış malumattan farkı ise iradeyle olan ilişkisidir. (*Tefsîrû'l-menâr*, III. 75-77)."

"İbn Abbas'ın sahâbîler arasında Kur'an tefsirinde otorite sayılması ile "Allahım, ona hikmeti öğret!" rivayeti arasında ilişki kurulduğunda bu hadislerde hikmetin "Kur'an'ın doğru anlaşılıp yorumlanması" anlamında kullanıldığı ortaya çıkar."

“Fârâbî, Allah'ın hem âlim hem hakîm olduğunu belirtirken hikmeti "en üstün ilimle en yüce şeyleri akletmek" şeklinde tanımlamaktadır (*el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 47-48; *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, s. 45).”

“Gazzâlî için hikmetin gerçek anlamı "ledünnî ilim"dir. İbn Rüşd'e göre ilâhî mesajın anlaşılması ve yorumlanmasında, hikmet yolunu felsefe, güzel öğüt yolunu vaaz ve nasihat, en güzel şekilde tartışma yolunu da kelâm (yahut cedel) ilmi temsil etmektedir ve muhatabın seviyesine göre bu üç yoldan birine başvurmak gerekmektedir (*Faslü'l-Makâl*, s. 30-32).”

“Muhyiddin İbnü'l-Arabî Buna göre hikmet özel bir bilgidir. Gerçek anlamda hakîm, hikmetin bilgisine sahip olmakla kalmayıp bu bilgiyi kullanan, uygulayan ve onunla hükmedendir. Gazzâlî gibi İbnü'l-Arabî'nin de hikmet ehli dediği kimseler öncelikle peygamberler ve velîlerdir. İbnü'l-Arabî'ye göre hikmet her şeye hakkını vermeyi, her şeyi yerli yerine koymayı sağlar.”²²³

Kelâmcılar, dil âlimlerinin hikmeti "hem bilgide hem fiil ve davranışta mükemmellik ve kusursuzluk" şeklinde açıklamalarından da hareketle bu konuyu Allah'ın ilminde ve fiillerinde olmak üzere iki yönüyle ele almış ve felsefî literatürde olduğu gibi birincisine "nazarî hikmet", ikincisine "amelî hikmet" adını vermişlerdir.²²⁴

İslâm hukukçularına göre hikmet, "hükümün konuluş amacı" (makâsıd-ı sâri) veya "bu hükümle sağlanmak istenen maslahat" (mesâlih-i ibâd) anlamındadır. Mefsedetin giderilmesi de esasen maslahatın sağlanmasının bir sonucu olarak değerlendirildiğinden tanıma ayrıca dahil edilmesine gerek görülmemektedir.²²⁵

2.9. Sabah-Akşam İlim Halkasına Katılmak

1. Enes b. Mâlik (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Sabah namazından sonra güneş doğup ta bir mızrak boyu çıkıncaya kadar Allah'ı zikreden bir toplulukla beraber oturmam bana, İsmail (a.s)'ın çocuklarından dördünü kölelikten kurtarmamdan daha sevimidir. İkinci namazından*

²²³ Kutluer, İlhan, "Hikmet" *DİA.*, XVII/502-510.

²²⁴ Özerverli, M.Sait, "Hikmet" *DİA.*, XVII/510.

²²⁵ Koca, Ferhat, "Hikmet" *DİA.*, XVII/513.

sonra güneş batıncaya kadar Allah'ı zikreden bir cemaatle beraber oturmam ise bana, dört insanı kölelikten kurtarmamdan daha sevimlidir."²²⁶

Elbânî, senedin *hasen* olduğunu söylemiştir.²²⁷ Ahmed b. Hanbel'in Ebû Ümâme'den naklettiği benzer rivayet için Şuayb Arnavut, "*hasen li ğayrihi*" demiştir.
228

Ebû Dâvûd bu hadisi "İlim Kitâbı"nın "vaaz ve nasihat etmenin hükmü" bâbında nakletmiştir. Bu hadisi burada zikretmesinin sebebi, Hz. Peygamber'in ümmetine vaaz ve nasihatte bulunduğunu ve dolayısıyla vaaz ve nasihat etmenin caiz olduğunu ifade etmek için olabilir.

Zikirden maksat, tesbih olabileceği gibi ilim tahsili de olabilir. Bu konuda Suyutî şu şekilde bir açıklama yapmaktadır: Ebû Ya'lâ Müsnedi'nde, Yezid er-Rakkâşî'den rivayet ettiğine göre şöyle demiştir; Enes b. Mâlik bize bu hadisi naklederek dedi ki; Vallahi bu hadisin işaret ettiği, senin ve arkadaşlarının yaptığı olamaz. Çünkü onlar (hadisin işaret ettiği kimseler) farzları ve sünnetleri öğreniyorlardı. Zeyneddin Irakî demiştir ki; Enes b. Malik bunu Eban b. Yezid er-Rakkaşî ve Ziyad en-Nemirî için söyledi. Onlar insanlara kıssa anlatıp vaaz ediyorlardı. Enes de onlara bu rivayette geçen zikir topluluğundan murâdın ilim meclisleri olduğunu hatırlattı. Irakî şunu da ilave etmiştir; onlar aynı zamanda doğru yanlış bilmeden Rasûlullah'tan hadis naklediyorlardı.²²⁹

2.10. İlim Öğrenmek Her Müslümana Farzdır

1. Enes bin Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*İlim aramak her müslüman üzerine farzdır. Ehil olmayan insanların*

²²⁶ Ebû Dâvûd, "İlim", 13; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ewsât*, VI/137, H.no:6022; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, II/87, H.no: 557; Ebû Ümâme'den rivayet edilen benzer rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/255, H.no: 22248.

²²⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/363, H.no: 3669.

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/255, H.no: 22248.

²²⁹ Suyutî, *Tahzîru'l-havâs*, s.178-179.

yanına ilim bırakan kimse, domuzların boynuna cevher, inci ve altın gerdanlık takan adama benzer."²³⁰

Bu rivayet için Busirî Zevaid'de, Hafs b. Süleyman nedeniyle isnâdın *zayıf* olduğunu belirtmiştir. Suyutî demiştir ki; İmam-ı Nevevî'ye bu rivayet sorulunca şu şekilde cevap vermiştir: "Bu rivayet sened bakımından *zayıf*, mana bakımından *sahih*dir." Öğrencisi Mizzî de şunu ilave eder: "Bu hadis *hasen* mertebesine yükselecek kadar başka yollarla rivayet edilmiştir. Ben elli kadar tarîkini gördüm ve bir araya topladım." Elbânî de, rivayetin birinci kısmının *sahih*, ikinci kısmın ise *çok zayıf* olduğunu söylemiştir.²³¹

Hadiste kastedilen ilmin neyi kapsadığı hususunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Her bilginin farziyet ifade etmesi yükümlülük açısından mümkün değildir. Çünkü herkesin her ilim dalına vakıf olması beklenemez.. İslâm âlimlerinin bu konudaki görüşlerini Sindî şöyle nakletmiştir:

İbnü'l-Mübârek'ten bu hadisin manasını sorduklarında: "Hadîsin mânası halkın sandığı gibi değildir. Maksat şudur: Kişinin dini bir mesele hakkında sorunu olduğu zaman bunu halletmek için soruşturması ve öğrenmesi farzdır," demiştir. Beyzavî de: "Buradaki ilimden murat, kâinatın yaratıcısını tanımaya, O'nun birliğini ve Rasûlullah'ın peygamberliğini bilmeye, namazın nasıl ve hangi hükümler çerçevesinde kılınacağını öğrenmeye dâir bilgilerdir," demiştir. Sevrî ise: "Bu ilimden maksat; bilmemesi halinde kulun mazur sayılmadığı bilgilerdir" demiştir. Beyhakî de: "Akil-bâliğ olan kişinin normal olarak bilmesi beklenen ve bilmemesi düşünilemeyen genel dinî bilgiler burada kastedilmiş olabilir. Yahut da faydalı olan ve ihtiyaç duyulan ilimlerin hepsi kastedilmiş olabilir. Her ilim dalında müslümanların ihtiyacını karşılayabilecek bir ekip temini ve farzı kifâyenin yerine getirilmesi, sorumluluğu bu hadîste bütün müslümanlara veriliyor. Herkes bu mesûliyet altındadır. Ne zaman bu hizmetlerin ifâsı

²³⁰ İbn Mâce, "Mukaddime", 17; Rivayetin ilk kısmı için bk. Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, V/223, H.no: 2837; VII/96, H.no: 4035; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I/135, H.no: 175; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III/196, H.no: 1545, 1546, 1547; Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, I/36, H.no:22; Hz. Ali'den şahidi için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, I/58, H.no: 61; İbn Abbâs'tan şahidi için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-avsât*, IV/245, H.no: 4096; Ebû Saîd el-Hudrî'den şahidi için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-avsât*, VIII/258, H.no: 8567; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I/135, H.no: 174; Abdullah b. Mes'ûd'dan şahidi için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X/195, H.no: 10439.

²³¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/81, H.no: 224.

sağlanırsa diğerlerinden farziyet ve sorumluluk kalkmış olur,” demiştir.²³²

Bâzı âlimler; helâl rızık talebi herkese farz olduğu için helâl ve haramı öğrenmek burada farz kılınmış, diye yorumlarken, bâzıları da: İslâmın şartları ile ilgili bilgiler, şeklinde yorum yapmıştır. Bir kısmı da kastedilenin akâid ilmi olduğunu söylemiştir. İlim ile bâtın ilmi kastedilmiş, diyenler de vardır. Çünkü bâtın ilmi ile kulun imanı kuvvetlenir. Bu ilim, sâlihler, veliler ve Allah'a yakın kullarla iş birliği yapmak, onların sohbetlerinde bulunmak ve sıkı temas yapmakla kazanılır.²³³

Hattâbî bu hadisle ilgili olarak şu rivayeti nakleder: Fudayl b. Iyaz'a, “*İlim aramak her müslüman üzerine farzdır*” hadis-i şerifi sorulunca şöyle demiştir: “Yapılması üzerine farz olan her şeyin ilmini de öğrenmek farzdır. Şayet yapılması üzerine farz olmayan bir şey ise o zaman onun ilmini de öğrenmek şart değildir.”²³⁴

Hadisteki: «Her müslümana...» tâbirinden maksat, çocuk ve deli olmayan mükelleflerdir. Mükellef, erkek olabildiği gibi kadın da olabilir. Sehâvi demiştir ki: “Bâzı musannifler hadîsin sonuna “Müslime” kelimesini eklemişler, bu ilâve mâna yönünden sahih ise de hadîsin hiç bir rivayetinde bu ek yoktur.”²³⁵

Müslime lafzının dil ve uslub gereği, zaten müslim lafzında mündemiç olduğunu ifade eden Zekeriya Güler, ilmihal bilgisine dikkat çekerek şu önemli hatırlatmayı yapmıştır: “Kadın-erkek her müslümanın, hayata geçirmek durumunda olduğu iman, ahlak ve amele dair hüküm ve meseleleri öğrenmesi şarttır. Onun içinde bulunduğu halin yani, zaman, ortam ve şartların bilgisi ilmihal demektir. Farz-ı ayn olan bu dinî-ahlâkî davranış bilgisine sahip olmayan veya olduğu halde tatbik etmeyen bir müslüman günahkar, fâsık ve zalim²³⁶ diye nitelenir.”²³⁷

Hadisin, “Ehil olmayan insanlar...” kısmı ile ilgili olarak Tıbbî şöyle demiştir: Bu cümle her müslümanın kendisine göre bir kabiliyeti bulunduğunu ve ilmin

²³² Sindî, *Hâşiyetün alâ İbn Mâce*, I/208, H.no: 220.

²³³ a.g.e.

²³⁴ Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, IV/185, H.no: 1451.

²³⁵ Sehâvî, *el-Mekâsidü'l-hasene*, s.442, H.no: 660.

²³⁶ Fâtır: 35/32.

²³⁷ Güler, Zekeriya, *Hadis Günlüğü*, s.64.

gerektirdiği özel nitelikli mü'minlerin bulunduğunu bildiriyor. Bu niteliği olmayan insanlara ilim aktarmaya çalışmak en âdi hayvanı en kıymetli mücevheratla süslemeye kalkışmaya benzetilmiş ve böyle davranışlardan nefret ettirilmiştir. Bir taraftan ilim talebi farz kılınırken diğer taraftan ehliyet ve kabiliyeti olmayana ilim vermenin abesle iştilgal olduğu belirtildiğine göre hadis şunu gösteriyor: Müslümanlar lüzumlu olan genel dini bilgiyi kazandıktan sonra herkes seviyesine uygun ve kabiliyeti ile mütenasip sahaya yönelmelidir. Eğitimci ve öğretimci olan âlimler de öğrencilerini kabiliyetlerine göre branşlara ve işlere ayırmalıdır.²³⁸

2.11. İlim, Sadakanın En Faziletlisidir

1. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Sadakanın en faziletlisi müslüman kişinin bir ilim öğrenmesi, sonra da o ilmi müslüman kardeşine öğretmesidir.*”²³⁹

Bûsirî, Zevâid'de: “İsnâdı zayıftır,” demiştir. Elbânî de aynı görüştedir.²⁴⁰

Münâvî'ye göre, burada da kastedilen ilim öncelikle dînî ilimlerdir. Dînî ilimlerin gerektirdiği diğer ilimler de buna dahildir. Genel bir tabirle, faydadan hâlî olmayan ve hayır umulan bütün ilimler, bu kapsama girer. Dolayısıyla sahip olunan ilmin bir başkasına öğretilmesi, sadakaların en faziletlisidir. Sadaka olarak verilen ilmin faydası, sadaka olarak verilen malın faydasından çok daha fazladır. Çünkü mal tükenir ama ilim kalıcıdır. Tabi ki buradaki sadaka mecâzî anlamdadır.²⁴¹

2.12. İlim Tahsili Nafile İbadetten Hayırlıdır

1. İbn Abbâs (r.a.) demiştir ki: “Gece bir saat ilim çalışması, onu (nafile ibâdetlerle) ihya etmekten daha hayırlıdır.”

²³⁸ Mübârekpûrî, *Mir'âtü'l-mefâtiḥ*, I/322, H.no: 219; Sindî, *Hâşiyetün alâ İbn Mâce*, I/208, H.no: 220.

²³⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 20.

²⁴⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/89, H.no: 243.

²⁴¹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, II/49, H.no: 1262.

Ebû Hüreyre de (r.a.) şöyle demiştir: “Ben geceyi üç parçaya ayırırım: Üçte birinde uyur, üçte birinde geceyi ibâdetle ihya eder, (namaz kılar) üçte birinde de Rasûlullah(s.a.)’in hadislerini mütâlâ eder, ezberlerim.”²⁴²

H. Selim Esed, İbn Cüreyc’in İbn Abbas’a kavuşmadığını, dolayısıyla senedin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.²⁴³

2. Vehb b. Münebbih şöyle dedi: “İçinde ilim tartışılan bir meclis, bana, onun miktarında (nafil) namazdan daha sevimlidir. Belki (meclistekilerden) biri bir kelime işitir de ondan, bir yıl veya kalan ömrü boyunca faydalanır.”²⁴⁴

Hüseyin S. Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁵

3. Sufyân şöyle dedi: “Allah’ın hayır dilediği kimse için ilim öğrenimi ve onun ezberinden, (muhafazasından) daha üstün hiçbir amel bilmiyorum. (Vekî) dedi ki; el-Hasan b. Salih de şöyle demişti: İnsanlar, dünyaları konusunda yemeye ve içmeye muhtaç oldukları gibi dinleri konusunda da bu ilme muhtaçtırlar.”²⁴⁶

Hüseyin S. Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁷

2.13. İlim Peşinde Koşana En Az Bir Sevap Vardır

1. Vâsile b. el-Eska’ şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Kim ilmin peşine düşer ve onu elde ederse, onun iki pay sevabı olur. Şayet onu elde edemezse onun bir sevabı olur.”²⁴⁸

Hüseyin S. Esed, râvilerinden Yezîd b. Rebî’a’dan dolayı senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.²⁴⁹

²⁴² Dârimî, “Mukaddime”, 27, 51.

²⁴³ Dârimî, *es-Sünen*, I/94, H.no: 264; I/157, H.no: 614.

²⁴⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 32

²⁴⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/107, H.no: 325.

²⁴⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

²⁴⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/107, H.no: 326.

²⁴⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 32; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X/119, H.no: 20156; Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, I/292, H.no: 481; İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, s.507; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LXV/171, H.no: 8269.

²⁴⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/108, H.no: 335.

2.14. İlim En Güzel Hediyedir

1. Ebû Abdurrahman el-Hubullî şöyle dedi: “(Din ve kan) kardeşine hediye edeceğin, hikmetli bir sözden daha üstün hiçbir hediye yoktur.”²⁵⁰

Hüseyin S. Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.²⁵¹

Benzer rivayetler, Amr b. As’tan (r.a.)²⁵² ve Enes b. Mâlik’ten (r.a.)²⁵³ merfû’ olarak gelmiştir.

2.15. İlim, Gerçek Maksada Ulaştırır

1. Yahya b. Yemân rivayet edip dedi ki; “Kırk senedir Sufyân’ın; ‘Hadis öğrenmek, bugünkü kadar faziletli olmadı’ dediğini işittim”. (Bazıları) Sufyân'a dediler ki; “Onlar hadisi, maksatsız öğreniyorlar!”. Şöyle cevap verdi: “Onların onu öğrenmesi, bir maksattır.”²⁵⁴

Hüseyin S. Esed, senedin *hasen* olduğunu söylemiştir.²⁵⁵

2. Abdullah ibnu'l-Ecleh dedi ki: Bana babam, Mücâhid'den, onun şöyle dediğini rivayet etti: “Bu ilmi, büyük bir maksadımız olmadığı halde öğrenmeye başladık. Sonra Allah onun hakkında (bize) bir maksat lütfetti.”²⁵⁶

Hüseyin S. Esed, senedin *hasen* olduğunu söylemiştir.²⁵⁷

Habîb b. Ebî Sâbit²⁵⁸ ve Süfyan’ın²⁵⁹ sözü olarak da rivayet edilmiştir.

3. Hasan şöyle dedi: “Muhakkak ki bazı kimseler ilmi, onunla ne Allah’ı, ne de onun katındaki şeyleri murât etmeksizin öğrenmeye başladılar. (Hasan sözüne devamla)

²⁵⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 32

²⁵¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/112, H.no: 351.

²⁵² Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III/264, H.no: 1629.

²⁵³ Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, II/260, H.no: 1316.

²⁵⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 33; Hafîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkı'r-râvî*, I/339, H.no: 771.

²⁵⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/113, H.no: 358.

²⁵⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 33; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LVII/36;

²⁵⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/113, H.no: 359.

²⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI/320.

²⁵⁹ Dîneverî, *el-Mücâlese ve Cevâhiru'l-ilm*, IV/492, H.no: 1722; VII/88, H.no: 2969.

dedi ki; ama ilim onlarda olmaya devam etti, nihayet onunla Allah'ı ve onun katındaki şeyleri murât ettiler.”²⁶⁰

Hüseyin S. Esed, senedin râvilerinden Hassân b. Müslim'in tercüme-i hâlini bulamadığını, diğer ravilerin ise sika olduklarını ifade etmiştir.²⁶¹

Meşhur bir hadisi-i Şerif'te “ameller, yapanın niyetine, göredir”²⁶² buyrulmaktadır. İlim öğrenme ve ibadet gibi, insanı Allah'a itaate ve O'nun rızasına götürmesi gereken amellerde, niyetin ehemmiyeti daha büyüktür. Bunun için ilim talebesinin maksadı, samimi olarak Allah rızasını kazanmak olmalıdır. O, dünyevî menfaatler ve gösteriş gibi hedefler gözetmemelidir.²⁶³ Gerçek ilim de bunu gerektirir. Ne var ki kişi dünyevi menfaatler için de ilim yoluna çıkmış olsa elde edeceği ilim ona gerçek amacı ve maksadı gösterecektir. Böyle olunca, ilim talebinin de başlı başına bir maksat olduğu düşünülmüş olmalıdır.

2.16. İlim İçin Yolculuk Yapmak

1. Ebû Kılâbe şöyle dedi: “Medine'de (fazladan) üç gün kaldım. Halbuki bütün ihtiyaçlarımı görmüştüm. Sadece (Medinelilerin gelmesini) bekledikleri bir adam, bir hadis rivayet ediyormuş. Bu sebeple o gelinceye kadar kaldım ve ona (bu hadîsi) sordum.”²⁶⁴

Hüseyin S. Esed, senedin *sahih* olduğunu belirtmiştir.²⁶⁵

2. Câbir'den şöyle dediği rivayet edildi: Büsr b. Ubeydullah'ı şöyle derken işitmişim: “Muhakkak ki ben, bir tek hadisi işitmek için şehirden şehire yolculuk yapardım.”²⁶⁶

²⁶⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 33.

²⁶¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/114, H.no: 360.

²⁶² Buhâri, İman, 41.

²⁶³ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, II/130.

²⁶⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 47; Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, s.144, H.no: 54; *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî*, II/226, H.no: 1690.

²⁶⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/149, H.no: 562.

²⁶⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 47; Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, s.147, H.no: 57; İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, I/189, H.no: 375.

Hüseyin S. Esed, el-Velîd b. Müslim'in an'ane yoluyla rivayet ettiğini ve kendisinin tedlîs yapmakla da meşhur olduğunu, bundan dolayı isnâdın *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁷

3. Ebu'l-Âliye şöyle dedi: “Biz, Basra'da, Rasûlullah'ın (s.a.) ashabından (gelen) rivayeti işitirdik de (buna gönlümüz) razı olmaz, nihayet Medine'ye yolculuk yapar ve bu rivayeti, onların ağızlarından dinlerdik.”²⁶⁸

Hüseyin S. Esed, senedin *sahih* olduğunu belirtmiştir.²⁶⁹

4. Abdullah b. Abdurrahman el-Kuşeyri şöyle dedi: Dâvûd Peygamber (a.s.) şöyle demiş: “İlim sahibi (olmak isteye)ne söyle, bir demir bastonla bir çift demir papuç edinsin ve baston kırılıncaya, papuçlar parçalanıncaya kadar ilim arayıp öğrensin.”²⁷⁰

Hüseyin S. Esed: Isnâdı “*muzlim* (râvilerinin çoğu meçhul)” demiştir.²⁷¹

Bağdâdî bu rivayeti, Ebû Mufî' Muaviye b. Yahya'dan, Allah'ın Hz. Davud'a bir vahyi olarak nakletmiştir.²⁷² İbn Abdilberr ise, Mâlik b. Dînar'dan, Allah'ın Hz. Mûsa'ya vahyi olarak naklederken,²⁷³ Dîneverî de, Muaviye b. Büceyr'den, Allah'ın Hz. Davud'a vahyi olarak rivayet etmiştir.²⁷⁴ Bu üç rivayette de emir peygamberin kendisinedir: “Bir demir bastonla bir çift demir papuç edin!..” şeklindedir.

5. Abdullah b. Bureyde rivayet etti ki, “Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabından bir adam, Fedâle b. Ubeyd'in yanına yolculuk yapmış. (Fedâle o zaman) Mısır'daydı. Derken (Fedâle) bir devesini yemlerken, (o adam) yanına gelmiş. O da; “Hoş geldin” demiş. (Gelen adam) demiş ki; "Bilmiş ol ki ben sana ziyaret için gelmedim. Fakat ben

²⁶⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/149, H.no: 563.

²⁶⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 47; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî*, II/224, H.no: 1684; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII/113.

²⁶⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/149, H.no: 564.

²⁷⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 47.

²⁷¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/149, H.no: 565.

²⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, s.86, H.no: 9.

²⁷³ İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, I/189, H.no: 375.

²⁷⁴ Dîneverî, *el-Mücâlese ve Cevâhiru'l-ilm*, II/190, H.no: 313.

ve sen, Rasûlullah'tan (s.a.) bir hadis duymuştuk. Umarım ki, bu konuda bilgin vardır?" "O nedir?" demiş. (Gelen adam da); "Şöyle şöyle (bir hadis)" demiş.²⁷⁵

Şuayb Arnavut: "Senedi *sahih* bir rivayettir" demiştir.²⁷⁶ Hüseyin S. Esed de, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.²⁷⁷

Bu rivayet, Müsnedin el-Fethu'r-Rabbânî tertibinde "İlim için yolculuğa çıkmanın önemi" başlığında, Sünen-i Dârimî'de ise "İlim için yolculuğa çıkmak ve bu uğurda sıkıntılara katlanmak" bâbında nakledilmiştir. Rivayetin ilimle ilgili yönü açıktır. Ebû Dâvud ise "Teraccül kitabı"nın "Çok süslenmenin yasaklanması" bâbında nakletmiştir. Ebû Dâvud'un bu başlıkta zikretmesi hadisin devamıyla ilgilidir. Hadisin devamını Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud ve Beyhakî şöyle rivayet etmişlerdir:

"Sonra adam Fedâle'yi saçları dağınık olarak görünce sordu: Bu ne hal! Sen bu bölgenin yöneticisi olduğun halde, saçın başın dağınık; Fedâle: Çünkü Rasûlullah (s.a.) bizi, çok süslenmekten nehyetti, dedi. Bu sefer (yalın ayak olan Fedâle'ye) Ne o? senin ayakkabın da yok! Rasûlullah (s.a.) bize, zaman zaman yalınayak yürümemizi emrederdi, dedi."

2.17. İlim Tahsili İçin Sıkıntılara Katlanmak

1. İbn Abbâs (r.a.) dedi ki: "İlim arayıp tahsil ettim fakat Ensâr'da olduğu kadar (hiçbir yerde) bulamadım. İşte ben (onlardan birinin evine) gider, (ev sahibini) sorardım da bana, "uyuyor" denirdi. Ben de kaftanımı yastık yapıp, (ev sahibi) öğleyin çıkıncaya (veya öğle namazına) kadar yan üstü yatarım. (Ev sahibi dışarı çıkıp beni görünce), "Ne zamandır buradasın, Rasûlullah'ın (s.a.) amcazâdesi?" der, ben de; "Uzun zamandan beri" derdim. Bunun üzerine O: "Ne kötü yapmışsın! Bana bildirseydin ya!" derdi. Ben de; "İstedim ki, ihtiyacını görmüş olduğun halde yanıma çıkıp gelesin" derdim."²⁷⁸

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI/22, H.no: 24015; Ebû Dâvud, "Teraccül", 1, H.no:4160; Dârimî, "Mukaddime", 47; Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi'l-hadis*, s.124, H.no: 39; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VIII/430, H.no: 6049.

²⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI/22, H.no: 24015.

²⁷⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/151, H.no: 571.

²⁷⁸ Dârimî, "Mukaddime", 47.

H. Selim Esed, senedde Haccâc (b. Ertâ) olduğu için isnâdın *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁹

2. Rivayet edildiğine göre İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: “Rasûlullah’ın (s.a.) en fazla hadisi şu Ensâr kabilesinin yanında bulunmuştur. Vallahi ben, onlardan birinin (evine) gelirdim de, "o uyuyor" denirdi. Benim için uyandırılmasını isteseydim, (uyandırılırdı). Ama ben, dışarı çıkıncaya kadar onu (kendi haline) bırakırdım. Ben bununla, onun hadis rivayetinin temiz ve güzel olması gayesini güderdim.”²⁸⁰

Hüseyin S. Esed, senedin *hasen* olduğunu söylemiştir.²⁸¹

3. İbn Abbâs’dan (r.a.) şöyle dediği rivayet edildi: “Rasûlullah (s.a.) vefat edince, Ensâr’dan bir adama; "Ey falan! Gel, Hz. Peygamber’in (s.a.) ashâbına bilmediklerimizi soralım. Çünkü onlar bugün çoktur, (yarın azalır giderler)" dedim. O: "Hayret sana, ey İbn Abbâs! Halkın içinde, Hz. Peygamber (s.a.)’in ashabından gördüğün kimseler bulunup dururken, halkın sana muhtaç olacağını mı zannediyorsun?" dedi ve bunu yapmadı. Ben ise sorup (öğrenmeye) yöneldim. Artık bir adamdan bana hadis rivayet ulaşırdı da ben ona, öğle uykusundayken gelir, kapısının yanı başında kaftanımı yastık yapar (ve dışarı çıkıncaya kadar yatarım). Rüzgâr da yüzüme toprak savururdu. Nihayet (adam) dışarı çıkıp beni görür ve: "Rasûlullah’ın amcazadesi! Niçin geldin? Bana (haber) salsaydın da sana ben gelseydim ya!" derdi. Ben de; "Benim sana gelmem daha lâyıktır" derdim ve O’na hadisi sorardım. (İbn Abbâs) dedi ki; (önceden kendisine arkadaşlık teklif etmiş olduğum) adam (öylece) kaldı. Sonraları, halk etrafımda toplanmış olduğu halde beni gördü ve "bu delikanlı, benden daha akıllıymış!" dedi.”²⁸²

²⁷⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/150, H.no: 566.

²⁸⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 47; Ebû Hayseme, *Kitâbü’l-İlim*, H.no: 133; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-ahlâki’r-râvî*, I/159, H.no: 216; Ebû Bekir b. Ayyâş’tan gelen rivayet için bk. Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, III/238, H.no: 1595.

²⁸¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/150, H.no: 567.

²⁸² Dârimî, “Mukaddime”, 47; Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, s.546; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-ahlâki’r-râvî*, I/158, H.no: 215; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, II/367.

Hâkim, "Buhârî'nin şartına uygun olduğu halde Sahih'lerine almadıkları isnâdı *sahih* bir hadistir" der. Zehebî de buna muvafakat eder.²⁸³

4. Zühri'den, şöyle dediği rivayet edildi: "Urve'nin kapısına gelir, kapıda oturdum. İçeri girmeyi isteseydim, girerdim. Ama ona saygıdan dolayı (girmezdim)."²⁸⁴

Hüseyin S. Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.²⁸⁵

2.18. İlim Müzakeresinde Bulunmak

1. Ebû Sa'îd el-Hudrî (r.a.) şöyle dedi: "Hadisleri müzâkere ediniz. Çünkü hadis, hadisi harekete getirir (hatırlatır, canlandırır)."²⁸⁶

Hüseyin S. Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.²⁸⁷

Hâkim, hadisin müzakere edilmesi ile ilgili Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'dan (r.a.), Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun *sahih* hadislerin rivayet edildiğini söylemiştir.²⁸⁸

2. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: "Şu hadisi müzâkere ediniz ki, sizden (kaçıp) kurtulmasın. Çünkü o, Kur'an gibi toplanmış, muhafaza altına alınmış değildir. Şüphe yok ki, siz bu hadisi müzâkere etmezseniz, sizden (kaçıp) kurtulur. Sizden biri, "dün hadis rivayet etmiştim. Binaenaleyh bugün hadis rivayet etmeyeceğim" demesin. Aksine sen dün de rivayet et(miş ol), bu gün de rivayet et, yarın da rivayet et!"²⁸⁹

H. Selim Esed, senedin râvilerinin sika olduklarını ifade etmiştir.²⁹⁰

3. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demişti: "Hadisi tekrar edip zikrediniz. Zira siz onu zikretmezseniz, o (yok olur) gider. Hiç kimse rivayet etmiş olduğu bir hadis için; "onu

²⁸³ Hâkim, *el-Müstedrek*, I/188, H.no: 363; III/619, H.no: 6294.

²⁸⁴ Dârimî, "Mukaddime", 47; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî*, I/159, H.no: 218.

²⁸⁵ Dârimî, *Sünen*, I/151, H.no: 569.

²⁸⁶ Dârimî, "Mukaddime", 51; Ebû Hayseme, *Kitâbü'l-İlim*, H.no: 71; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî*, I/237, H.no: 468; II/267, H.no: 1820.

²⁸⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/155, H.no: 595.

²⁸⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, I/173, H.no: 323.

²⁸⁹ Dârimî, "Mukaddime", 51; Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s.547.

²⁹⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/155, H.no: 600.

bir defa rivayet ettim, (yeter)" demesin. Çünkü (aynı hadisi tekrar rivayet ederse), o hadisi (önceden) işitmiş olanın ilmi artar, işitmemiş olan da işitmiş olur."²⁹¹

H. Selim Esed: "Sened, Mindel b. Ali'den dolayı *zayıftır*" demiştir.²⁹²

4. İbn Abbâs şöyle dedi: "Bizden bir hadis işittiğiniz zaman, onu aranızda müzâkere ediniz."²⁹³

Hüseyin S. Esed, Haccâc b. Erta'nın *zayıf* olduğunu söylemiştir.²⁹⁴

"Müzâkere", bir konuda biriyle konuşmak, söze dalmak, görüşme yapmak demektir. Burada "müzakere"den; duyulan veya bilinen hadislerin iyice öğrenilmesi, unutulmaması için başka biriyle tekrar edilmesi, karşılıklı hatırlatılması, gözden geçirilmesi kastedilmektedir. Bir kişinin kendi kendine yaptığı tekrar çalışmasına da "müzâkere" dendiği vakidir. Bunun, daha Hz. Peygamber (s.a.) hayatta iken kullanılmaya başlanan bir usûl olduğu görülmektedir. Sahâbe-i Kiram duydukları hadisleri aralarında müzâkere ederek onları iyice bellemeye, unutmamaya gayret etmiş, bunun için hadislerin müzâkeresine ehemmiyet vermişlerdi. Bu usûlde karşılıklı telkin, hatırlatma ve anlamada yardımlaşma olduğu için, öğrenimde, İslâm tarihinin müteakib asırlarında da ondan geniş bir şekilde istifade edilmiştir. Sahabe ve sonraki ilk müslümanlardan bu müzâkere usûlüne teşvik eden bir çok haber nakledilmiştir.²⁹⁵

Burada, öğrenimdeki ehemmiyetine rağmen, müzâkere yoluyla hadis almanın (semâ'u'l-müzâkere) hadis âlimlerince pek makbul sayılmadığını da kaydetmeliyiz. Çünkü müzâkere esnasında, hadis rivayeti maksadı olmadığı düşünülerek gevşek davranılabilmekte ve söze, değişik şeyler karıştırılabilmektedir. Bunun için müzâkere esnasında alınan hadislerin rivayetinde, değerlendirmenin ona göre yapılabilmesi için

²⁹¹ Dârimî, "Mukaddime", 51.

²⁹² Dârimî, *es-Sünen*, I/155, H.no: 601.

²⁹³ Dârimî, "Mukaddime", 51; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî*, I/237, H.no: 467; Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s.547.

²⁹⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/156, H.no: 607.

²⁹⁵ Diğer haberler için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî*, I/236, II/273.

alınış şeklinin belirtilmesi, yani "müzâkere esnasında rivayet etti" gibi bir ifadenin (edâ sığasının) kullanılması gerekli görülmüştür.²⁹⁶

5. A'meş şöyle dedi: "İsmail b. Racâ, mahalle mektebinin çocuklarını toplar, onlara hadis rivayet eder, bu suretle (hadisleri) ezberletmeye çalışırdı."²⁹⁷

Hüseyin S. Esed, isnâdın *sahih* olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁸

6. İbrahim şöyle dedi: "Hadîsini, onu arzu edene de, etmeyene de rivayet et. Çünkü o, (bu surette), okumakta olduğun şu "İmâm" (olan Kur'ân) gibi (iyi öğrenilmiş) olur."²⁹⁹

Hüseyin S. Esed, isnâdın *sahih* olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁰

7. Ziyâd şöyle dedi: "İbn Şihâb bedevilere hadis rivayet ederdi."³⁰¹

Hüseyin S. Esed, isnâdın *sahih* olduğunu ifade etmiştir.³⁰²

"Bedevî", şehirli olmayan, çölde yaşayan Arap demektir. Bedeviler; ekseriya ilimle, ilim ehliyle, kısacası medeniyetle pek alâkaları bulunmayan, kaba ve sert tabiatlı, sözden anlamaz insanlardı. Kur'an'da da bedeviler hakkında bazı ayet-i kerimeler mevcuttur. (Mesela Tevbe: 9/97-99; Hucurât: 49/14). Anlaşıyor ki İbn Şihab, gerek hadis rivayetine ve gerekse rivayetin ulaşması gereken herkese değer veriyor, yüklendiği vazifenin bilinciyle hareket ediyordu.. O kadar ki bedevilere bile hadis öğretiyordu.

²⁹⁶ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s.545-548; Suyûtî, *Tedribu'r-râvi*, II/123, 151; Ayrıca "Müzâkere" için bk. M. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.307; A. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.244.

²⁹⁷ Dârimî, "Mukaddime", 51; Ebû Hayseme, *Kitâbu'l-ilm*, H.no: 112; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî*, I/203, H.no: 359; II/310, H.no: 673; İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, I/204, H.no: 400.

²⁹⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/156, H.no: 605.

²⁹⁹ Dârimî, "Mukaddime", 51; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî*, II/268, H.no: 1822, 1823.

³⁰⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/156, H.no: 606.

³⁰¹ Dârimî, "Mukaddime", 51; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî*, II/268, H.no: 1825.

³⁰² Dârimî, *es-Sünen*, I/156, H.no: 604.

8. Abdurrahman b. Ebî Leyla şöyle dedi: “Hadisi yaşatmak, onu müzâkere etmek(le olur).” Bunun üzerine Abdullah b. Şeddâd ona; “Allah senden razı olsun! Ölmüş olan nice hadisi göğsümde dirilttin!” dedi.”³⁰³

Hüseyin S. Esed, Yezid b. Ebû Ziyad’dan dolayı senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.³⁰⁴

9. Muhammed b. Fudayl, babasından, O’nun şöyle dediğini rivayet etti: “El-Hâris b. Yezîd el-Uklî, İbn Şübrüme el-Ka'kâ' b. Yezîd ve Muğire, yatsı namazını kıldıkları zaman fıkıh (müzâkeresine) otururlardı da aralarını, başkası değil, sadece sabah ezanı ayırırdı.”³⁰⁵

Hüseyin S. Esed, isnâdın *sahih* olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁶

10. Osman b. Abdillâh şöyle rivayet etti: El-Hârisu'l-Uklî ile öğrenci arkadaşları gece beraberce oturur, fıkıh müzâkere ederlerdi.”³⁰⁷

Hüseyin S. Esed, isnâdın *zayıf* olduğunu söylemiştir.³⁰⁸

11. Atâ' şöyle haber verdi: “Biz Câbir b. Abdullah'ın yanına giderdik. Yanından çıktığımızda da (O’ndan öğrendiklerimizi aramızda) müzâkere yapardık, (Bu müzâkerelerde görürdük ki), Ebu'z-Zübeyr, O’nun hadisini en iyi ezberleyenimiz idi.”³⁰⁹

Hüseyin S. Esed, Haccâc (b. Ebî Ertâ)’nın *zayıf* kabul edildiğini, bundan dolayı senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.³¹⁰

³⁰³ Dârimî, “Mukaddime”, 51; Ebû Hayseme, *Kitâbu'l-ilm*, H.no: 72; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî*, I/238, H.no: 470; İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, I/203, H.no: 397, 400, 434.

³⁰⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/157, H.no: 610.

³⁰⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 51. Ebû Hayseme, *Kitâbu'l-ilm*, H.no: 108.

³⁰⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/157, H.no: 611.

³⁰⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 51.

³⁰⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/157, H.no: 618.

³⁰⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 51; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V/481; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî*, I/237, H.no: 469.

³¹⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/157, H.no: 615.

12. Leys b. Sa'd şöyle dedi: “İbn Şihâb, bir gece yatsıdan sonra, abdestli olarak oturmuş, bir hadis müzâkere etmişti. Sabah oluncaya kadar bu şekilde oturmaya devam etti.” Mervân dedi ki, “(sabah olunca da tekrar) hadis müzâkere etmeye başlamış.”³¹¹

Hüseyin S. Esed, isnâdın *sahih* olduğunu ifade etmiştir.³¹²

13. Zührî şöyle dedi: “Ubeydullah b. Abdullah'a (bir şey) sorduğum zaman, sanki onunla bir deniz yarardım.”³¹³

Hüseyin S. Esed, isnâdın *sahih* olduğunu ifade etmiştir.³¹⁴

14. Zührî şöyle demişti: “İlimden (bir şeyler) elde ettiğimi sanıyordum. Sonra Ubeydullah (b. Abdillâh b. Mes'ûd) ile oturup (müzakere yaptım) da (gördüm ki) ben, sanki vadilerden bir vadide imişim!”³¹⁵

Hüseyin S. Esed, isnâdın *sahih* olduğunu ifade etmiştir.³¹⁶

15. Avn şöyle rivayet etti: “(Bir gün) Abdullah (b. Mes'ûd) öğrenci arkadaşlarına, yanına geldiklerinde demişti ki; "Beraber oturup (müzâkere yapıyor musunuz?)" Onlar; "Bunu hiç terk etmiyoruz" demişlerdi. (Abdullah, devamla) demişti ki; "Peki, birbirinizi ziyaret ediyor musunuz?" "Evet, ya Ebâ Abdurrahman" demişlerdi, "Bizden bir adam (din) kardeşini kaybeder de onu bulmak için (peşinden), Kûfe'nin en uzak yerine kadar gider. Sonunda onunla karşılaşır." (Bunun üzerine Abdullah); "öyleyse siz bunu yaptığınız sürece hayırda devam edersiniz", demişti.”³¹⁷

Heysemî şöyle demiştir: “Taberânî rivayet etmiştir, senedi *munkatı* 'dır.”³¹⁸

Hüseyin S. Esed, senedde iki illet; Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî ve inkıtâ', olduğunu söylemiştir³¹⁹

³¹¹ Dârimî, “Mukaddime”, 51; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LV/330.

³¹² Dârimî, *es-Sünen*, I/157, H.no: 616.

³¹³ Dârimî, “Mukaddime”, 51; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII/523, H.no: 26580; XI/128, H.no: 31297; XIII/89, H.no: 35009;

³¹⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/157, H.no: 617.

³¹⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 51.

³¹⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/158, H.no: 627.

³¹⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 51; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IX/200, H.no: 8979.

³¹⁸ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII/320, H.no: 13602.

³¹⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/157, H.no: 620.

16. Zührî şöyle dedi: “İlmin felâketi unutmak ve müzâkereyi terketmektir.”³²⁰

Hüseyin S. Esed, isnâdın, Velid b. Müslim’in Müdellis olması ve an’ane yoluyla rivayet etmesinden dolayı *zayıf* olduğunu söylemiştir.³²¹

17. Leys; Atâ’, Tâvûs ve Mücâhid’den şöyle işittim, dedi: “(Yatsı namazından sonra) fıkıh hakkında sohbet etmekte hiçbir mahzur olmadığını söyledi.”³²²

Hüseyin S. Esed: “Leys (İbn Ebî Süleym) zayıf olduğu için sened *zayıftır*” demiştir.³²³

Buhârî de, “Kitâbü Mevâkîti’s-salât”ın 39. bâbını “Gece fıkıh (ilim) sohbeti yapmak ve yatsı namazından sonra hayırlı işlerle uğraşmak” başlığıyla bu konuya ayırmıştır.

Müslüman kişi, gününü namazlarına göre düzenler. Bunun sürekliliğini sağlamak için, günün son farz namazı olan yatsı namazından sonra dinen uygun ve faydalı görülen bir işin olması durumu harici, uyku istirahatine geçer. Ta ki beden dinlenmesi sağlansın ve mümkün olursa gecenin belli bir vaktinde kalkılıp nafile namaz vb. ibadetlerle gece ihya edilebilsin, veya vaktinde sabah namazına kalkılarak yeni güne namazla yeniden başlanılsın. Bu durumdan dolayı müslüman için yatsı namazından sonra söze dalıp uyanık kalmak yasaklanmıştır. Buhârî’nin rivayet ettiği: “*Rasûlullah yatsı namazından evvel uyumayı ve yatsıdan sonra da oturup konuşmayı kerih görürdü*” hadisi, vb. hadisler bu yasaklamayı ortaya koymaktadır.³²⁴

Hz. Peygamber’in (s.a.); ümmetin işlerini görüşmek, bazı açıklamalarda bulunmak gibi sebeplerle, yatsı namazından sonra hemen uyumadığını belirten rivayetler de vardır. Buhârî, “Kitâbü’l-ilm”in 41. ve 42. bâblarını bu konuya ayırmış ve gece ilim öğrenmenin, va’z ve nasihat etmenin yasaklanmadığına işaret etmiş:

³²⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 51; İbn Abdilberr, *Câmi’u beyâni’l-ilm*, I/213, 214; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III/364; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LV/363.

³²¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/157, H.no: 621.

³²² Dârimî, “Mukaddime”, 51; Ebû Hayseme, *Kitâbu’l-ilm*, H.no: 110; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II/281, H.no: 6762.

³²³ Dârimî, *es-Sünen*, I/157, H.no: 612, 613.

³²⁴ Buhârî, “Mevâkîtü’s-Salât”, 38.

“Rasûlullah (s.a.), bir defasında, hayatının son zamanlarında bize yatsı namazını kıldırıldı. Selâm verince ayağa kalktı ve: *"Bu geceni görüyorsunuz ya, işte bu geceden itibaren yüz sene başında (bu gün) yeryüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır"* buyurdu,³²⁵ hadis-i şerifini buna delil olarak nakletmiştir.

Bu konuyu açıklayıcı mahiyette şu rivayet de nakledilmektedir; Abdullah b. Amr (r.a) şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.) bize sabaha kadar İsrail oğulları (nın kıssaları)nı anlatırdı. Namazın büyüğü (olan sabah namazının ya da teheccüd namazının vakti gire)ne kadar (bu sohbetten) kalkmazdı.³²⁶

Hız. Peygamber'in bu tatbikatından hareketle, yatsı namazından sonra sadece ilmî çalışma ve ibâdet gibi dinen uygun ve faydalı görülen işler için uyanık kalınabileceği söylenmiştir. Netice olarak; bize emanet olan vücûdun sağlığını korumak, meşru işlerle meşgul olmak ve sabah namazını zamanında kılmak esasları dahilinde, gecelerin uzunluğu ve kısalığı da göz önüne alınarak, gecenin ferdi düzenlemesi yapılabilir.³²⁷

3. İLMİN MAHİYETİ VE ÇEŞİTLERİ

İlmin mahiyeti ve çeşitleri olarak belirlediğimiz bu bölüm, çalışma kapsamı alanında bulunan bütün rivayetler değerlendirilerek, tamamen kendi sınıflandırmamızla oluşturulmuştur. Gerek tarihi süreçte ve gerekse modern dönemde yapılan ilim sınıflandırmalarıyla bir bağlantı kurulmadan, rivayette görebildiğimiz tanımlamalar kadarıyla elde ettiğimiz ilim çeşitleri şu başlıklar altında ele alınmıştır:

3.1. Muhkem ve Müteşabih Olan İlim

1. Âişe'den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.); *"Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek*

³²⁵ Buhârî, "İlim", 42.

³²⁶ Ebû Dâvûd, "İlim", 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/437, H.no: 19938.

³²⁷ Aydınlı, *Sünen-i Dârimi Tercüme ve Şerhi*, II/62-63.

için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler.”³²⁸ ayetini okudu ve “*Kur'ân'ın müteşabihlerine tâbi olanları gördüğünüz vakit, onlardan sakının. Onlar, Allah'ın isimlendirdiği kimselerdir.*” buyurdu.³²⁹

3.2. Dînî İlimlerin Aslı Üçtür

1. Abdullah b. Amr'dan (r.a.): Rasûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu söylemiştir: “*Dinî ilimlerin aslı üçtür. Bunlar (ve bunları bilebilmek için bilinmesi gerekli ilimler ile bunlardan çıkarılan ilimler) in ötesinde kalan ilimler (in bilinmesi) fazla (zarurî değil) dir. (Bu üç ilim) muhkem âyet (ler), sabit sünnet ve âdil farîza (miras payı) ile ilgili ilimlerdir.*”³³⁰

Elbânî, senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.³³¹

Zehebî, Hâkim'in Müstedreki'ne aldığı bu rivayetin *zayıf* olduğunu bildirmiştir.³³²

3.3. Medine İlimi ve Âlimleri

1. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: “Pek yakında insanlar develerini koşturarak ilim arayacaklar fakat Medîne âlimlerinden daha bilgili kimseler bulamayacaklardır.”³³³

Tirmizî: “Bu hadis İbn Uyeyne hadisi olarak *hasendir*. İbn Uyeyne'den “Medîne âlimi” sözü hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir. Bu kimse “Mâlik b. Enes” olabilir.”

“İshâk b. Musa dedi ki: İbn Uyeyne'den işittim şöyle diyordu: Bu Medîne âlimi: Ömerî Abdulaziz b. Abdullah ez-Zâhid'tir. Yahya b. Musa'dan işittim, şöyle

³²⁸ Âl-i İmran, 7.

³²⁹ Müslim, “İlim”, 2665; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 2; Tirmizî, “Tefsîr”, 4; Dârimî, “Mukaddime”, 19; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I/274, H.no: 73; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI/256, H.no: 26240.

³³⁰ İbn Mâce, “Mukaddime”, 8; Ebû Dâvud, “Ferâiz”, 1; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI/208, H.no: 12534; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI/208, H.no: 11952; Dârakutnî, *es-Sünen*, IV/67.

³³¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/21, H.no: 54.

³³² Hâkim, *el-Müstedrek*, IV/369, H.no: 4979.

³³³ Tirmizî, “İlim”, 18; Merfû olarak gelen rivayet için bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II/489, H.no: 4291.

derdi: Abdurrezzak der ki: O kimse Mâlik b. Enes olabilir. Ömerî; Abdulaziz b. Abdullah olup Ömer b. Hattâb'ın oğludur” demiştir. Elbânî, rivayetin *zayıf* olduğunu söylemiştir.³³⁴

Hâkim: “Müslim’in şartına uygun *sahih* bir hadistir,” demiştir.³³⁵

3.4. Ahiret Bilgisi ve Sorgusu

1. Esmâ (r.a.) şöyle demiştir: (Güneş tutulması zamanında) Âişe'nin yanına gittim, o namaz kılıyordu. Bu insanlara ne oluyor? dedim. (Güneş tutulduğunu anlatmak için) gökyüzüne doğru (başıyla) işaret etti. Meğer insanlar hep namaza durmuşlar. Âişe': "Subhânallâh" dedi. Bu bir âyet mi? diye sordum. Başıyla evet diye işaret etti. Bunun üzerine ben de namaza durdum. Nihayet üzerime baygınlık geldi. (Yanımdaki kırbadan) başıma su dökmeğe başladım. Namazdan sonra Peygamber, Allah'a hamd ve senâ edip şöyle buyurdu: “*Cennet ve cehenneme kadar evvelce bana gösterilmemiş hiçbir şey kalmadı ki bu makamımda görmüş olmayayım. Bana vahiy olundu ki, sizler kabirlerinizde Mesîh Deccâl'ın imtihanlarına benzer yahut ona yakın -Esmâ'nın bu iki sözden hangisini söylediğini bilmiyorum- bir imtihan geçireceksiniz. (Kabre girmiş kimseye:) Bu adam (yâni Muhammed) hakkındaki ilmin nedir? diye sorulacak. Mü'min yahut yakîn sahibi olan kimse -Esmâ'nın bu ikiden hangi lâfzı söylediğini bilmiyorum- : O zât Muhammed'dir. O Allah'ın Rasûlü'dür. Bize beyyineler ile hidâyet getirdi. Biz de da'vetine icabet ettik ve O'na uyduk. O zât Muhammed'dir diyecek. Bu söz üç kere tekrarlanacak. Ondan sonra o kimseye: Yat da rahatça uyu, o zâtın peygamberliğine kesin surette inanmakta olduğunu bildik, denilecek. Münafık yahut kalbinde şüphesi olan kimseye -Esmâ'nın bunlardan hangisini söylediğini bilmiyorum- gelince, o (suâle karşı): Ben bilmiyorum, işittim, insanlar bir şeyler söylüyorlardı, ben de onu söyledim, cevâbını verecek.*”³³⁶

³³⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, V/47, H.no: 2680.

³³⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, I/168, H.no: 307.

³³⁶ Buhârî, “İlim”, 24; Müslim, “Küsüf”, 905; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI/345, H.no: 26970.

3.5. Gizli İlim

1. Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah'tan (s.a.) iki kap (kefe) ilim aldım. Bunlardan birini neşrettim. Diğerine gelince, onu neşretseydim, benim şu boğazım kesilirdi.³³⁷

Ebû Hüreyre'nin neşrettiği ilim, rivayet ettiği hadîslerdeki ilimdir. Neşretmediği ilim için bâzıları ileride ümmetin başına gelecek fitnelere, musibetlere, kıyametten evvel ümmetin başına gelecek hâllere âit ilim idi demişlerdir. Peygamber'in vefatından sonra yakın istikbâlde Osmân'ın, Hüseyin'in şehâdetleri ve diğerleri gibi meydana gelecek elemli vak'alar ve şahısları siyâset kaynaşmaları içinde ferman dinleyecek ve hakka samimiyetle kulak verecek hâlde olmayanlara karşı bildiğini söylemek, tarafsız ve fitneden uzak bir zât için hakîkaten tehlikeli idi. Bâzıları da şuhûd ve irfan sahiblerine hass olup, şer'at ilminin neticesi ve Rasûlullah'a mahabbet ve güzel mutâbaatın büyük meyvesi olan ve diğerlerinin idrâkinden masun kalan esrar ilmidir, derler. Allah, murâdını en iyi bilendir.³³⁸

3.6. Ehl-i Kitab'ın Sözleri ve İsrâiliyyat

1. İbn Ebî Nemle el-Ensârî'nin babasından rivayet olunduğuna göre; Kendisi (bir gün) Rasûlullah'ın (s.a.) yanında oturuyormuş. (Hz Peygamber'in) yanında bir Yahudi varmış. Derken oradan bir cenaze geçmiş. Bunun üzerine (Yahudi): “Ey Muhammed, cenaze kabirde konuşur mu?” diye sormuş. Rasûlullah (s.a.): “Allah daha iyi bilir” cevabını vermiş. Yahudi ise; “Kesinlikle cenaze konuşur,” demiş. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: “Kitap ehlinin sözlerini ne tasdik ediniz, ne de yalanlayınız. (Ancak) biz Allah'a ve peygamberlerine inandık deyiniz. (Eğer onların sözü) Asılsız ise tasdik etmemiş olursunuz. Doğru ise o sözü yalanlamamış olursunuz.”³³⁹

Şuayb Arnavut; Ahmed b. Hanbel'in rivayetine “hasen”, İbn Hıbbân'ın

³³⁷ Buhârî, “İlim”, 42; İbn S'ad, *Tabakât*, II/362, IV/331; İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, II/240, H.no: 979.

³³⁸ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I/194-196; Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Terc.*, I/272.

³³⁹ Ebû Dâvûd, “İlim”, 2; Abdurrezzak, *el-Musannef*, VI/111, H.no: 10160; X/314, H.no: 19214; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/136, H.no: 17264; İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, XIV/152, H.no: 6257; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II/10, H.no: 2071.

rivayetine “kaviyy” demiştir.³⁴⁰ Elbânî de, Ebû Dâvud rivayetine “zayıf” demiştir.³⁴¹

Buhârî, rivayetin sadece, “*Kitap ehlinin sözlerini ne tasdik ediniz, ne de yalanlayınız. (Ancak) ‘Biz Allah'a ve indirilenlere inandık’ deyiniz*”, kısmını nakletmiştir.³⁴²

2. Cabir b. Abdullah’tan (r.a.): Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*Ehl-i kitaptan bir şey sormayın! Onlar, kendileri sapıttığı halde sizi hidayete (doğruya) getiremez. Siz de bu durumda ya bâtili tasdik etmiş ya da bir hakkı yalanlamış olursunuz. Eğer Mûsâ (a.s.) aranızda olsaydı, benden başkasına tâbi olması ona da helâl olmazdı.*”³⁴³

Şuayb Arnavut, bu rivayetin isnâdının, Mücâlid (b. Saîd)’den dolayı zayıf olduğunu söylemiştir.³⁴⁴

İbn Hacer, Buhârî’nin muallak olarak rivayet ettiği bu hadisi Ahmed, İbn Ebî Şeybe ve Bezzâr’ın Cabirden, Mücâlid hariç sika raviler tarafından naklettiğini söylemiştir. Abdurrezzak’ın da rivayet ettiği bu hadisi, Buhârî’nin tercemede kullanmış olmasını, bu hadise şehâdet eden sahih hadislerin olduğunu söylemek suretiyle açıklamıştır.³⁴⁵

Bu rivayet; Müsned’in Fethu’r-Rabbâni tertibine göre, “İlim Bölümü”nün “Ehli Kitap’tan nakil yapmanın yasaklanması” başlığında zikredilmiştir.

3. Cabir b. Abdullah’tan (r.a.): Ömer b. Hattab (r.a.), Ehl-i kitaptan elde ettiği yazılı bir metinle Rasûlullah’ın (s.a.) yanına geldi ve onu okudu. Peygamberimiz bu hareketine kızdı ve şöyle dedi: “*Ey Hattab’ın oğlu! O kitaptaki bilgiler hoşuna mı gitti? Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki ben size tamamen hâlis (karışık ve şüpheli olmayan) bir din getirdim. Ehl-i kitaptan bir şey sormayın! Olabilir ki size bir doğruyu*

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/136, H.no: 17264; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XIV/152, H.no: 6257.

³⁴¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/355, H.no: 3646.

³⁴² Buhârî, “Şehâdât”, 29; Tefsir, 2 (11); “İ’tisâm”, 25, “Tevhîd” 51.

³⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/338, H.no: 14672; Buhârî, İ’tisâm, 25; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, IV/102, H.no: 2135; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, I/348, H.no: 376.

³⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/338, H.no: 14672.

³⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII/334.

anlatırlar, onu yalanlarsınız, ya da bâtili anlatırlar, onu da tasdik edersiniz. Eğer Mûsâ (a.s.) bugün yaşasaydı benden başkasına tâbi olma hakkı ona da verilmezdi."³⁴⁶

Hasan Basri, "mütehevvikün" kelimesini "mütehayyirün": hayran olmak ve hoşla gitmek, şeklinde açıklamıştır.³⁴⁷

Heysemî, hadisin Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Ya'lâ tarafından rivayet edildiğini, senedindeki Mücâlid b. Saîd'in Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Saîd ve başkaları tarafından *zayıf* sayıldığını ifade etti.³⁴⁸

Şuayb Arnavut, Mücâlid ismindeki râvi'nin zayıf olduğunu, dolayısıyla rivayetin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁹

4. Abdullah b. Amr b. Âs'dan (r.a.): Rasûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini duydum: "*Benden bir âyet de olsa başkalarına ulaştırın. İsrail oğullarından da nakil yapabilirsiniz, sakınca yoktur. Kim benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine (şimdiden) hazırlansın.*"³⁵⁰

Tirmizî: "Bu hadis bu senetle *hasen-sahih*, mütâbi' senetle *sahih* tir" demiştir.³⁵¹

5. Ebû Hüreyre (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*İsrail oğullarından (geçmiş devirlere ait haberler) rivayet etmenizden bir sakınca yoktur.*"³⁵²

Elbânî, *sahih* olduğunu söylemiştir.³⁵³

6. Abdullah b. Amr (r.a)'dan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Rasûlullah (s.a.)

³⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/387, H.no: 15195; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX/49, H.no: 26949; Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, I/347, H.no:174-175; İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, II/92, H.no: 782.

³⁴⁷ Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, I/347, H.no: 175.

³⁴⁸ Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, I/420, H.no: 808; VIII/469, H.no: 13963.

³⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/387, H.no: 15195.

³⁵⁰ Tirmizî, "İlim", 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/159, H.no: 6486; Benzer rivayetler için bk. H/202, H.no:6888; 11/214, H.no:7006; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI/109, H.no:10157; X/312, Buhârî, "Enbiyâ", 50; Dârimî "Mukaddime", 46, H.no:548.

³⁵¹ Tirmizî, *es-Sünen*, V/40, H.no: 2669

³⁵² Ebû Dâvûd, "İlim", 11.

³⁵³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/361, H.no: 3664.

bize sabaha kadar İsrail oğulları (nın kıssaları)nı anlatırdı. Namazın büyüğü (olan sabah namazının ya da teheccüd namazının vakti gire)ne kadar (bu sohbetten) kalkmazdı.³⁵⁴

Elbânî, *sahîhu 'l-isnâd* olduğunu belirtmiştir.³⁵⁵

Şuayb Arnavut, isnâdın sahih, ricâlin sika ve *Sahîh* olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁶

Hâkim, “İmrân b. Husayn’dan (r.a.) gelen rivayet için Buhârî ve Müslim’in sahihlerine almadığı *sahîhu 'l-isnâd* bir hadistir,” demiştir. Zehebî de *sahîh* olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁷

3.7. Yabancı Dil

1. Zeyd b. Sâbit (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) bana Yahudilerin yazısını öğrenmemi emretti. Ben de onun için öğrendim. (Hz. Peygamber bana) "*Vallahi, yazışmalarım hususunda Yahudilere güvenemiyorum*" dedi. Ben de yarım ay geçmeden Yahudilerin yazısını iyice öğrendim. (Rasûlullah (s.a.) bir mektup) yazacağında kendisine ben yazıveriyordum. Kendisine bir mektup yazıldığı zaman da ben okuyuveriyordum.³⁵⁸

Elbânî, *hasen-sahîh* olduğunu söylemiştir.³⁵⁹

Hâkim, hadisin *sahîh* olduğunu ve Ehl-i Kitab’ın yazısını öğrenmekle ilgili bundan başka bir hadis de bilmediğini söylemiştir. Zehebî de ona muvafakat etmiştir.³⁶⁰

2. Zeyd b. Sâbit (r.a) şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.) bana dedi ki: “*Süryancayı iyi bilir misin? Bazen bana mektuplar geliyor da...*” Ben: “Hayır” deyince: “*O halde*

³⁵⁴ Ebû Dâvûd, “İlim”, 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/437, H.no: 19938; İmrân b. Husayn’dan şahidi için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/437, H.no: 19935; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, XVIII/207, H.no: 15220; Hâkim, *el-Müstedrek*, II/411, H.no: 3432.

³⁵⁵ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/361, H.no: 3665.

³⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/437, H.no: 19938.

³⁵⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, II/411, H.no: 3432.

³⁵⁸ Ebû Dâvûd, “İlim”, 2; Buhârî, “Ahkâm” 40; Tirmizî, “İsti’zan”, 23; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, V/133, H.no: 4857; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X/127, H.no: 20194.

³⁵⁹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/356, H.no: 3647.

³⁶⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, I/147, H.no: 252.

öğren!” diye emretti. Ben de Süryaniceyi on yedi günde öğrendim.³⁶¹

Şuayb Arnavut: “Sâbit b. Ubeyd, mevlâsı Zeyd b. Sâbit’ten işitmiş olsa da isnâdı *sahihtir*” demiştir.³⁶²

Hâkim: “A’meş diyor ki: Rasûlullah’s (s.a.) mektuplar geliyordu. Bu mektuplara, güvendiği kişilerin dışında hiç kimsenin muttalî olmasını istemiyordu, dedikten sonra; Sâbit b. Ubeyd, Zeyd b. Sâbit’ten işitmiş olsa da *sahihtir*” demiştir. Zehebî de ona muvafakat etmiştir.³⁶³

3.8. Faydalı İlim

1. Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle söylemiştir: Rasûlullah’ın (s.a.) yaptığı dualardan birisi de şu idi: “*Allahım! Fayda vermeyen ilimden, kabul edilmeyen duadan, korkmayan kalbden ve doymayan nefisten şüphesiz sana sığınırım.*”³⁶⁴

Elbânî, *sahih* olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁵

H. Selim Esed: “*hasen*” demiştir.³⁶⁶

2. Hasan’dan, onun şöyle dediği rivayet edildi: “İlim iki (çeşit) dir: Kalpte (yer eden) ilim ki; işte faydalı ilim budur. Dil üzerinde (kalan) ilim ki; işte bu da, Allah’ın, insanoğlu üzerindeki hucctidir.” Hasan, Hz. Peygamber’den (s.a.) bu hadisin aynısını haber verdi.³⁶⁷

³⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/182, H.no: 21627; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XVI/84, H.no: 7136; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/477, H.no: 5781; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI/211, H.no: 11974.

³⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/182, H.no: 21627.

³⁶³ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/477, H.no: 5781.

³⁶⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 23; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, XI/412, H.no: 6537; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, X/187, H.no: 29736.

³⁶⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/92, H.no: 250.

³⁶⁶ Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, XI/412, H.no: 6537.

³⁶⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 34; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII/235, H.no: 35502; İbnü’l-Mübârek, *ez-Zühed*, s.407; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, IV/346, H.no: 2179; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, III/293, H.no: 1686.

H. Selim Esed, isnâdı Hasan'a kadar *sahih* ve mevkûftur, demiştir. Aynı rivayet sahih senedle merfû olarak da rivayet edilmiştir.³⁶⁸

Rivayetin senedlerinden şu sonuç ortaya çıkmaktadır: 1. Hasan'dan mürsel olarak rivayet edilmiştir (Dârimî, İbn Ebî Şeybe, İbnü'l-Mübârek). 2. Hasan'ın kendi kavli olarak rivayet edilmiştir (Dârimî). 3. Hasan, Câbir'den merfû olarak rivayet etmiştir (Bağdâdî). 4. Fudayl b. İyaz'ın kavli olarak rivayet edilmiştir (Beyhakî).

3. Ebû Hureyre'den (r.a.): Rasûlullah (s.a.) dedi ki : *“İlim meclisinde oturup hikmetli şeyler öğrenen, sonra arkasına öğrendiklerinin kötülerini (zararlılarını) aktaranın hâli şu (yolcuya) benzer: (Yolcu) bir çobana gelip der ki: 'Ey Çoban, bu sürüden bana bir koyun kes!' Çoban da: 'Git, en iyisinin kulağından tut ve getir' der. Adam koyunların içine girer ve (maalesef) sürünün köpeğini kulağından tutup, getirir.”*³⁶⁹

Şuayb Arnavut, senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.³⁷⁰

Heysemî, hadisin senedinde Ali b. Zeyd'in bulunduğunu, bu râvînin ise *zayıf* olduğunu, kendisiyle delil getirilip getirilmeyeceğinde ihtilafın varlığını ifade etmiştir.³⁷¹ Bûsirî de aynı şeyleri söyler. Elbânî de *zayıf* olduğunu belirtmiştir.³⁷²

Sehâvî, bütün rivayetlerin Ebû Hureyre'den merfû olarak, Ali b. Zeyd'in bulunduğu rivayet zinciri ile geldiğini ve *zayıf* olduğunu ifade ettikten sonra el-Askerî'nin şu sözünü nakleder: “Bu hadis, dinlenen sözün en güzeline sarılmaya teşvik, çirkin sözü dinlemeye de nehiy vardır. Nitekim âyet-i kerîmede “Onlar, sözü dinlerler ve en güzeline tabi olurlar”³⁷³ buyrulmuştur.³⁷⁴

³⁶⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/114, H.no: 364, 365.

³⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/353, H.no: 8624; Benzer rivayetler için bk. II/405, H.no: 9232, II/508, H.no: 10555; İbn Mâce, “Zühd”, 15, H.no: 4172; Ebû Ya'lâ, XI/275, H.no: 6388; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III/236, H.no: 1592; III/280, H.no: 1650.

³⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/182, H.no:

³⁷¹ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I/339, H.no: 536.

³⁷² İbn Mâce, *es-Sünen*, II/1396, H.no: 4172.

³⁷³ Zümer: 39/18.

³⁷⁴ Sehâvî, *el-Mekâsüdü'l-hasene*, s.593, H.no: 999.

4. Abdula'lâ et-Teymî şöyle dedi: “İlim verilip de o ilmiyle kendisini ağlatmayan şeyler verilmiş olan kimse, kendisine faydalı bir ilim verilmemiş olmaya daha layıktır (faydasız bir ilim elde ettiği kesindir). Çünkü Allah Teâlâ âlimleri (Kur'an'da) tavsif etmiştir.” (Abdula'la et-Teymî) sonra Kur'an'ın, “Çünkü ilim verilmiş olanlar...” (âyetini) “...ağlayarak...” âyetine kadar okudu.”³⁷⁵

H. Selim Esed: “İsnâdı *ceyyiddir*” demiştir.³⁷⁶

Rivayette geçen âyetlerin tam meali şöyledir: “De ki; “Ona ister iman edin ister iman etmeyin. Çünkü bundan önce ilim verilmiş olanlar bile kendilerine karşı o tilâvet olununca çenelerinin üstüne (yüzü koyun) kapanarak secde ediyorlar. Ve; “Rabbimizi tenzih ederiz. Gerçekten rabbimizin va'di yerine getirilmiş bulunuyor” diyorlar. Hem ağlayarak çeneleri üstüne (yüzü koyun) kapanıyorlar ve bu onların huşûunu (derin saygılarını) artırıyor.”³⁷⁷

4. İLMİN KAYDEDİLMESİ

4.1. İlimin Yazılması

1. Ebû Cuhayfe şöyle demiştir: Ben, Ali'ye: Sizin yanınızda (Rasûlullah'tan kalan) bir kitap (yazılmış bir şey) var mı? diye sordum. Alî (r.a.): Hayır, bizde Allah'ın Kitâbı'ndan, bir de müslüman olana verilen anlayıştan başka bir şey yoktur. Bir de şu sahîfenin içindeki vardır, cevâbını verdi. Ebû Cuhayfe dedi ki: Ben: Peki, bu sahîfenin içinde ne var? diye sorunca: Onun içinde diyetin, esiri kurtarmanın ve bir kâfire karşılık bir müslümanın öldürülmeyeceğinin hükmü vardır, dedi.³⁷⁸

2. Hemmâm ibn Münebbih şöyle demiştir: Ben Ebû Hüreyre'den (r.a.) işittim şöyle diyordu: “Peygamber'in sahâbîlerinden, Peygamber'in hadîsini benim kadar

³⁷⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 29; İbnü'l-Mübârek, *Kitâbu'z-Zühd*, 41; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII/542, H.no: 36508; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, s.166; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V/88.

³⁷⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/100, H.no: 291.

³⁷⁷ İsrâ: 17/107-109.

³⁷⁸ Buhârî, “İlim”, 39; Tirmizî, “Diyât”, 15; Dârimî, “Diyât”, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/79, H.no: 599; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, II/339, H.no: 2160; Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, VII/15, H.no: 2968. *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII/28, H.no: 16331, 16332, 16333.

toplayan bir kimse yoktur. Yalnız Abdullah ibn Amr müstesnadır. Çünkü o yazıyordu, ben ise yazmıyordum”. Hemmâm ibn Münebbih'ten gelen bu hadîsi rivayet etmekte Vehb ibn Münebbih'e Ma'mer ibn Râşid, Hemmâm ibn Münebbih'ten; o da Ebû Hüreyre'den tarikiyle mutâbaat etmiştir.³⁷⁹

3. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber (son hastalığında) ağrısı şiddetlenince: “*Yazı yazacak şey getiriniz, size öyle bir kitap (vasıyyetnâme) yazayım ki, ondan sonra hiç dalâlette kalmayasmız*” buyurdu. Ömer (r.a.): Peygamber’in hastalığı ağırlaştı. Bizim elimizde de Allah’ın Kitabı vardır. O bize yeter, dedi. Bunun üzerine oradaki sahâbîler ihtilâfa düştüler. Sözler birbirine girdi. Rasûlullah (s.a.): “*Yanımdan ayrılın; benim yanımda nizâlaşmak olmaz*” buyurdu. İbn Abbâs, bu sözleri râvî Ubeydullah ibn Abdillâh'a nakl ettikten sonra odadan çıkmaya davranıp: “Âh ne büyük musibettir o musibet ki, Rasûlullah ile yazmak istediği kitap arasına perde oldu” diyerek dışarı çıktı³⁸⁰

4. Abdullah b. Amr (r.a.) şöyle dedi: “Bir ara bizler Rasûlullah’ın (s.a.) etrafında yazıyorduk. Derken Rasûlullah’a (s.a.); “İki şehirden hangisi, Kostantiniyye (İstanbul) mu Rûmiye (Roma) mı daha önce fethedilecek?” diye soruldu da Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “*Hayır! doğrusu Hirekl’in şehri (İstanbul) daha önce (fethedilecek).*”³⁸¹

H. Selim Esed: “İsnâdı *kaviyy*” demiştir.³⁸²

Hâkim, “Buhârî ve Müslim’in şartına uygun olduğu halde Sahih'lerine almadıkları isnâdı *sahih* bir hadistir” der. Zehebî de buna muvafakat eder.³⁸³

³⁷⁹ Buhârî, “İlim”, 39; Tirmizî, “İlim”, 12; Dârimî, “Mukaddime”, 43.

³⁸⁰ Buhârî, “İlim”, 39; “Cizye”, 6; “Merdâ”, 17; Müslim, “Vasiyet”, 1637; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/355, H.no: 3336; Abdürrezzak, *el-Musannef*, V/438, H.no: 9757; VI/57, 9992; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, XII/445, H.no: 12261; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX/207, H.no: 18527; Hz. Ömer’den şahidi için bk. Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsât*, V/387, H.no: 5338; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII/609, H.no: 14257.

³⁸¹ Dârimî, “Mukaddime”, 43. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/176, H.no: 6645; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV/468, H.no: 8301; IV/553, H.no: 8550; IV/598, H.no: 8662; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V/329, H.no: 19811.

³⁸² Dârimî, *es-Sünen*, I/137, H.no: 486.

³⁸³ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV/468, H.no: 8301; IV/553, H.no: 8550; IV/598, H.no: 8662.

Heysemî: “Ahmed rivayet etmiştir. Ricâli, Ebû Kabîl hariç Buhari ve Müslim’in ricâлиндendir. O da sikadır” demiştir.³⁸⁴

5. Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: “Geceleyin İbn Abbâs'la beraber Mekke yolunda yürüdük. O bana hadis rivayet ederdi de ben onu, sabah olup da (defterlerime) yazmam için (bineğimin) palanının kaşına yazardım.”³⁸⁵

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁶

6. Sa’îd b. Cübeyr şöyle dedi: “Ben İbn Ömer ve İbn Abbâs’dan geceleyin hadisi işittir ve onu (bineğimin) palanının kaşına yazardım.”³⁸⁷

H. Selim Esed, isnâdın *hasen* olduğunu söylemiştir.³⁸⁸

7. Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: “Ben İbn Abbâs’ın yanında oturuyor ve (ondan duyduklarımı), doluncaya kadar sahifeye yazıyordum. Sonra, (sahifem dolunca) terliklerimi çeviriyor ve (duyduklarımı) sırtlarına (yani altlarına) yazıyordum.”³⁸⁹

H. Selim Esed: “Ricâli sikadır. Şu var ki İbn Mende, Cafer b. Ebu’l-Muğîre’nin Saîd b. Cübeyr’de “kaviyy” olmadığını söyler,” demiştir.³⁹⁰ Benzer ikinci rivayet için Ali b. Mendel’den dolayı zayıf olduğunu söylemiştir.³⁹¹

8. Beşîr b. Nehîk şöyle dedi: “Ben Ebû Hüreyre’den işittiğim şeyleri yazardım. Sonra kendisinden ayrılmak istediğimde ona, (kendisinden yazdığım) kitabı getirip okudum ve; “Bu, senden işittiğim şeydir (değil mi?) (Onu senden rivayet edeyim mi?)” dedim. O da: “Evet” dedi.”³⁹²

³⁸⁴ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VI/323.

³⁸⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 43; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX/51, H.no: 26964; İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I/147, H.no: 279.

³⁸⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/138, H.no: 499.

³⁸⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 43; Hatîb, *Takyîdü'l-ilm*, s.103.

³⁸⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/138, H.no: 495.

³⁸⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 43; Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s.371, 374; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, s.102.

³⁹⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/138, H.no: 500.

³⁹¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/138, H.no: 501.

³⁹² Dârimî, “Mukaddime”, 43; Ebû Hayseme, H.no: 137; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX/50, H.no: 26962; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, II/134, H.no: 1407, 1408; *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s.275; İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I/147, H.no: 277; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, XII/625, H.no: 3039.

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.³⁹³

9. Selm el-Alevi şöyle dedi: “Ebân'ı, Enes'in yanında bir yazı tahtasına (bir şeyler, hadisler) yazarken gördüm.”³⁹⁴

H. Selim Esed: “İsnâdı *ceyyid*” demiştir.³⁹⁵

10. Abdullah b. Amr şöyle dedi: “Beni şu hayata, başkası değil, sadece es-Sâdika ve el-Veht meylettiriyor: es-Sâdika, Rasûlullah'tan (s.a.) yazdığım bir sahîfedir. el-Veht ise (babam) Amr ibn Âs'ın, idaresine baktığı halde tasadduk (vakf) ettiği bir yerdir.”³⁹⁶

H. Selim Esed, Leys b. Ebî Süleym nedeniyle senedin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁷

11. Recâ' b. Hayve şöyle söylemiş: “Hâşim b. Abdilmelik, bana bir hadis sorması için valisine mektup yazmıştı...” Recâ' dedi ki; “o (sorulan hadis), yanımda yazılı olmamış olsaydı onu unutmuş gitmişim.”³⁹⁸

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.³⁹⁹

12. Hişâm ibnu'l-Ğâz haber verip dedi ki; “Atâ' b. Ebî Rebâh'a (bir şeyler) soruluyor ve verdiği cevapları, önünde yazılıyordu.”⁴⁰⁰

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁴⁰¹

13. Süleyman b. Musa rivayet etti ki, “O (yani Süleyman), İbn Ömer'in âzâdlısı Nâfi'i, ilmini yazdırırken ve önünde yazılırken görmüştü.”⁴⁰²

³⁹³ Dârimî, *es-Sünen*, I/138, H.no: 494.

³⁹⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 43; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, I/31, H.no: 53; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, II/58, H.no: 1173; *Takyîdü'l-ilm*, s.109; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s.596, 597.

³⁹⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/137, H.no: 492.

³⁹⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 43; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, s.84, 85; İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I/145, H.no: 268.

³⁹⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/138, H.no: 496.

³⁹⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 43.

³⁹⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/139, H.no: 505.

⁴⁰⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 43; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XL/397.

⁴⁰¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/139, H.no: 506.

⁴⁰² Dârimî, “Mukaddime”, 43.

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁴⁰³

14. Mübârek b. Sa'îd rivayet edip dedi ki, “Sufyân geceleyin hadisi duvara yazar, sabah olunca onu istinsah eder, (defterine geçirir), sonra da (duvara yazdıklarını) kazırdı.”⁴⁰⁴

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁵

15. Avn b. Abdillâh rivayet edip dedi ki: Ömer b. Abdilaziz'e; “Rasûlullah'ın (s.a.) ashabından bir adam olan falan bana rivayet etti...” dedim de Ömer o (adamı) tanıdı. (Sonra) dedim ki: O bana şöyle rivayet etti: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*Haya, iffet, az konuşma -kalbini değil dilini tutma- ve ince anlayış (fıkıh) imandandır. Bunlar âhirette (mükâfatı) artıran, dünyadan (dünyevî menfaatleri) noksanlaştıran şeylerdendir. Ahirette artırdıkları şeyler ise daha çoktur. Edepsiz konuşma, kaba davranma ve cimrilik ise münâfiklıktandır. Bunlar dünyada artırıp ahirette noksanlaştıran şeylerdendir. Ahirette noksanlaştırdıkları ise daha çoktur.*”⁴⁰⁶

Ebû Kılâbe şöyle dedi: “Ömer b. Abdilaziz, beraberinde bir kağıt olduğu halde, öğle namazı için yanımıza çıkageldi. Sonra, yine beraberinde o (kâğıt) olduğu halde ikinci namazı için yanımıza çıkageldi. Bunun üzerine ona; “Ya Emîrel-mü'minîn! Bu yazı nedir?” dedim. “Bana Avn b. Abdillâh'ın rivayet ettiği bir hadis!” dedi. (Baktım,) hoşuma gitti. Bunun için onu yazdım. Gördüm ki onda, şu (yukarıdaki) hadis (yazılıymış!).”⁴⁰⁷

H. Selim Esed, her iki senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Dârimî, *es-Sünen*, I/139, H.no: 507.

⁴⁰⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 43.

⁴⁰⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/139, H.no: 508.

⁴⁰⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 43.

⁴⁰⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 43; Rivayetin merfû olan kısmı için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XIX/29, H.no: 15734; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, X/151, H.no: 7313; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, X/8; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III/125.

⁴⁰⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/139, H.no: 509, 510.

4.2. Hadislerin Yazılmasının Yasaklanması

1. Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: “Peygamber’den (s.a.) hadisleri yazmak hususunda izin istedik fakat (Kur’ân ile karışabilir tehlikesinden dolayı) bize izin verilmedi.”⁴⁰⁹

Tirmizî: “Bu hadis başka bir vecihle yine Zeyd b. Eslem’den rivâyet edilmiştir. Hemmâm da ondan rivâyet etmiştir” demiştir. Elbânî, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁰

2. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “(Bu ilk dönemde,) benden Kur'an dışında bir şey yazmayın, kim Kur'an'dan başka bir şey yazdıysa onu yok etsin!”⁴¹¹

Şuayb Arnavut, senedin, Buhârî ve Müslim’in şartına uygun, *sahih* bir isnâd olduğunu söylemiştir.⁴¹²

3. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) şöyle demiştir: (İlk dönemlerde) bazen arkadaşlarla oturur ve Hz. Peygamber’den (s.a.) duyduklarımızı yazardık. Bir keresinde Rasûlullah yanımıza geldi ve; “Ne yazıyorsunuz ?” diye sordu. Bizde: “Senden duyduğumuz şeyleri yazıyoruz” dedik. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: “Allah'ın Kitabı ile birlikte başka bir kitap mı yazıyorsunuz?” “Biz sadece senden duyduğumuzu yazıyoruz.” “Allah'ın Kitabını yazın! Allah'ın Kitabı ile birlikte başka bir kitap mı yazıyorsunuz, sadece Allah'ın Kitabını yazın! Sadece onu yazın!” Bunun üzerine biz de onları bir tepede topladık ve hepsini yaktık. Sonra Rasûlullah’a dedik ki: “Ey Allah 'ın Rasûlü! Sözlerini senden nakledelim mi?” “Evet, sözlerimi nakledebilirsiniz, bu konuda sakınca yok. (Ancak dikkat edin,) Kim benim adıma bir söz uydurursa, cehennemdeki yerine (şimdiden) hazırlansın!” “Ey Allah 'ın Rasûlü! İsrail oğullarından da nakledelem mi?” “Evet, İsrail oğullarından da nakledebilirsiniz, bu konuda sakınca yok. Onlardan

⁴⁰⁹ Tirmizî, “İlim”, 11; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, s.33; Benzer rivayet için bk. Müslim, “Zühd”: 72.

⁴¹⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, V/38, H.no: 2665.

⁴¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/12, H.no: 11100; Benzer rivayetler için bk. III/21, H.no: 11174; III/39, H.no: 11362; III/56, H.no: 11553; Müslim, “Zühd”, 72; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V/10, H.no: 8008; Dârimî, “Mukaddime”, 42.

⁴¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/12, H.no: 11000.

naklettiğiniz şeylerden daha ilginç olanı da yanlarında bulunmaktadır.”⁴¹³

Şuayb Arnavut, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.

Heysemî: “Senedinde zayıf olan Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem var” demiştir.⁴¹⁴

Rivayet dört ayrı konuyu kapsadığı için her bir bölümü destekleyen başka rivayetler mevcuttur. Rivayet, hadis yazımının yasaklanması, serbest bırakılması, Rasulullah’a yalan bir isnâdın büyük cezası ve İsrail oğullarının haberlerinin nakledilmesi gibi farklı konulara işaret etmektedir.

4. Muttalib b. Abdullah b. Hantab'tan rivayete göre; dedi ki: (Bir gün) Zeyd b. Sâbit, Muâviye'nin yanına girmişti. (Muâviye ona, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği) bir hadisi sordu. (Zeyd ona bu hadisi rivayet edince Muaviye orada bulunan) bir adama bu hadisi yazmasını emretti. Bunun üzerine Zeyd ona: “Rasûlullah (s.a.) bize *kendi sözlerinden hiçbirini yazmamamızı emretti*” dedi. (O adam da yazmış olduğu) bu hadisi sildi.⁴¹⁵

Şuayb Arnavut, inkıta’dan dolayı senedin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.

Elbânî, “*zayıf*” hükmünü vermiştir.⁴¹⁶

5. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)’dan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Biz (Hz. Peygamber zamanında) Kur’ân ve teşehhüd (şahadet) kelimesinden başka bir şey yazmadık.⁴¹⁷

Elbânî, rivayet için “*şâz*” demiştir.⁴¹⁸

Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) gelen rivayete göre Kur’ân’ın dışında yazılmasına müsaade edilen tek şey “teşehhüd” olmuştur. Teşehhüd: İçerisinde, ismini de

⁴¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/12, H.no: 11107;

⁴¹⁴ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I/150-151.

⁴¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/182, H.no: 21619; Ebû Dâvûd, “İlim”, 3.

⁴¹⁶ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/356, H.no: 3649.

⁴¹⁷ Ebû Dâvûd, “İlim”, 3; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I/293, H.no: 3008.

⁴¹⁸ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/365, H.no: 3650.

kendisinden aldığı, kelime-i şهادetinde bulunduğu, namazın her oturuşunda okunmasının vacip olduğu “et-Tehiyâtü” ile başlayan ve şهادetle biten duadır. Teşehhüde ilgili rivayetlerde bunun övgüye mazhar özel bir dua olduğu zikredilmektedir. Rasûlullah (s.a.) özellikle öğretmiş ve öğrenilmesini istemiştir.

Hadislerin yazılmasının yasaklanması ile ilgili rivayetleri arzettikten sonra yasaklamanın genel ya da özel olarak kaldırıldığını, hadislerin ilk dönemden itibaren yazımına başlandığını bildiren rivayetleri de alttaki başlık altında nakledeceğiz. Bundan önce konu ile ilgili olarak Hattâbî'nin şu kısa açıklamasını zikretmekte fayda mülâhaza ediyoruz:

“Hz. Peygamber tarafından verilen iki talimattan ikincisinin yazının serbest bırakılması yönünde olması yasağın önceki dönemle ilgili olduğunu göstermektedir. Denilmiştir ki; hadis yazma yasağı, hadislerin âyet-i kerimelerle aynı sahifeye yazılarak Kur'an'la karışmaması ve okuyan kimsenin de ayetle hadisi biribirine benzeterek karıştırmaması için konulmuş bir yasaktır. Yoksa, bizzat yazının kendisinden sakındırılmış olması ve ilmin kayıt altına alınmasının yasaklanmış olması anlamında değildir. Rasûlullah (s.a.) ümmetini tebliğle yükümlü tutmuş, “*Burada olanlar olmayanlara ulaştırın*” buyurmuştur. Kendisinden işittikleri şeyleri kayıt altına almadıkları zaman tebliğ görevi zorlaşır. İlmin ve hadislerin muhafazası sağlanamadığı zaman, sonraki asırlarda yaşayan müslümanlara ulaşması da mümkün olmaz. Çünkü insanların çoğu fitrat gereği unutkan ve hafızası da hatadan hâlî değildir. Rasûlullah (s.a.), hafızasının kötülüğünden şikayet eden bir zâta “*sağ elinden yardım al*” buyurarak yazmak suretiyle kayıt altına almasını istemiştir. Aynı şekilde verdiği hutbeyi kendisinden yazılmasını isteyen zât için de “*onun için bunu yazın*” buyurmuşlardır. Aynı zamanda zekat, fitre ve diyet gibi konularda yazılar yazmış veya yazdırmıştır. İşte ümmet bunlarla amel etmiştir. Râviler onları nakletmiş, ne önceki ne de sonraki alimlerden hiç birisi onları inkar etmemiştir ki bu da hadisin ve ilmin yazılmasının caiz olduğuna delalet etmektedir. Allah en doğrusunu bilir.”⁴¹⁹

⁴¹⁹ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV/184, H.no: 1450.

4.3. Hadislerin Yazılmasına İzin Verilmesi

1. Ebû Hüreyre'den (r.a.) (o şöyle demiştir): Huzâalılar, câhiliyyet günlerinde öldürülmüş bir müşrik Huzâalı'ya mukaabil Leys oğulları'ndan birini Mekke'nin fethi senesinde -bâzı rivayetle göre, fethin ertesi günü- öldürmüşlerdi. Bu hâdise Peygamber'e haber verildi. Peygamber hemen devesine binip şöyle hitâp etti: *"Şüphesiz Allah katli veya fili Mekke'den habs (men') etmiştir. - Buhârî "Katil" ve "fil" kelimelerinden hangisinin söylendiğinde şüphe etmiştir- Ve Allah, Mekke ahâlîsine (bir kere) Rasûlullah ile mü'minleri musallat kıldı. Haberiniz olsun, Mekke benden evvel hiçbir kimse için helâl olmadığı gibi, benden sonra da hiçbir kimse için helâl olmayacaktır. Biliniz ki o yalnız bir günün bir saatinde yalnız benim için helâl olmuştur. Malûmunuz olsun ki, işte bu saatimde o benim için bile haramdır. Mekke'nin dikenini kesilmez, ağacına balta değdirilmez, yitiğine el uzatılıp alınamaz, meğer ki sahibini arayacak kimse için olur. O hâlde her kimin bir kimsesi öldürülürse iki şeyden hangisi kendisi hakkında hayırlı ise onu isteyebilir (iki şey arasında muhayyerdir): Ya kendisine diyet verilir, ya da öldürülenin ailesi, katili kısas ettirir".*

"Bunun üzerine Yemenlilerden birisi geldi de: Yâ Rasûlallah, (bu söylediklerini) benim için yaz! dedi. Rasûlallah da: *"Ebû Fulân (yânî Ebû Şah) için yazınız"* buyurdu. Derken Kureyş'ten bir zât: Yâ Rasûlallah! İzhır (Mekke ayrığı) müstesna olsun. Zîrâ biz onu evlerimizde ve kabirlerimizde kullanıyoruz, dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.): *"İzhır otu müstesna, ızhır otu müstesna"* buyurdu. Buhârî der ki: Kısas edilir manâsına "Kavede" masdarından kaf harfî ile "Yukâdü" denilir. Ebû Abdillah Buhârî'ye: Peygamber'in o şahıs için yazdığı hangi şeydir? diye soruldu da, Buhârî: Peygamber o zât için bu konuşmayı yazdırmıştır," dedi.⁴²⁰

Rasûlullah'ın yazılmasına müsaade ettiği konuşması, rivayette zikredildiğine göre Mekke'nin fethedildiği hicretin 10. yılında gerçekleşmiştir. Yani Rasulallah'ın vefatından kısa bir zaman öncedir ki yasaklamanın ilk zamanlarda olduğunu, sonraki dönemlerde serbest bırakıldığını ortaya koyan delillerden biri olmaktadır.

⁴²⁰ Buhârî, "İlim", 39; Müslim, "Hacc", 1355; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 91; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV/495, H.no: 38076; Dârakutnî, *es-Sünen*, III/97, H.no: 60; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII/52, H.no: 15818; *Şuabü'l-îmân*, V/461, H.no: 3719.

2. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyete göre: “Rasûlullah (s.a.) bir hutbesinde, bir kıssadan bahsetmişti. Bunun üzerine Ebû Şah: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Bana bu kıssayı yazınız’ dedi. Rasûlullah (s.a.)’de: ‘*Ebû Şah için bunu yazınız*’ buyurdu.”⁴²¹

Tirmizî: “Bu hadis, *hasen-sahihtir*. Aynısını Şeybân, Yahyâ b. Ebî Kesîr'den rivayet etmiştir” demiştir. Elbânî de, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁴²²

3. Mücâhid ve Muğîre b. Hakîm anlatıyor: Biz Ebû Hüreyre'nin (r.a.) şöyle dediğini duyduk: “Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini benden iyi bilen yoktur. Ancak Abdullah b. Amr b. Âs bundan istisna edilebilir, çünkü o eliyle yazar ve kalbiyle korurdu. Ben ise sadece kalbimle koruyorum, (ama) elimle yazmıyordum. O, (yazmak için) izin istedi ve Rasûlullah da ona izin verdi.”⁴²³

Şuayb Arnavut, rivayetin *sahih*, senedin *hasen* olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁴

Heysemî, senedde bulunan İbn İshâk'ın müdellis olduğunu, Amr b. Şuayb hakkında da tenkitlerin varlığını ifade etti.⁴²⁵

Fakat hadis, mütâbileri ile kuvvetlenir. Bir başka rivayette: “Rasûlullah (s.a.)'in hadislerini benden fazla bilen yoktur. Ancak Abdullah b. Amr b. Âs bundan istisna edilebilir, çünkü o yazardı, ben yazmazdım” demiştir.⁴²⁶

4. Abdullah b. Amr'dan (r.a.) şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben, muhafaza etme düşüncesiyle Rasûlullah (s.a.)'den işittiklerimin hepsini yazıyordum. Kureyş (kabilesinden bazı müslümanlar) “Rasûlullah (s.a.) öfkeli halinde de sakin halinde de konuşan bir insan iken sen ondan duyduğunu yazıyor musun?” diyerek beni bundan menettiler. Ben de yazmaktan vazgeçtim ve bu durumu Rasûlullah'a (s.a.) anlattım. Parmağıyla ağzına işaret ederek; “*Sen yaz(maya devam et), varlığım elinde olan Allah'a*

⁴²¹ Tirmizî, “İlim”, 12; Buhari, “İlim”, 39; “Lukata”, 7; Ebû Dâvûd, “İlim”, 3; “Menâsik”, 89, “Diyât”, 4.

⁴²² Tirmizî, *es-Sünen*, V/39, H.no: 2667.

⁴²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/403, H.no: 9220.

⁴²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/403, H.no: 9220.

⁴²⁵ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I/379, H.no: 676.

⁴²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/248-249, H.no: 7383; Buhârî, “İlim”, 39; Tirmizî, “İlim”, 12; “Menâkib”, 47; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, IV/320; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III/434, H.no:5853; Dârimî, “Mukaddime”, 43, H.no: 489; Hâkim, *el-Müstedrek*, I/186, H.no:357.

*yemin olsun ki bundan haktan başkası çıkmaz” buyurdu.*⁴²⁷

Elbânî: “*Sahih*” demiştir.⁴²⁸ Şuayb Arnavut da, senedin *sahih*, ricâlin sika ve el-Velid b. Abdullah hariç diğer ricâlin Buhârî ve Müslim’in ricâli olduğunu söylemiştir.⁴²⁹

5. Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyete göre; Ensâr’dan bir adam Peygamberin yanında oturur, hadislerini dinler, hoşuna gider fakat ezberleyemezdi. Bu durumunu Rasûlullah’a (s.a.) şikayet etti ve “Ey Allah’ın Rasûlü!” dedi. “Senden bir hadis işitiyorum hoşuma gidiyor fakat ezberleyemiyorum.” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): “*Elinin yardımına müracaat et*” buyurdu ve eliyle yazı yazmaya işaret etti.”⁴³⁰

Tirmizî: “Bu hadisin senedi pek sağlam değildir. Muhammed b. İsmail’den işittim şöyle diyordu: “Halil b. Mürre’nin hadisleri münkerdir” demiştir. Elbânî de *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁴³¹

6. Amr b. Ebî Süfyân, Ömer ibnu'l-Hattâb (r.a)’ı şöyle derken işitti: “İlmi yazıyla kaydediniz.”⁴³²

H. Selim Esed, senedin, An’ane b. Cüreyc’den dolayı *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁴³³

Hâkim, bu rivayetin Enes b. Mâlik’in kavli olarak gelen rivayetin *sahih* olduğunu, bu senedin ise mutemed olmadığını söylemiştir. Zehebî’de bu görüşe muvafakat etmiştir.⁴³⁴

⁴²⁷ Ebû Dâvûd, “İlim”, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/162, H.no: 6510.

⁴²⁸ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/356, H.no: 3648.

⁴²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/162, H.no: 6510.

⁴³⁰ Tirmizî, “İlim”, 12; Rivayetin farklı sened ve değerleri için bk. Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, s.108, H.no: 100.

⁴³¹ Tirmizî *es-Sünen*, V/39, H.no: 2666.

⁴³² Dârimî, “Mukaddime”, 43; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX/49, H.no: 26955; Hâkim, *el-Müstedrek*, I/188, H.no: 360; Enes b. Mâlik’in kavli olarak gelen rivayet için bk. Ebû Hayseme, *Kitâbü'l-İlim*, H.no: 120; Taberânî, *el-Mu’cemü'l-kebir*, I/246, H.no: 700; Hâkim, *el-Müstedrek*, I/188, H.no: 361; Enes b. Mâlik’ten merfû olarak gelen rivayet için bk. Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, I/370, H.no: 637; İbn Abbâs’ın kavli olarak gelen rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX/49, H.no: 26956.

⁴³³ Dârimî, *es-Sünen*, I/138, H.no: 497.

⁴³⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, I/188, H.no: 360, 361.

Farklı senedle, benzer başka bir rivayet şu şekildedir: Abdullah b. Ebû Süfyân, İbn Ömer'in (r.a.) şöyle dediğini nakletti: "Bu ilmi yazıyla kaydediniz."⁴³⁵

H. Selim Esed: "Ricâli sikadır. Ne var ki Abdülmelik b. Abdullah b. Ebû Sufyan, Abdullah b. Ömer'e kavuşmadığı için munkatı'dır. Fakat rivayet '*sahih li ğayrihi*' dir," demiştir.⁴³⁶

7. Hârûn b. Antere babasından şöyle nakletti: "İbn Abbâs bana bir hadis rivayet etti. Ben de, "Onu senden yazayım mı?" dedim. Bunun üzerine o bana izin verdi ama neredeyse (izin vermeyecekti)."⁴³⁷

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁸

8. Şurahbîl b. Sa'd şöyle dedi: "el-Hasan (b. Ali) (r.a.), kendi oğullarıyla kardeşinin oğullarını çağırdı ve şöyle dedi: "Oğullarım, kardeşimin oğulları! Sizler (bugün) topluluğun küçüklerisiniz. Yakında başkalarının büyükleri olacaksınız! Binaenaleyh ilmi öğreniniz. Sizden kim onu rivayet edemezse -veya "ezberleyemezse" demişti- onu yazsın ve evine koysun!"⁴³⁹

H. Selim Esed, Şurahbîl b. Sa'd'ın zayıf olduğunu, dolayısıyla senedin de *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁰

9. Velîd'in şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben Ebû Amr'a; "Onların yazdığı nedir?" diye sordum. "O gün Ebû Hüreyre'nin, kendisinden (Peygamber'den) duyduğu hutbedir" cevabını verdi.⁴⁴¹

Elbânî: "*Sahih*" "maktû" dur, demiştir.⁴⁴²

⁴³⁵ Dârimî, "Mukaddime", 43.

⁴³⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/138, H.no: 498.

⁴³⁷ Dârimî, "Mukaddime", 43.

⁴³⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/139, H.no: 504.

⁴³⁹ Dârimî, "Mukaddime", 43; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XIII/259; Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, s.421, H.no: 621.

⁴⁴⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/140, H.no: 511.

⁴⁴¹ Ebû Dâvûd, "İlim", 3.

⁴⁴² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/357, H.no: 3652.

10. Zührî şöyle dedi: “Hükümdar bizi, ilmi yazmaya zorlayıncaya kadar biz ondan hoşlanmazdık. Sonra biz de herhangi bir kimseyi ondan (yani ilmi yazmaktan) menetmeyi kerih gördük.”⁴⁴³

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁴

11. Abdullah b. Dinar şöyle dedi; “Ömer b. Abdilaziz, Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a; " Rasûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen hadislerden senin yanında sabit olanları, (doğrulukları kesinleşenleri) ve Ömer'in hadislerini bana yaz! Çünkü ben, ilmin yok olup gitmesinden korktum" diye (bir mektup) yazdı.”⁴⁴⁵

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁶

12. Ebu'l-Melîh şöyle dedi: “Yazmamızı ayıplıyorlar. Halbuki Allah Teâlâ; “Onların bilgisi, Rabbimin yanında bir kitaptadır.”⁴⁴⁷ buyurmuştur.”⁴⁴⁸

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁹

13. Muâviye b. Kurre Ebû İyâs, şöyle dedi: “İlmini yazmamış olan kimsenin, ilminin, ilim sayılmayacağı söylenirdi.”⁴⁵⁰

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁴⁵¹

14. Hasan b. Câbir, Ebû Umâme el-Bâhilî'ye, ilmin yazılmasının (caiz olup olmadığını) sordu, o da; “Bunda hiçbir mahzur yoktur” dedi.⁴⁵²

H. Selim Esed: “İsnâdı *ceyyid*”dir, demiştir.⁴⁵³

⁴⁴³ Dârimî, “Mukaddime”, 36; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III/363.

⁴⁴⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/122, H.no: 404.

⁴⁴⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 43.

⁴⁴⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/137, H.no: 487, 488.

⁴⁴⁷ Tâhâ: 20/52.

⁴⁴⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 43; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX/51, H.no: 26966; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, s.110; İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I/148, H.no: 281.

⁴⁴⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/137, H.no: 489.

⁴⁵⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 43; Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s.372; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, II/301.

⁴⁵¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/137, H.no: 490.

⁴⁵² Dârimî, “Mukaddime”, 43; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII/411.

⁴⁵³ Dârimî, *es-Sünen*, I/137, H.no: 493.

4.4. Hz. Peygamber'in (s.a.) Kendi Adına Yalan Söyleyenlere Tehdidi

1. Ali (r.a.) şöyle dedi: Peygamber (s.a.): *“Benim ağzımdan yalan söylemeyiniz. Her kim benim ağzımdan yalan söylerse cehenneme girsin”* buyurdu.⁴⁵⁴

2. Abdullah ibn Zubeyr (r.a.) dedi ki: Ben (babam) Zubeyr ibn Avvâm'a: Ben senden, fulân ve fulân kimselerin yaptığı gibi, Rasûlullah'tan (s.a.) hadîs söylerken işitmiyorum, dedim. Zubeyr: Ben Rasûlullah'tan hiç ayrılmadım. Lâkin ben Rasûlullah'tan işittim ki, O: *“Her kim benim ağzımdan yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın”* buyuruyordu, dedi.⁴⁵⁵

3. Enes (r.a.) şöyle dedi: Yemîn olsun beni sizlere çok hadîs rivayet etmekten alıkoyan Peygamber'in (s.a.) *“Her kim benim üzerime bilerek yalan söylerse, cehennemdeki oturacağı yerine hazırlansın”* buyurmuş olmasıdır.⁴⁵⁶

4. Seleme ibnu'l-Ekva (r.a.) şöyle demiştir: Ben Peygamber'den (s.a.) işittim, şöyle buyuruyordu: *“Benim söylemediklerimi her kim bana isnâd ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.”*⁴⁵⁷

5. Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: *“Benim adımı isim takınız, fakat künyemi (yâni "Ebu'l-Kâsım" künyesini) takınmayınız. Her kim beni rüyâda görürse, hakikatte beni görmüş olur. Zîrâ şeytân benim suretime giremez. Bir de her kim benim ağzımdan bilerek yalan uydurursa, cehennemdeki yerine hazırlansın.”*⁴⁵⁸

6. Muğîre b. Şu'be'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: *“Kim yalan olduğunu bildiği halde benden bir hadîs anlattırsa iki yalancıdan biri kendisidir.”*⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Buhârî, “İlim”, 38; Tirmizî, “İlim”, 8; İbn Mâce, “Mukaddime”: 17.

⁴⁵⁵ Buhârî, “İlim”, 38, “Cenâiz”, 33, “Menâkıb”, 5, “Enbiya”, 50, “Edeb”, 109; Tirmizî, “İlim”, 8; Ebû Dâvûd, “İlim”, 4; Müslim, “İman”, 112; “Zühd”, 72; İbn Mâce, “Mukaddime”, 4, 23; “Ahkâm”, 9; Dârimî, “Mukaddime”, 25, 46, 50.

⁴⁵⁶ Buhârî, “İlim”, 38; Tirmizî, “İlim”, 8.

⁴⁵⁷ Buhârî, “İlim”, 38.

⁴⁵⁸ Buhârî, “İlim”, 38.

⁴⁵⁹ Tirmizî, “İlim”, 9; Müslim, “Mukaddime”, 1; İbn Mâce, “Mukaddime”, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVIII/266, H.no: 18266.

Tirmizî: “Bu hadis, *hasen-sahihtir*,” demiştir. Elbânî, “*sahih*” hükmünü vermiştir.⁴⁶⁰

7. Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki: “*Ümmetimden yalancı deccallar olacak, sizin ve atalarınızın duymadığı hadisler söyleyecek (uyduracak). Onların sizi saptırmasından sakının !*”⁴⁶¹

Şuayb Arnavut: “Rivayet *hasendir*, bu isnâd ise *zayıftır*” demiştir. Hadisin senedinde İbn Lehîa bulunmaktadır.

8. Semüra b. Cündüb (r.a.), Hz. Peygamber’den (s.a.) şöyle nakletti: “*Kim yalan olduğunu bile bile, bir sözü hadis diye rivayet ederse o kişi büyük yalancılardandır.*”⁴⁶²

Şuayb Arnavut, senedin, Buhârî ve Müslim’in şartına uygun *sahih* bir isnâd olduğunu söylemiştir.⁴⁶³

9. Yahya b. Meymûn el-Hadramî’den: (Sahâbî) Ebû Mûsâ el-Gâfikî (r.a.), (Sahâbî) Ukbe b. Âmir el-Cühenî’nin (r.a.) minberdeyken Rasûlullah’tan (s.a.) hadisler naklettiğini gördü ve dedi ki: “Arkadaşımız (dinin) ya koruyucusu ya da bozguncusudur. Rasûlullah’ın bize en son söylediği sözlerden biri şuydu: “*Allah’ın Kitabına yapışın! Benden hadis rivayet etmekten çok hoşlanan bir toplulukla karşılaşacaksınız. Kim benim adıma bilerek yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın. Kim de benden bir şey ezberlemişse onu başkalarına nakletsin !*”⁴⁶⁴

Şuayb Arnavut: “Yahya b. Meymûn el-Hadramî, Ebû Mûsâ el-Gâfikî’den (r.a.) hadis dinlememiştir. Bu nedenle sened *zayıftır*” demiştir.

⁴⁶⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, V/36, H.no: 2662.

⁴⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/349, H.no: 8580; Benzer rivayetler için bk. *el-Müsned*, II/349, H.no: 8250; Müslim, “Mukaddime”, 6, 7; İbn Hibbân, *Sahih*, XV/169, H.no: 6766.

⁴⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/20, H.no: 20237; Benzer rivayetler için bk. V/20, H.no: 20098; V/14, H.no: 20039; İbn Mâce, “Mukaddime”, 5.

⁴⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/20, H.no: 20237.

⁴⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/334, H.no: 18848 (18966); Ebû Nuaym, *Müstahrec*, 1/43, H.no:18; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, XIX/295, H.no:657.

Heysemî, Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve Bezzâr tarafından nakledilen bu hadisin râvîlerinin *sika* olduklarını ifade etmiştir.⁴⁶⁵

4.5. Hadis rivayetinin ağır sorumluluğu ve hassasiyeti

1. Abdurrahman b. Ebî Leylâ şöyle anlatıyor: “Zeyd b. Erkam’a (r.a.), bize Rasûlullah’ın (s.a.) hadislerinden nakledermisin?” derdik de şöyle cevap verdi: “Biz yaşlandık ve unutuyoruz. Rasûlullah’ın (s.a.) hadislerini nakletmek de zor (mesûliyetli) bir iştir.”⁴⁶⁶

Şuayb Arnavut, rivayetin *sahih*, râvîlerinin *sika* ve şeyhayn’ın ricâli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁷

Elbânî, *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁸

2. Mutarrıf b. Abdullah’tan: İmran b. Husayn (r.a.) bana dedi ki: “Ey Mutarrıf, vallahi doğru olduğunu bilsem, ben Rasûlullah’tan (s.a.) işittiğim hadisleri -dilersem- hiç tekrarlamadan iki gün peş peşe nakledebilirim. Ama bende bu konuda bir ağırlık ve (hadisleri hızlıca rivayeti) hoş görmeme duygusu arttı. Şöyle ki Hz. Muhammed (s.a.)’in ashabından bir kısmının yaşadıklarını ben de yaşadım, duyduklarını ben de duydum. Ancak onlar söylediklerine tam uymayan (ya da söylediklerine zıt düşen...) hadisler naklediyorlar. Bildiğim şu ki, onlar bunu hayırdan geri durmamak için yapıyorlar. Onların hadisleri (bazen) karıştırdığı gibi ben de hadisleri karıştırmaktan (yani onların durumuna düşmekten) korkuyorum.”

“Bazen (İmran) şöyle derdi: Ben size Allah’ın Peygamberinden şunları, şunları işittim, diye nakletsem, bunun doğru olduğunu bilirim.”

“Bazen o, rivayet etmeye kesin karar verir ve; “Ben Allah’ın Peygamber’inden şunları, şunları işittim” diye naklederdi.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I/365, H.no: 625.

⁴⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/370, H.no: 19323, 19324; İbn Mâce, “Mukaddime”, 3; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, V/169, H.no: 4985; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V/2931, H.no:26225.

⁴⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/370, H.no: 19323, 19324.

⁴⁶⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/11, H.no: 25.

⁴⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. IV/433, H.no: 19906.

Şuayb Arnavut: Ricâli sika fakat senedi *munkatı*’dır. Ebû Hârûn el-Ğanevî, Mutarrif’ten hadis dinlememiştir. Arada Hâniü'l-A'ver vardır.

Heysemî, senesinde Ebû Hârûn el-Ğanevî’nin bulunduğunu, bu zat hakkında cerh ve ta'dil kitaplarında herhangi bir başlığa rastlamadığını ifade etti.⁴⁷⁰

Bu rivayet İmran’ın ilimdeki gayretine ve hadis rivâyetindeki titizliğine işaret eden bir nakildir.

3. Muhammed b. Sîrîn'den: Enes b. Malik (r.a.), Rasûlullah’tan (s.a.) bir hadis rivayet ettiğinde: “Rasûlullah böyle dedi ya da benzerini söyledi” diye bitirirdi.⁴⁷¹

Şuayb Arnavut, Müslim’in şartına uygun *sahih* bir sened ve ricâlinin sika olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷²

4. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.): “Vehm” kelimesi hakkında, “*yütevahhâ (araştırılan şeydir)*” dedi. Bir kişi; bunun Hz. Peygamber (s.a.)’den hadis olma durumunu sorunca ; “bildiğim kadarıyla” diye cevap verdi.⁴⁷³

Şuayb Arnavut: “İsnadı *sahih*, ricâli sika ve Süleyman el-Yeşkürî hariç Şeyhayn’in ricâlidir,” demiştir.⁴⁷⁴

5. Ebû Humeyd (r.a.) ve Ebû Üseyd (r.a.) şöyle dediler: Hz. Peygamber (s.a.) buyurdu ki: “*Benden bir hadis nakledildiğini duyduğunuzda, kalbiniz onu benimser, tüyleriniz ve tenleriniz ondan etkilenir ve onu kendinize yakın görürseniz, ben ona sizden daha yakınım. Ama benden nakledilen hadisi kalbiniz kabul etmez, tüyleriniz ve tenleriniz ondan sıkılır ve onu kendinize uzak görürseniz, ben ona sizden daha uzağım.*”⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I/361, H.no: 608.

⁴⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/235, H.no: 13489; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s.206, İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, IX/367.

⁴⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/235, H.no: 13489.

⁴⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/39, H.no: 11367, 11438; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, I/559, H.no: 2460.

⁴⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/39, H.no: 11367, 11438.

⁴⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. III/497, H.no: 16102; İbn Hibbân, *es-Sahih*, I/264, H.no: 63.

Şuayb Arnavut, senedi Müslim'in şartına uygun, *sahih* bir isnâd olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁶

Heysemî, râvîlerinin es-Sahîh ricâli olduğunu söyler.⁴⁷⁷ Suyutî de, hadis için "*sahih*" işareti koymuştur.⁴⁷⁸

6. Hz. Ali (r.a.) şöyle dedi: “Size Hz. Peygamber'den (s.a.) hadis nakledildiğinde bu hadisi hidâyete, inanca ve takvaya en uygun olan mânâyâ hamledin, öyle yorumlayın!”⁴⁷⁹

Şuayb Arnavut, peşpeşe zikredilen üç rivayetin de isnâdının Şeyhayn'ın şartlarına uygun ve *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁰

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁴⁸¹

Darimî ayrıca İbn Mes'ûd'un (r.a.) kavli olarak gelen rivayeti de nakleder. H. Selim Esed, ricâlin sika olduğunu ancak Avn b. Abdullah'ın İbn Mes'ûd'a (r.a.) kavuşmamış olması nedeniyle senedin munkatı' olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸²

4.6. Hadislerin inkar edilmesi

1. Ebû Rafî'den (r.a.) rivâyete göre, -başkaları bu hadisi merfû olarak rivâyet ettiler- şöyle demiştir: “*Dikkat edin! Sizden birinizi; emrettiğim veya yasakladığım konulardan birisi kendisine ulaşınca, koltuğuna yaslanmış durumda iken 'bilmiyorum, Allah'ın kitabında ne bulursak ona uyarız (hadisleri tanımıyoruz) derken' bulmayayım.*”⁴⁸³

Tirmizî: “Bu hadis *hasen-sahihtir*” demiştir.⁴⁸⁴

Elbânî de, *sahih* olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁵

⁴⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/497, H.no: 16102.

⁴⁷⁷ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I/377, H.no: 667.

⁴⁷⁸ Suyutî, *el-Câmiu's-sağîr*, I/49, H.no:699.

⁴⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/122, H.no: 985, 986, 987; I/130, H.no: 1080, 1082; I/131, H.no: 1092; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, IX/170, H.no: 5259, 5261; Dârimî, “Mukaddime”, 50.

⁴⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/122, H.no: 985, 986, 987.

⁴⁸¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/154, H.no: 592.

⁴⁸² Dârimî, *es-Sünen*, I/154, H.no: 591.

⁴⁸³ Tirmizî, “İlim”, 10; İbn Mâce, “Mukaddime”, 2; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17.

⁴⁸⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, V/37, H.no: 2663.

⁴⁸⁵ Tirmizî, *es-Sünen*, V/37, H.no: 2663; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, IV/329, H.no: 4607; İbn Mâce, *es-Sünen*, I/6, H.no: 13.

Hâkim, Sufyan b. Uyeyne'den de aynı senedin olduğunu, Şeyhayn'ın şartlarına uygun olduğu halde kitaplarına almadıkları bir rivayet olduğunu ifade eder. Zehebî de ona muvafakat etmiştir.⁴⁸⁶

2. Mıkdam b. Ma'dikerib (r.a.)'dan rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*Dikkat edin! Sizden biriniz koltuğuna kurulduğu halde benden bir hadis kendisine ulaşacak ta o kimse şöyle diyecek: ‘Bizimle sizin aranızda Allah’ın kitabı var. Bu kitapla neyi helal olarak bulursak onu helal sayar, haram olan hususları da haram kabul ederiz.’ Gerçekten Allah Rasûlünün haram kıldığı bir şey Allah’ın haram kıldığı gibidir.*”⁴⁸⁷

Tirmizî: Bu hadis bu şekliyle *hasen-garibtir*, demiştir.⁴⁸⁸

Elbânî, *sahih* olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁹

Şuayb Arnavut, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, I/190, H.no: 368.

⁴⁸⁷ Tirmizî, “İlim”, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/132, H.no: 17233; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XX/274, H.no:649; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX/331, H.no: 19252; Benzer rivayetler için bk. İbn Mâce, “Mukaddime”, 2; Dârimî, “Mukaddime”, 6.

⁴⁸⁸ Tirmizî, *es-Sünen*, V/38, H.no: 2664.

⁴⁸⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, V/38, H.no: 2664.

⁴⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/132, H.no: 17233.

5. İLİM ÖĞRETİMİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

5.1. Kolaylaştırmak

1. Enes (r.a.) şöyle dedi: Peygamber (s.a.): "*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin nefret ettirmeyin*" buyurmuştur.⁴⁹¹

Buhârî bu rivayeti İlim Kitabı'nın "Rasûlullah (s.a.), ashabına vaaz, nasihat ve ders verceğinde bıkkınlık gelmemesi için onların durumlarını gözetirdi" bâbında nakletmiştir.

2. Abdullah b. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah, Muâz b. Cebel ile Ebû Musa'yı Yemen'e gönderdiğinde (onlara) şöyle buyurmuştu: "*Dayanışma içinde ve uyum halinde olunuz. Kolaylaştırınız, nefret ettirmeyiniz.*" Sonra onlar Yemen'e geldiler. Muâz, halka bir konuşma yaptı ve onları müslüman olmaya çağırdı. Onlara Kur'ân'ı iyi anlamaya çalışmalarını emretti ve, (ardından) şöyle dedi: "Bunu yapınca, bana sorun, size cennet ehlini, cehennem ehlerinden (ayıran şeyleri) haber vereyim" Bunun üzerine onlar, Allah'ın dilediği kadar, bir süre beklediler. Sonra (gelip) Muâz'a dediler ki; "Sen bize (Kur'ân'ı) iyice anlayıp okuyunca, cennet ehlini, cehennem ehlerinden (ayıran şeyleri) haber vermen için sana sormamızı emretmiştin!." O zaman Muâz onlara şöyle dedi: "Kişi iyilikle anıldığı zaman (bilin ki) o, cennet ehlidir, kötülükle anıldığı zaman ise cehennem ehlidir."⁴⁹²

Taberânî, bu hadisi Ziyâd b. Mihrâk'tan sadece Ömer b. Ebû Halîfe'nin rivayet ettiğini, söylemiştir.⁴⁹³

Heysemî, Taberânî'nin el-Evsât'ta rivayet ettiğini ve ricâlinin "müvessekûn" olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Buhârî, "İlim", 11; Müslim, "Cihad", 1732, 1734; Ebû Dâvûd, "Edeb", 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/399, H.no: 19588; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III/49, H.no: 5890.

⁴⁹² Dârimî, "Mukaddime", 24; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-avsât*, VII/250, H.no: 7416; Benzer rivayetler için bk. Buhârî, "Cihad", 161; "Meğâzî", 57; "Edeb", 80; "Ahkâm", 22; Müslim, "Cihad", 1733; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/414, H.no: 19714; Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, II/212, H.no: 1048.

⁴⁹³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-avsât*, VII/250, H.no: 7416.

⁴⁹⁴ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I/404, H.no: 756.

H. Selim Esed, senedin inkitaya uğradığını, Ziyâd b. Mihrâk'ın İbn Ömer'den (r.a.) hadis dinlemediğini dolayısıyla isnâdın *zayıf* olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁵

3. İbn Abbas'dan (r.a.): Hz. Peygamber (s.a.) buyurdu ki : “*İlim öğretin, kolaylaştırın ve zorlaştırmayın ! Biriniz kızdığı anda susmayı denesin !*”⁴⁹⁶

Şuayb Arnavut: “*Hasen li-ğayrihi*” dir. İsnâdı zayıftır” demiştir.

Elbânî de, “*sahih*” demiştir.⁴⁹⁷

Heysemî, Taberânî ve Ahmed'in rivayet ettiğini, Ahmed'in ravilerinin sika olduklarını söylemiştir.⁴⁹⁸

4. Ebû Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: Bir kimse geldi ve: “Yâ Rasûlallah! Fulânca bize (namaz kıldırırken) o kadar uzatıyor ki, adetâ namazı terkedecek gibi oluyorum” dedi. Peygamber'i (s.a.) hiçbir konuda, o günkü kadar öfkeli görmedim. Bu şikâyet üzerine Rasûlullah: “*Ey insanlar! Sizler nefret ettiricilersiniz. Her kim insanlara namaz kıldırırsa namazı hafifletsin. Çünkü cemâatin içinde hasta olanı, zayıf olanı ve iş güç sahibi olanı vardır*” buyurdu.⁴⁹⁹

Buhârî bu rivayeti, İlim Kitabı'nın “Vaaz, nasihat ve ders esnasında hoş gitmeyen bir durum karşısında öfkelenmek” bâbında nakletmiştir. Vaaz ve nasihatte, ilim tedrisatında görülen nahoş durumlarda Rasulullah'ın farklı tepkileri olmuştur. Bu rivayette öfkelenildiği görülmekte ve Buhari de bu tavra dikkat çekmektedir.

Bu rivayette dikkat çeken başka bir önemli husus, Rasulullah'ı öfkeliendiren hadisenin niteliğidir. İnsanlara meşakkat ve zorluk çıkarmak, sadece ibadetler noktasında değil her alanda özellikle eğitim ve öğretimde faaliyetlerinde yanlış ve sakıncalı bir durumdur. Kolaylık prensibi, mübah dairesi içerisinde hayatımızın her alanında yürürlüğünü korumalıdır.

⁴⁹⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/844, H.no: 222.

⁴⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/239, H.no: 2136; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s.95, H.no: 245.

⁴⁹⁷ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s.95, H.no: 245.

⁴⁹⁸ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII/135, H.no: 12993.

⁴⁹⁹ Buhârî, “İlim”, 28; “Edeb”, 75; “Ahkâm”, 13; Müslim, “Salât”, 466; Dârimî, “Salât”, 46; İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 48; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/118, H.no: 17106.

5. Abdullah ibn Amr ibn As'tan (r.a.) rivayete göre (o şöyle demiştir): Rasûlullah (s.a.) Veda haccında, insanlar sorup öğrensinler diye, Minâ'da durdu. Yanına biri gelip: “Bilemedim de kurbân kesmeden önce tıraş oldum” dedi. Rasûlullah: “*Kurbânını kes, günâhı yok*”, buyurdu. Diğeri gelip: “Bilemedim de taş atmadan kurbân kestim” dedi. “*Taşı at, günâhı yok*” buyurdu. Peygamber'e (o gün taş atmak, kurbân kesmek, tıraş olmak, tavaf etmek gibi hacc işlerinden) öne geçirilmiş veya geriye bırakılmış hiçbir şey sorulmadı ki, cevâbında: “*Yap, günâhı yok*” buyurmasın.⁵⁰⁰

Buhârî'nin “Bir binek üzerinde iken soru sorana cevap vermek” ve “Şeytan taşlama sırasında soru sorup fetva istemek” bâblarında naklettiği bu rivayet, Buhârî'nin dikkat çektiği hususlar dışında, bize Rasûlullah'ın kolaylık prensibini nasıl çalıştırdığını göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

6. Kâtib Hanzale (r.a.) şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.) ile beraberdik ve bize cenneti cehennemi öyle anlattı ki sanki onları gözlerimizle gördük. Sonra ayrıldım ve ailemin yanına geldim, onlarla beraber güldüm, eğlendim. Ancak bir an Rasûlullah'ın anlattıklarını hatırlayınca hemen dışarı çıktım ve yolda Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile karşılaştım. Ona : “Hanzale münafık oldu” deyince bana: “Bu ne demek?” dedi. “Rasûlullah ile beraberdik ve bize cenneti, cehennemi öyle anlattı ki sanki onları gözlerimizle gördük. Sonra ayrıldım ve ailemin yanına geldim, onlarla beraber güldüm, eğlendim, (sanki her şeyi unuttum.)” “Biz de böyle yapıyoruz.” Ben ondan ayrıldım ve Peygamberin yanına geldim, olanları anlattım. Bana dedi ki: “*Eğer evinizde de benim huzurunda olduğunuz gibi (huşû) hâliniz devam etse, yataklarınızda ve yollarda bile melekler (size görünür, onlarla) müsâfaha ederiniz, (ve bir rivayette; kanatlarıyla sizi gölgelendirirdi). Fakat Ey Hanzale, (insanın hâli) bazen öyle, bazen böyle (olur).*”⁵⁰¹

Şuayb Arnavut: “Müslim'in şartına uygun isnâdı *sahih* bir hadistir,” demiştir.

⁵⁰⁰ Buhârî, “İlim”, 23, 46; “Hacc”, 129; Müslim, “Hacc”, 1306; Tirmizî, “Savm”, 76; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 80, 89.

⁵⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/346, H.no: 19067, 18947; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, II/344, H.no: 1028; Benzer rivayet için bk. IV/178, H.no: 17541; Müslim, “Tevbe”, 12, 13; Tirmizî, “Sıfatü'l-kıyâmet”, 59, H.no: 2514; İbn Mâce, “Zühd”, 28, H.no:4239; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, s.380, H.no:1075; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IV/11, H.no:3490.

Bu rivayet, Fethu'r-Rabbânî tertibinin İlim bölümünde “İlim öğrenmeye teşvik ve öğreticinin hareketleri” başlığında zikredilmiştir.

Rasulullah (s.a.)’in dini yaşama ve yaşatma hususunda daima zorlaştırıcı ve itici yaklaşımlardan uzak olduğu, kolaylığı ve çekiciliği her zaman ön planda tuttuğu hakikatini gösteren bu rivayet, aynı zamanda sahabenin dini hassasiyetini de ortaya koymaktadır.

5.2. Muhataba Göre Bilgi Vermek

1. Ali ibn Ebî Tâlib (r.a.): “İnsanlara anlayabilecekleri şeyler söyleyiniz. Siz Allah ve Rasûlü’nün yalanlanmasını istermisiniz?” demiştir. Bize Ubeydullah ibn Musa, Ma'rûf ibn Harrabûz’dan; o da Ebu't-Tufeyl'den; o da Alî (ibn Ebî Tâlib)'den bu sözün rivayet etti⁵⁰²

Bu hadîs, Buhârî'nin âlî isnâdlarındandır. Zîrâ buna üç râvî ile ulaşılmıştır. Üçüncü râvî sahâbî olan ibn Tufeyl'dir.⁵⁰³

2. el-Esved şöyle demiştir: İbn Zübeyr bana: Âişe sana çok sır söylerdi. Binâenaleyh o sana Ka'be hakkında ne söyledi? dedi. Ben de ona şunu söyledim: Âişe bana dedi ki: Peygamber (s.a.): “*Yâ Âişe, şayet kavminin zamanları yakın olmasaydı - İbn Zübeyr; küfre yakın olmasaydı dedi- muhakkak Ka'be'yi bozar ve ona biri insanların gireceği, diğeri de çıkacakları iki kapı yapardım*” buyurdu, işte İbn Zübeyr Peygamber’in bu arzusunu yerine getirmiştir⁵⁰⁴

Bu hadîs bâzı farklarla, Hacc, Temennî, Enbiyâ ve Tefsir kitâblarında da geçmektedir.⁵⁰⁵

Buhârî bu rivayeti “Bazı insanların anlayışlarının kıt olması nedeniyle, buldukları halden daha kötü bir hale düşmelerinden çekinerek bazı önemli isteklerden vazgeçmek” bâbında nakletmiştir.

⁵⁰² Buhârî, “İlim”, 49; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkı'r-râvî*, II/108, H.no: 1318; İbn Abbâs'ın kavli olarak gelen rivayet için bk. İbn Abdilberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, I/268, H.no: 513.

⁵⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I/225, H.no: 127.

⁵⁰⁴ Buhârî, “İlim”, 48; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI/102, H.no: 24753.

⁵⁰⁵ Buhârî, “Hacc”, 41; “Enbiyâ”, 12; “Tefsir”, 3; “Temennî”, 9.

Rasûlullah (s.a.)'in bu arzusunu gerçekleştirememesinin sebebi fitne çıkma endişesidir. Çünkü Ka'be'nin yeniden inşası ve Hacerü'l-esvedin yerleştirilmesi hadisesinde yaşanan sorundan, çok fazla bir zaman geçmiş değildi. Aynı zamanda halen müslüman olsa da imanın kalplerine tam olarak yerleşmediği, kalpleri eski inanç ve adetlerinde kalan bir takım insanların, ya da onların bu zafiyetlerinden yararlanacak münafıkların fitneye sebep olmaları uzak bir ihtimal değildi. Bunu bir üstünlük ve övünç krizine dönüştürebilirlerdi. Çünkü nefisler buna müsait ve meyyaldir. Zaten İbn Zübeyr bunu gerçekleştirdiğinde yaşanan hadiseler, bunun ne kadar yerinde bir endişe olduğunu göstermektedir.⁵⁰⁶

3. Enes ibn Mâlik (r.a.) şöyle rivayet etti: Muâz ibn Cebel, deve üstünde Peygamber'in arkasında iken, Peygamber (s.a.): *“Ey Mûaz ibn Cebel!”* diye nida etti. Muâz: *“Lebbeyk yâ Rasûlallah, ve sa'deyk”* dedi. Peygamber yine: *“Ey Muâz!”* diye çağırırdı. Muâz: *“Lebbeyk yâ Rasûlallah ve sa'deyk”* dedi. Bu üç defa oldu. Üçüncüde Rasûlullah: *“Hiçbir kimse yoktur ki, kalben tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Rasûlullah olduğuna şehâdet etsin de Allah onu ateşe haram etmesin.”* buyurdu. Muâz: *Yâ Rasûlallah, bunu insanlara haber vereyim de sevinirler mi?* dedi. *“Haber verdiğin takdirde buna güvenirler”* buyurdu. Muâz ibn Cebel, günahattan kurtulmak için bunu ölümüne yakın haber verdi.⁵⁰⁷

Diğer bir rivayette Enes (r.a.) şöyle dedi: Bana zikrolundu ki, Peygamber (s.a.), Muâz'a: *“Allah'a hiçbir şeyi ortak kılmayarak Allah'a kavuşan kimse, cennete girdi”* buyurmuştur. Muâz: *Bunu insanlara müjdeleyeyim mi?* dedi. Rasûlullah: *“Hayır, çünkü ben onların buna güvenmelerinden endişe ediyorum”* buyurdu.⁵⁰⁸

Rasûlullah (s.a.) elbette bu hadisinin daha sonra duyulacağını biliyordu. Fakat hem o dönemde yeni müslüman olmuş kimselerin hem de sonra ki dönemlerde iman ve islami kavrayamamış insanların bu müjdeye binaen hayırlı amelleri terk etmeleri söz konusu olduğu için duyurulmasını istemedi. Aynı zamanda bu müjdeyi ve hemen

⁵⁰⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I/205.

⁵⁰⁷ Buhârî, “İlim”, 49; Müslim, “İmân”, 53; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, I/274, H.no: 125.

⁵⁰⁸ Buhârî, “İlim”, 49.

ardından gelen bu uyarıyı duyan mü'minler, müjdeyle sevinmişler, uyarıya da kulak verip Allah rızası için çalışmaktan geri durmamışlardır.

Bu hadîslerde hakikatte muvahhid olanlara büyük bir müjde vardır. Doğrulukla cân-ı gönülden şehâdet kelimelerini telâffuz edip söyleyen ve itaat eden kimsenin cehennem ateşine haram olacağı müjdesidir. Böyle müjdeler Enes'ten ve Ebû Saîd Hudrî'den de rivayet edilmiştir. Günâhları afvolunmamış ma'siyet ehlinin, cehenneme uğradıktan sonra cennete gireceğine dâir daha birçok haberler vardır. Haberlerde nesh carî olmayacağından bu hadîslerin arasını te'lif etmek gerekir. İşte bunun için buradaki "haram kılma"dan maksad ebedî kılmaktır demişlerdir. Bu takdirde şehâdet kelimelerini Allah rızası için gönülden söyleyenler ateşte ebedî olmazlar demek olur. Daha güzel bir tevcihe göre, kâfirlerin karargâhı olan ateşten masun olurlar, demektir. Bu takdire göre âsî mü'minler azab yurduna girseler bile kâfirler gibi orada çok uzun zaman kalmayacaklar demek olur.⁵⁰⁹

4. Kesîr b. Mürre şöyle dedi: “Bâtılı, hikmet sahibi âlimlere anlatma! Sonra sana çok kızarlar! Hikmetli bilgiyi cahillere anlatma! Sonra, (onu anlamayıp) seni yalanlarlar. İlmi, ehlinden menetme! Sonra günâha girersin. Onu ehli olmayana da verme! Sonra câhilleşirsin. Şüphe yok ki, malında, üzerine düşen bir vazife olduğu gibi ilminde de üzerine düşen bir vazife vardır.”⁵¹⁰

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁵¹¹

5. Ebû Ferve'nin rivayetine göre İsa b. Meryem (a.s.) şöyle dermiş: “*İlmi ehlinden menetme! Sonra günâha girersin. Onu, ehli olmayanın yanında da yayma! Sonra sana "câhil" denir. İlacını, fayda vereceğini bildiği yere koyan iyi doktor ol!*”⁵¹²

H. Selim Esed, Leys'in kâtibi olan Abdullah b. Sâlih'in zayıf olmasından dolayı isnâdın *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁵¹³

⁵⁰⁹ Nâim, Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, II/303, H.no: 268.

⁵¹⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 34.

⁵¹¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/117, H.no: 368.

⁵¹² Dârimî, “Mukaddime”, 34; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLVII/459.

⁵¹³ Dârimî, *es-Sünen*, I/117, H.no: 379.

6. Mutarrif şöyle dedi: “Yemeğini, onu arzu etmeyene yedirme! (Yani ilmini, ona istekli olmayana verme, öğretmeye kalkma!).”⁵¹⁴

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁵

5.3. Konuşma Tamamlanmadan Soruya Cevap Vermemek

1. Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir: Bir mecliste Peygamber (s.a.), huzurundakilere hitap ederken ansızın bir bedevi gelip: Kıyamet ne zamandır? diye sordu. Rasûlullah konuşmasına devam etti. Oradakilerin kimi: “Bedevînin ne dediğini işitti, fakat bu sorudan hoşlanmadı” dedi; kimi de: “işitmediğini zannetti.” Nihayet Rasûlullah sözünü bitirince: “*O kıyameti soran nerede?*” diye, buna benzer bir şey seslendi. Bedevî: “Benim Yâ Rasûlallah” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): “*Emânet zayî edildiği vakit kıyameti bekle*” buyurdu. Yine bedevî: “Emâneti zayi etmek nasıl olur?” diye tekrar sorunca, Rasûlullah: “*İş, ehli olmayana verildiği zaman kıyameti bekle*” buyurdu.⁵¹⁶

5.4. Konunun Önemini Göstermek İçin Yüksek Sesle Konuşmak

1. Abdullah ibn Amr (r.a.) şöyle demiştir: Bir yolculuğumuzda Peygamber (s.a.) geride kalmıştı da sonra bize yetişmişti. O sırada namaz vakti girmişti. Biz de abdest alıyorduk. Ayaklarımızı, mesh eder gibi, az su ile yıkamaya başladık. Peygamber bu hâli görünce en yüksek sesiyle iki veya üç kere: “*Cehennemde yanacak ökçelere yazık!*” diye seslendi.⁵¹⁷

5.5. Soru Sorarak Düşündürmek Ve Zihinleri Hazır Hale Getirmek

1. Abdullah ibn Ömer'den (r.a.) şöyle rivayet edildi. Peygamber (s.a.): “*Ağaçların içinden bir nevi' vardır ki yaprağı düşmez. O ağaç müslümanın benzeridir. Onun ne olduğunu bana söyleyin*” buyurdu. Orada bulunanlar, açık arazide bulunan

⁵¹⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 34; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, VII/145; Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s.591; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, I/328, H.no: 731

⁵¹⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/117, H.no: 380.

⁵¹⁶ Buhârî, “İlim”, 2; “Rikâk”, 35; Benzer rivayetler için bk. İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I/307, H.no: 104; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/316, H.no:8714.

⁵¹⁷ Buhârî, “İlim”, 3, 30; “Vudû”, 26; Müslim, “Tahâret”, 240; Tirmizî, “Tahâret”, 31; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 46; İbn Mâce, “Tahâret”, 55; Nesâî, “Tahâret”, 89.

ağaçları saymaya başladılar. Abdullah ibn Ömer dedi ki: Bunun hurma ağacı olduğu aklıma geldi, fakat söylemeye utandım. Ondan sonra sahâbîler: Yâ Rasûlallah, onun ne ağacı olduğunu bize söyle! dediler. Rasûlullah: "*Hurma ağacıdır!*" buyurdu.⁵¹⁸

Abdullah dedi ki: Müteakiben babama aklıma gelen şeyi söyledim. Babam: Vallahi onu söylemiş olaydın bana, benim şu, şu şeylerim olmasından daha sevimli olurdu, dedi.⁵¹⁹

Buhârî bu hadîsi küçük lâfız farklarıyla İlim bölümünde 3., 5. ve 14. bâblarda da zikretmiştir.

5.6. Uygun Yer ve Zamanı Gözetmek

1. İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.), va'z ve nasihat hususunda bize bıkkınlık gelmesin diye hâlimize bakıp, günler içinde vakitler kollardı.⁵²⁰

2. Ebû Vâil şöyle dedi: Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.) her perşembe günü insanlara va'z nasîhat edip ders yapardı. Bir kimse kendisine: Yâ Ebâ Abdîrrahmân! Vallahi senin bizlere her gün ders yapmanı çok arzu ederdim, dedi. İbn Mes'ûd: Beni, sizlere her gün ders vermektan engelleyen şey, sizleri usandırmak istemememdir. Ben sizlere va'z vermekte, sizin hâlinize uygun vakitler gözetiyorum. Nitekim Peygamber (s.a.) de bizlere usanç gelmesinden endişe ettiği için, bizim durumumuza uygun zamanlar gözetirdi, dedi.⁵²¹

3. Ebû Zeyd el-Ensârî (Amr b. Ahtab) (r.a.) şöyle dedi: "Rasûlullah (s.a.) bize sabah namazını kıldırdı ve minbere çıktı. Öğle vaktine kadar konuşma yaptı. Sonra indi ve öğle namazını kıldırdı. Tekrar minbere çıktı ve ikinci vaktine kadar konuşma yaptı. Tekrar indi, ikinci namazını kıldırdı ve minbere çıktı, güneş batıncaya kadar

⁵¹⁸ Buhârî, "İlim", 4, 5, 14, 50; Müslim, "Sıfatü'l-kıyâmet", 2811; Tirmizî, "Emsâl", 4.

⁵¹⁹ Buhârî, "İlim", 50.

⁵²⁰ Buhârî, "İlim", 11, 12; "Deavât", 69; Müslim, "Sıfatü'l-kıyâmet", 2821; Tirmizî, "Edeb", 72.

⁵²¹ Buhârî, "İlim", 12; İbn Hibbân, *es-Sahih*, X/382, H.no: 4524; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/427, H.no: 4060.

konuşmasına devam etti. Bize olmuş ve olacak her şeyden bahsetti. Bizim en bilgili olanımız, (bunları) en iyi öğrenen (ezberleyen)dir.”⁵²².

Şuayb Arnavut: “Müslim’in şartına uygun, isnâdı *sahih* ve ricâli sikadır” demiştir.⁵²³

Önceki rivayetlerle birlikte değerlendirildiğinde, aralarında bir çelişki varmış gibi görünse de Rasûlullah’ın (s.a.) bu konuda prensibinin bıkınlık vermemek, dinleyicileri sıkmamak ve onlar için en verimli olan anı yakalamak olduğu anlaşılıyor. Son rivayette bahsedilen durum ise bugün yoğunlaştırılmış eğitim diye isimlendirilen ve içinde bulunulan şartların gerekli kıldığı bir uygulamadır. Bahsi geçen hadisenin kendi şartları içerisinde yani konunun önemi, muhatabların durumu ve zamanın müsaitliği göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekir.

4. Abdullah ibn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) hayatının sonunda bir kere bize yatsı namazını kıldırdı. Selam verince ayağa kalktı ve: “*Bu geceni görüyorsunuz ya, işte bu gecenizden itibaren yüz sene başında (bu gün) yeryüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır*” buyurdu ⁵²⁴

Rivayetlerde, Rasûlullah’ın (s.a.) genellikle yatsı namazından sonra istirahataya geçtiği nakledilmektedir. Fakat daha önce “İlim müzakeresinde bulunmak” başlığında bahsedildiği üzere, gece ilim ve zikir gibi faydalı faaliyetlere müsaade edilmiştir. Gerekli görüldüğü takdirde yatsı namazından sonra veya konunun durumuna göre etkileyici olacağı düşünülen vakitlerde vaaz, nasihat ve tedrisat yapmak sünnete uygun bir davranış olacaktır.

5. Atâ dedi ki; “Ebû Abdurrahman yolda hadis rivayetini kerih görmüştür.”⁵²⁵

⁵²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* V/341, H.no: 22939; Müslim, “Fiten”, 2892; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, XVII/28, H.no: 46.

⁵²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* V/341, H.no: 22939.

⁵²⁴ Buhârî, “İlim”, 41; “Mevâkîtü’s-salât”, 19, 39; Müslim, “Fedâilü’s-sahâbe”, 2537; Tirmizî, “Fiten”, 64; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 18.

⁵²⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 37.

H. Selim Esed: Senedde iki illet vardır. Birincisi Muahmmmed b. Humeyd'in zayıf olması, ikincisi de Amr b. Ebû Kays'ın Atâ'dan hadis dinlemesinin geç dönemlerde olmasıdır” demiştir.⁵²⁶

İlmin ciddiyet isteyen bir iş olduğuna işaret etmektedir. Yolda kesinlikle ilim müzakeresinde bulunulamayacağı değil, hadis rivayeti gibi önemli konuların öyle alel acele, yanlış yapmaya ve anlamaya müsait bir konumda, ayak üstü yapılmaması gerektiği anlaşılmalıdır.

5.7. Tekrar etmek

1. Rasûlullah (s.a.): “*İyi dinleyin! Bir de yalan söylemektir*” dedi ve bu sözü durmadan tekrar ediyordu. Ve İbn Ömer: "Peygamber üç defa "*Tebliğ ettim mi?*" diye söyledi, dedi⁵²⁷

2. Bize Sumâme ibn Abdillah, dedesi Enes'den (r.a.) nakletti ki, Peygamber (s.a.) bir söz söylediği zaman, iyice anlaşılın diye üç kere tekrar ederdi. Aynı şekilde bir kavmin yanına gelip selâm verdiği zaman da üç kere selâm verirdi.⁵²⁸

Tekrar etmek öğretim metodlarından biridir. Zaman zaman Rasûlullah'ın (s.a.) bu metodu uyguladığı rivayetlerde görülmektedir. Tekrar, konunun anlaşılması, önemine dikkat çekilmesi ve unutulmaması gibi faydalara hâizdir. Tekrar her zaman gerekli olmadığı gibi sürekli kullanılması belağat açısından doğru değildir.

Üç defa selam verilmesi şu şekilde izah edilmiştir: Birincisi, izin için; ikincisi, içeri girerken; üçüncüsü de ayrılırken verilen selamdır. Ayrıca büyük kalabalıklarda, selamın duyulmaması veya sadece bir kısmının duymuş olması üç defa selam vermeyi gerektirmiş olabilir. Selama karşılık alınması gibi durumlarda da üç defa tekrar edildiğini söyleyebiliriz.⁵²⁹

⁵²⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/122, H.no: 410.

⁵²⁷ Buhârî, “İlim”, 30; Konu ile ilgili benzer rivayetler için bk. Buhârî, “Şehâdât”, 10; “Hibe”, 16; “Meğâzî”, 73; “Hudûd”, 9; “Ahkâm”, 24;

⁵²⁸ Buhârî, “İlim”, 30; “İsti'zân”, 13; Benzer rivayetler için bk. Ebû Dâvûd, “İlim”, 6; Tirmizî, “Menâkıb”, 9; “İsti'zân”, 28.

⁵²⁹ Mübârekpûrî, *Mir'âtü'l-mefâtih*, I/312.

3. İbn Ömer şöyle dedi: “Sizden biri bir hadis rivayet etmek istediği zaman, onu üç defa tekrar etsin.”⁵³⁰

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁵³¹

5.8. İletişim Engellerini Ortadan Kaldırmak

1. İbn Abbâs (r.a.): Ben Peygamber (s.a.) üzerine şehâdet ediyorum, dedi. Yahut Atâ da: Ben İbn Abbâs üzerine şehâdet ediyorum, demiştir: *Rasûlullah (mescidde va'z ettikten sonra) kadınlara duyuramadım zannıyla yanında Bilâl olduğu hâlde (erkek saflarından) çıktı. Kadınlara va'z ederek onlara sadaka vermeyi emretti. (Sözleri o kadar tesîr etti ki) kadınların kimi (kulaklarındaki) küpeyi, kimi (parmağındaki) yüzüğü çıkarıp atmağa başladılar. Bilâl de onları eteğine topluyordu.*⁵³²

2. Ebû Saîd Hudrî (r.a.) şöyle demiştir: Bir ara kadınlar Peygamber'e: “Senin sözünü dinlemekte, erkekler bize göre daha çok imkana sahipler, bu sebeple siz bize bir gün tahsîs etseniz” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah, kadınlara kendileriyle buluşacağı bir gün belirledi. Kadınlar o belirlenen günde Peygamber'in yanına geldiler. O da kendilerine va'z etti ve onlara bâzı şeyler emretti. Kadınlara söylediği sözler arasında: “İçinizden hiçbir kadın yoktur ki, çocuklarından üçünü (âhirete kendinden) evvel yollasın da cehenneme karşı onun için bir siper edinmiş olmasın” sözü vardı. Kadınlardan biri: “İki çocuk da (öyle değil mi)?” dedi. Rasûlullah (s.a.): “İki tânesi de (öyledir)” buyurdu.

Bize Şu'be, Abdurrahmân ibni'l-Esbahânî'den; o da Zekvân'dan; o da Ebû Saîd Hudrî'den (r.a.); o da Peygamber'den (s.a.) aynı hadîsi tahdîs etti.⁵³³

⁵³⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 51.

⁵³¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/156, H.no: 609.

⁵³² Buhârî, “İlim”, 32; “Zekat”, 32; Müslim, “Salâtü'l-ideyn”, 884; Ebû Dâvûd, “Salât”, 250; İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 155; Dârimî, “Salât”, 218; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/332, H.no: 3065; I/226, H.no: 1983;

⁵³³ Buhârî, “İlim”, 35; İbn Hibbân, *es-Sahih*, VII/207, H.no: 2944; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, II/462, H.no: 1279; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III/453, H.no: 5898; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/246, H.no: 7351.

Ve yine Şu'be, Abdurrahmân ibni'l-Esbahânî'den rivayet etti. Abdurrahmân şöyle demiştir: Ben Ebû Hâzım'dan işittim, o da Ebû Hüreyre'den: Rasûlullah (sınırlandırarak): "*Bulûğ çağına ulaşmamış üç çocuk*" buyurmuştur.⁵³⁴

Yânî Şu'be bu hadîsi Abdurrahman'dan, biri Ebû Saîd'e, diğeri de Ebû Hüreyre'ye ulaşan iki senedle rivayet etmiş oluyor. Ebû Hüreyre hadîsinde "*Bulûğ yaşına varmış üç çocuk*" diye mukayyed olarak gelmiş bir ziyâde vardır.

İslam dini, kadın erkek bütün müminlerin bilgi ve bilinç seviyelerinin yüksek olmasını istemektedir. Bunun yolu eğitim ve öğretimdir. Eğitim ve öğretimi gerçekleştirmek ve engelleri ortadan kaldırmak gerekmektedir. Bu anlamda bu rivayet, kadınların özel olarak eğitilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Özetle bu hadisin değerlendirmesini «Kırk Hadiste Kadın ve Aile» isimli eserden aktarabiliriz:

“1-Kadın sahabîler, ayrı bir gün ve yerde kendilerine özel bir ders ve eğitim programı istemişlerdir. Bu istek, kadınların ilme ve dini öğrenmeye olan hırslarını gösterir. Rasûlullah'ın da derhal uygulamaya koyması önem arz etmektedir.

2-Kadın ve erkeğin ihtiyaçları farklıdır. Bu itibarla, her iki cinse aynı ders programını uygulamak, zaman kaybı ve fitratı zorlamak olacaktır.

3-Müslüman hanımlar farz-ı ayn olan ilmihal bilgisinin yanısıra farz-ı kifaye olan ilahiyat, tıp, diş hekimliği gibi ilim ve sanat dalları da ihmal edilmemelidir.

4-Kadınların ayrı bir ders istemeleri onların erkeklerle rekabet halinde oldukları anlamına gelemez. İlmî faaliyet ve ictimaî hizmetlerde kadınlarla erkekler arasında bir yarış değil, dengeli ve ahenkli bir yardımlaşma ve dayanışma olmalıdır.

5-İhtiyaç duyulması halinde kadınların yabancı (nâmahrem) erkeklerle meşrû çerçevede konuşmaları mümkün ve caizdir.

6-Müslüman erkek, bütün hane halkının eğitim ve öğrenimiyle meşgul olmak durumundadır.⁵³⁵

⁵³⁴ Buhârî, “İlim”, 35.

⁵³⁵ Güler, Zekeriya, *Kırk Hadiste Kadın ve Aile*, s.16-20.

3. Cerîr'den (r.a.) rivayet edildiğine göre; Vedâ haccında Peygamber (s.a.) Cerîr'e: *"insanları sustur da dinlesinler"* diye emretti. (Cemaat sükût ettikten sonra da): *"Benden sonra birbirinin boynunu vuran kâfirlere dönmeyiniz"* buyurdu ⁵³⁶

İletişim engellerinden biri de muhatap kitlenin dinlememesi, dinlemek isteyenlerin de gürültüden dolayı işitememesidir. Rasûlullah (s.a.), hitap etmeden önce sükûnetin sağlanmasını istiyor ki sözü işitilebilsin ve doğru anlaşılabilin. Dikkat çeken bir başka davranış modeli de bizzat kendisinin susturmayı yanında bulunan sahâbîsi Cerîr'e sükûneti sağlamasını emir buyurmalarıdır. Hz. Peygamber, herhalde böyle bir nedenle müslümanlarla muhatap olmak istememiştir.

5.9. Soruya Kısa ve Net Cevap Vermek

1. Ebû Musa (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber'e bir kimse geldi ve: Yâ Rasûlallah! Allah yolunda savaş ne demektir? Kimimiz öfkesine kapılarak, kimimiz utancından dolayı savaşıyor? diye sordu. Rasûlullah (s.a.), soran kimseye doğru başını kaldırdı. -Râvî der ki: Başını ona doğru kaldırması, sırf soran kimsenin ayakta bulunduğundan dolayı idi.- Ve: *"Her kim Allah 'm kelimesi en yüksek olsun diye savaşır, o aziz ve celil olan Allah yolundadır"* buyurdu ⁵³⁷

2. Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: Ben Peygamber'le (s.a.) birlikte Medine harabelerinde yürüyordum. Peygamber beraberinde bulunan hurma dalından bir değneğe dayanıyordu. Derken bir kaç Yahudi'ye rastladı. Birkaçı diğerlerine: O'na ruhu sorun, dedi. Birileri de: O'na birşey sormayın, bunun hakkında hoşlanmayacağınız birşey söyler, dedi. Bunun üzerine biri kalkıp: Yâ Ebâ'l-Kasım, ruh nedir? diye sordu. Peygamber sükût etti. Kendi kendime: O'na şüphesiz vahiy. olunuyor, dedim. Ve yanından kalktım. Vahiy hâli geçince: *"Sana ruhu sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Onlara az bir ilimden başkası verilmemiştir"*⁵³⁸ âyetini okudu. Râvî

⁵³⁶ Buhârî, "İlim", 43; "Meğâzî", 73; "Diyât", 1; "Fiten", 8; Müslim, "İman", 118; İbn Mâce, "Fiten", 5; Nesâî, "Tahrîmü'd-dem", 29; Dârimî, "Menâsik", 76; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/358, H.no: 19190, 19237.

⁵³⁷ Buhârî, "İlim", 45.

⁵³⁸ İsrâ: 85

A'meş: Bizim okuyuşumuzda işte böyle "Ve mâ ûtû (Onlara verilmedi...)" şeklindedir, dedi.⁵³⁹

"Vemâ ûtû" hadîsin râvîlerinden A'meş'in kıraatidir. Mütevâtir ve meşhur kıraat ise: "Vemâ ûtûtum (Size az bir ilimden başkası verilmemiştir)" şeklinde okur.

3. İbn Ömer (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre (şöyle dedi): Bir kimse Peygamber'den: İhrama giren (insan) ne giyer? diye sordu. Peygamber (s.a.): "*Ne gömlek, ne sarık, ne don, ne bornus ve ne de çehrî veya zağferân ile boyanmış bir kumaş giyer. Na'leyn bulamadığı takdirde mest giysin ve onları topukların altına varıncaya kadar kessin*" buyurdu.⁵⁴⁰

4. Yezîd b. Seleme'den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Rasûlü! senden pek çok hadis işittim sonraki öğrendiklerimin öncekilerini unutturacağından endişe ediyorum. Bana tek kelimeyle bir şey tavsiye edermisiniz, dedim. Şöyle buyurdular: "*Bildiğin her konuda, Allah'a karşı sorumluluğunu yerine getir.*"⁵⁴¹

Tirmizî: "Bu hadisin senedi muttasıl değildir. Bence bu hadis mürseldir. Bana göre İbn Eşva', Yezîd b. Seleme'ye ulaşmamıştır. İbn Eşva'ın ismi Saîd'dir" demiştir. Elbânî, senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁵⁴²

5.10. İlim Tahsili Yapmak İsteyenlere İyi Muamele Etmek

1. Ebû Hârun el Abdî'den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: Ebû Saîd'den bazı şeyler öğrenebilmek için onun yanına gelirdik; o da bize şöyle derdi: Rasûlullah'ın (s.a.) tavsiyesi üzere hoş geldiniz, çünkü; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*İnsanlar, siz ashabıma uyacaklardır. Size yeryüzünün değişik bölgelerinden din*

⁵³⁹ Buhârî, "İlim", 47.

⁵⁴⁰ Buhârî, "İlim", 53.

⁵⁴¹ Tirmizî, "İlim", 19; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII/242, H.no: 18485; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, V/2779, H.no: 6598.

⁵⁴² Tirmizî, *es-Sünen*, V/49, H.no: 2683.

*öğrenmek için Müslümanlar gelecektir. Onlar size geldiklerinde onlarla ilgileniniz (iyi ve hayırlı tavsiyelerde bulununuz).*⁵⁴³

Tirmizî: “Ali, Yahya b. Saîd’in şöyle dediğini belirtti: Şu’be, Ebû Hârûn el Abdî’yi hadis konusunda zayıf kabul ederdi. Yahya b. Saîd diyor ki: İbn Avn, Ebû Hârûn el Abdî’den ölünceye kadar hadis rivâyet etmiştir. Ebû Hârûn’un ismi Imâra b. Cüveyn’dir” demiştir. Elbânî de senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁴

2. Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Doğu bölgesinden ilim öğrenmek için size Müslümanlar gelecektir. Onlar size geldiklerinde, onlara iyi tavsiyelerde bulununuz. Ebû Harun el Abdî dedi ki: Ebû Saîd bizi gördüğü zaman Rasûlullah (s.a.)’in tavsiyesi gereğince “hoş geldiniz” dedi.⁵⁴⁵

Tirmizî: “Bu hadisi sadece Ebû Harun’un, Ebû Saîd’den rivâyetiyle biliyoruz” demiştir. Elbânî, senedin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁶

3. Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “İlim talep eden topluluklar size gelecekler. Sizler onları gördüğünüz zaman onlara: ‘Ey Rasûlullah’ın tavsiye ettiği cemaat! Merhaba! merhaba sizlere! deyiniz ve onları hoşnut ediniz.” Ben râvî el-Hakem’e: “Onları hoşnut ediniz” ne demektir? diye sordum. Kendisi: “Onlara ilim öğretiniz.” diye cevap verdi.⁵⁴⁷

Elbânî, senedin *hasen* olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁸

4. İsmail (ibn Müslim)’den rivayet edildiğine göre şöyle söylemiştir : Hasan-ı Basrî (r.a.) (bir ara hasta olduğundan) ziyaretine gittik. Evi ziyaretçilerle dolunca (önceden uzatmış olduğu) ayaklarımı kendisine doğru çekti ve : Biz (hastalanan) Ebû Hüreyre’nin (r.a.) ziyaretine gidip evini doldurduk. Ebû Hüreyre ayaklarını kendisine doğru çekti sonra, şöyle buyurdu, dedi: Biz bir defa Rasûlullah (s.a.)’in yanına girerek

⁵⁴³ Tirmizî, “İlim”, 4; İbn Mâce, “Mukaddime”, 22; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-’evsât*, VII/126, H.no: 7059. Benzer rivayetler için bk. İbn Mâce, “Mukaddime”, 22; Abdurrezzak, *el-Musannef*, XI/252; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî*, I/348, H.no: 801.

⁵⁴⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, V/30, H.no: 2650; İbn Mâce, *es-Sünen*, I/90, H.no: 249.

⁵⁴⁵ Tirmizî, “İlim”, 4.

⁵⁴⁶ Tirmizî, *es-Sünen*, V/30, H.no: 2651.

⁵⁴⁷ İbn Mâce, “Mukaddime”, 22.

⁵⁴⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/90, H.no: 247.

evini ziyaretçilerle doldurduk. Rasûlullah, yan üstü yatıyordu. Bizi görünce ayaklarını kendisine doğru çekti sonra buyurdu ki: “*Muhakkak benden sonra bir takım topluluklar sizlere gelerek ilim talep edeceklerdir. Sizler onlara merhaba edip selamlayınız ve onlara ilim öğretiniz.*”

Hasan dedi ki: Bu tavsiyeye rağmen Allah'a yemin ederim, biz böyle topluluklara yetiştik de bize ne merhaba ettiler, ne selâm verdiler ve ne de ilim öğrettiler. Ancak biz onların (ayağına) kadar gittikten sonra bir şeyler alırdık. O zaman da bize cefa ediyorlar idi.⁵⁴⁹

Bûsirî, *Zevâid*'de: “İsnâdı *zayıf*tur. Ahmed, Ebû Nuaym ve başkaları, el-Muallâ b. Hilâl'i aslı olmayan haberleri nakletmekle suçlamıştır. Birkaçı da hadis uydurmacılığına nisbet etmiştir. İsmail ise İbn Müslim'dir. Zayıf olduğunda ittifak edilmiştir. Bu rivayetin Ebû Saîd'den şâhidi vardır. Tirmizî, Ebû Hârun'un Ebû Saîd'den bundan başka bir rivayetini bilmiyoruz, der. Ben de derim ki, Ebû Hârun el-Abdî ittifakla zayıftır,” demiştir. Elbânî de rivayetin “*mevzû*” olduğunu ifade eder.⁵⁵⁰

Bu konuda gelen ve burada zikrettiğimiz rivayetlerden sadece biri hasen, diğerleri zayıftır. Elbânî'nin *mevzû* dediği bu rivayet ise birkaç kısımdan oluşmaktadır. Hasan Basrî'nin sözü olarak nakledilen son kısımda sahabî ve tabiîlere bir eleştiri olduğu anlaşılmaktadır. Senedin çok zayıf olması metin ile birlikte değerlendirildiğinde Elbânî'nin *mevzu* hükmüne varmasının nedenini ortaya koymaktadır. Halbuki rivayetin *merfû* olan kısmı en azından hasen bir rivayetle desteklenmektedir.

5. Âmir b. İbrahim şöyle dedi: Ebu'd-Derdâ (r.a.) ilim talebelerini gördüğü zaman şöyle diyordu: “İlim tâlipleri merhaba (hoş geldiniz)!” sonra da: “Rasûlullah (s.a.) sizi (hoşnut etmeyi) tavsiye etti” diye ilave ediyordu.⁵⁵¹

H.Selim Esed: “Ricâli sikadır ne var ki ‘*mu'dal*’dır” demiştir.⁵⁵²

⁵⁴⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 22.

⁵⁵⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/90, H.no: 248.

⁵⁵¹ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

⁵⁵² Dârimî, *es-Sünen*, I/111, H.no: 348.

Rivayetlerin ilim sahiplerine mesajı çok açıktır. Dinini öğrenmek için gelen herkesi gülyüzle karşılamak, onlara ikramda bulunmak ve asıl geliş gayeleri olan öğrenme arzularını tatmin etmek, az ya da çok her ilim sahibinin vazifesidir.

5.11. Acele Etmemek, Tane Tane Konuşmak

1. Urve (r.a)'dan rivayet olunmuştur, dedi ki: (Bir gün) Ebû Hüreyre namaz kılmakta olan Âişe (r.anha)'nın odasının yanına oturup iki defa: “Ey odanın sahibi, (beni iyi) dinle” diyerek söze başladı (ve Hz. Peygamber'den bir hadis nakledip gitti). (Hz. Âişe,) namazını bitirince; “(Ey Urve), sen (Ebû Hüreyre'nin) şu (davranışı)nı ve sözünü (söyleyiş tarzını) beğendin mi? (Şunu iyi bil ki) Rasûlullah (s.a.) bir söz söylediği zaman onu saymak isteyen bir kimse sayabilirdi, dedi.”⁵⁵³

Elbânî, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁴

2. Urve b. Zübeyr'in şöyle dediği rivayet olunmuştur: Peygamber'in (s.a.) hanımı Âişe dedi ki: “(Ey Urve, şu davranışıyla) Ebû Hüreyre (senin) hoşuna gitti mi? (Bak) ben tesbih çekerken odamın yanına oturmuş, Peygamber'den (s.a.) hadis rivayet ediyor ve bunu işittirmeye çalışıyor. Ben tesbihimi bitirmeden de kalkıp gitti. Eğer ona yetişebilseydim, kendisine; ‘kuşkusuz Rasûlullah (s.a.) hadisi sizin aktardığınız gibi (hızlıca) aktarmazdı’ diye cevap verecektim.”⁵⁵⁵

Elbânî, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁶

5.12. İlim Öğretme Konusunda Herkesi Eşit Saymak

1. Sufyân, Ebû Meysere'den, onun yemin ederek şöyle dediğini rivayet etti: “Tâvûs'dan başka, halktan, yanında soylunun ve düşüğün eşit olduğu hiç kimse görmedim.”⁵⁵⁷

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁸

⁵⁵³ Ebû Dâvûd, “İlim”, 7; Buhârî, “Menâkıb”, 23; Müslim, “Zühd”, 71.

⁵⁵⁴ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/358, H.no: 3656.

⁵⁵⁵ Ebû Dâvûd, “İlim”, 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI/118. H.no: 24746; Buhârî, “Menâkıb”, 23; Müslim, “Fedâilüs-sahâbe”, 160; Tirmizî, “Menâkıb”, 9.

⁵⁵⁶ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/359, H.no: 3657.

⁵⁵⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 36.

⁵⁵⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/121, H.no: 403.

2. İbn Avn dedi ki; “Muhammed'e (hadis rivayet ettiği) bir adamın aleyhinde konuşular. Bunun üzerine o şöyle dedi: “O, zenci bir adam da olsaydı, bu (ilim öğretimi) konusunda, nazarımda, o ve, (oğlum) Abdullah b. Muhammed bir ve eşit olurdu.”⁵⁵⁹

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁰

3. Salt b. Râşid dedi ki; “Selm b. Kuteybe, Tâvûs'a bir mesele sormuş, o da cevap vermemiş. Bunun üzerine ona; “Bu (zât), Selm b. Kuteybe'dir!” denince o, şöyle karşılık vermiş: “Benim nazarımda onun hakkındaki bu bilgi daha önemsizdir.”⁵⁶¹

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶²

5.13. Güvenilir Olmak

1. Enes b. Mâlik (r.a) şöyle rivayet etti: “Yemenli bir gurup Rasûlullah’ın (s.a.) yanına geldiler ve; ‘Bize dini öğretecek birini gönder’ dediler. Peygamberimiz (s.a.), Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh’ın (r.a.) elinden tuttu ve onlara tayin etti, onlara şunu hatırlattı: ‘Bu kişi ümmetin emindir, (en güvenilir kimselerindendir.)’⁵⁶³

Şuayb Arnavut, senedin Müslim’in şartına uygun *sahih* bir isnâd olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 36.

⁵⁶⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/122, H.no: 405.

⁵⁶¹ Dârimî, “Mukaddime”, 36.

⁵⁶² Dârimî, *es-Sünen*, I/122, H.no: 406.

⁵⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/146, H.no: 12503. Benzer rivayet için bk. III/175, H.no: 12725; III/286, H.no: 13981; III/212, H.no: 13150; III/125, H.no: 12201; Buhârî, “Âhâd”, 1; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 53-55; Tirmizî, “Menâkıb”, 32, H.no: 3796; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11, H.no: 135.

⁵⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/146, H.no:12503.

6. İLİM ÖĞRENİMİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

6.1. İlim Meclisinde Bulunma ve Oturma Adabı

1. Ebû Vâkîd el-Leysî (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.), huzurunda sahâbîleri olduğu hâlde mescidde otururken, karşıdan üç kişi geldi. İkiisi Rasûlullah'a doğru yöneldi; birisi de gitti. Râvî dedi ki: Bu iki kimse Rasûlullah'ın huzurunda durdu. Bilâhare bunlardan biri, halkada bir aralık bularak, oracıkta oturdu. Diğeri ise, oradaki cemâatin arkasında bir yere oturdu. Üçüncüye gelince, arkasını dönüp gitti. Rasûlullah konuşmasını bitirince, şöyle buyurdu: *"Bu üç kişinin hâlini size haber vereyim mi? İçlerinden biri Allah'a sığındı, Allah da onu barındırdı. Diğeri (sıkıntı vermekten) utandı, Allah da ondan haya etti. Öteki ise (bu meclisten) yüz çevirdi, Allah da ondan yüz çevirdi"*⁵⁶⁵

2. Abdullah ibn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Bir kimse mescidde ayağa kalktı ve: Yâ Rasûlallah, nereden ihrama girip telbiye etmemizi emrediyorsun? diye sordu. Rasûlullah (s.a.): *"Medine ahâlîsi Zu'l-Huleyfe'den, Şam ahâlîsi Cuhfe'den, Necd ahâlîsi Karn'dan itibâren telbiye etsinler"* buyurdu. Abdullah ibn Ömer der ki: Rasûlullah'ın: *"Yemen ahâlîsi Yelemlem'den itibâren telbiye etsinler"* buyurduğunu da söylüyorlar. İbn Ömer: Ben bu son sözü Rasûlullah'tan anlamadım, der idi.⁵⁶⁶

Buhârî'nin "Mescitte soru sormak ve bilgi almak" bâbında naklettiği bu rivayet, mescid veya başka bir yerde, cemaat içerisinde soru sorulabileceğini, önemli bilgilerin bu şekilde herkes tarafından öğrenilebileceğini ve aynı zamanda kendisine soru sorulan kişinin soruyu ciddiye alarak ve önemli mesajlar verebileceğini düşünerek hareket etmesi gerektiğini göstermektedir.

3. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)'dan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Muhacirlerin fakirlerinden oluşan bir cemaatle birlikte oturuyordum. Cemaatten bazıları çıplak yerlerini (üzerleri iyi örtülü olan) bazı (arkadaşlarının arkalarına gizlenmek suretiyle) örtüyorlardı. Biri de bize (Kur'an) okuyordu. O sırada Rasûlullah (s.a.) çıkageldi ve

⁵⁶⁵ Buhârî, "İlim", 8; Salât, 84; "Mesâcid", 50; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/219, H.no: 21804; Mâlik, *Muvatta'*, "Selâm", 4; Müslim, "Selâm", 26; Tirmizî, "İsti'zan", 29, H.no: 2724; Nesâî' *es-Sünenü'l-kübrâ*, III/453, H.no:5900.

⁵⁶⁶ Buhârî, "İlim", 52; Nesâî, "Menâsik", 18; *es-Sünenü'l-kübrâ*, II/328, H.no: 3632.

yanımıza gelip durdu. Rasûlullah (s.a.) gelince (Kur'an) okuyan (kimse okumayı bırakıp) sustu. Bunun üzerine (Hz. Peygamber bize) selâm verdi ve, "Ne yapıyorsunuz?" diye sordu. (Biz de) "Ey Allah'ın Rasûlü, bu bizim Kur'an kâri'mizdir. Bize Kur'an okuyordu, biz de yüce Allah'ın kitabını dinliyorduk" cevabını verdik. Bunun üzerine Allah'ın Rasûlü (s.a.), "Ümmetinden, kendileri ile birlikte sabretmekle emrolduğum kimseler yaratan Allah'a hamd olsun" diye hamdü senâda bulundu. Aramızda kendisini (yakınlık bakımından hepimize) eşit (derecede) tutabilmek için (tam) ortamıza oturdu. (Ravi Hz. Peygamber'in aralarına oturuş şeklini anlatabilmek için) eliyle, "İşte şöyle" diye işaret etti, (sonra sözlerine devamla şöyle dedi: Orada bulunan halk) hemen (onun etrafında) halka oldular, (hepsinin yüzleri) onun karşısına geldi. (Fakat) Rasûlullah (s.a.)'in karanlıkta onlardan, benden başka birini tanıyabildiğini zannetmiyordum. Rasûlullah (s.a.) (bizi karşısında bu şekilde görünce); "Ey muhacirlerin fakirleri, sizi kıyamet gününde (kavuşacağımız) tam bir nurla müjdeliyorum. Siz cennete zenginlerden yarım gün önce gireceksiniz. Bir (tam) gün (dünya senesiyle) beşyüz senedir" buyurdu.⁵⁶⁷

Elbânî, Ebû Dâvûd'un naklettiği bu rivayet için "zayıf" demiştir.⁵⁶⁸

4. Ebû Miclez'den: Huzeyfe b. el-Yemânî (r.a.), (başkalarını rahatsız ederek) sohbet halkasının tam ortasına oturmaya çalışan hakkında: "O, Peygamber ya da Muhammed'in (s.a.) lisanı ile lanetlenmiştir" dedi.⁵⁶⁹

Şuayb Arnavut, senedin zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁰

Tirmizî de rivayet ettiği benzer rivayet için: "Hasen-sahih" demiştir. Burada sahâbînin ismi de Lâhık b. Humeyd olarak belirtilmiştir. Elbânî de, senedin zayıf olduğunu söylemiştir.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Ebû Dâvûd, "İlim", 13; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, II/382, H.no: 1151; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XIII/97, H.no: 10010; Benzer rivayetler için bk. Müslim, "Zühd", 37; Tirmizî, "Zühd", 27; İbn Mâce, "Zühd", 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/169, H.no: 6578.

⁵⁶⁸ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/362, H.no: 3668.

⁵⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/384, H.no: 23311; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III/235, H.no: 5701; Benzer rivayet için bk.V/401, H.no:23299; Tirmizî, "Edeb", 12; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, I/176, H.no: 266.

⁵⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/384, H.no: 23311.

⁵⁷¹ Tirmizî, *es-Sünen*, V/90, H.no: 2753.

6.2. Kendisinden Bilgi Alınan Kişi, Yaşça Küçük Olabilir

1. Abdullah ibn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) Minâ'da sütresiz olarak namaz kıldığı sırada, dişi bir merkebe binerek karşıdan geldim. O zaman bulûğ yaşına yaklaşmıştım. Saflardan birinin önünden geçtim. Merkebi otlasın diye salıverdim: Ondan sonra safa girdim. Bu yaptığım işe kimse ses çıkarmadı.⁵⁷²

Hadîsin âkil ve baliğ tarafından eda ve tebliğ edilmesi hususunda hiçbir ihtilâf yoktur. Ancak hadîsi yüklenmeye, yani işitip öğrenmeye gelince, ihtilâma yaklaşmasından sonra, akl edip hayır ve şerri ayırdığı zaman, çocuktan da caiz olur. İşte müellif Buhârî, bunu ispat etmiştir.⁵⁷³

2. Mahmûd ibnu'r-Rabî'den (r.a.) rivayet edilmiştir. O şöyle demiştir: Beş yaşında iken Peygamber'in (s.a.) bir kere bir kovadan (ağzına su alıp) yüzüme püskürttüğünü hatırlıyorum.⁵⁷⁴

İlmin ve bilginin yaşı yoktur. ister alan olsun isterse veren olsun, yaşına değil muhakemesine bakılır. Hadis rivayeti gibi önemli bir konuda bile âkil olmuş çocuğa itibar edildiğini rivayetler göstermektedir. Alimler şöyle demiştir: “Âlim yaşı küçük olsa da büyüktür. Câhil yaşı büyük olsa da küçüktür.”⁵⁷⁵

6.3. Soru Sormak ve Adabı

1. Zeyd ibn Hâlid el-Cuhenî'den (r.a.) (o şöyle demiştir): Bir kimse Peygamber'den lukatayı (yânî yitik malı) sordu. Peygamber (s.a.): “*Bağını yahut kabını, kılıfını bil, sonra onu sağa sola bir sene bildir, duyur. Ondan sonra onu kullan. Ondan sonra da sahibi çıkarsa yine ona ver*” buyurdu. O zât: Yitik deve de (böyle mi)? diye sordu. Rasûlullah o kadar öfkeleni ki, yanakları yahut yüzü kızardı ve: “*Ondan sana ne? Su tulumunu, ayakkabısını beraberinde taşır. (Muhtaç oldukça) su başına gelir, ağaçlardan otlar. Onu sahibi buluncuya kadar kendi hâline bırak*” buyurdu. O zât: “Ya

⁵⁷² Buhârî, “İlim”, 18; Müslim, “Salât”, 504; Ebû Dâvûd, “Salât”, 115; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III/438, H.no: 5864; İbn Hibbân, *es-Sahih*, VI/153, H.no: 2393.

⁵⁷³ İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I/161; Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, I/236.

⁵⁷⁴ Buhârî, “İlim”, 18; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III/438, H.no: 5865; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XVIII/32, H.no: 14763.

⁵⁷⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I/212.

yitik davara ne buyurursun?” dedi. “*O ya senindir, ya kardeşinindir, ya kurdundur*” buyurdu.⁵⁷⁶

2. Ebû Musa (r.a.) şöyle demiştir: Bir gün Peygamber’den (s.a.) hoşlanmadığı bâzı şeyler soruldu. Bu gibi suâller çoğaltılınca öfkeleni. Ondan sonra insanlara hitaben: “*Bana istediğinizi sorun!*” buyurdu. Birisi kalkıp: “Benim babam kimdir?” dedi. “*Baban Huzâfe'dir*” buyurdu. Bir diğeri kalkıp: “Yâ Rasûlallah! Benim babam kimdir?” dedi. “*Şeybe'nin azadlısı Sâlim'dir*” buyurdu. Ömer ibn Hattâb, Peygamber’in yüzündeki öfkeyi görünce: “Yâ Rasûlallah! Biz azîz ve celîl olan Allah’a tevbe ediyoruz” dedi⁵⁷⁷

3. Enes b. Mâlik’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre (o şöyle demiştir): Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*Size anlattıklarım dışında artık kıyamet gününe kadar bana soru sormayın!*” Abdullah b. Huzâfe: “Ey Allah’ın Rasûlü benim babam kim?” deyince Peygamberimiz: “*Senin baban, Huzâfe'dir*” dedi. Abdullah annesinin yanına gelince annesi ona: “Yazıklar olsun sana, bunu yaptıran nedir?” Abdullah: “(Kalbimin) rahat etmesini istedim” dedi. (Râvi: Bu konuda bazı dedikodular vardı, diye ekledi.)

Humejd şöyle dedi: “Zannediyorum ki şu rivayeti de Enes (r.a.) bildirmişti: Rasûlullah (s.a.) (çok soru sorulmasına) kızdı. Hz. Ömer (r.a.) şöyle dedi: “Biz, Allah’ı Rabb, İslâm’ı din ve Muhammed (s.a.)’i peygamber olarak kabul ettik. Allah’ın ve O’nun Peygamber’inin gazabından da Allah’a sığınıyoruz.”⁵⁷⁸

Şuayb Arnavut, senedin Şeyhayn’ın şartına uygun, *sahih* bir isnâd olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁹

Bu zâtın, Kısra’ya elçi olarak gönderilen Abdullah ibn Huzâfe es-Sehmî el-Muhâcirî olduğu bu rivayette açıkça anlaşılıyor. Müslim’in rivayetine göre bu Abdullah,

⁵⁷⁶ Buhârî, “İlim”, 28; Müslim, “Lukata”, 1722; Ebû Dâvûd, “Lukata”, 1; Tirmizî, “Ahkâm”, 35; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, V/251, H.no: 5257, 5262; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI/189, H.no: 11846.

⁵⁷⁷ Buhârî, “İlim”, 28,29; Müslim, “Fezâil”, 2360; Benzer rivayetler için bk. İbn Hibbân, *es-Sahih*, I/309, H.no: 106.

⁵⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/107, H.no:12063; Benzer rivayet için bk. III/162, H.no:12596; III/254, H.no:13600; III/177, H.no:12756; Buhârî, “İtisâm”, 3; Müslim, “Fezâil”, 134.

⁵⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/107, H.no:12063.

babasından başka bir babaya nisbet edilir ve biriyle kavga ettikçe "fulânın oğlu" diye ayıplanırdı. Annesi böyle bir suâl sorulduğunu işitince: Senden daha fena evlâd görmedim. Ananın câhiliyyet günlerinde kadınların irtikâb ettiği şeylerden birini irtikâb etmediğini nereden biliyordun? Ya ananı, âlem nazarında rüsvây edeydin iyi mi olurdu? diye azarlamış. O da cevaben: Vallahi eğer beni bir zencî köleye ilhak etmiş olaydı, onu baba kabul eder, Kureyşli olmak da'vâsından vazgeçerdim, demiştir.⁵⁸⁰

4. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "*Sizi kendi halinize bıraktığım sürece siz de beni bırakınız. Size bir şeyler duyurduğumda onu benden alınız. Çünkü sizden öncekiler peygamberlerine çok soru sormaları ve peygamberlerinin buyrukları üzerinde ihtilaf etmelerinden dolayı helak olup gitmişlerdir.*"⁵⁸¹

Tirmizî: "Bu hadis, *hasen sahihtir*" demiştir. Elbânî: "*Sahih*" demiştir.⁵⁸²

5. Sa'd b. Ebî Vakkas'tan (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "*Bir kişi (devamlı) soru sorup bir meseleyi kurcalar ve onun yüzünden bir haram hükmü nâzil olursa bu kişi Müslümanlar içinde günahı en ağır olan kişilerden biri olur.*"

Yine Sa'd'dan gelen diğer rivayette benzeri zikredildi.⁵⁸³

Şuayb Arnavut, senedin Şeyhayn'ın şartına uygun, *sahih* bir isnâd olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁴

Konu ile ilgili olarak rivayetlerin yanı sıra şu ayet-i kerime de soru sormanın bir adabı olduğunu ve bazen düşünülmeden sorulacak bir sorunun, gerek o kişiye ve gerekse bütün topluma ağır sorumluluklar ve zorluklar getireceği ifade edilmektedir. Allah Teâlâ buyurur ki: "*Ey îman edenler, açıklandığında zararınız olacak şeyleri sormayın. Kur'an indirilirken sorsanız, o size açıklanır. Allah, birçok şeyden sizi muaf*

⁵⁸⁰ Müslim, "Fezâil", H.no: 2359.

⁵⁸¹ Tirmizî, "İlim", 17; Buhârî, "İ'tisâm", 2; Müslim, "Hacc", 1337; İbn Mâce, "Mukaddime", 1; Nesâî, "Menâsik", 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/247, H.no: 7361; II/482, H.no: 10260; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, XII/220, H.no: 20372.

⁵⁸² Tirmizî, *es-Sünen*, V/47, H.no: 2679.

⁵⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/176, H.no: 1520; Benzer rivayet için bk. I/179, H.no: 3545; Buhârî, "İ'tisâm", 3; Müslim, "Fezâil", 2358; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6.

⁵⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/176, H.no: 1520.

tuttu. Şüphesiz Allah bağışlayan ve yumuşak davranandır."⁵⁸⁵

6. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*İnsanlar o kadar çok soru soracaklar ki hatta; 'Allah bizi yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?' diyecekler.*” Ebû Hüreyre dedi ki: “Ben bir gün otururken baktım, Iraklı biri geldi ve bana ; 'Allah bizi yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?' demesin mi, hemen parmaklarımla kulağımı tıkadım ve çığlık attım, sonra da: 'Allah ve Rasûlü doğru söyledi. *Allah tektir ve samettir. O doğurmadı ve doğmadı. Hiçbir şey O 'na denk değildir'* dedim.”⁵⁸⁶

Şuayb Arnavut, rivayetin *sahih*, bu senedin ise *hasen* olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁷

Rasûlullah'ın (s.a.) haber verdiği olay gerçekleşince, Ebû Hüreyre (r.a.) heyecanlanıyor ve mükemmel bir cevap veriyor. Cevap Kur'an'dan olup tevhîd inancını özetleyen İhlas süresidir. Normal olarak düşünüldüğünde ortaya çıkan gerçek şudur; birisi tarafından yaratılmış olan ilâh ve rab olamaz. Evet, Allah'tan başka ilâh yoktur, O yaratılmamış, ama her şeyi yaratmıştır. Çünkü O, benzersiz olup, bütün varlığın sebebidir. Dolayısıyla O'na hiçbir şey denk değildir.⁵⁸⁸

7. Hz.Peygamber'in (s.a.) ashabının birinden (Muâviye'den) (r.a.) rivayet olundu: “*Rasûlullah (s.a.), muğâlatayı (demagojiyi, faydasız konuşmaları) yasakladı.*”

Râvilerden İmam Evzâî: “Burada muğâlata; sıkıntı ve zorluk veren sorular anlamındadır” dedi.⁵⁸⁹

Şuayb Arnavut, senedin, Abdullah b. Sa'd'ın bilinmiyor olmasından dolayı *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁵⁹⁰

Elbânî, *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹¹

⁵⁸⁵ Maide, 5/101

⁵⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/387, H.no: 9004; Benzer rivayet için bk. II/431, H.no: 9531; Müslim, “İmân”, 215-216; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, H.no:4721; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI/169, H.no: 10497.

⁵⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/387, H.no: 9015.

⁵⁸⁸ Oral, R., *el-Müsned, el-Fethu'r-Rabbani Tertibi Terceme ve Açıklaması*, I/281-282.

⁵⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/435, H.no: 23737, 23738; Ebû Dâvûd, “İlim”, 8; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, VIII/137, H.no: 8204; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V/106; Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, IV/186, H.no: 1452; İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, II/273, H.no: 1061.

⁵⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/435, H.no: 23737.

⁵⁹¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/359, H.no: 3658.

Hattâbî rivayeti naklettikten sonra şu açıklamayı yapmıştır: “Bu hadis, âlimleri hataya düşürmek ve görüşlerini geçersiz kılmak düşüncesiyle, onlara hatanın çok yapıldığı zor meselelerin arzedilip sorulmasını yasaklamıştır.”⁵⁹²

8. İbn Abbas’tan (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) döneminde biri yaralanmıştı, sonra ihtilam oldu ve kendisine yıkanması tavsiye edildi. Ancak adam yıkanınca öldü. Bu haber Peygamberimiz’e ulaştınca dedi ki: “Allah onları kahretsin, adamı öldürdüler. Cehaletin ilâcı sormak değil midir?”⁵⁹³

Şuayb Arnavut: “Rivayet *hasendir*; bu senedin ricâli, Şeyhayn’ın ricâli olup sikadır. Ancak Evzâî ile Atâ arasında inkıtâ vardır” demiştir.⁵⁹⁴

Soru sormak, bilmediği bir mesleyi öğrenmek, kasıtlı ve gereksiz sorular sormamak, sorunun mantıklı olmasına dikkat etmek ve adâba riâyet etmek ne kadar önemli ise işi uzmanına sormak en az bunlar kadar önemlidir. Özellikle din ve tıp gibi hayati konularda cahilce konuşmalar toplumları büyük hatalara sevkeder. Bu sebeple hakkında kesin bilgi sahibi olmadığımız konularda konuşulmaması tavsiye edilir.

Allah Teâlâ buyurur ki: “...*Eğer bilmiyorsanız, uzmanına sorun!*”⁵⁹⁵

6.4. Utangaçlık ve kibir ilmin önündeki engellerdir

1. Mucâhid ibn Cebr: “Hayâ eden de, büyüklük taslayan da ilim öğrenemez” demiştir.⁵⁹⁶

6.5. Hayâ, İlim Öğrenmeye Engel Değildir

1. Âişe (r.anha): “Ne mutlu ensâr kadınlarına ki hayâları dinlerini öğrenmelerine engel olmadı.” demiştir.⁵⁹⁷

⁵⁹² Hattâbî, *Meâlimü’s-sünen*, IV/186, H.no: 1452.

⁵⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/330, H.no: 3057; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I/223, H.no:867; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 125; İbn Mâce, “Tahâret”, 93; Dârimî, “Vudû”, 70.

⁵⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/330, H.no: 3057.

⁵⁹⁵ Enbiyâ, 21/7.

⁵⁹⁶ Buhârî, “İlim”, 50; Dârimî, “Mukaddime”, 46; İbn Hacer, *Tağlîku’t-ta’lik alâ Sahîhi’l-Buhârî*, II/93.

⁵⁹⁷ Buhârî, “İlim”, 50; Müslim, “Hayz”, 332; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 123; İbn Mâce, “Tahâret”, 124; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI/147, H.no: 25188; İbn Hacer, *Tağlîku’t-ta’lik alâ Sahîhi’l-Buhârî*, II/94.

2. Ümmü Seleme (r.anha) şöyle demiştir: Ümmü Süleym (r.anha) Rasûlullah'ın yanına geldi de: Yâ Rasûlallah! "*Allah hakktan haya etmez.*"⁵⁹⁸ Bir kadın ihtilâm olursa yıkanması icâb eder mi? diye sordu. Peygamber (s.a.): "*Suyu gördüğünde (evet)*" cevâbını verdi. Ümmü Seleme utancından yüzünü örterek: Yâ Rasûlallah! Kadın da ihtilâm olur mu? dedi. Rasûlullah: "*Evet, sağ elin toprağa gelsin (Allah hayrını versin)! Bu olmasa çocuğu kendisine nasıl benzeyebilir?*" buyurdu.⁵⁹⁹

3. Alî ibn Ebî Tâlib (r.a.) şöyle demiştir: Ben çok mezîsi olan bir adam idim. Peygamber'e sormasını Mıkdâd ibnu'l-Esved'e emrettim. O da sordu. Peygamber (s.a.): "*Abdest alması icab eder*" buyurmuştur.⁶⁰⁰

Utanma duygusu dediğimiz hayânın bir fitrî bir de îmânî yönü vardır. Bütün insanlar utanma duygusuna sahiptirler. Fakat bu duygunun artması ve eksilmesi kişinin inançlarıyla doğru orantılıdır. İşte bu da îmânî yönünü teşkil eder. İnsan çevresinden, kendinden ve Allah'tan utanır ki bunlar birbirinden bağımsız değildir. Hayânın imanî kaynağına dikkat çeken Rasûlullah (s.a.), aynı zamanda ashâbın bilgilenmeleri gereken konularda utanma duygusunun engel teşkil etmesine de, ensarlı kadınların sorularına cevap vermesinde olduğu gibi, izin vermemiştir.

6.6. Bilgi Alınan Kişinin Niyeti Önemlidir

1. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: "Kişinin rivayet ettiği haber, niyetinin değerine göre (alınır), ezber ve muhafaza edilir."⁶⁰¹

H. Selim Esed, senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁶⁰²

⁵⁹⁸ Ahzâb: 33/53

⁵⁹⁹ Buhârî, "İlim", 50; Müslim, "Hayz", 311-313; Tirmizî, "Tahâret", 90; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 97; Nesâî, "Tahâret", 131;

⁶⁰⁰ Buhârî, "İlim", 51; Müslim, "Hayz", 303; Nesâî, "Tahâret", 112; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 83; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/80, H.no: 606.

⁶⁰¹ Dârimî, "Mukaddime", 34.

⁶⁰² Dârimî, *es-Sünen*, I/117, H.no: 375.

6.7. Saygılı Olmak

1. Ubâde b. Sâmit (r.a.) şöyle rivayet etti: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*Büyüklerimize hürmet, küçüklerimize merhamet etmeyen ve âlimlerimizin konumunu kabul etmeyen (kadrini bilmeyen) kişi, benim ümmetinden değildir.*”⁶⁰³

Şuayb Arnavut, rivayetin “*âlimlerimizin konumunu kabul etmeyen*” kısmı hariç *hasen li-ğayrihi* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁴

Heysemî: “Ahmed Müsnedi’nde ve Taberânî Kebîri’nde rivayet etmiştir. *Hasendir*” demiştir.⁶⁰⁵

2. Habîb b. Sâlih rivayet edip şöyle dedi: “Hâlid b. Ma’dân’dan korktuğum gibi insanların hiçbirinden korkmadım.”⁶⁰⁶

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁷

3. Mugire şöyle dedi: “İbrahim’den, hükümdardan korkar gibi korkardık.”⁶⁰⁸

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁹

4. Eyyûb şöyle dedi: “Sa’îd b. Cübeyr bir gün, bir hadis rivayet etti. Ben de kalkıp tekrar etmesini istedim. Bunun üzerine bana şöyle dedi: “Her vakit süt sağıp içmiyorum (içirmiyorum)!”⁶¹⁰

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁶¹¹

⁶⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/323, H.no: 22807; Hâkim, *el-Müstedrek*, I/211, H.no: 421; Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, III/365; Sehâvî, *el-Mekâsidü’l-hasene*, s.565, H.no:925.

⁶⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/323, H.no: 22807.

⁶⁰⁵ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I/338, H.no: 532.

⁶⁰⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 37.

⁶⁰⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/122, H.no: 407.

⁶⁰⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 37; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VI/271; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII/348.

⁶⁰⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/122, H.no: 408.

⁶¹⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 37; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX/104, H.no: 27170; Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü’l-fâsil*, s.567; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâkı’r-râvî*, I/135, H.no: 1417.

⁶¹¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/122, H.no: 409.

5. Habib b. Ebî Sâbit şöyle dedi: “Sa’îd b. Cübeyr’in yanındaydık. Bir ara bir hadis rivayet etti de bir adam ona; “Bunu sana kim rivayet etti?” -veya “Bunu kimden işittin?” dedi. Bundan dolayı o kızdı ve, (soran adam) kalkıp gidinceye kadar bizi hadis rivayetinden mahrum etti.”⁶¹²

H. Selim Esed, senedin *ceyyid* olduğunu söylemiştir.⁶¹³

6. Ebû Seleme şöyle dedi: “Şayet İbn Abbâs'a yumuşak davransaydım ondan çok ilim elde ederdim.”⁶¹⁴

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁶¹⁵

7. Ümmü Abdillah binti Hâlid şöyle dedi: “İlme, babamdan daha saygılı hiç kimse görmedim.”⁶¹⁶

H. Selim Esed, senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁶¹⁷

İbn Asâkir’in naklettiği rivayette “ekrame” yerine “elzeme” fiili kullanılmıştır: “Babamdan daha fazla ilme sarılan bir kimse görmedim.”⁶¹⁸

7. İLİM SAHİBİ OLMANIN GEREKTİRDİĞİ DAVRANIŞLAR

7.1. Allah’tan Korkmak

1. İbn Abbâs (r.a.); “Allah’tan, kulları içinde ancak âlimler korkar”⁶¹⁹ (mealindeki âyetin tefsirinde) şöyle dedi: “Kim Allah’tan korkarsa, o âlimdir!”⁶²⁰

H. Selim Esed: “Bu rivayetin isnâdında iki illet vardır” demiştir.⁶²¹

İbn Abdilberr, Atâ’nın kavli olarak nakletmiştir.⁶²²

⁶¹² Dârimî, “Mukaddime”, 37.

⁶¹³ Dârimî, *es-Sünen*, I/122, H.no: 411.

⁶¹⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 37; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî*, I/209, H.no: 382; İbn Abdilberr, *Câmi’u beyâni’l-ilm*, I/256, H.no: 502.

⁶¹⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/123, H.no: 412.

⁶¹⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 37; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVI/195.

⁶¹⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/123, H.no: 413.

⁶¹⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVI/195.

⁶¹⁹ Fatır: 35/28.

⁶²⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

⁶²¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/108, H.no: 333.

⁶²² İbn Abdilberr, *Câmi’u beyâni’l-ilm*, II/107, H.no: 811.

2. Mâlik b. Miğvel şöyle rivayet etti: Bir adam Şa'bi'ye “Ey Âlim, bana fetva ver!” demişti de o şöyle mukabele etmişti: “Âlim dediğin Allah'tan korkan kimsedir.”⁶²³

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁶²⁴

Bu rivayette dikkat çeken husus “yehâfû” fiilinin kullanılmış olmasıdır.

3. Sa'd b. İbrahim şöyle dedi: Kendisine, “Medinelilerin en fakîhi kimdir?” diye soruldu. O da; “Rabbinden en fazla korkanları (en muttakileri)” cevabını verdi.⁶²⁵

H. Selim Esed, senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁶²⁶

4. Mücâhid şöyle dedi: “Fakîh dediğin, Allah'tan korkandır ancak!”⁶²⁷

H. Selim Esed, isnâdı Leys b. Ebî Süleym'den dolayı *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁶²⁸

Bu rivayette de “yahfâ” fiili kullanılmıştır.

5. Ebu'd-Derdâ (r.a.) dedi ki: “Kimin ilmi artarsa ağrısı (tasası) artar.”

Yine Ebu'd-Derdâ (r.a.) şöyle dedi: “Bana (hesap gününde) “Ne bildin?” denilmesinden dolayı nefsim karşı endişe etmiyorum. Fakat bana, “Ne amel ettin?” denilmesinden endişe ediyorum.”⁶²⁹

H. Selim Esed: İsnâdın iki illeti var. Mâlik b. Dînâr Ebu'd-Derdâ'ya yetişmemiştir, dolayısıyla inkitâ vardır. İkincisi, Ebû Kudâme ki o, el-Hâris b. Ubeyd'dir. Zayıf sayılan biridir” demiştir.⁶³⁰

⁶²³ Dârimî, “Mukaddime”, 27; Abdurrezzak, *el-Musannef*, VII/239, H.no: 35668; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV/48, H.no: 36818; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV/311.

⁶²⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/93, H.no: 258.

⁶²⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 29; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III/169; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XX/218.

⁶²⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/101, H.no: 295.

⁶²⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 29; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII/567, H.no: 36601.

⁶²⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/101, H.no: 296.

⁶²⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 27; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II/357; İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, I/270, H.no: 515.

⁶³⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/94, H.no: 263.

6. İbn Abbâs el-Ammî şöyle dedi: “Bana ulaştı ki Dâvûd (a.s.) duasında şöyle dermiş: *“Seni tenzîh ve tesbîh ederim Allahım! Rabbim sensin. Arşının üstüne yükseldin ve korkunu, göklerde ve yerde olanların üzerine koydun. Bu sebeple, mahlûkatından sana mevki bakımından en yakın olan, onların senden en çok korkanıdır. Senden korkmayanın bilgisi ne? Senin emrine itaat etmeyenin hikmeti ne?”*”⁶³¹

H. Selim Esed: “Abbâs el-Ammî meçhul bir kimsedir. Senedin diğer ricâlî sikadır” demiştir.⁶³²

7.2. Bilgiyi Yayımak

1. Ebû Bekre (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (veda haccında) devesi üzerinde oturdu. Devenin dizginini bir adam tutuyordu. “*Bu gün hangi gündür?*” dedi. Biz sükût ettik; o derecede ki, başka bir isim ile isimlendirecek zannettik; “*Kurbân günü değil mi?*” buyurdu. “Evet” dedik. Sonra: “*Bu ay hangi aydır?*” diye sordu. Yine sükût ettik; o derecede ki başka bir isim ile isimlendirecek zannettik. “*Zilhicce değil mi?*” buyurdu. “Evet” dedik. Bunun üzerine şöyle buyurdu: “*Kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız bu belde içinde, bu ayda, bu günün haramlığı kadar birbirinize haramdır. Burada hazır bulunanlarınız, burada bulunmayanlara (gelecek nesillere) bunu tebliğ etsin. Olabilir ki, burada olan kimse, bunu daha iyi anlayan bir kimseye tebliğ eder.*”⁶³³

2. Mâlik ibn Huveyris (r.a.): Peygamber (s.a.) bizlere: “*Ailelerinizin yanına dönünüz ve öğrendiklerinizi onlara öğretiniz!*” buyurdu, dedi.⁶³⁴

Mâlik ibn Huveyris'in bu sözü, Buhârî'nin "Namaz, Edeb ve Vahidin Haberi" kitâblarında getirdiği meşhur hadîsin bir parçasıdır.

3. Ebû Cemre şöyle demiştir: Ben İbn Abbâs ile insanlar arasında tercümanlık yapıyordum. İbni Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Abdu'l-Kays heyeti Peygamber'e geldi. Hz. Peygamber: “*Heyet kimlerdir, yahut cemâat kimlerdir?*” diye sordu. “Biz Rabîa kabîlelerindeniz” dediler. “*Hoş geldiniz. Allah sizi utandırmasın, pişman etmesin*”

⁶³¹ Dârimî, “Mukaddime”, 32; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, X/277, H.no: 29994; XIII/198, H.no: 35387; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVII/108.

⁶³² Dârimî, *es-Sünen*, I/109, H.no: 336.

⁶³³ Buhârî, “İlim”, 9.

⁶³⁴ Buhârî, “İlim”, 25.

buyurdu. Onlar: “Bizler sana uzak bir yerden geliyoruz. Seninle bizim aramızda Mudarr kâfirlerinden bir topluluk var. Biz sana yalnız haram ayda gelebiliriz. O hâlde bize bir şey emret de geride kalanlarımıza haber verelim; o sebeble de cennete girelim” dediler. Rasûlullah onlara dört şey emretti, dört şeyden de nehyetti. Rasûlullah onlara yalnız azîz ve celîl olan Allah'a îmân etmeyi emrettikten sonra: “*Yalnız Allah'a îmân etmek ne demektir bilir misiniz?*” diye sordu. Allah ve Rasûlü en iyi bilendir, dediler. Rasûlullah: “*Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Rasûlullah olduğuna şehâdet etmek, namazı ikâme, zekâtı eda etmek, ramazân orucunu tutmak ve ganimetin beşte birini vermektir*” buyurdu. Aynı zamanda onları dubbâ, hantem ve muzeffet denilen kaplardan nehyetti. Şu'be dedi ki; İbn Abbâs belki nakîr, belki de mukayyer dedi. Sonra Rasûlullah: “*Bu emrimi ezberleyin ve onu arkanızda kalanlara haber veriniz*” buyurdu.⁶³⁵

4. Ebû Şurayh'den rivayet edildiğine göre, Ebû Şurayh Huzât, Amr ibn Saîd ibni'l-Âs'a Mekke'ye Abdullah ibn Zubeyr'e karşı ordular sevkettiği sırada şöyle dedi: Ey Emîr, Mekke fethinin ertesi günü Rasûlullah'ın (s.a.) ayağa kalkıp îrâd eylediği bir sözü (yânî hutbeyi) sana haber vermeme bana izin ver. O hutbeyi şu iki kulağım işitti, kalbim belledi, söyleyeni de söylerken gözlerim gördü: Yüce Allah'a hamd ve sena ettikten sonra, şöyle buyurdu: “*Mekke'yi (tâ evvelden beri) haram eden Allah'tır. Onu haram kılan, insanlar değildir. Bundan dolayı Allah'a ve âhiret gününe îmân eden kimse için Mekke'de ne kan dökmek, ne de bir ağaca balta vurmak halâl olmaz. Şayet Rasûlullah burada harb etti diye ruhsat tarafına kaçan biri bulunursa, ona: Allah yalnız Rasûl'üne izin vermiştir, size izin vermemiştir, deyiniz. Bana da yalnız bir günün bir saati içinde izin verdi. Ondan sonra bugünkü harâmlığı dünkü harâmhğı derecesine döndü. Bu dediklerimi burada hâzır bulunup şâhid olanlar burada bulunmayanlara (ve müstakbel nesillere) tebliğ etsin*”. Ebû Şurayh'a: Amr ne dedi? diye soruldu. Amr da cevaben: Ey Ebû Şurayh, ben senden daha âlimim; Mekke hiçbir âsîyi, zimmetinde kan olan bir kaçağı, firar eden hiçbir hırsız kurtaramaz, dedi⁶³⁶

⁶³⁵ Buhârî, “İlim”, 25; İman, 40.

⁶³⁶ Buhârî, “İlim”, 37.

Bu Amr ibn Saîd ibni'l-Âs, Umeyye oğulları hanedanından ve vâflerindedir. Yezîd ile Mervân ve Abdülmelik'in zamanında Abdullah ibn Zubeyr (r.a.) hazretlerine karşı ordular techîz ve sevk etmiş, nihayet halîfelik sevdasına düştüğü için Abdülmelik ile harb de yapmış ve onun tarafından sulh ve emândan sonra aldatılarak öldürülmüştür. Mekke haremine karşı ordu sevk edilmemesi hakkında Ebû Şurayh'ın (r.a.) nasihatine mukaabil, ona âlimlik taslayarak verdiği cevap da mugalatadır. İbn Zubeyr hazretleri, Amr'ın hizmet ettiği kimselerden evvel Şam'ın dışında bütün İslâm beldelerinden bey'at almış olup, sahâbî oğlu sahâbî olmak dolayısıyla halifeliğe de onlardan daha haklı idi. Böyle iken onu âsî, kâtil ve hırsız menzilesinde tutup Harem'in hürmetini parçalamaya kalkışması; cinsiyet ve kavmiyyet asabiyyetine tâbi' olmaktan başka şeye hamî olunamaz.⁶³⁷

5. Ebû Bekre'den (r.a.) rivayetle, Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu : “*Şüphesiz kanlarınız, mallarınız -Muhammed ibn Sîrîn: İbn Ebû Bekre'nin şunu da söylediğini zannediyorum dedi- ve ırzlarınız, bu ayınızın içinde bu gününüzün haramlığı kadar birbirinize haramdır. Dikkat edin, burada olanlarınız burada olmayanlarınıza (ve gelecek nesillere) bunu tebliğ etsin.*” -Muhammed ibn Sîrîn: Rasûlullah (s.a.) hakikati söylemiştir, yâni O'nun emrettiği aynen gerçekleşmiş, bu tebliğ işi devam edip durmuştur, der idi.- Rasûlullah iki kere: “*Dikkat edin, tebliğ ettim mi?*” buyurdu⁶³⁸

Bu bâbın İlim Kitâbı'yla ilgisi, Şâri'in, ilmin ifâde edilmesi ve yayılmasını istemiş olması yönündendir.

6. Ebân b. Osman'dan rivâyet edildiğine göre, şöyle demiştir: Zeyd b. Sabit günün ortasında Mervan'ın yanından çıktı. Bu saatte onu, bir şey sormak için çağırmıştır, dedik. Kalkıp kendisine sorduk, evet dedi. Rasûlullah'tan (s.a.) duyduğum şeylerden sordu. Ben, Rasûlullah'dan (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: “*Bizden bir hadis işiten ve onu hafızasında tutarak başkasına aktaran kişinin Allah yüzünü ağartсын. Zîra nice bilgi yüklenenler var ki iyi anlayışlı (fakih) değildir. Kimileri de vardır ki*

⁶³⁷ Nâim, Ahmed, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I/86, 87.

⁶³⁸ Buhârî, “İlim”, 37.

*bilgiyi, kendisinden daha iyi anlayışlı olana ulaştırır.”*⁶³⁹

Tirmizî: “Zeyd b. Sabit hadisi *hasendir*” demiştir. Bu konuda Abdullah b. Mes’ûd, Muâz b. Cebel, Cübeyr b. Mut’ım, Ebû’d Derdâ ve Enes’den de hadis rivâyet edilmiştir. Elbânî, senedin *sahih* olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁰

Abdullah ibn Mes’ûd’tan (r.a.) gelen rivayet şöyle devam etmektedir: “*Bir müslümanın kalbi üç haslete sahip olduğu sürece aldanmaz:: Amelde ihlâslı olmak, mülümanların yöneticilerine (âmirlerine) nasihat etmek, cemaate bağlı kalmak. Çünkü cemaatin tek bir duası onları muhafaza eder (ya da Bunların hepsi davet kapsamındadır).*”⁶⁴¹

Tirmizî: “*Hasen-sahih*” demiştir. Elbânî, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴²

7. Dârîmî’nin Zeyd b. Sâbit’ten (r.a.) naklettiği rivayetin devamı ise şöyledir: “*Bir müslümanın kalbi şu üç haslet üzerinde sebat ettiği sürece Cennete girecektir.*” (Ebân) dedi ki; “Bunlar nedir?” dedim. Şöyle devam etti: “*Amelde ihlâslı olmak, yöneticilerin (âmirlerin) iyiliğini istemek ve cemaate bağlı kalmak. Çünkü cemaatin tek bir duası onları muhafaza eder (ya da bunların hepsi davet kapsamındadır). Kimin niyeti âhiret olursa Allah ona gönül zenginliği verir, dağınkılığını giderir (işlerini düzene kor) ve dünya, boyun eğerek ona gelir. Kimin de niyeti bu dünya olursa, Allah onun düzenini dağıtır, iki gözüünün arasına korkusunu yerleştirir, dünyadan da kendisine, başkası değil sadece takdir edilmiş olan (miktar) gelir. O’na “orta namazı”nı da sordum: “öğledir” dedi.*”

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴³

8. Abdullah b. Mes’ûd’dan (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah’tan (s.a.) işittim şöyle diyordu: “*Allah, bizden herhangi bir şeyi işiten ve işittiği gibi de*

⁶³⁹ Tirmizî, “İlim”, 7; Ebû Dâvûd, “İlim”, 10; İbn Mâce, “Mukaddime”, 18; Rivayetin tamamı için bk. Dârîmî, “Mukaddime”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/183, H.no: 21482.

⁶⁴⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, V/33, H.no: 2656.

⁶⁴¹ Tirmizî, “İlim”, 7; İbn Mâce, “Mukaddime”, 18.

⁶⁴² Tirmizî, *es-Sünen*, V/33, H.no: 2658.

⁶⁴³ Dârîmî, *es-Sünen*, I/86, H.no: 229.

*tebliğ edip başkalarına aktaran kişinin yüzünü ağartsın. Çünkü tebliğ edilen kişi, benden işittiğini tebliğ edenden daha anlayışlı ve kavrayışlı olabilir.”*⁶⁴⁴

Tirmizî: “Bu hadis *hasen sahihtir*. Abdulmelik b. Umeyr bu hadisi Abdurrahman b. Abdullah’tan rivâyet etmiştir” demiştir. Elbânî, *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁵

9. Abdullah b. Abbas (r.anhüma)’dan rivayet olunduğuna göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Siz (bu sözleri) benden dinliyorsunuz, başkaları sizden dinleyecek ve sonra gelenler de onlardan dinleyecek.”⁶⁴⁶

Elbânî, *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁷

10. Berâ b. Âzib’den (r.a.): “Bütün bu hadisleri, biz Rasûlullah’tan (s.a.) duymadık, arkadaşlarımızdan bazıları da duyduklarını bize nakledirdi. Çünkü develeri gütmek bizi meşgul ederdi (ve Rasûlullah’ı sürekli izleyemezdik).⁶⁴⁸

Şuayb Arnavut: “İsnâdı *sahih*, ricâli Şeyhayn’ın ricâli ve sikadır” demiştir.

11. İbrahim b. Meysere şöyle dedi: Mücâhid, rüyada Tâvûs’u şöyle görmüş: Sanki o, Hz. Peygamber (s.a.) Kabe’nin kapısında iken, Kabe’nin içinde başına örtü örtmüş bir halde namaz kılıyormuş. Bunun üzerine (Hz. Peygamber) ona; “*Allah’ın kulu! Baş örtünü aç ve okumanı açığa çıkar*” buyurmuş. (İbrahim) dedi ki; “Sanki o (yani Tâvûs) bunu ilme yormuş, bu sebeple de hadis rivayetinde açılmış, (hadis rivayetini çoğaltmıştı).”⁶⁴⁹

H. Selim Esed; rivayetin *sahih* olduğunu aynı zamanda *mürsel* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁰

⁶⁴⁴ Tirmizî, “İlim”, 7; İbn Mâce, “Mukaddime”, 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/437, H.no: 4157.

⁶⁴⁵ Tirmizî, *es-Sünen*, V/33, H.no: 2657.

⁶⁴⁶ Ebû Dâvûd, “İlim”, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/321, H.no: 2947; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-ıvşât*, VI/19, H.no: 5668; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, III/249, H.no: 1609.

⁶⁴⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/360, H.no: 3661.

⁶⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/283, H.no: 18404.

⁶⁴⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

⁶⁵⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/106, H.no: 321

Dârimî bu rivayeti “İlmin ve âlimin üstünlüğü” bâbında nakletmiştir. Rüyada Rasûlullah’a atfedilen “baş örtünü aç ve okumanı açığa çıkar” cümlesi ilme yorulmuştur ki; bu ilimden anlaşılana da “hadis ilmi ve rivayeti”dir.

Hız. Peygamber’in rüyada görülmesi ve O’ndan hadis rivayet edilmesi konusunda, “Tasavvuf Kültüründe Hadis” isimli kitaptan, şu tespit ve açıklamaları nakletmeyi uygun görüyoruz:

“Genel olarak tasavvuf ehli rüya, keşf ve ilhamı; kendileriyle bilgi edinmek mümkün olan kanallar olarak görmüşler hatta İbn Arâbî ve onun çizgisindeki sûfîler, bu yollarla elde edilen bilgiyi daha kesin, nakil yoluyla gelen bilgiyi zannî ve şüpheden ârî olmayan bir bilgi saymışlardır. Buna mukabil hadisçiler, bu yöntemlerden, dinin esâsı ve ahkâmıyla ilgili olmayan konularda “uyarma, müjdeleme, korkutma ve teşvik etme” ölçüleri içinde, sahibini bağlamak üzere yararlanılabileceğini, ancak bu yollarla herkesi bağlayan bir hükmün sabit olamayacağını hele “din” demek olan hadislerin rivayet ve tashîhinin câiz olmadığı görüşünü benimsemişlerdir.”

“Sonuç itibarıyla rüya, keşf ve ilham yoluyla hadis rivayet ve tashîhi konusuna da ışık tutacak şekilde Şâtibî (790/1388)’nin ortaya koyduğu yaklaşım; İslamın evrensel, objektif ve uygulanabilir bir hayat tarzı önerdiği gerçeğini doğrulayan bir bakış açısı olup, onun genel amaçları ile de örtüşmektedir. Aksi halde herkesin rüya, keşf ve ilhamına göre değişebilen sayısız hakikat kümeleri ortaya çıkacak ve hangisinin gerçek ve doğru olduğu hususu, içinden çıkılmaz bir problem haline gelecektir. Bu kabil bir başıboşluk ve çatışan ölçüler karmaşası da, evrensel bir dinin özelliği olmasa gerektir.

651

Bu tespitler ışığında şunu söyleyebiliriz; rüyada alınan hadisler faydadan hâli değildir. Ancak bunun hadis olarak Müslümanlara arzedilmesi doğru değildir.

7.3. Sürekli Bilginin Peşinde Olmak

1. İbn Abbâs (r.a.) bir defa Hurr ibn Kays ibn Hısn el-Fezârî ile, Musa’nın arkadaşı (Hızır) hakkında tartışmıştı. Bu tartışmada İbn Abbâs: Musa’nın arkadaşı

⁶⁵¹ Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.78.

Hızır'dır, dedi. Derken onların yanına Ubeyy ibn Kâ'b uğradı. İbn Abbâs onu çağırıp: Ben şu arkadaşım, Musa'nın buluşmak için yol aramış olduğu arkadaşı hakkında çekiştim. Sen Peygamber'den (s.a.) onunla ilgili bir şey işittin mi? dedi. Ubeyy şöyle dedi: Evet, ben Rasûlullah'tan işittim, şöyle buyuruyordu: *“Musa, İsrail oğullarından seçkin bir topluluk içinde bulunduğu sırada ona bir kimse geldi ve: Senden daha âlim bir kimse biliyor musun? diye sordu. Musa: Hayır, bilmiyorum, dedi. Bunun üzerine Allah Musa'ya: Hayır, kulumuz Hızır vardır, diye vahyetti. Musa da onunla görüşmeyi istedi. Allah da onun için balığı bir işâret yaptı. (Allah tarafından) kendisine: ‘Balığı kaybettiğin zaman hemen dön. Muhakkak sen onunla buluşacaksın’ denildi. Musa, denizde balığın izini takip ediyordu. Musa'nın genç arkadaşı (Musa, kendisinden kuşluk yemeğini istediği zaman): ‘Gördün mü! kayaya sığındığımız vakit ben balığı(n durumunu söylemeyi) unutmuşum; onu söylememi bana şeytândan başkası unutturmadı’ dedi. Buna karşılık Musa genç arkadaşına: ‘İşte bizim arayacağımız bu idi’ dedi ve izlerini takip ederek geri döndüler. Derken Hızır'ı buldular. İşte Allah'ın kendi Kitâbı'nda kıssa olarak anlattığı şey, onların (Musa ile Hızır'ın) halleridir.”*⁶⁵²

Mûsâ-Hızır kıssası, Kur'ân-ı Kerîm'in Kehf sûresi 60-82. âyetlerinde genişçe anlatılmıştır. Buradaki hadiste olaya kısaca temas edilmiş, sonunda Kur'ân'daki tafsilâtına işaret buyurulmuştur. Bunun için hadîs ile âyetler birlikte okununca, Mûsâ-Hızır kıssası daha açık olarak anlaşılır. Bununla ilgili hadîsler Sahîh-i Müslim, "Kitâbu'l-Fadâil; Hızır'ın faziletleri bâb'ında toplanmıştır.

Bu kıssa ileride “Her bilenin üstünde bir bilen vardır” düsturuna sahip olmak, başlığında tekrar ayrıntılı olarak nakledilecektir.

2. Câbir ibn Abdillâh, Abdullah ibn Uneys'ten bir tek hadîsi işitebilmek için bir aylık yola gitti.⁶⁵³

Buhârî bu ta'lîki, “ilim aramak için karada ve denizde sefere çıkmanın fazîleti”ne dikkat çekmek için zikretti. Bu tek hadîsi Buhârî "el-Edebu'l-Müfred"de,

⁶⁵² Buhârî, “İlim”, 16, 19.

⁶⁵³ Buhârî, “İlim”, 19.

Ahmed ile Ebû Ya'la da Müsnedlerinde Abdullah ibn Muhammed ibn Ukayl tarafından tahrîc etmişlerdir.

Abdullah b. Uneys, Câbir b. Abdullah'tan şöyle derken işitmiştir: Bana bir kimseden, Rasûlullah'tan işitmiş olduğu bir hadis ulaştı. Bunun üzerine bir deve satın aldım, sonra yolculuk eşyamı deveme yükleyip, ona doğru bir ay yolculuk ettim. Nihayet Şam'a geldim. O zât Abdullah ibn Uneys'miş. Kapıcısına: Ona "Kapının önünde Câbir bekliyor" de! dedim. "Abdullah oğlu Câbir mi?" diye sordu. "Evet" dedim. Bunun üzerine dışarı çıktı ve benimle kucaklaştı. "Senden bana, Rasûlullah'tan işitmiş olduğun bir hadîs ulaştı. Ben de bunu bizzat işitmeden ölmemden endişe ettim" dedim. Bunun üzerine şöyle dedi: "Ben Rasûlullah'tan işittim, şöyle buyuruyordu: "Allah kıyamet günü insanları çıplaklar olarak toplar..." Ebû Eyyûb Hâlid ibn Zeyd el-Ensârî'nin de bir hadîs için Mısır'a kadar gittiği ve hadîsi dinler dinlemez, ikaamet etmeksizin hemen geriye döndüğü rivayet edilmiştir. Bunun da rivayet zinciri ve tafsilâtı tamâmiyle zabtedilmiştir.⁶⁵⁴

3. Abdullah ibn Abbâs, Ömer ibn Hattâb'dan haber verdi: Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Ensâr'dan bir komşum ile beraber Benî Umeyye ibn Zeyd muhitinde oturuyor idim. Burası Medine'nin avâlî denilen yüksek semtindedir. (Bir şey öğrenmek ümidiyle) Rasûlullah'ın yanına nöbetleşe inerdik. Bir gün o iner, bir gün ben inerdim. Ben indiğim zaman o gün vahiy ve sâireye dâir ne duyarsam, haberini komşuma getirirdim. O da indiği zaman böyle yapardı. Ensârî arkadaşım bir defa nöbetinin gününde idi. Dönüşünde kapımı pek şiddetli çalarak: O burada mı? diye sordu. Ben ürktüm. Yanına çıktım. Büyük bir iş meydana geldi, dedi. Ömer der ki: Ben zâten böyle bir şey olacağını tahmin ediyordum. Sabah namazını kılınca giyinip kuşandım. Sonra Medîne'ye inip Hafsa'nın yanına girdim. Baktım ki ağlıyor. Rasûlullah (s.a.) sizleri boşadı mı? diye sordum. Bilmiyorum, dedi. Ondan sonra Rasûlullah'ın yanına girdim. Ayak üstü durduğum yerden: Zevcelelerini boşadın mı? dedim. "Hayır" dedi. Bunun üzerine ben de Allâhu ekber dedim.⁶⁵⁵

⁶⁵⁴ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I/462-463.

⁶⁵⁵ Buhârî, "İlim", 27.

4. Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle dedi: Bir kere: Yâ Rasûlallah! Kıyamet gününde senin şefaatinle en çok mesûd olacak insan kimdir? denildi. Rasûlullah (s.a.): *"Ey Ebû Hüreyre! Hadîs öğrenmek için sende gördüğüm şiddetli arzuya göre, bu hadîsi senden evvel kimsenin bana sormayacağını zâten tahmin ediyordum. Kıyamet gününde halk içinde şefaetimle en çok mesûd olacak kimse gönülden hâlis olarak La ilahe illallah.. diyendir"* buyurdu ⁶⁵⁶

5. İbn Ebî Müleyke şöyle demiştir: Peygamber'in zevcesi Âişe, bilmediği herhangi bir şeyi işitse, öğrenmek için muhakkak Peygamber'e müracaat ederdi. Bu cümleden olarak Peygamber (s.a.): *"Kim hesaba çekilirse azâp edilmiş olur"* buyurdu. Âişe dedi ki: Bunun üzerine ben: Allah Teâlâ *"İşte böylesi kolay bir hesaba çekilir"* ⁶⁵⁷ buyurmuyor mu? dedim. Âişe dedi ki: Bunun üzerine Peygamber: *"Bu senin dediğin ancak "arz"dır, yoksa her kim ince hesaba çekilirse helak olur"* buyurdu. ⁶⁵⁸

"Arz"dan maksat, amelleri tartılmak üzere insanların mîzâna, ya da amellerin sahihlerine arz olunmasıdır ki, arz günündeki hesap, ashâbu'l-yemîn (yânî sağıcılar) denilen mes'ûdlar hakkında pek kolay geçeceği, Kur'an'ın nassı ile bildirilmiştir. Mağfiret müjdesine bitişik olmayan muhasebe ise ağırdır. Hasenattan zannedilen nice amellerin kabul edilmediği, hesâp münâkaşası esnasında ortaya çıkacağından, bu münâkaşa azaba götürücü yâhut başa baş selâmete erişilse de, münâkaşanın kendisi azâp olmuş olur. ⁶⁵⁹

6. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: "Bir gece Peygamber'in zevcesi teyzem Meymûne bintu'l-Hâris'in evinde geceledim. Peygamber o gece nöbeti dolayısıyla onun yanında idi. Peygamber (mescitte) yatsı namazını kıldırdıktan sonra evine geldi. Dört rekat namaz kıldıktan sonra uyudu. Sonra kalktı. *"Çocuk uyudu mu?"* dedi, veya buna benzer bir söz söyledi. Sonra namaza durdu; ben de sol tarafına durdum. Beni sağ tarafına geçirip beş rekat kıldı. Ondan sonra da iki rekat kıldı, ondan sonra uyudu. O

⁶⁵⁶ Buhârî, "İlim", 33.

⁶⁵⁷ İnşikâk: 84/8.

⁶⁵⁸ Buhârî, "İlim", 36.

⁶⁵⁹ Ahmed Nâim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 1/85.

kadar ki, horultusunu, duydum. Ondan sonra namaz kıldırım üzere (mescide) çıktı.”
660

7.4. Faydalanmak ve Faydalandırmak

1. Ebû Musa'dan (r.a.); Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Allah'ın benim vâsıtamla gönderdiği hidâyet ve ilim, bol yağmura benzer. Bu yağmur bazen öyle bir toprağa düşer ki, onun bir kısmı suyu kabul eder ve çayır ile bol ot yetiştirir. Bir kısmı da kurak olur, suyu (üstünde) tutar da Allah onunla insanları faydalandırır: Ondan hem kendileri içerler, hem de hayvanlarını sularlar, ekin ekerler. Bu yağmur başka bir toprağa daha isabet eder ki, düz ve kaypaktır; ne suyu üstünde tutar, ne çayır bitirir. Allah'ın dînini anlayıp da Allah'ın benim vâsıtamla gönderdiği hidâyet ve ilimden faydalanan ve bunu bilip de başkasına bildiren kimse ile, bunu duyduğu vakit kibrinden başını bile kaldırmayan ve Allah'ın benimle gönderilen hidâyetini kabul etmeyen kimse böyledir.”⁶⁶¹

Bu taksîme göre, topraklar da, insanlar da üç kısma ayrılmıştır: 1. Faydalanan, fayda veren; 2. Fayda veren, faydalanmayan; 3. Ne fayda veren, ne de faydalanan.

2. Ebû Hüreyre'den (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (s.a.) şöyle duâ ederdi: “Allahım! Bana öğrettiğin ilimden beni yararlandır, faydalanacağım ilmi bana öğret, ilmimi artır. Her hal de (ilmimi arttırmadan önceki ve arttırdıktan sonraki hallerde) Allahım sana hamd olsun.”⁶⁶²

Elbânî, *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶³

3. Ebu'd-Derdâ (r.a.) şöyle dedi: “Kıyamet gününde Allah katında mevkî bakımından insanların en kötüsü, ilminden faydalanılmayan âlimdir.”⁶⁶⁴

H. Selim Esed, senedin *çok zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶⁵

⁶⁶⁰ Buhârî, “İlim”, 41.

⁶⁶¹ Buhârî, “İlim”, 20; Müslim, “Fezâil”, 15; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III/427, H.no:5843; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/399, H.no: 19464.

⁶⁶² İbn Mâce, “Mukaddime”, 23.

⁶⁶³ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/92, H.no: 250.

⁶⁶⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 27.

⁶⁶⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/93, H.no: 262.

4. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Başkasına faydalı olmayan ilim, izzet ve celâl sahibi olan Allah yolunda dağıtılmayan, (sadece biriktirilen) bir hazineye benzer.”⁶⁶⁶

Şuayb Arnavut, İbrahim b. Müslim'in *zayıf* olduğunu söylemiştir. H. Selim Esed de aynı kanaattedir.⁶⁶⁷

Dârimî'nin naklettiği benzer bir mevkuf rivayette şu şekildedir:

Selmân (el-Fârisî) (r.a.) şöyle dedi: “Sözü olmayan ilim, infak edilmeyen hazine gibidir.”⁶⁶⁸

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁹

7.5. İlimi Saklamamak

1. Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir: İnsanlar “Ebû Hüreyre çok hadîs rivayet ediyor” deyip duruyorlar. Hâlbuki Allah'ın Kitâbı'nda şu iki âyet olmasaydı hiçbir hadis nakletmezdim. Ebû Hüreyre bu sözden sonra: “İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidayet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de bütün lânet ediciler lânet eder. Ancak tövbe edip durumlarını düzelterler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar başkadır. Zira ben onların tövbelerini kabul ederim. Ben tövbeyi çokça kabul eden ve çokça esirgeydim.”⁶⁷⁰ âyetlerini okuyup, şöyle derdi: Muhacir kardeşlerimizi çarşılarda alış veriş işleri meşgul ederdi. Ensâr kardeşlerimizi de mal-mülklerinde çalışmak meşgul ederdi. Ebû Hüreyre ise karın tokluğuna Rasûlullah'tan ayrılmazdı da, onların hazır bulunmadıkları meclislerde hazır bulunur ve onların öğrenemedikleri sözleri öğrenirdi.⁶⁷¹

Ebû Hüreyre'nin delil getirdiği iki âyet, metindeki iki âyet olabileceği gibi, bunlar bir sûredeki iki âyettir, ikincisi ile de şu âyet kastedilmiştir, denilmiştir: “Allah,

⁶⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/499, H.no: 10481; Dârimî, “Mukaddime”. 46.

⁶⁶⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/148, H.no: 556.

⁶⁶⁸ Dârimî, “Mukaddime”. 46.

⁶⁶⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/148, H.no: 555.

⁶⁷⁰ Bakara: 2/159-160.

⁶⁷¹ Buhârî, “İlim”, 42; İbn Mâce, “Mukaddime”, 24.

kendilerine kitap verilenlerden, ‘Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz’ diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alış-veriş ne kadar kötü!”⁶⁷²

2. Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Her kime (öğrendiği) ilimden sorulursa o da (çeşitli sebeplerden dolayı o) bilgisini gizlerse kıyamet günü o kimseye ateşten bir gem vurulacaktır.”⁶⁷³

Tirmizî: “Ebû Hüreyre hadisi *hasendir*” demiştir. Elbânî de *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁴

Bu konuda Câbir , Enes, Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Amr’dan benzer hadisler rivâyet edilmiştir.⁶⁷⁵

3. Câbir (b. Abdillâh)’tan (r.a.) rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Bu ümmetin son (kısmı) öncekilerini lânetlediği zaman kim bildiği bir hadisi gizlerse şüphesiz Allah’ın indirdiği hükümleri gizlemiş olur.”⁶⁷⁶

Busirî, senedin ricalinin *zayıf* olduğunu, Hüseyin b. Ebi’s-Seriyy’in kezzâb olduğunu söylemiştir. Elbânî, senedin *çok zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁷

4. Rabîatu'r-Re'y: “Kendisinde herhangi bir ilim bulunan kimsenin (ilmini gizleyerek) kendisini zayı' etmesi doğru değildir (ona yakışmaz)” dedi.⁶⁷⁸

5. İbrahim b. Edhem rivayet edip dedi ki; Ben İbn Şübrûme'ye bir şey sordum, -zor bir meselem vardı - ve, “Allah sana merhamet etsin, şuna bir bakıver!” dedim. Cevabı şu oldu: “(Mesele hakkında) yol bana açıldığı ve izi (yani mesele hakkındaki haberi) bulduğum zaman (onu yanımda) hapsetmem, (söylerim!).”⁶⁷⁹

⁶⁷² Âli İmrân: 3/187.

⁶⁷³ Tirmizî, “İlim”, 3; Ebû Dâvûd, “İlim”, 9; İbn Mâce, “Mukaddime”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/263, H.no: 7561.

⁶⁷⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, V/29, H.no: 2649

⁶⁷⁵ Tirmizî, “İlim”, 3; Ebû Dâvûd, “İlim”, 9; İbn Mâce, “Mukaddime”, 24.

⁶⁷⁶ İbn Mâce, “Mukaddime”, 24.

⁶⁷⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/97, H.no: 263.

⁶⁷⁸ Buhârî, “İlim”, 21; İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*, II/93.

⁶⁷⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 24.

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁰

7.6. Emri ve Sorumluluğu Altındakilere İlim Öğretmek

1. Ebû Musa (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyordu: “Üç kişinin ikişer ecri vardır: Bunlardan biri ehl-i kitap olup hem kendi peygamberine, hem de Muhammed'e îmân eden kimsedir. Diğeri köle edilmiş bir kişidir ki, hem Allah'ın hakkını, hem de efendilerinin hakkını yerine getirir. Üçüncüsü öyle bir kimsedir ki, yanında tasarruf edeceği bir cârîye bulunur da onu edeblendirir, fakat (şiddetten uzak olarak) güzelce edeblendirir, ve onu iyice eğitir ve güzelce öğretimini tamamlar, bundan sonra da onu hürriyete kavuşturup onunla evlenir. İşte böylesinin de iki ecri vardır.”

“Âmir eş-Şa'bî bu hadîsi söyledikten sonra muhatabına: İşte bu bilgiyi biz sana hiçbir bedel istemeksizin veriyoruz. Hâlbuki vaktiyle Peygamber zamanında bundan küçük bir mesele için tâ Medîne'ye kadar bineğe binilip yolculuk edilirdi, dedi.”⁶⁸¹

2. Ümmü Seleme (r.anha)'dan. Şöyle demiştir: Bir gece Peygamber (s.a.) uyandı da: “*Subhânallâh, bu gece nice fitneler indi, nice hazîneler de açıldı! Hücrelerin sahibelerini (mü'minlerin annelerini) uyandırınız. Dünyada nice giyinik kadınlar vardır ki, âhirette çıplaktırlar*” buyurdu.⁶⁸²

Müslüman, sorumlu olduğu bütün insanların eğitim ve terbiyesinden de sorumludur. Çocukları, eşi ve kardeşleri en başta gelenleridir. Bir cariye'nin bile eğitimini önemseyen dinimiz nasıl olur da diğerlerinin din adına ortaya konmuş engeller yüzünden eğitimsiz kalmalarına müsaade edebilir.

7.7. Bilginin Doğruluğunu Araştırmak, Şüpheden Kaçınmak

1. Ukbe ibnu'l-Hâris'ten: “Ukbe ibnu'l-Hâris (r.a.), Ebû İhâb ibn Azîz'in kızı ile evlenmişti. Derken yanına bir kadın geldi ve: Ukbe'yi de, evlendiği kadını da ben emzirdim, dedi. Ukbe o kadına: Ne senin beni emzirdiğinden haberim var, ne de evvelce

⁶⁸⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/83, H.no: 220.

⁶⁸¹ Buhârî, “İlim”, 31.

⁶⁸² Buhârî, “İlim”, 40.

bunu bana söylediğinden, cevâbını verdi. Müteakiben hayvanına binip Medîne'ye Rasûlullah'a gitti ve meselenin hükmünü ondan sordu. Rasûlullah (s.a.): “*Bir kere (senin onun kardeşi olduğun) söylenmiş bulunduğu hâlde (o kadınla evlilik) nasıl olur?*” buyurdu. Bunun üzerine Ukbe o kadından ayrıldı, o da başka bir adamla evlendi.⁶⁸³

Hucurât suresinde herhangi basit bir bilginin bile araştırılması emredilirken, daha önemli ve ciddi meselelerde tabi ki araştırmak ve bilginin doğruluğunu test etmek ilim ehlinin vazifesi olmalıdır.

7.8. “Her Bilenin Üstünde Bir Bilen Vardır” Düsturuna Sahip Olmak

1. Saîd ibn Cubeyr şöyle demiştir: Ben İbn Abbâs'a: Nevf el-Bikâlî, Hızır'ın arkadaşı olan Musa, İsrâîl oğulları'nın Musa'sı değildir; o ancak başka bir Musa'dır iddiasında bulunuyor, dedim. Bunun üzerine İbn Abbâs şöyle dedi: Allah'ın düşmanı yalan söylemiştir. Bize Ubeyy ibn Ka'b, Peygamber'den (s.a.) rivayet etti ki, şöyle buyurmuştur: “*Musa Peygamber bir kere israil oğulları içinde konuşma yapıyordu. Kendisine: İnsanların hangisi en âlimdir? diye soruldu. En âlim benim, diye cevap verdi. Bu hususta (Allah en iyi bilendir diyerek) ilmi Allah'a havale etmediğinden Allah onu uyardı. Allah ona: 'iki denizin bittiği yerde kullarımdan biri var. O senden daha âlimdir' diye vahyetti. Musa: Yâ Rabb, onu nasıl bulayım? dedi. 'Bir sepet içinde bir balık taşı, onu nerede kaybedersen, o kulum oradadır' denildi. Musa gitti. Genç arkadaşı Yûşâ ibn Nûn (a.s.)'ı da beraberinde götürdü. Bir sepetin içine bir balık koyup yola koyuldular, (iki denizin bittiği yerdeki) kayanın yanına varınca başlarını yere koyup uyudular. Derken (ölü) balık sepetten sıyrıldı ve deniz içinde bir yol açarak kayboldu. Bu hayret verici bir durumdur.⁶⁸⁴ Uyandıktan sonra gece boyunca gittiler. Sabah olunca Musa hizmetçisine: Kuşluk yemeğimizi getir, gerçekten yorulduk, dedi. Hâlbuki Musa, emrolunduğu o yerin ötesine geçinceye kadar yorgunluk duymamıştı. Genç arkadaşı: Ne dersin, taşın dibinde konakladığımız zaman balığı(n gittiğini haber vermeyi) unuttum, dedi. Musa: Zâten istediğimiz bu idi, dedi. Bunun üzerine kendi*

⁶⁸³ Buhârî, “İlim”, 26.

⁶⁸⁴ Kıssanın bu kısmı Kur'ân-ı Kerim'de bildirilmektedir: Kehf: 18/60-82.

izlerine baka baka geriye döndüler. Taşın yanına vardıklarında bir de baktılar ki elbisesine bürünmüş bir zât duruyor. Musa selâm verdi.

Hızır: 'Hayret! Bu senin yaşadığın yerde selâm da nereden geliyor?' dedi. 'Ben Musa'yım' dedi.

O: 'İsrâîloğulları'nın Musa'sı mı?' diye sordu. 'Evet' dedi. Musa ona: 'Sana öğretilen ilimden bana da öğretmen için sana tâbi' olayım mı?' dedi.

Hızır: 'Doğrusu sen benim beraberimde asla sabredemezsin ey Musa. Bende Allah'ın bana öğrettiği öyle bir ilim vardır ki, sen onu bilemezsin. Sende de Allah'ın sana öğrettiği öyle bir ilim vardır ki, onu da ben bilemem' cevâbını verdi.

Musa: 'Allah isterse beni sabredici bulacaksın, sana hiçbir işte karşı gelmiyeceğim' dedi. Gemileri olmadığı için deniz kıyısında yürüyerek gittiler. Yakın bir yerde bir gemiye rastladılar. Kendilerini de almaları için gemicilerle konuştular. Hızır gemiciler tarafından tanındı. İkisini de ücretsiz olarak gemiye aldılar. O sırada bir serçe geminin kenarına konup, denizden bir iki yudum su aldı.

Hızır: 'Ey Musa, benim ilmimle senin ilmin, Allah'ın ilmini bu serçenin denizden aldığı bir yudum kadar bile eksiltmez' dedi. Ondan sonra geminin tahtalarından birini el uzatıp söktü.

Musa: 'Bizi gemilerine ücretsiz almış olan bu insanların gemilerine kasedip, içindekileri batırmak için mi deliyorsun?' dedi.

Hızır: 'Ben sana sen beraberimde asla sabredemezsin demedim mi?' dedi.

Musa: 'Unuttuğum şeyden dolayı beni sorumlu tutma' dedi. Yolculukta Musa'nın bu ilk muhalefeti, çünkü verdiği sözü unutmuştu.

Yola devam ettiler. Bir de baktılar ki bir çocuk, diğer çocuklarla oynuyor. Hızır, çocuğun başını yukarısından tuttu ve başını eliyle kopardı.

Musa: 'Tertemiz bir canı, sebepsiz yere öldürdün ha?' dedi.

Hızır: 'Ben sana, sen benimle birlikte olmaya asla sabredemezsin demedim mi?' dedi. -İbn Uyeyne: Bu ikincisi daha te'kîldir, dedi.- Yine gittiler, nihayet bir köye

gelince, onlardan yemek istediler. Köy halkı onları misâfir etmekten çekindiler. Hızır ile Musa orada yıkılmak üzere olan bir duvar buldular. Hızır o duvarı doğrulttu: Hızır eliyle işaret ederek onu doğrultuverdi.

Musa Hızır'a: 'Eğer isteseydin bunun için bir ücret alabilirdin' dedi.

Hızır: 'İşte bu, benimle senin ayrılış vaktimizdir' dedi.

Peygamber (s.a.) (kıssayı buraya kadar naklettikten sonra):

“Allah Musa'ya rahmet etsin. Çok arzu ederdik ki, sabretseydi de aralarında geçecek maceralar (Allah tarafından Kur'an'da) bize anlatılsaydı.” buyurdu.⁶⁸⁵

Kehf sûresinde de anlatılan bu kıssa ilim ehli ve taleberi için önemli bir ilkeyi ortaya koymaktadır. Bu ilke, yine Kur'an'da en güzel biçimde ifade edilmiştir: *“Her bilenin üstünde daha iyi bir bilen vardır”*⁶⁸⁶

7.9. Gereksiz ve Düşmanca Yapılan Tartışmalardan Kaçınmak

1. Âişe (r.anha)'dan rivayete göre şöyle demiş: Rasûlullah (s.a.): *“Şüphesiz ki, erkeklerin Allah'a en sevimsiz olanı, düşmanlıkta aşırıya giden şedîd hasımdır.”* buyurdular.⁶⁸⁷

2. Yûnus şöyle dedi: Meymûn b. Mihrân (bir mektubunda) bana şöyle yazdı: *“Din konusunda münâkaşa ve tartışmadan sakın! Ne âlimle, ne de cahille tartışma! Âlim; ilmini senden saklar ve (artık) ne yaptığına aldırış etmez. Cahil de; sana itaat etmeyerek seni kızdırır, üzer.”*⁶⁸⁸

H. Selim Esed, senedin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁵ Buhârî, “İlim”, 44.

⁶⁸⁶ Yûsuf: 12/76.

⁶⁸⁷ Müslim, “İlim”, 2667.

⁶⁸⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 29.

⁶⁸⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/102, H.no: 302.

3. Yahya b. Ebî Kesîr şöyle dedi: Süleyman b. Dâvûd (a.s.) oğluna şöyle dedi: “Çekişmeyi bırak. Çünkü onun faydası azdır. (Üstelik) o, kardeşler arasında düşmanlığı körükler, tahrik eder.”⁶⁹⁰

H. Selim Esed, senedin *mu'dal* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹¹

4. Ebu'd-Derdâ şöyle dedi: “Öğrenci olmadıkça âlim olamazsın. Kendisiyle amel etmedikçe âlim olamazsın. Sürekli münâkaşacı olman, günah olarak sana yeter. Hep çekişmeci olman, günah olarak sana yeter. Hep Allah'ın rızası dışında konuşman, yalan olarak sana yeter.”⁶⁹²

H. Selim Esed, senedi *hasen* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹³

5. Ömer b. Abdilaziz bir keresinde Medinelilere şöyle yazmıştı: “Kim ilimsiz ibâdet etmeye kalkarsa bozacağı şeyler, düzelterceği şeylerden daha çok olur. Kim konuşmasını amelden sayarsa anlamı ve amacı olanın dışında sözü çok az olur. Kim de dinini münâkaşaya hedef kılırsa (kanaatlerinin) değişmesi çok olur.”⁶⁹⁴

H. Selim Esed: “Ricâli *sikadır*. Fakat *munkatı* 'dır” demiştir.⁶⁹⁵

7.10. İlmi Tartışmaların Câiz Olmadığı Yerler

1. Abdullah b. Amr (r.a.) şöyle demiştir: Bir gün erkenden Rasûlullah'a (s.a.) gittim. Derken bir âyet-i kerîme hususunda ihtilâf eden iki adamın seslerini işitti de, Rasûlullah (s.a.) yanımıza çıktı. Yüzündeki öfke belli oluyordu. Ve: “Sizden öncekiler ancak ve ancak Kitap hakkında ihtilâfları sebebiyle helak oldular.” buyurdu.⁶⁹⁶

2. Cündeb b. Abdillâh El-Becelî'den (r.a.) rivayet edildiğine göre: Rasûlullah (s.a.): “Kur'ân'ı, kalpleriniz onun üzerinde birleştiği müddetçe okuyun! Onun hakkında

⁶⁹⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 29.

⁶⁹¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/102, H.no: 303.

⁶⁹² Dârimî, “Mukaddime”, 29; Hadisin merfû olan benzer rivayeti için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XI/17, H.no: 8075.

⁶⁹³ Dârimî, *es-Sünen*, I/100, H.no: 293.

⁶⁹⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 29.

⁶⁹⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/103, H.no: 305.

⁶⁹⁶ Müslim, “İlim”, 2666.

ihtilâfa düştünüz mü, hemen kalkın.” buyurdular.⁶⁹⁷

7.11. Hayırlı İşlerde Öncülük Etmek

1. Cerîr b. Abdillâh şöyle demiştir: Bedevilerden bir takım insanlar Rasûlullah’a (s.a.) geldiler. Üzerlerinde yün elbiseler vardı. Rasûlullah (s.a.) hallerinin kötülüğünü, muhtaç halde olduklarını gördü de halkı onlara sadaka vermeye teşvik etti. Fakat halk bu çağrıya gelmekte geç davranınca öyleki bu durum yüzüne yansdı. Sonra ensardan bir zat bir kese gümüş getirdi. Sonra bir başkası geldi. Sonra ashâb birbirinin peşinden geldiler. Nihayet yüzünden sevindiği anlaşıldı. Ve Rasûlullah (s.a.): *“Bir kimse İslâm’da güzel bir çığır açar da, kendisinden sonra onunla amel edilirse, o kimseye bu çığırla amel edenlerin ecri kadar sevap yazılır. Amel edenlerin ecirlerinde de bir şey eksilmez. Ve her kim İslâm’da kötü bir çığır açar da kendinden sonra onunla amel olunursa, o kimsenin aleyhine bu çığırla amel edenlerin günahı kadar günah yazılır. Amel edenlerin günahlarından da bir şey eksilmez.”* buyurdular.⁶⁹⁸

2. Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildi ki: Rasûlullah (s.a.): *“Bir kimse doğru bir yola davet ederse, ona tâbi olanların ecirleri kadar kendisine ecir verilir. Bu, tâbi olanların ecrinden bir şey eksiltmez. Kim de bir dalâlete davet ederse, ona tâbi olanların günahları kadar kendine günah yazılır. Bu, tâbi olanların günahlarından hiç bir şey eksiltmez.”* buyurdular.⁶⁹⁹

3. Enes bin Mâlik’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz bâzı insanlar hayırlı işler için anahtar, şer işlere karşı da sürgü gibidirler. Bir kısım insanlar da (bilâkis) şer işler için anahtar, hayırlı işlere karşı sürgü gibidirler. Ne mutlu o kimseye ki Allah Teâlâ hayırlı işlerin anahtarlarını onun ellerine vermiştir. Ve yazıklar olsun o kişilere ki Allah Teâlâ şer işlerin anahtarlarını onun ellerine vermiştir.”*⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Müslim, “İlim”, 2667.

⁶⁹⁸ Müslim, “İlim”, 1017; Tirmizî, “İlim”, 15; İbn Mâce, “Mukaddime”, 14.

⁶⁹⁹ Müslim, “İlim”, 2674; Tirmizî, “İlim”, 15; İbn Mâce, “Mukaddime”, 14.

⁷⁰⁰ İbn Mâce, “Mukaddime”, 19.

Bûsirî, Zevâid'de: "Muhammed b. Ebî Humejd metruk olduğu için sened *zayıftır*" demiştir. Elbânî de *hasen* olduğunu söylemiştir.⁷⁰¹

4. Sehl bin Sa'd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz bu hayır(lı ameller), hazineler dolusudur. O hazinelerin de bir takım anahtarları vardır. Ne mutlu o kula ki; Allah onu hayra anahtar ve şerre sürgü kılmuştur. Vay o kulun haline ki Allah onu şerre anahtar ve hayra sürgü kılmuştur.*"⁷⁰²

Bûsirî, Zevâid'de: "Abdurrahman'dan dolayı sened *zayıftır*" demiştir. Elbânî de *çok zayıf* olduğunu söylemiştir.⁷⁰³

7.12. Hayra Vesile Olmak

1. Muâz bin Enes'ten (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "*Bir ilim öğreten kimseye, öğrettiği ilimle amel edenlerin kazandıkları sevaptan bir şey eksilmeden, bir misli verilir.*"⁷⁰⁴

Bûsirî: "Senedde *inkıta*' var" demiştir. Elbânî de *hasen* olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁵

2. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah'a (s.a.) binek hayvanı isteyen biri götürüldü. Fakat Rasûlullah (s.a.) yanında onu bindirecek bir binit bulamayınca başka bir kimseye yönlendirdi. Bu kimse de ona binek temin etti. Adam Rasûlullah'a (s.a.) gelerek durumu haber verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "*Hayra vasıta olan hayrı yapmış gibidir.*"⁷⁰⁶

Tirmizî: "Bu hadis bu şekliyle Enes rivâyeti olarak *garîbtir*" demiştir. Elbânî, *hasen-sahîh* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁷

⁷⁰¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/86, H.no: 237.

⁷⁰² İbn Mâce, "Mukaddime", 19.

⁷⁰³ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/87, H.no: 238.

⁷⁰⁴ İbn Mâce, "Mukaddime", 20.

⁷⁰⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/88, H.no: 240.

⁷⁰⁶ Tirmizî, "İlim", 14

⁷⁰⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, V/41, H.no: 2670.

3. Ebû Mes'ûd el Bedrî'den (r.a.) rivâyete göre: “Bir adam Rasûlullah'a (s.a.) gelerek kendisinden binek hayvanı istedi ve şöyle dedi: Hiç bir şeyim kalmadı ne yaparsan yap. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), falana git buyurdu. Adam o kimseye gitti, O da ona binek temin etti. Sonra Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: *Kim bir hayra sebep olursa o hayrı yapanın -veya yerine getirenin- sevâbı kadar sevap vardır.*”⁷⁰⁸

Tirmizî: “Bu hadis *hasen sahihtir*” demiştir. Ebû Amr eş Şeybânî'nin ismi Sa'd b. İyas'tır. Ebû Mes'ûd el Bedrî'nin ismi ise Ukbe b. Amr'dır. Hasan b. Ali el Hallâl, Abdullah b. Nümeyr vasıtasıyla A'meş'den, Ebû Amr eş Şeybânî'den ve Ebû Mes'ûd'tan bu hadisin bir benzerini rivâyet etmiş olup “*O hayrı yapanın sevâbı kadar*” diyerek hadisin sözlerinde şüphe etmemiştir” demiştir. Elbânî, *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁹

4. Ebû Musa el Eş'arî'den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*Sevap kazanmak için her konuda aracı olunuz. Allah, Peygamberinin dilinden dilediği hükmünü verecektir.*”⁷¹⁰

Tirmizî: “Bu hadis *hasen-sahihtir*, demiştir. Büreyd'in künyesi Ebû Bürde'dir Kûfeli olup hadis konusunda güvenilir bir kişidir. Kendisinden Şu'be, Sevrî ve İbn Uyeyne hadis rivâyet etmiştir” demiştir. Elbânî, *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁷¹¹

5. Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Haksız yere öldürülen hiçbir insan yoktur ki onun kanından günahından suçundan Adem'in ilk oğluna bir pay çıkmış olmasın. Çünkü öldürme işini ilk olarak ortaya çıkaran o'dur.*” Abdurrezzak hadiste geçen “esennel katle” yerine “sennel katle” demiştir ki mana aynıdır.⁷¹²

Tirmizî: “Bu hadis *hasen-sahihtir*” demiştir. Elbânî *sahih* olduğunu söylemiştir.⁷¹³

⁷⁰⁸ Tirmizî, “İlim”, 14; Müslim, “İmâra”, 27; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 17.

⁷⁰⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, V/41, H.no: 2671.

⁷¹⁰ Tirmizî, “İlim”, 14; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 72; Müslim, “Birr”, 61.

⁷¹¹ Tirmizî, *es-Sünen*, V/41, H.no: 2672.

⁷¹² Tirmizî, “İlim”, 14; Buhârî, “Enbiya”, 17; Müslim, “Kasame”, 7.

⁷¹³ Tirmizî, *es-Sünen*, V/42, H.no: 2673.

6. Sehl b. Sa'd (r.a)'dan rivayet olduğuna göre Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Allah'a yemin olsun ki senin hidayete vesile olman sayesinde Allah'ın bir adama hidayet vermesi, senin için kırmızı develer(i elde etmen) den daha hayırlıdır.*”⁷¹⁴

Elbânî *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁷¹⁵

7.13. Bidat ve Hurafelerden Kaçınmak

1. Irbâd b. Sâriye'den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) bir gün sabah namazından sonra son derece etkileyici bir va'z verdi de bu va'zın tesirinden gözler yaşardı, kalpler ürperdi. Sahabeden bir kişi: Bu öğütler, vedalaşan bir kimsenin öğütlerine benziyor; o halde bize neyi tavsiye ederseniz Ey Allah'ın Rasûlü! dedi. Rasûlullah da (s.a.) şöyle buyurdu: “*Allah'a karşı her zaman ve her zeminde sorumluluk bilinci içerisinde olmanızı, Allah'tan gelen her şeyi dinleyip itaat etmenizi ve idareciniz durumunda olan kimse Habeşli bir köle bile olsa onu dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim. İçinizde yaşayacak olanlar benden sonra pek çok ayrılık ve anlaşmazlıklara şahid olacaklardır. Dinde yeri olmayan fakat dindenmiş gibi gösterilmeye çalışan şeylerden sakınıp uzak durunuz. Çünkü onlar sapıklıktır. Sizden kim bu dönemlere ulaşırsa benim sünnetime ve doğru yolda olan Hülefâ-i Raşîdinin sünnetine sıkıca sarılsın. Bu yolda sabredip dışinizi sıkınız.*”⁷¹⁶

Tirmizî: “Bu hadis *hasen sahihtir*” demiştir.⁷¹⁷

2. Ca'fer şöyle dedi: “Bir adam Ömer b. Abdilaziz'e bidatlerden bir şey sordu. O da şöyle cevap verdi: “Bedevinin (köylünün) ve, mahalle mektebindeki çocuğun dinine sarıl! Bunun dışındakilerden ise yüz çevir.”⁷¹⁸

H. Selim Esed, senedin *munkatı* ' olduğunu söylemiştir.⁷¹⁹

⁷¹⁴ Ebû Dâvûd, “İlim”, 10; Buhârî, “Cihad”, 102, 143; “Fedâilü's-sahâbe”, 62; “Meğazi” 38; Müslim, “Fedâilü's-sahâbe”, 35; Tirmizî, “Vitr”, 1; İbn Mâce, “İkame”, 114; Dârimî, “Salât”, 208.

⁷¹⁵ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/361, H.no: 3663.

⁷¹⁶ Tirmizî, “İlim”, 16; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XVIII/246, H.no: 15328; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, X/20, H.no: 7109.

⁷¹⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, V/44, H.no: 2676.

⁷¹⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 29; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, I/181, H.no: 83.

⁷¹⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/103, H.no: 306.

Beyhâkî, bu rivayetle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “Bu konuda Ömer b. Abdülaziz ve diğer selefin görüşü budur ki onlar kelâmî meselelere dalmanın yasaklandığını söylemişlerdir. Dinin hakikatlerini açıklama noktasında buna ihtiyaç olmadığı görüşündedirler. Rasûlullah (s.a.), delillerle desteklenmiş olarak gönderildiğine göre bu delilleri ve ayrıntılı açıklamaları görmek isteyenler zaten buna şehâdet etmişlerdir. Tevhîdin, nübüvvetin ve diğer esasların isbâtı bu kimseler için yeterlidir” diyerek sözüne devam etmiştir. Beyhâkî’nin hedef aldığı görüşün, aslında Ehl-i Sünnet ulemâsının da kabul etmediği, Mu’tezile’nin akıl kaynaklı yorumları olduğu anlaşılmaktadır.

7.14. Sünneti İhya Etmek

1. Amr b. Avf el-Müzenî’nin (r.a.) babasından ve dedesinden rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.), Bilâl b. Hâris’e: “*Şunu bilmelisin!*” buyurdu. Bunun üzerine Bilâl: “Neyi bileyim? Ey Allah’ın Rasûlü!” dedi, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*Benden sonra sünnetimden kaldırılan bir sünneti kim ihya edip ortaya çıkarırsa ona, o sünnetle amel edenler kadar sevap vardır. Amel edenlerin sevapları da hiç eksiltilmez ve her kim de, Allah ve Rasûlünün razı olmadığı sonradan çıkan bidat denilen bir sapıklığı ortaya çıkarırsa o kimseye o bidatle amel edenlerin günahları da birlikte yazılır ve onların günahlarından da hiçbir şey eksiltilmez.*”⁷²⁰

Tirmizî: “Bu hadis *hasendir*” demiştir.⁷²¹

Elbânî, Tirmizî rivayetinin *zayıf*, İbn Mâce rivayetinin *sahih li-ğayrihi* olduğunu söylemiştir.⁷²²

2. Enes b. Mâlik’ten (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) bana şöyle buyurdu: “*Evlâdım! Hiçbir kimseye, kalbinde hîle ve kin olmaksızın sabahlamaya ve akşamlamaya gücün yeterse, bunu mutlaka yap.*” Sonra bana şöyle dedi: “*Evlâdım,*

⁷²⁰ Tirmizî, “İlim”, 16; İbn Mâce, “Mukaddime”, 15.

⁷²¹ Tirmizî, *es-Sünen*, V/47, H.no: 2677.

⁷²² Tirmizî, *es-Sünen*, V/45, H.no: 2677; İbn Mâce, *es-Sünen*, I/76, H.no: 209.

işte benim sünnetim budur. Kim benim sünnetimi yaşatırsa beni sevmiş olur. Kim de beni severse Cennet'te benimle birlikte olur."⁷²³

Bu, uzun bir rivayetin bir kısmıdır. Tirmizî: "Bu hadis bu şekliyle *hasen garibtir*. Muhammed b. Abdullah el Ensârî de babası da sikadır. Ali b. Zeyd sadûktur. Ne var ki bazen başkalarının mevkûf olarak rivâyet ettiği bir hadisi merfû olarak rivâyet eder. Muhammed b. Beşşâr'dan işittim. Şu'be'den naklederek Ebû'l Velîd'in şöyle dediğini bildirdi: Bize Ali b. Zeyd mevkûf hadisleri merfû olarak nakletti."

"Saîd b. Müseyyeb'in, Enes'den rivâyeti olarak tam metniyle sadece bu hadisi bilmekteyiz ve bundan daha uzundur. Abbâd b. Meysere el Mınkarî bu hadisi Ali b. Zeyd'den ve Enes'den rivâyet ederek senedinde "Saîd b. Müseyyeb"i zikretmemiştir."

"Meseleyi Muhammed b. İsmail'e götürdüm ve sordum, bunu bilmediğini ve Saîd b. Müseyyeb'in Enes'den bu hadisin ve başka bir hadisin rivâyeti hakkında bilgisi olmadığını söyledi. Enes b. Mâlik, hicrî doksan üç yılında vefat etmiştir. Saîd b. Müseyyeb'te ondan iki sene sonra vefat etmiştir" demiştir⁷²⁴

7.15. Şahsiyetli Olmak ve İlmin İzzetini Korumak

1. Ubeydullah b. Ömer rivayet etti ki, "Ömer İbnu'l-Hattâb, Abdullah b. Selâm'a; "İlim adamları, (ilim ehli) kimlerdir?" diye sordu. O da; "Bildikleriyle amel edenler" karşılığını verdi. (Hz. Ömer); "Peki, ilmi, adamların göğüslerinden ne yok eder?" dedi. (O da): "Tama' (açgözlülük)!" cevabını verdi.⁷²⁵

Dârimî'nin, "İlmin izzetini koruma" başlığı altında yer verdiği bu rivayet için Hüseyin Selim Esed: "senedi *sahih*tir" demiştir.⁷²⁶

2. Umeyye el-Murâdi rivayet etti: Ali (r.a.) dedi ki; "İlim öğreniniz. Sonra ona sahip olunuz. Ne gülme, ne de oyun ile onu karıştırmayınız ki kalpler onu kerih görüp (dışarı) atmasın."⁷²⁷

⁷²³ Tirmizî, "İlim", 16.

⁷²⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, V/46, H.no: 2678.

⁷²⁵ Dârimî, "Mukaddime", 48; İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I/322, H.no: 590.

⁷²⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/152, H.no: 575.

⁷²⁷ Dârimî, "Mukaddime", 48.

H. Selim Esed; senedin *sahih* olduğunu beyan etmiştir.⁷²⁸

3. Ali b. Hüseyin'den rivayet edildiğine şöyle dedi: “Kim bir gülüşle gülerse, ilimden bir atımlık atmış olur.”⁷²⁹

H. Selim Esed; Muhammed b. Humejd nedeniyle senedin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁷³⁰

4. Ebû İyâs şöyle dedi: Ben Amr ibnu'n-Nu'mân'ın yanına misafir oldum. Derken, Ramazan ayı geldiğinde Mus'ab ibnu'z-Zübeyr'in elçisi O'na ikibin dirhem getirdi ve “Emîr sana selâm söylüyor ve diyor ki; biz, hiçbir şerefli kâri' (Kur'ân okuyan) bırakmadık ki, bizden ona bir iyilik ulaşmış olmasın. Binaenaleyh sen de, bu (Ramazan) ayındaki harcamalarında şu iki(bin)den istifade ediver!” dedi. Bunun üzerine (Amr) şöyle karşılık verdi: “Emîr'e selâm söyle ve O'na de ki, bizler, vallahi, (Kur'ân-ı Kerîm'i), dünyayı ve parasını kastederek okumadık!”⁷³¹

Dârimî'nin yine aynı bâbda yer verdiği bu rivayet için H. Selim Esed; Muhammed b. Humejd'den dolayı senedin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁷³²

5. Abdul'a'lâ, Hasan'dan rivayet etti ki, “O (yani Hasan, bir gün) çarşıya girdi ve bir adamla bir elbiseye pazarlık yaptı. (Adam) da; “Bu (elbise), şuna şuna mukabil senin olsun! Vallahi başkası olsaydı onu vermezdim” dedi. Bunun üzerine (Hasan); “Demek bunu yaptınız ha!” dedi ve ondan sonra O, artık Allah'a kavuşuncaya, (vefat edinceye) kadar, çarşıda ne satıcı ne de alıcı olarak görülmedi.”⁷³³

Dârimî'nin, “İlmin izzetini koruma” başlığı altında yer verdiği bu rivayet için Hüseyin Selim Esed: “Senedi *sahihtir*” demiştir.⁷³⁴

⁷²⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/152, H.no: 582.

⁷²⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 48; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, s.166; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III/295, H.no: 1690.

⁷³⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/152, H.no: 583.

⁷³¹ Dârimî, “Mukaddime”, 48.

⁷³² Dârimî, *es-Sünen*, I/153, H.no: 585.

⁷³³ Dârimî, “Mukaddime”, 48.

⁷³⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/151, H.no: 572.

6. Atâ şöyle dedi: “Ağırbaşlılığın ilme kattığından daha güzelini, hiçbir şey başka bir şeye katmamıştır!”⁷³⁵

H. Selim Esed; senedin *sahih* olduğunu beyan etmiştir.⁷³⁶

7. Âmir eş-Şa'bî şöyle dedi: “İlmin süsü, sahiplerinin ağırbaşlılığıdır.”⁷³⁷

H. Selim Esed; senedin *sahih* olduğunu beyan etmiştir.⁷³⁸

8. Tâvûs şöyle dedi: “İlim, ağırbaşlılık (hilm) torbası gibisine konmamıştır.”⁷³⁹

H. Selim Esed, senedde zikredilen râvilerden Zem’a b. Sâlih’in *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁰

9. Vehb şöyle dedi: “Şüphe yok ki hikmet, (dünyalıkları) terkeden sakın kalpte kalır.”⁷⁴¹

H. Selim Esed, senedde zikredilen râvilerden Mutarrif b. Mâzin’in *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴²

10. Ubeydullah şöyle dedi: “İlmi lekelediniz, nurunu yok ettiniz. Şayet Ömer bana ve size kavuşsaydı, canımızı yakardı.”⁷⁴³

H. Selim Esed; senedin *sahih* olduğunu beyan etmiştir.⁷⁴⁴

11. Ebû Ma'şer, İbrahim'den (naklen) haber verdi (ki, İbrahim) kendisini tanıyanlardan satın almazdı.”⁷⁴⁵

⁷³⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 48.

⁷³⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/152, H.no: 576.

⁷³⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 48.

⁷³⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/152, H.no: 577.

⁷³⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 48.

⁷⁴⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/152, H.no: 578.

⁷⁴¹ Dârimî, “Mukaddime”, 48.

⁷⁴² Dârimî, *es-Sünen*, I/152, H.no: 580.

⁷⁴³ Dârimî, “Mukaddime”, 48.

⁷⁴⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/152, H.no: 581.

⁷⁴⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 48.

Dârimî'nin, "İlmin izzetini koruma" başlığında yer verdiği bu rivayet için H. Selim Esed: "Hadisin ravilerinden Husâm b. Misak'tan dolayı, senedi *çok zayıftır*" demiştir.⁷⁴⁶

12. Ubeyd ibnu'l-Hasan şöyle dedi: "Mus'ab ibnu'z-Zübeyr, Ramazan ayı girdiğinde Kûfe'de bulunan kurrâlara (Kur'ân okuyanlara) bir (miktar) mal taksim etti. Abdurrahman b. Ma'kıl'e de ikibin dirhem gönderip; 'Bu (Ramazan) ayında bunlardan istifade ediver!' dedi. Abdurrahman b. Ma'kıl, bunları geri çevirdi ve: 'Biz Kur'ân'ı bunun için okumadık!' dedi."⁷⁴⁷

Dârimî'nin, "İlmin izzetini koruma" başlığında yer verdiği bu rivayet için H. Selim Esed; senedinin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁸

13. İbn Münebbih şöyle dedi: "İlim sahipleri ilimlerini, eskiden, dünya ehline karşı sakınırlardı. Bunun sonucu dünya ehli, ilimlerine rağbet eder ve onlara dünyalıklarını, kendi istekleriyle verirlerdi. İlim sahipleri bugün ise, ilimlerini dünya ehline saçmışlardır. Bu yüzden dünya ehli onların ilimlerine karşı isteksiz olmuş ve dünyalıklarını onlardan sakınmışlardır."⁷⁴⁹

Dârimî'nin, "İlmi üstün tutma" bâbında yer verdiği bu rivayet için Hüseyin Selim Esed: "İnkıtâ nedeniyle senedi *zayıftır*. Bildiğimiz kadarıyla Haccâc el-Esved, Vehb'e kavuşmamıştır" demiştir.⁷⁵⁰

7.16. Görüş ve Davranışlarında Aşırıya Gitmemek

1. Abdullah (r.a)'dan rivayet edilmiştir: Rasûlullah (s.a.): "*Aşırılık yapanlar helak olmuştur.*" buyurdu. Rasûlullah (s.a.) bu sözü üç defa tekrarladı.⁷⁵¹

⁷⁴⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/151, H.no: 573.

⁷⁴⁷ Dârimî, "Mukaddime", 48.

⁷⁴⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/151, H.no: 574.

⁷⁴⁹ Dârimî, "Mukaddime", 56.

⁷⁵⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/162, H.no: 646.

⁷⁵¹ Müslim, "İlim", 2670.

7.17. İlmî, Makam ve Şöhret Gibi Menfaatler İçin Kullanmamak

1. Ka'b b. Mâlik'in (r.a.) babasından rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah'tan (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: “*Âlimlerle tartışıp övünmek, avam ve cahil kimselerle münakaşa etmek ve halkın teveccühünü kazanmak için ilim tahsil eden kişiyi Allah Cehennemine atacaktır.*”⁷⁵²

Tirmizî: “Bu hadis *garib* olup sadece bu şekliyle biliyoruz. İshâk b. Yahya b. Talha hadisçiler yanında sağlam bilinen kimselerden değildir. Hafızası hakkında söz edilmiştir” demiştir. Elbânî, senedin *hasen* olduğunu söylemiştir.⁷⁵³

2. Abdullah İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Cahillerle ve akli noksan olanlarla münakaşa etmek, âlimlere karşı böhürlenip övünmek, ya da halkın teveccühünü kazanmak niyeti ile ilim talep eden kimse ateştedir.*”⁷⁵⁴

Zevâid'de *zayıf* olduğu ifade edilirken, Elbânî, *hasen* olduğunu söylemiştir.⁷⁵⁵

3. Dârimî İbn Ömer'in kavli olarak nakletmiştir: Abdullah (r.a.) şöyle dedi: “Kim ilmi şu dört şey için tahsil eder, öğrenirse Cehenneme girer -veya buna benzer birşey söyledi-: Âlimlerle karşılıklı öğrenmek için, veya cahillerle çekişmek için, yahut insanların alâkalarını kendisine çekmek için, ya da, onunla idarecilerden (bir şeyler) elde etmek için.”⁷⁵⁶

Dârimî'nin, “İlmî, Allah'tan başkası için öğrenen kimseleri kınama” bâbında yer verdiği bu rivayet için Hüseyin Selim Esed, cehalet nedeniyle senedi *zayıftır*, demiştir.⁷⁵⁷

⁷⁵² Tirmizî, “İlim”, 6; Dârimî, “Mukaddime”: 34.

⁷⁵³ Tirmizî, *es-Sünen*, V/32, H.no: 2654.

⁷⁵⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 23; Dârimî, “Mukaddime”: 34.

⁷⁵⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/93, H.no: 253.

⁷⁵⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 34.

⁷⁵⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/115, H.no: 367.

4. İbn Ömer'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “İlmi; Allah rızasından başka gayelerle öğrenen veya ilimle Allah rızasından başka şeyleri isteyen kişi Cehennem'deki yerine hemen hazırlansın.”⁷⁵⁸

Tirmizî: “Bu hadis *hasen-garîbtir*. Bu hadisi bu şekliyle sadece Eyyûb'un rivâyeti olarak biliyoruz” demiştir. Elbânî, *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁷⁵⁹

5. Câbir bin Abdillah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Ne âlimlere karşı *iftihar ve övünmek için, ne de cahillerle münâkaşa etmek için ve ne de meclislerin seçkin köşelerinde yer almak için ilim talep etmeyiniz. Bu yasağa rağmen kim böyle yaparsa ateşe (müstehaktır), ateşe.*”⁷⁶⁰

Zevaid'de, senedin ricâlinin sika olduğu ifade edilmiştir. Elbânî, *sahih* olduğunu söylemiştir.⁷⁶¹

6. Ebû Hüreyre (r.a.)'dan rivayet olunduğuna göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kendisi ile Allah'ın rızası kazanılan bir ilmi, *sırf dünya menfaati elde etmek için öğrenen bir kimse kıyamet günü cennetin kokusunu alamayacaktır.*”⁷⁶²

Elbânî, *sahih* olduğunu söylemiştir.⁷⁶³

7. Abdullah b. Abbas (r.anhümâ)'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz benim ümmetinden bazı insanlar dinde *fıkıh sahibi olduğunu iddia edecekler, Kur'ân okuyacaklar ve diyecekler ki: Biz yöneticilere gidiyor, dünyalıklarından yararlanıyoruz. Fakat dindarlığımız hususunda onlardan uzak duruyoruz (bu yönden bize bir zarar ilişmiyor) derler. Halbuki onların dediğinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Katad (adındaki dikenli ve meyvesiz ağaçtan, geven dikeninden başka bir meyveyi) toplamak mümkün olmadığı gibi emirlere yaklaşımdan da bir şey elde edilemez. Ancak (elde edilecek olan)...*”

⁷⁵⁸ Tirmizî, “İlim”, 6; İbn Mâce, “Mukaddime”, 23; Dârimî, “Mukaddime”: 34.

⁷⁵⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, V/33, H.no: 2655, İbn Mâce, *es-Sünen*, I/95, H.no: 258.

⁷⁶⁰ İbn Mâce, “Mukaddime”, 23.

⁷⁶¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/93, H.no: 254.

⁷⁶² Ebû Dâvûd, “İlim”, 12; İbn Mâce, “Mukaddime”, 23; Dârimî, “Mukaddime”, 27; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/338, H.no: 8438.

⁷⁶³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/361, H.no:3666; İbn Mâce, *es-Sünen*, I/92, H.no: 252.

(İbn Mâce diyor ki) Râvî Muhammed b. es-Sabbâh dedi ki: Zannımca Rasûlullah (s.a.) “hatalar”ı kastedti.⁷⁶⁴

Zevâid’de: “İsnâdı *zayıf*” denmiştir. Elbânî de *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁵

8. Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.): “*Cübbü'l-Hüzn (veya) Cübbü'l-Hazen'den Allah'a sığınınız*” buyurdu. Sahâbiler: “Ey Allah’ın Rasûlü! Cübbü'l-Hüzn (Cübbü'l-Hazen) nedir?” diye sordular. Rasûlullah onlara cevaben: “*Cehennem'de öyle bir dere dir ki Cehennem her gün dört yüz defa ondan (Allah'a) sığınır*” buyurdu. Sahâbiler: “Ey Allah’ın Rasûlü! Kimler bu dereye girer?” diye sordular. Rasûlullah (s.a.): “*O dere, amelleri ile riyakârlık eden Kur'an okuyucuları için hazırlanmıştır. Allah'ın en çok öfkelenildiği Kurrâlardan bir kısmı da şüphesiz yöneticileri ziyaret eden okuyuculardır,*” buyurdu. (Ravi) el-Muharibi dedi ki: Yöneticilerden maksat “zâlim olan yöneticiler” dir.⁷⁶⁶

Zevâid’de: “İsnâdı *zayıf*” denmiştir. Elbânî de *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁷

9. Avf b. Mâlik el-Eşcaî’den, ben Rasûlullah’ı (s.a.) şöyle buyururken işittim dediği rivayet olunmuştur: “*Devlet başkanı, memur ve büyüklük taslayandan başka vaaz eden (hutbe veren) olmaz.*”⁷⁶⁸

Elbânî de *hasen-sahîh* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁹

Şuayb Arnavut, Müsned’de üç ayrı senedle gelen rivayetler için: Abdulcebbâr el-Havlânî’den gelen rivayet “*hasen li-ğayrihi*, senedi *zayıf*”; Abdullah b. Yezid’den gelen rivayet *sahîh*, senedi *zayıf*”; Avf b. Mâlik’ten gelen rivayet *sahîh*, senedi *hasen*” demiştir.

Rivayette geçen “Lâ yakussu” fiili, kısaca anlatmaz, vaaz etmez, hutbe vermez anlamına gelmektedir. Bu hadis’te, yasaklama değil vakıyı tespit ve sakındırma

⁷⁶⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 23.

⁷⁶⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/93, H.no: 255.

⁷⁶⁶ İbn Mâce, “Mukaddime”, 23.

⁷⁶⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/94, H.no: 256.

⁷⁶⁸ Ebû Dâvûd, “İlim”, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/233; H.no: 18079; VI/27; H.no: 24038; VI/29; H.no: 24051.

⁷⁶⁹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/362, H.no: 3667.

sözkonusudur. Kastedilen hutbe ve vaaz, büyük topluluklara yapılan gerek dîni gerekse siyasî içeriği olan konuşmalardır. Bu sebeple bu görevin ve yetkinin doğal olarak yöneticilerin ve onların görevlendirdiği liyakatli kimselerin olması gerekmektedir. Bunlar müftüler ve vâizlerdir, denmiştir. Bunların dışında cemaatin karşısına geçip vaaz ve hutbe vermek isteyen, konuşma yapan, hikaye anlatan kimseler “muhtâl” diye ifade edilen büyüklük taslayan, kendini göstermek isteyen, menfaatçi kimselerdir. Aynı zamanda halkın iradesinden sorumlu olan insanların görevlendirmedeği bu tür kişilikler devletin ve toplumun maslahatını gözetemeyebilecekleri için bu işten uzak durmalıdırlar.⁷⁷⁰

10. Abdullah İbn Mes'ûd'dan (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: “Eğer ilim ehli, ilmîni(n değerini) koruyup onu liyâkatli olanlara vermiş olsalardı, ilim sayesinde, zamanlarındaki insanların büyükleri olacaktı. Lâkin âlimler, ilim vasıtası ile dünya ehlinden bir takım menfaatlar sağlamak için ilmi değerlendirmeden dünya ehline hesapsızca vermeye giriştiler. Bu sebeple dünya ehli yanında âlimlerin değeri de düştü. Ben sizin Peygamberiniz'den (s.a.) şöyle buyururken işittim: *“Kim arzularını, sadece âhirete âit arzu haline döndürürse, Allah, onun dünyaya âit arzusu için yeterdir. Ve kim ki, dünyaya ait arzuları çeşit çeşit olursa veya arzular kendisini dağıtırsa onun dünyanın hangi deresinde helak olduğuna Allah iltifat etmeyecektir.”*

İbn-i Mâce, Ebül'-Hasan'dan ikinci bir sened ile de hadisi rivayet etmiştir.⁷⁷¹

Zevâid'de: “İsnâdı *zayıf*” denmiştir. Elbânî de *hasen* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷²

11. İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle dedi: “Gök ehli arasında tanınan, dünya ehline gizli kalan ilim kaynakları, hidayet lambaları, ev bağlıları, gece kandilleri ve yeni kalpli, eski elbiseli kimseler olunuz.”⁷⁷³

Dârimî'nin, “İlmi uygulama ve bunda iyi niyetli olma” bâbında yer verdiği bu rivayet için Hüseyin Selim Esed: Senedde bulunan Muhammed b. Avn “metrûk”, diğer raviler ise “sika”dır, isnâdı *zayıftır*” demiştir.⁷⁷⁴

⁷⁷⁰ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, VI/588, H.no: 9984.

⁷⁷¹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 23.

⁷⁷² İbn Mâce, *es-Sünen*, I/95, H.no: 257.

⁷⁷³ Dârimî, “Mukaddime”, 27; İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, I/249, H.no: 488.

⁷⁷⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/92, H.no: 255.

12. İbrahim şöyle dedi: “Kim, onunla Allah'ın rızasını talep ederek ilimden bir şey isterse Allah ona o (ilimden) kendisine yetecek olanı verir.”⁷⁷⁵

Dârimî'nin, “İlmi uygulama ve bunda iyi niyetli olma” başlığında yer verdiği bu rivayet için H. Selim Esed: “Senedi *sahihtir*” demiştir.⁷⁷⁶

13. Habîb b. Ubeyd şöyle dedi: (Eskiden) şöyle denirdi: “İlmi öğreniniz ve ondan faydalanınız. Onu, güzel görünmek (fiyaka) için öğrenmeyiniz. Zira, vaziyet şu ki; şayet ömrünüz yeterse, yakında, kıyafet sahibinin kıyafetiyle güzel görünmeye çalışması gibi, ilim sahibi de ilmiyle güzel görünmeye çalışacak, (fiyaka satacaktır).”⁷⁷⁷

Dârimî'nin, “İlmi, Allah'tan başkası için öğrenen kimseleri kınama” bâbında yer verdiği bu rivayet için Hüseyin Selim Esed: “Senedi *sahihtir*” demiştir.⁷⁷⁸

14. Şehr b. Havşeb şöyle dedi: “Bana ulaştı ki Lokman Hakim oğluna şöyle dermiş: “Yavrum! İlmi, âlimlerle karşılıklı övünmek veya cahillerle çekişmek yahut meclislerde gösteriş yapmak için öğrenme! İlmi, onu küçümseyip terkederek, cahilliğe meylederek de bırakma! Yavrum! Meclisleri titizlikle seç! Allah'ı zikretmekte olan bir topluluk gördüğün zaman hemen onların yanına otur. Zira, sen âlim isen ilmin sana (onlara bir şeyler öğretmek suretiyle) fayda verir. Cahil isen onlar sana öğretir. (Ayrıca) belki Allah onlara rahmet nazarıyla bakar, bundan, onlarla beraber sana da isabet eder. Allah'ı zikretmemekte olan bir topluluk gördüğün zaman ise onların yanına oturma! Çünkü sen, şayet âlim isen (bu durumda) ilmin sana fayda vermez. Cahil isen onlar senin cahilliğini (dalâletini) artırır. (Ayrıca) belki Allah onlara azap nazarıyla bakar da, (bundan), onlarla beraber sana da isabet eder.”⁷⁷⁹

Dârimî'nin, “İlmi, Allah'tan başkası için öğrenen kimseleri kınama” bâbında yer verdiği bu rivayet için Hüseyin Selim Esed; senedi Şehr b. Havşeb'e kadar *hasendir*, demiştir.⁷⁸⁰

⁷⁷⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 27.

⁷⁷⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/94, H.no: 265.

⁷⁷⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 34.

⁷⁷⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/116, H.no: 369.

⁷⁷⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 34; Birinci kısım için bk.Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/190, H.no: 1651.

⁷⁸⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/117, H.no: 377.

15. Sufyân şöyle dedi: “Hangi kulun ilmi artarken, dünyaya olan arzusu da artmışsa, Allah’a uzaklığı da artmıştır.”⁷⁸¹

Dârimî’nin, aynı bâbda yer verdiği bu rivayet için Hüseyin Selim Esed: “Senedi *sahih*tir” demiştir.⁷⁸²

7.18. İlmîni Ahlakla Bütünleştirmek

1. Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*İki özellik bir münafikta bir araya gelmez: Ahlak güzelliği ve dini konularda bilgililik.*”⁷⁸³

Tirmizî: “Bu hadis *garîb*tir. Bu hadisin Avf’ın rivâyetinden olduğunu sadece Halef b. Eyyûb el Amiri’nin rivâyetiyle bilmekteyiz. Ebû Küreyb ve Muhammed b. Alâ’dan başka bu kimseden hadis rivâyet edeni görmedim. Kendisinin nasıl bir kişi olduğunu da bilmiyorum” demiştir. Elbânî, *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸⁴

2. Amîre şöyle dedi: “Bir adam oğluna; ‘Git, ilim tahsil et!’ demiş. O da çıkmış, bir müddet ortalıktan kaybolmuş sonra ona (yani babasına) gelmiş ve ona bazı haberler rivayet etmiş. Bunun üzerine babası ona; ‘Yavrum! Git, ilim tahsil et!’ demiş. O da yine bir zaman ortalıktan kaybolmuş. Sonra ona (yani babasına), içinde bazı yazılar bulunan bir takım kâğıtlar getirmiş ve ona okumuş. O zaman da (babası) ona; ‘Bu, beyaz (kâğıt) üzerindeki bir karalama! Git, ilim tahsil et!’ demiş. (Oğlu tekrar) çıkmış ve bir müddet ortalıktan kaybolmuş. Sonra gelmiş, babasına demiş ki; ‘Aklına geleni sor bana!’. Babası da ona şöyle demiş: ‘Söyle bakayım, seni öven bir adama ve (diğer taraftan) seni ayıplayan bir başkasına rastlasan (ne yaparsın?)’ Şöyle cevap vermiş: ‘Bu durumda ne beni ayıplayanı kınarım, ne de beni övene teşekkür ederim!’. (Babası sonra) şöyle demiş: ‘Söyle bakayım, bir çanağa -Ebû Şureyh: “(Çanak) altın mı yoksa gümüş mü bilmiyorum” dedi- rastlasan (ne yaparsın?)’ (Oğlu) şöyle cevap vermiş: ‘Bu durumda ne onu hareket ettirir (ona dokunur), ne da ona yaklaşırım!’ Bunun üzerine (babası); ‘Git, artık öğrenmişsin!’ demiş.”⁷⁸⁵

⁷⁸¹ Dârimî, “Mukaddime”, 34.

⁷⁸² Dârimî, *es-Sünen*, I/119, H.no: 386.

⁷⁸³ Tirmizî, “İlim”, 19; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-ıvâsât*, VIII/75, H.no: 8010.

⁷⁸⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, V/49, H.no: 2684.

⁷⁸⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 34.

Dârimî'nin, "İlmi, Allah'tan başkası için öğrenen kimseleri kınama" bâbında yer verdiği bu rivayet için H. Selim Esed: "Senedi *sahîhtir*" demiştir.⁷⁸⁶

7.19. Kur'ân-ı Kerim'i Dayanaksız Fikirlerle Açıklamamak

1. Cündüb (b. Abdillâh el-Becelî)'den Rasûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "*Aziz ve Celil olan Allah'ın Kitabı üzerinde (sırf kendi) görüşüne dayanarak fikir beyan eden kimse, (konuşmasında) isabet bile etse yine de hata etmiş olur.*"⁷⁸⁷

Tirmizî, hadisin *garîb* olduğunu ve hadisin ravilerinden Süheyl b. Hazm'ın hadis ehline tenkide uğradığını beyan etmiştir. Ayrıca; "Hakeza Peygamber'in (s.a.) ashabından ve bazı ilim adamlarından böylece rivâyet edilmiştir ki, Kur'ân'ın bilgisizce veya kişinin kendi görüş ve tahminlerine göre tefsir etmesine karşı şiddetli bir tavır göstermişlerdir. Mûcâhid, Katâde ve pek çok ilim adamının Kur'ân-ı tefsir etmelerine gelince; onlar zanları ile Kur'ân-ı tefsir etmemişlerdir. Zaten bu insanların, Kur'ân hakkında bilgisizce ve kendi arzu ve istekleri doğrultusunda konuşmadıklarına dair söylediğimiz sözü doğrulayan rivâyetler de gelmiştir" şeklinde ifadede bulunmuştur.⁷⁸⁸

Elbânî de rivayetin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸⁹

Her ne kadar rivayet zayıf olsa da verdiği mesaj prensip olarak ulemânın dikkat ettiği bir husustur. Bilgisizce, zanla ve bir delile dayanmadan yapılan yorumlar, Kur'an'ın doğru anlaşılması yolunda yardımcı değil engeldir.

7.20. Yanıltıcı Söz Söylemekten Kaçınmak

1. Muâviye (r.a.)'dan rivayet olunduğuna göre; Peygamber (s.a.), yanıltıcı sözler söylemeyi yasaklamıştır.⁷⁹⁰

⁷⁸⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/119, H.no: 388.

⁷⁸⁷ Ebû Dâvûd, "İlim": 5; Tirmizî, *Tefsir*, 1; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V/31, 8086; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, V/208, H.no: 5101; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II/163, H.no: 1672; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, III/540, H.no: 2081; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, III/90, H.no: 1520.

⁷⁸⁸ Tirmizî, *es-Sünen*, V/200, H.no: 2952.

⁷⁸⁹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/358, H.no: 3654; Tirmizî, *es-Sünen*, V/200, H.no: 2952.

⁷⁹⁰ Ebû Dâvûd, "İlim", 8. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/435, H.no: 23738; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, VIII/138, H.no: 8204; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIX/380, H.no: 16562.

Elbânî ve Şuayb Arnavut, senedin *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁷⁹¹

7.21. Bilgi Sahibi Olmadığı Konularda Konuşmamak, Fetva Vermemek

1. Ebû Hüreyre (r.a)'dan, rivayet olduğuna göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Bir kimseye, ilimsiz olarak fetva verilirse, bu fetva (ile amel etme) nin günahı onu veren kimsenin üzerine olur.*”

Süleyman el-Mehrî (yukarıdaki hadise) ilâve olarak şunları da rivayet etti: “*Her kim (kendisine danışan din) kardeşine bir işte gerçek olmadığını bildiği halde bir şeyi tavsiye ederse (tavsiyede bulunduğu) kardeşine ihanet etmiş olur.*” Süleyman'ın (rivayet ettiği) hadis metni budur.⁷⁹²

Elbânî⁷⁹³ ve H. Selim Esed⁷⁹⁴ senedin *hasen* olduğunu, Şuayb Arnavut da *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹⁵

Bu rivayetten anlaşılıyor ki bilgi olmadan yapılan rehberlik yetersiz, faydasız ve hatta zararlıdır. Bu kişi, sonuçlarından da sorumludur. Şayet bilerek yanlış yönlendirirse bu da ihanetin bir başka şeklidir ve birinci durumdan çok daha ağırdır. Bilmiyorum diyebilmek erdemdir. Bilerek konuşmak ve rehberlik yapmak daha büyük bir erdemdir.

7.22. Kur'ân Okumak ve Dinlemek

1. Abdullah (b. Mesud) (r.anhüma)'dan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Rasûlullah (s.a.) bana (bir gün); “*Bana Nisa sûresini oku*” buyurdu. Ben de, Kur'ân sana indirildiği halde (onu) sana ben mi okuyayım? dedim. (Hz. Peygamber); “*Gerçekten onu ben başkasından dinlemeyi (çok) seviyorum*” buyurdu. Bunun üzerine kendisine (bu sûreyi) “*Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz zaman (halleri) nice olur?*”⁷⁹⁶ âyetine

⁷⁹¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/359, H.no: 3658; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/435, H.no: 23738.

⁷⁹² Ebû Dâvûd, “İlim”, 8; İbn Mâce, “Mukaddime”, 8; Dârimî, “Mukaddime”, 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/321, H.no: 8249; Hâkim, *el-Müstedrek*, I/183, H.no: 349; I/184, H.no: 350; I/215, H.no: 436.

⁷⁹³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III/359, H.no: 3659; İbn Mâce, *es-Sünen*, I/20, H.no: 53.

⁷⁹⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/69, H.no: 159.

⁷⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/321, H.no: 8249.

⁷⁹⁶ Nisa: 4/41.

kadar okudum. Sonra başımı kaldırıncaya bir de baktım ki (Rasûlullah'ın) gözlerinden yaş akıyordu.⁷⁹⁷

Hadisin Buhârî'deki rivayetinde buradaki rivayetten fazla olarak: “Ben, *‘Her ümmetten bir şahid...’* âyetine gelince Rasûlullah (s.a.) bana *‘Dur’* yahut *‘Kes’* buyurdu. (O zaman) gözlerinin yaşardığını gördüm.” mealinde cümleler bulunmaktadır.

Rivayeti, ilim başlığında sadece Ebû Dâvud nakletmiştir. Bâb başlığını da “Vaaz-nasihât” olarak belirlemiştir.

Bir mü'min için en büyük nasihat Kur'an'dır. Bu nasihatın en etkili yolu da kıraati düzgün ve güzel sesli bir kimseden dinlemektir. Sadece öğüt almak için değil ilmin elde edilmesi bakımından da dinlemenin yeri çok önemlidir. Özellikle Kıraat, Tefsir ve Hadis ilimlerinde dinleyerek öğrenmek ayrı bir öneme sahiptir.

2. Dahhâk; “*Fakat öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz kitab gereğince Rabb'a has kullar olun!*”⁷⁹⁸ (mealindeki âyetin tefsirinde) şöyle dedi: “Kur'an'ı okuyan herkese, fakîh olması bir borçtur.”⁷⁹⁹

Dârimî'nin “İlmin ve âlimin üstünlüğü” bâbında zikrettiği bu rivayet için zeyl sahibi H. Selim Esed, herhangi bir hüküm beyan etmemiştir.⁸⁰⁰

3. İbn Abbas; “*Rabb'a has kullar (rabbaniler) olunuz*”⁸⁰¹ (mealindeki ayette geçen “rabbaniler”)i, “halîmler, fakîhler” diye tefsir etmiştir.⁸⁰²

Buhârî bu rivayeti İbn Abbas'dan muallak-mevkûf olarak ve “Hulemâ” “Fukahâ” kelimeleriyle nakletmiştir. Dârimî ise Said b. Cübeyr'den Ebû İshak dışında sika ravilerden maktû' olarak ve “Ulemâ” Fukahâ” kelimeleriyle nakletmiştir.⁸⁰³

⁷⁹⁷ Ebû Dâvûd, “İlim”, 13; Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 32, 33, 35; Müslim, “Salâtü'l-müsafirîn”, 248; Tirmizî, “Tefsiru'l-Kur'ân”, Nisâ Suresi; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/380, H.no: 3606.

⁷⁹⁸ Al-i İmrân: 3/79.

⁷⁹⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

⁸⁰⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/107, H.no: 328.

⁸⁰¹ Âl-i İmrân: 3/79.

⁸⁰² Buhârî, “İlim”, 10; Dârimî, “Mukaddime”, 32.

⁸⁰³ Dârimî, *es-Sünen*, I/107, H.no: 330.

“Hulemâ” ve “Ulemâ” kelimeleri yazım bakımından birbirine çok yakın kelimeler olması münasebetiyle iki rivayetten birinde yazım ya da okuma hatası olduğunu söyleyebiliriz.

4. Hasan: “Rabbaniler ve hahamların onları menetmeleri gerekmez miydi?”⁸⁰⁴ (mealindeki âyette geçen “rabbaniler ve hahamları”) “Hâkimler, âlimler” diye tefsir etmiştir.⁸⁰⁵

H. Selim Esed, hadisın ravilerinden Eş’as b. Sevvar’ın zayıf kabul edilmesi nedeniyle senedin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰⁶

Son üç rivayeti de aynı başlıkta nakleden Dârimî, Kur’an okuma ve dinlemeyi ilmî bir faaliyet olarak nitelendirmektedir. Ayet-i kerimeler rabbânî olmayı ve rabbânî olmanın gereğini ortaya koyarken, bu ayetlere yapılan tefsirler ile de rabbânî kelimesinin manası açıklanmıştır. Şöyle söyleyebiliriz; Kur’an’ı okumak, dinlemek ve anlamak, rabbânî olmayı, rabbânî olmak da âlim ve fakîh olmayı gerektirir.

7.23. Haset ve Kibirden Uzak Olmak

1. İbn Ömer (r.a.) şöyle demiş: “Kişi (mertebeye) kendinden üstte olana haset ettikçe, kendinden altta olanı küçümsedikçe ve ilminin karşılığında bir bedel istedikçe âlim olamaz.”⁸⁰⁷

Dârimî’nin “İlim, haşyet ve takvadan ibarettir” başlığında naklettiği bu rivayet için H. S. Esed; rivayetin, senedinde zayıf sayılan Leys b. Ebî Selem ve kendisinden naklettiği ravinin cehaleti nedeniyle *zayıf* olduğunu belirtmiştir.⁸⁰⁸

⁸⁰⁴ Mâide: 5/63.

⁸⁰⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

⁸⁰⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/107, H.no: 329.

⁸⁰⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 29; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII/323, H.no: 35773; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, I/306.

⁸⁰⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/100, H.no: 290.

7.24. Dinine Saygı Göstermek

1. Abdullah b. Mesûd (r.a.) şöyle dedi: “Kim dinini yüceltmek, dinine saygı göstermek isterse ne hükümdarın huzuruna girsin, ne (başka) kadınlarla başbaşa kalsın, ne de arzularına uyan (bidatçılarla) münâkaşa etsin!”⁸⁰⁹

H. S. Esed: Ravileri “sika”dır. Ne var ki el-Velid b. Müslim, müdellis olarak bilindiği ve anane yoluyla rivayet ettiği için senedi “*munkatı*”dır. “Mu’dal” da denebilir, demiştir.⁸¹⁰

İlimin aslı herkese saygıdır. En başta gelenlerden biri de mensubu olduğu dinidir. Çünkü kendi inançlarına saygısı olmayanın hiçbirşeye saygısı beklenemez. Bir müslümandan beklenen dinini yükseltmek, dolayısıyla dindarlığını yükseltmektir. Hele âlim ve rehber sıfatıyla ortaya çıkmışsa dinini ve dînî yaşantısını küçük düşürmemek için hükümdarın adamı haline gelmemek, kadınlara şehvet malzemesi olmamak ve nefislerini tatmin etmek isteyen hurafecilerle muhatap olmamak gerekmektedir.

8. İLMİN ORTADAN KALKMASI

8.1. İlmın Azalması, Cehaletin Çoğalması Kıyamettir

1. Enes (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*İlmin (kaldırılıp) yerine cehaletin gelmesi, içki ve zinanın da yaygınlaşması kıyamet alâmetlerindedir.*”⁸¹¹

Başlıktan da anlaşıldığı üzere ilmin azalması, cehaletin çoğalması ve haramların artması zaten o toplumun helaki anlamına gelmektedir. Böyle bir toplum müreffeh olamaz. Şu var ki, bunlar aynı zamanda gerçek kıyametin birer alameti de olabilirler.

⁸⁰⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 29.

⁸¹⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/102, H.no: 301.

⁸¹¹ Buhârî, “İlim”, 21; Müslim, “İlim”, 2671; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/151, H.no: 12466.

2. Enes (r.a.) şöyle demiştir: Size öyle bir hadîs söyleyeceğim ki, benden sonra hiç kimse onu size söyleyemeyecektir: Rasûlullah'dan (s.a.) işittim, şöyle buyuruyordu: *"İlmin azalması, cehaletin yayılması, zinanın aşikâr olması, elli kadının yalnız bir bakarı olacak derecede kadınların çoğalıp erkeklerin azalması kıyamet alâmetlerindedir"*⁸¹²

3. Sâlim ibn Abdillâh şöyle demiştir: Ben Ebû Hüreyre'den (r.a.) işittim ki, Peygamber (s.a.): *"İlim kabz olunacak (yani kaldırılacak) cehalet ve fitneler zuhur edecek, herc çoğalacaktır"* buyurdu. Yâ Rasûlallah, "herc" nedir? diye soruldu. Rasûlullah, katli kaseder gibi elini eğip indirerek: *"İşte böyle!"* buyurdu.⁸¹³

Bu rivayet de iki anlamda düşünülebilir. İlmin olmadığı yerde cehalet, cehaletin olduğu yerde fitne, fitnenin olduğu yerde de ancak ölüm vardır. Cehaletin hakim olduğu bir toplumda, her türlü suç ve günah rahatlıkla işlenir. Suçların ve günahların çok olduğu bir yer ve zaman, orada ve o zaman da yaşayanlar için bir kıyamet yani helak oluş mahvoluş demektir. Diğer anlamda ise gerçekleşeceği kesin olarak ifade edilen bütün canlı-cansız varlıklar için tam anlamıyla bir sonu ve yok oluşu ardından da dirilişi ifade eden kıyametin alametleri de kasedilmiş olabilir.

4. Selmân (r.a.) şöyle dedi: "İnsanlar, sonraki (nesil) öğreninceye veya öğretilinceye kadar önceki (nesil) hayatta kaldığı sürece hayırda devam edeceklerdir. Şayet sonraki (neslin) öğretilmesinden veya öğrenmesinden önce, önceki (nesil) helak olursa (bütün) insanlar da helak olur."⁸¹⁴

H. Selim Esed, râvî Mesud b. Sa'd'ın Atâ'dan geç dönemde rivayet ettiğini, dolayısıyla rivayetin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁸¹⁵ Aynı rivayeti Dârimî, Atâ'ya kadar başka bir senedle de nakletmiştir. Muhakkik bu senedle gelen rivayet için herhangi bir hüküm belirtmemiştir.⁸¹⁶

⁸¹² Buhârî, "İlim", 21; Müslim, "İlim", 2671.

⁸¹³ Buhârî, "İlim", 24; Müslim, "İlim", 2672.

⁸¹⁴ Dârimî, "Mukaddime", 26; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühed*, I/151.

⁸¹⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/90, H.no: 242.

⁸¹⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/91, H.no: 249.

5. Hilâl -İbn Habbâb- rivâyet edip dedi ki; ben Sa'id b. Cübeyr'e; "Ebû Abdillah! İnsanların helak olmasının belirtisi nedir?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Âlimleri helak olduğu zaman onlar da helak olmuş demektir."⁸¹⁷

H. Selim Esed, rivayetin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁸¹⁸

Bu iki rivayet, ilmin ortadan kalkıp cehaletin artmasıyla meydana gelecek kıyametin, bir toplumun kendilerini insan yapan bütün değerlerini kaybetmesi anlamında helaklerini ifade ettiğini daha net olarak göstermektedir.

8.2. İlim, Âlimlerin Ortadan Kalkmasıyla Kaybolur

1. Abdullah ibn Amr (r.a.) şöyle demiştir: (Veda haccında) Rasûlullah'dan (s.a.) işittim, şöyle buyuruyordu: "*Allah ilmi insanların kafalarından söküp çıkararak kaldıracak değildir. Fakat ilmi, ilim adamlarını ortadan kaldırmak suretiyle kaldıracaktır. Sonunda hiç âlim kalmayacak ve insanlar cahil bilgisiz kimseleri kendilerine önder lider ve kurtarıcı seçecekler ve onlara dini ve ilmi meseleler soracaklar onlar da cahilce fetva vererek hem kendileri sapıtmış hem de başkalarını sapıtmış olacaklardır.*"⁸¹⁹

2. Ebû Ümâme'den (r.a.), Rasûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "*Bu (din) ilmi yok edilmeden önce ona sarılmak, üzerinize borçtur. İlimin yok edilmesi, onun kaldırılmasıdır, âlimlerin ölüp tükenmesidir.*" Rasûlullah, bu arada elinin orta parmağı ile şahadet parmağını şöylece birleştirdi. Sonra buyurdu ki: "*Âlim ve Öğrencisi sevapta ortaklardır. Diğer insanlarda (bu) hayır yoktur.*"⁸²⁰

Zevaid müellifi Busirî, senedde yer alan Ali b. Yezid'i, alimlerin çoğunlukla zayıf saydığını söylemiştir. Elbânî de rivayet için "*zayıf*" hükmünü vermiştir.⁸²¹

⁸¹⁷ Dârimî, "Mukaddime", 26; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, III/193, H.no: 1542; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XV/40, H.no: 38361.

⁸¹⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/90, H.no: 241.

⁸¹⁹ Buhârî, "İlim", 34; Müslim, "İlim", 2673; Tirmizî, "İlim", 5; İbn Mâce, "Mukaddime", 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/162, H.no: 6511; II/203, H.no:6896.

⁸²⁰ İbn Mâce, "Mukaddime", 17; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII/220, H.no: 7875.

⁸²¹ İb Mâce, *es-Sünen*, I/83, H.no: 228

3. Hasan şöyle dedi: “Derlerdi ki; âlimin ölümü İslâm'da (açılmış) bir gediktir. Gece ve gündüz birbiri ardınca geldiği sürece onu hiçbir şey kapatamaz.”⁸²²

H. Selim Esed, rivayetin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁸²³

Bu rivayet, Hasan’dan, İbn Mesud’un sözü olarak da nakledilmiştir.⁸²⁴

8.3. Faydalanılmayan İlim, Ortadan Kalkmış Demektir

1. Ebû'd-Derdâ'dan (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) ile birlikteydik. Gözlerini semaya dikti ve şöyle buyurdu: “*İlim insanlardan kapıp alınacağı zaman onlar ilim adına hiçbir şey elde edemeyecekler.*” Bunun üzerine Ziyâd b. Lebîd el-Ensarî dedi ki: “Kur’ân’ı devamlı okuduğumuz halde ilim bizden nasıl aşırılıp yok edilecektir? Allah’a yemin ederim ki Kur’ân’ı mutlaka okuyacağız kadınlarımıza ve çocuklarımıza da okutacağız.” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki: “*Ey Ziyâd! Annen senin hasretinle yansın. Ben de seni Medînelilerin fakihlerinden saymakta idim. İşte Tevrat ve İncil, Yahudi ve Hıristiyanların elindedir. Onlara ne faydası oluyor?*” Cübeyr diyor ki: Sonra Ubâde b. Sâmit’le karşılaştım ve; “Kardeşin Ebû'd-Derdâ nelerden bahsediyor işitmedin mi?” diyerek Ebû'd-Derdâ'nın söylediklerini kendisine haber verdim. Ubâde b. Sâmit şu cevabı verdi: “Ebû'd-Derdâ doğru söylemiştir. İstersen insanlardan kaldırılacak ilk ilmi sana haber vereyim mi?” “Huşû”dur. O kadar ki, büyük bir mescide gireceksin ve orada, neredeyse huşû içerisinde bir adam bulup göremeyeceksin.”⁸²⁵

Tirmizî: “Bu hadis *hasen-garibtir*. Muaviye b. Salih, hadisçiler yanında güvenilen biridir. Yahya b. Saîd el-Kattan’dan başka onun hakkında söz edeni bilmiyoruz. Muaviye b. Salih’den de bu hadisin bir benzeri rivâyet edilmiştir. Bazıları

⁸²² Dârimî, “Mukaddime”, 32; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’z-zühd*, I/262.

⁸²³ Dârimî, *es-Sünen*, I/106, H.no: 324.

⁸²⁴ Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, III/235, H.no: 1590.

⁸²⁵ Tirmizî, “İlim”, 5; Dârimî, “Mukaddime”, 29; Tahâvî, *Şerh-u Müşkili’l-âsâr*, I/279, H.no: 304; Hâkim, *el-Müstedrek*, I/179, H.no: 338; (Hâkim "Basralılara göre isnâdı sahih bir hadistir" der. Zehebî de buna muvafakat eder.)

da bu hadisi Abdurrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr'den, o, babasından, o da Avf b. Mâlik'den, o da Rasûlullah'dan (s.a.) rivâyet etmişlerdir," demiştir.⁸²⁶

Elbânî de rivayet için “*sahih*” hükmünü vermiştir.⁸²⁷

H. Selim Esed ise, Sünen-i Dârimî zeylinde; Abdullah b. Salih'in, hıfzının kötülüğü ve gafletinden dolayı senedin *zayıf* olduğunu, diğer ravilerin ise “sika” olduklarını ifade etmiştir.⁸²⁸

Ebu'd-Derdâ'dan gelen bu rivayet aynı zamanda Ziyad b. Lebid'den de gelmektedir. Fakat bu rivayette Cübeyr'in sözü olarak nakledilen kısım yoktur.⁸²⁹

Bu hadis-i şerifte bir çok meseleye işaret edilmektedir. İlim noktasında dikkatimizi çeken husus; bir zaman gelip ilmin kaybolacağı ifade edilmektedir. İlimden maksadın ne olduğunu ise bir sonraki konuşma ortaya çıkarmaktadır. Kur'an bilgisi ortadan kalkarsa cehalet artar. Bu bilgiyi artırmanın yolu çok okumak ve yanında bulundurmamak değildir. Yahudi ve Hristiyanların düştüğü yanılğı da budur. Elleriinde ki kitabın gereğiyle amel etmemeleri dalalete düşmelerinin temel sebebidir. Demek ki kitabın mevcudiyeti ve hatta çokca okunması Kur'an bilgisi ve kültürünü ortaya çıkarmamaktadır. Bunun yolu kitaptan istifade etmek, onu davranış olarak gösterebilmektir. İstifade edilmeyen bilgi ve bilgisiyle amel etmeyen alim, yok demektir.

Huşû'; başı öne eğmek, alçak gönüllü olmak, sesi kısmak, kalbin ve diğer uzuvların sükunet içinde birlikte hareket etmesi gibi anlamlara gelmektedir.⁸³⁰ Rivayette insanlardan kaldırılacak ilk ilmin “huşû” olarak zikredilmiş olması da öğrenilen bilgilerin özümşenerek bir davranış biçimi olarak ortaya konması anlamında, ilmin ne demek olduğuna bir kez daha işaret etmiş ve samimiyetin ilk adım olduğunu göstermiştir.

⁸²⁶ Tirmizî, *es-Sünen*, V/31, H.no: 2653.

⁸²⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, V/31, H.no: 2653.

⁸²⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/99, H.no: 288.

⁸²⁹ İbn Mâce, *Fiten*, 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/160, H.no: 17508, IV/218, H.no: 17948; Tahâvî, *Şerh-u Müşkili'l-âsâr*, I/279, H.no: 305.

⁸³⁰ *el-Mu'cemu'l-vesît*, I/235, 236.

2. Ebu Saîd el-Hudrî (r.a)'dan rivayet edilmiştir: Rasûlullah (s.a.): “Sizden öncekilerin yollarına karış karış ve arşın arşın mutlaka tabi olacaksınız. O derece ki, onlar eğer küçük bir keler deliğine girecek olsalar, siz de onların arkasından gideceksiniz” buyurdu. Biz: “Ey Allah’ın rasûlü! Onlar, Yahudiler ile Hristiyanlar mı?” diye sorduk. Rasûlullah (s.a.): “Onlardan başka kimler olacak!” buyurdu.⁸³¹

Müslim’in İlim Kitabı’na aldığı bu rivayetin ilimle irtibatı, bir önceki hadiste zikrettiğimiz Yahudi ve Hristiyanların durumlarıyla ilgili olmalıdır. Bu sebeple, iki rivayeti aynı başlıkta peşpeşe vermeyi uygun gördük. İlimin ortadan kalkması, Kur’an’ı anlamak ve yaşamaktan uzaklaşma ile olacağına göre, müslümanlar kendilerinden öncekilerin düştüğü bu hataya düşecekler ve cehalet içinde kalacaklardır. Ne zaman onların yolunu takip etmekten vazgeçer ve kitaplarına dönerlerse o zaman bilgi ve ilmi elde edeceklerdir.

3. Abdullah b. Mes’ûd (r.a) dedi ki; “Ortadan kaldırılmadan önce ilme yapışın. Onun dürülüp ortadan kaldırılması, ona sahip olanların giderilip (yok edilmeleridir). İlmeye yapışın! Çünkü hiçbiriniz ona ne zaman ihtiyaç duyacağını (duyulacağını) bilemez. Siz yakında, sizi Allah’ın Kitabı’na (uymaya, ona başvurmaya) davet ettiklerini iddia edecek olan bazı topluluklar bulacaksınız. Halbuki kendileri onu sırtlarının arkasına atmışlardır, (onu uygulamamaktadırlar). Binaenaleyh ilmeye yapışın. Bid’at işlemekten sakının, aşırılığa kaçmaktan sakının, didik didik etmekten sakının. "Eski"ye (yani asıl olan Kur’an ve sünnete) yapışın.”⁸³²

H. Selim Esed, Ebû Kılâbe’nin İbn Mes’ûd (r.a)’a ulaşmamış olması nedeniyle senedinde kopukluk olduğunu, dolayısıyla senedin *zayıf* olduğunu belirtmiştir.⁸³³

Mevkûf olarak rivayet edilen bu hadis için hükmen merfû’ diyebiliriz. Çünkü gelecekle ilgili bilgi verilmektedir ki bu ancak vahiy ile bilinebilir.

Yukarıda ki rivayetlerle birlikte düşünüldüğünde verilen mesaj net olarak ortaya çıkmaktadır. Bir müslüman için dünya ve ahiret saadeti, Yüce Rabbimize iyi bir

⁸³¹ Müslim, “İlim”, 2669; Buhârî, Enbiya, 52; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/84, H.no: 11817.

⁸³² Dârimî, “Mukaddime”, 19; Abdurrezzak, *el-Musannef*, XI/252; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX/189, H.no: 8845.

⁸³³ Dârimî, *es-Sünen*, I/66, H.no: 143.

kul olabilmekle mümkündür. Bunun ölçüsü de Allah'ın kitabı ve Rasulünün uygulamasıdır. Kitap ve sünnet bilgisi insanın sahip olacağı en büyük ve en önemli ilimdir. Fakat bilginin değeri kullanıldığı ve hayat sahasında bir yer işgal ettiği kadardır. Yoksa ilim, fiiliyatta hiçbir karşılığı olmayan söylem ve slogan değildir.

İnsanları Allah'ın kitabına çağırarak, onu önce yaşam biçimi olarak kabul etmek ve yaşamakla mümkündür. İlim öncelikle budur. Sonra, tenattu', teammuk ve tebeddu' olarak ifade edilen bu fiiller de ilim olamaz. Tebeddu'; Kur'an ve sünnette yeri olmayan herhangi bir uygulamanın dini bir gereklilik haline getirilmesidir ki bu ilmin değil cehaletin eseridir. Tenattu'; Kur'an ve sünnette ölçüleri belirlendiği halde bir davranış ya da uygulamayı yetersiz görerek bunda aşırılığa ve abartıya gitmektir ki bu da bilgisizliğin sonucudur. Teammuk da; gereksiz irdeleme, didik didik etme, asıl gayeyi terk edip ayrıntılarda boğulma demektir ki bu her ne kadar ilmi bir davranış gibi görünse de aslında bir tekellüf olması münasebetiyle ilmin işlevi ve amacından uzaktır.⁸³⁴

Atık, eski, ilk, asıl ve ilk durum anlamında kullanılmış olmalıdır.⁸³⁵ Kastedilen Kur'an'ın ve sünnetin ilk dönemde (asr-ı saadette) anlaşıldığı ve yaşandığı gibi muhafaza edilmesidir.⁸³⁶

8.4. Eğitim ve Öğretimin Olmadığı Yerde İlim Kaybolur

1. İbn Mes'ûd (r.a.) dedi ki, Rasûlullah (s.a.) bana şöyle buyurmuştu: *“İlmi öğreniniz ve onu insanlara da öğretiniz. Ferâizi öğreniniz, onu insanlara da öğretiniz. Kur'an'ı öğreniniz, onu insanlara da öğretiniz. Çünkü ben ölümlü bir kimseyim. İlim de yakında alınıp yok edilecek ve fitneler ortaya çıkacak. Nihayet iki kişi Allah'ın, miras ile ilgili bir emri konusunda ihtilâfa düşecek de aralarını hükme bağlayacak hiç kimse bulamayacaklar.”*⁸³⁷

⁸³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII/6, 357.

⁸³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/234.

⁸³⁶ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, s.285.

⁸³⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 24; Dârekutnî, “Ferâiz”, 46; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I/276, H.no: 995.

Hâkim: “Buhârî ve Müslim'in şartına (râvilerine) uygun olduğu halde Sahih'lerine almadıkları isnâdı *sahih* bir hadistir" der. Zehebî de buna muvafakat eder.⁸³⁸

H. Selim Esed, Osman b. Heysem'in zayıf sayılması, inkita' ve cehalet nedeniyle senedin üç illetinin olduğunu söylemiştir.⁸³⁹

İlim, ferâiz ve Kur'an'ın, ayrı ayrı zikredilmesi, burada ilmin özel manada ya da ilimden sonra zikredilen feraiz ve Kur'an'ın ilmi açıklayıcı mahiyette kullanıldığını göstermektedir. Özel manada hadis rivayetinin kastedildiğini söyleyebiliriz.

İlmin yakında yok edilmesi, Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan fitne dönemini işaret ediyor gibi görünse de, miras taksimi yapacak hiç kimsenin bulunamaması daha sonra ki zamanları hatta bugünleri işaret ediyor gibi görünmektedir.

Eğitim ve öğretim faaliyetinin ne kadar önemli olduğu ve sadece feraiz örneğinden insanların bu ilmin kaybolmasıyla nasıl bir sıkıntıya düşecekleri gözler önüne serilmektedir. Başlıkta ifade ettiğimiz gibi öğretilmeyen ve öğrenilmeyen ilim kaybolmaya mahkumdur. Ayrıca fitnenin sebebi de cahil insanlardır.

2. Ömer ibn Abdilazîz, Ebû Bekr ibn Hazm'a şöyle yazdı: “Bak, Rasûlullah'ın hadîsinden ne bulursan yaz. Zîrâ ben ilmin yok olmasından ve âlimlerin göçüp gitmesinden korkar oldum. Zabt esnasında Peygamber'in sözünden başkası kabul edilmesin. Bir de (âlimlere söyleyin) ilmi yaysınlar (gizlemesinler, herkese söylesinler). Bununla beraber âlimler (belirli yerlere) oturarak ders versinler ki bilmeyenlere öğretilmiş olsun. Zîrâ ilim gizli bir şey hâline getirilmedikçe yok olmaz.”

Bize, bu Ömer ibn Abdilazîz hadîsini "Âlimlerin göçüp gitmesi" sözüne kadar Âlâ ibn Abdi'l-Cebbâr (214) tahdîs edip şöyle dedi: Bize Abdulazîz ibn Müslim (167), Abdullah ibn Dinar'dan böylece tahdîs etti.⁸⁴⁰

⁸³⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV/369, H.no: 7950.

⁸³⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/83, H.no: 221.

⁸⁴⁰ Buhârî, “İlim”, 34.

Buhâri bu rivayeti “İlim nasıl ortadan kalkar” bâbında, muallak olarak nakletmiştir.

8.5. İlimin Felaketi Unutmak ve Müzakereyi Terk Etmektir

1. A'meş şöyle rivayet etti: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: “*İlimin felaketi unutman, zayi edilmesi de onu ehli olmayana rivayet etmendir.*”⁸⁴¹

H. S. Esed, isnâdı için “*mu'dal*” demiştir.⁸⁴²

2. Abdullah (b. Mesûd) (r.a.) dedi ki: “Her şeyin bir âfeti vardır. İlimin âfeti de unutmaktır.”⁸⁴³

H. S. Esed, isnâdı “*sahîh*” demiştir.⁸⁴⁴

3. Abdullah (b. Mesûd) (r.a.) dedi ki: “Hadisin felâketi, unutmaktır.”⁸⁴⁵

H. S. Esed, isnâdda, Kâsım b. Abdurrahman’ın İbn Mesûd’dan hadis işitmemiş olmasından dolayı inkıta’ olduğunu dolayısıyla *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁶

4. Hz. Ali demiştir ki: “Şu hadisleri müzâkere ediniz. Birbirinizi de ziyaret ediniz. Çünkü siz (böyle) yapmazsanız, onlar yok olup gider.”⁸⁴⁷

H. S. Esed, isnâdın *sahîh* olduğunu söylemiştir.⁸⁴⁸

5. Hasan şöyle dedi: “İlimin musibeti, unutmaktır.”⁸⁴⁹

H. S. Esed, rivayetin şahitleriyle *sahîh* olduğunu söylemiştir.⁸⁵⁰

⁸⁴¹ Dârimî, “Mukaddime”, 51; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII/546, H.no: 26663.

⁸⁴² Dârimî, *es-Sünen*, I/158, H.no: 624.

⁸⁴³ Dârimî, “Mukaddime”, 51.

⁸⁴⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/158, H.no: 623.

⁸⁴⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 51; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I/14, H.no: 13.

⁸⁴⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/158, H.no: 622.

⁸⁴⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 51; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII/545, H.no: 26658; Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s.545.

⁸⁴⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/158, H.no: 626.

⁸⁴⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 51.

⁸⁵⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/158, H.no: 625.

Bu başlık altında rivayet ettiğimiz hadislerden anlaşıldığı üzere, ilmin devam etmesi; eğitim ve öğretim faaliyetlerinin devam etmesine, ilim meclislerinin oluşturulup müzakereler yapılmasına bağlıdır. Bu faaliyetler olmazsa gerek toplumda ve gerekse ilimle iştigal eden kimselerin zihinlerinde bilgi ve bilimsel faaliyetler unutulur.

İlim ve hadis burada aynı anlamda kullanılmıştır. İlimden maksadın sadece hadis olduğu söylenmişse de, rivayetlerden anlaşılan, ilmin bir bölümü olarak zikredilmiş olmasıdır.

9. BİLGİYİ ELDE ETME YOLLARI

9.1. Dinleme (Semâ')

1. Bize Humeydî şöyle dedi: Sufyân ibn Uyeyne'ye göre Haddesenâ, Ahbaranâ, Enbeenâ ve Semi'tu bir ma'nâyâ idi. Abdullah ibn Mes'ûd da: Rasûlullah (s.a.), sözü doğru ve sözü doğrulanan olarak “bize şöyle buyurdu” (Haddesenâ) demiştir. Şakîk de Abdullah ibn Mes'ûd'dan nakletti ki, kendisi: Ben Peygamber'den bir söz “işittim” (semi'tü) demiştir. Huzeyfe ibn Yemân da: Rasûlullah (s.a.) bize iki hadis buyurdu (haddesenâ), demiştir. Ve Ebu'l-Âliye dedi ki: İbn Abbâs'tan: o da Peygamber'den; O da Rabb'ından “rivayet ettiğine göre”... Enes ibn Mâlik de: Peygamber'den (s.a.); O da azîz ve celîl olan Rabb'ından “rivayet ettiğine göre”... dedi. Ebû Hüreyre de: Peygamber'den; o da azîz ve celîl olan Rabbimizden “rivayet ederek”... buyurdu”.⁸⁵¹

Buhârî'nin “Kitâbü'l-ilm”in “Muhaddisin; haddesenâ, ahberanâ ve enbeenâ ifadeleri” bâbında muallak olarak naklettiği bu rivayet, muhaddisin bu sözleri arasında fark var mıdır, yoksa hepsi bir midir hususunu beyân içindir. Bu bâbı Kitâbü'l-İlm'de mutlak olarak zikretmesi, kitabını Peygamber'den rivayet edilmiş müsned hadîsler üzerine bina ettiğine tenbîh içindir. Bunun “İlim Kitabı” ile münâsebeti açıktır. Çünkü bu, muhaddisin lügat ve ıstılah yönünden mezkûr lâfızlar arasındaki farkı bilme hususunda muhtaç olacağı şeyler cümlesindedir. Buhârî “Bu ta'bîrlerin hepsi birdir,

⁸⁵¹ Buhârî, “İlim”, 4.

aralarında fark yoktur” görüşünü tercih etmiştir. Buhârî bu görüşü, üstadı Humeydî'den; o da kendi üstadı Sufyân ibn Uyeyne'den nakletmiştir.⁸⁵²

Buhârî, arka arkaya verilen ilk üç ta'lîki, sahâbînin bazen haddesenâ, bazen de semi'tü demekte olduğuna, binâenaleyh bunun da sahâbîlerin bu sîgalar arasında fark gözetmediklerine delâlet ettiğine tenbîh olmak üzere getirdi. Birinci ta'lîki, Kader Kitâbı'nda, ikinciyi Cenâiz Kitâbı'nda, üçüncüyü de Rikâk Kitâbı'nda vasletti.⁸⁵³

Diğer üç ta'lîki de an'anenin, yânî "an fulanın, an fulanın" ta'bîrlerinin, -bu fulânların buluşmaları sabit olduğu zaman- vasl ifâde ettiğine tenbîh için getirmiştir. Buhârî bu üç ta'lîki de Tevhîd Kitâbı'nda vasletmiştir.⁸⁵⁴

2. Bize Kuteybe tahdîs etti. Bize İsmâîl ibn Ca'fer, Abdullah ibn Dînâr'dan; o da İbn Ömer'den tahdîs etti. O şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.): "*Ağaçların içinden bir nevi' vardır ki, yaprağı düşmez. O ağaç (kâmil) müslümânın benzeridir. Onun ne olduğunu bana tahdîs edin (söyleyin)*" buyurdu. Orada bulunanlar vâdîlerdeki ağaçları saymaya daldılar. Abdullah ibn Ömer dedi ki: Bunun hurma ağacı olduğu hatırıma geldi, fakat (söylemeğe) utandım. Ondan sonra: Yâ Rasûlallah, onun ne ağacı olduğunu bize tahdîs et (söyle), dediler. Rasûlullah: "*Hurma ağacıdır*" cevâbını verdi.⁸⁵⁵

Bu hadîste, üstadın talebeden, talebenin de üstâddan işitmesini tahdîs ta'bîriyle ifâde etmesi vardır. Çünkü Peygamber, sahâbîlere hitaben: "*Bana tahdîs edin*" buyurdu; onlar da Peygamber'e: "Bize tahdîs et" dediler.⁸⁵⁶

Buhârî'nin dört ayrı bâbda naklettiği ve burada misal olarak getirdiği bu rivayeti "Soru sorarak düşündürmek ve zihinleri hazır hale getirmek" başlığında ele almıştık.

⁸⁵² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II/397, 398; Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, I/216.

⁸⁵³ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II/400; Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, I/216.

⁸⁵⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II/401; Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, I/217.

⁸⁵⁵ Buhârî, "İlim", 4, 5, 14, 50.

⁸⁵⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II/402; Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, I/217.

9.2. Okuma veya Sunma (Kıraat veya Arz)

1. “Hasen Basrî, Sufyân es-Sevrî ve İmâm Mâlik muhaddisin huzurunda okumayı (ondan nakletmeyi) caiz gördüler. Ve bâzıları âlimin huzurunda (nakledebilmek için) ona karşı okumanın caiz olduğuna, Dımâm b. Sa'lebe'nin hadisini delil göstermişlerdir: Dımâm, Peygamber'e (s.a.): "Namazları kılmamızı sana Allah mı emretti?" diye sormuştu da, Peygamber de ona: "Evet" diye ikrar etmişti. Bu hadîsi delil getirenler: İşte bu, Peygamber'in huzurunda ona karşı okumaktır. Müteakiben Dımâm, Peygamber'den sorup öğrendiklerini kendi kavmine bildirmiş onlar da bunu onaylamışlardır.”

“İmâm Mâlik de bir gerçeği i'tirâf edenin ikrarına, bir mektubu (yazıyı) delil getirmiştir ki, o yazı, topluluğa karşı okunur; onlar da, sadece karşılarında kıraat usûlüyle okunduğu halde "Falan kişi bizi şahit kıldı" derler. Keza (Kur'ân veya hadis) okutucu (birinin) huzurunda okunur da, okuyan kimse "falan kişi beni okuttu" der.”

“Bize Muhammed ibn Selâm tahdîs etti. Bize Vâsıtlı Muhammed ibn Hasen, Avf el-A'râbi den; o da Hasen Basrî'den tahdîs etti ki, o: "Âlim huzurunda okumakta bir be's yoktur (caizdir)" demiştir.”

“Ve bize Muhammed ibn Yûsuf el-Firabrî haber verdi. Ve bize Muhammed ibn İsmâîl el-Buhârî tahdîs edip şöyle dedi: Bize Ubeydullah ibn Musa, Sufyân es-Sevri'den tahdîs etti ki, Sufyân: "Okuyanın (onu rivayet ederken): “Bana falan tahdîs etti” demesinde be's yoktur" demiştir.”

“Müellif Buhârî diyor ki: Ve ben Ebû Âsım'dan işittim ki, o İmâm Mâlik'ten ve Sufyân es-Sevri'den olmak üzere: “Âlimin huzurunda okumak ile âlimin okuması eşittir” diyordu.”⁸⁵⁷

Buhârî; bu hadisi, İlim Kitabı'nın, “Muhaddisin huzurunda okumanın ve ona arz etmenin hükmü” bâbında nakletmiştir.

İlk dönem âlimlerinin kimi yalnızca hocanın öğrencilerine anlattığı hadislerle itibar eder, öğrencinin hocasına okuduğu hadislerle ise itibar etmezdi. Bu sebeple Buhârî

⁸⁵⁷ Buhârî, “İlim”, 6.

bunun caiz olduğuna dair bir başlık atarak bu başlık altında Hasan-ı Basrî'nin "Alimin huzurunda hadis okumakta bir sakınca yoktur" sözünü aktarmıştır. Yine Süfyan es-Sevrî ve İmâm Mâlik'ten senetli olarak, bunların âlimden işitmek ile âlimin huzurunda okumayı eşit saydığını rivayet etmiştir.⁸⁵⁸

2. Bize Abdullah ibn Yûsuf tahdîs edip şöyle dedi: Bize Leys ibn Sa'd, Saîd el-Makburî'den; o da Şerik ibn Abdillâh ibn Ebî Nemîr'den tahdîs etti ki, o da Enes ibn Mâlik'ten (r.a.) şöyle derken işitmiştir: Peygamber (s.a.) ile birlikte oturduğumuz sırada deve üstünde bir kimse gelip, devesini mescide çökerttikten sonra bağladı. Ondan sonra: "Hanginiz Muhammed'dir?" diye sordu. Peygamber, sahâbîleri arasında dayanmış oturuyordu: "İşte, dayanmış olan şu beyaz kimsedir," dedik. O zât: "Ey Abdu'l-Muttalib'in oğlu! diye hitâb etti. Peygamber: "*Seni dinliyorum,*" buyurdu. O zât: "Ben sana bâzı şeyler soracağım, ama soracaklarım pek ağırdır; gönlün benden incinmesin," dedi. Peygamber: "*Aklına geleni sor,*" buyurdu.

O zât: "Senin ve senden evvelkilerin Rabb'i aşkına (söyle), bütün insanlara seni Allah mı gönderdi?" dedi. Peygamber: "*Allahım şahittir, evet*" buyurdu.

O zât: "Allah aşkına (söyle), bir gün bir gece içinde beş vakit namaz kılmamızı sana Allah mı emretti? dedi. "*Allahım şahittir, evet*" buyurdu.

"Allah aşkına (söyle), senenin şu ma'lûm ayında oruç tutmamızı sana Allah mı emretti?" dedi. "*Allahım şahittir, evet*" buyurdu.

"Allah aşkına şu sadakayı zenginlerimizden alıp da fakirlerimize dağıtmayı sana Allah mı emretti?" dedi. Peygamber: "*Allahım şahittir, evet*" buyurunca,

O zât: "Sen ne getirdin ise ben ona îmân ettim. Kavmimin geride kalanlarına da elçi benim. Ben, Sa'd ibn Bekr oğulları'nın kardeşi Dımâm ibn Sa'lebe'yim," dedi.⁸⁵⁹

Buhârî, bazılarının Dımâm ibn Sa'lebe hadisini, âlim huzurunda okumaya delil olarak getirdiklerini zikredince, hadisin tamamını bu bâbda nakletti.

⁸⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I/149.

⁸⁵⁹ Buhârî, "İlim", 6; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 194; Nesâî, "Sıyâm", 1; İbn Hibbân, *es-Sahih*, I/367, H.no: 154; Tahâvî, *Şerh-u Müşkili'l-âsâr*, XV/189, H.no: 5938; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII/9, H.no: 13515.

9.3. Yazı Yoluyla (Munâvele)

1. Enes şöyle demiştir: Hz. Osman Mushafları çoğaltarak farklı bölgelere gönderdi. Abdullah İbn Ömer, Yahya ibn Saîd ve Mâlik bu yazıp gönderme işini caiz görmüşlerdir. Hicazlı alimlerin bir kısmı da münaveleye, Hz. Peygamber'in (s.a.) seriyye komutanına yazdığı bir mektubu delil getirmişlerdir. Hz. Peygamber(s.a.) komutana "*Bu mektubu falan yere varıncaya kadar okuma*" demiş, o komutan da söz konusu yere ulaşınca bu mektubu açarak okumuş ve insanlara Hz. Peygamber'in (s.a.) emrini bildirmiştir.⁸⁶⁰

Buhârî, "Münâvele ve ilim ehlinin ilmi yazarak farklı bölgelere göndermesi" bâbında zikrettiği bu ta'lîki, Beyhakî ile Taberânî vasletmişlerdir.

İmam Buhârî, işitme ve arz konusunu anlattıktan sonra bunun peşinden çoğunluk tarafından muteber görülen hadis tahammül yollarını ele almıştır. Münâvele de bunlardan biridir. Münâvele, hocanın öğrencisine (hadislerin yazılı olduğu bir) kitap vererek "bu benim falancadan işittiğim rivayetlerdir" veya "bu benim yazdığım kitabımdır, bunu benden rivayet et" demesi suretiyle olur. Arz-ı münâveleyi yukarıda anlatmıştık ki bu öğrencinin (hadislerin bulunduğu bir) kitabı hocasına getirmesidir. Çoğunluk bu şekilde rivayeti caiz görmüştür. Mükâtebe de hadis tahammül yollarından biridir. Mükâtebe hocanın kendi el yazısı ile hadisi yazması veya güvendiği bir kişiye yazdırması, ardından bunu kontrol ederek daha sonra öğrencisine göndermesi ve bunu rivayet etmesine izin vermesidir. Buhârî, mükâtebe ile münâveleyi birbirine müsavî kabul etmiştir.⁸⁶¹

2. Abdullah ibn Abbâs (r.a.) şöyle haber vermiştir: Rasûlullah (s.a.) bir adama bir mektup verip Bahreyn emîrine teslim etmesini emretti. Bahreyn emîri, mektubu Kisrâ'ya ulaştırdı. Kisrâ onu okuyunca yırttı. (Arada râvî olan Muhammed ibn Şihâb) dedi ki: Zannederim ki Saîd ibn Müseyyeb'den işittim, şöyle dedi: Rasûlullah, Kisrâ ile kavmine "*Parça parça olsunlar*" diye beddua etti.⁸⁶²

⁸⁶⁰ Buhârî, "İlim", 7;

⁸⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I/154.

⁸⁶² Buhârî, "İlim", 7.

Bu hadîsten "munâvele"ye delâlet yönü şöyledir: Peygamber (s.a.), mektubu elçisine karşı okumadı, fakat mektubu elçiye uzatıp verdi ve ona mektubun içindekileri kendisine isnâd etmesine ve "Bu, Rasûlullah'ın mektubudur" demesine izin verdi.⁸⁶³

3. Bize Şu'be, Katâde'den; o da Enes ibn Mâlik'ten (r.a.) haber verdi, o şöyle demiştir: Peygamber (s.a.) bir mektup yazdırdı veya yazdırmak istedi. Kendisine: Onlar (Rûm'dan ve Acem'den olanlar) bir mektubu mühürlü olmadıkça okumazlar, denildi. Bunun üzerine gümüştan bir mühür edindi ki, nakşî "Muhammed Rasûlullah" idi. Bu mührün Peygamber'in elindeki beyazlığı hâlâ gözümün önündedir. Şu'be dedi ki: Ben Katâde'ye, onun nakşî "Muhammed Rasûlullah" diyen kimdir? diye sordum. Katâde: Enes'tir, dedi.⁸⁶⁴

Buhârî bu babın başında ilmi elde etme yollarından semâ', kıraat veya arz yollarını, sonra da munâvele ve mükâtebe yollarını zikretti.

Hadîsi elde etme yolları, sırasıyla şu sekiz çeşitte toplanır:

1-Semâ': Hadîsi bizzat hocanın ağzından işitme.

2-Huzurda okuma (arz-kıraat): Hocasından rivayet edebilmek için yazdığı hadîsleri üstadın huzurunda okuyup tasdîkinden geçirmek; buna arz etmek de denir.

3-İcâzet: Üstadın semâ' ve kıraat olmaksızın -şartları dâhilinde- bütün veya bâzı rivayetlerini, öğrencinin rivayet etmesine izin vermesi.

4-Munâvele: Üstadın rivayetine izin vereceği bir kitabı öğrencisine kendi eliyle vermesidir.

5-Kitâbet-Mükâtebe: Üstadın kendi işittiği hadîslerinin tamâmını veya bir kısmını hâzır veya gâib bir kimse için yazması veya yazdırmasıdır.

6-İ'lâm-İ'lâmu's-Şeyh: Üstâd kendisinden rivayete izin vermeksizin, bir hadîsi veya hadîsleri ya da hadîs kitabını fulân üstadından işitmiş olduğunu bildirmesidir.

⁸⁶³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I/155.

⁸⁶⁴ Buhârî, "İlim", 7.

7-Vasıyyet: Üstadın rivayet ettiği bir kitabı veya cüz'ü, sefere çıkarken veya vefat ederken bir şahsa vasıyyet yoluyla bırakmasıdır.

8-Vicâdet: Bir üstadın bir râvînin kendi el yazısıyla yazılmış bir kitabının veya bâzı hadîslerinin, başka bir kimse tarafından bulunması ve elde edilmesidir. Bu yollarla elde edilen hadîsleri rivayette ayrı ayrı ta'bîrler ve elde ediliş yollarını işaret eden eda ta'bîrleri vardır. Bu eda ta'bîrlerinin hadîsin sağlamlık, değer ve güvenilirliğinde çok ehemmiyetleri vardır.⁸⁶⁵

10. İLİM AMEL İLİŞKİSİ

10.1. İlmî Önemsemek Ona Tâbi Olmayı Gerektirir

1. İbrahim şöyle dedi: “Ben öyle topluluklara kavuştum ki şayet onlardan biri bir tırnak(lık yeri bile) aşmamış olsaydı ben de onu aşmazdım. Bir topluluğu önemsememek bakımından, onların fiillerine aykırı hareket etmen kâfidir.”⁸⁶⁶

Dârimî'nin “Alimlere uyma” bâbında naklettiği bu rivayet için H. Selim Esed: “Ebû Hamza (Meymûn el-Kassâb)'ın zayıf olması dolayısıyla senedi *zayıftır*” demiştir.⁸⁶⁷

2. Atâ'dan rivayet edildiğine göre; “*Allah'a itaat ediniz, peygambere ve sizden olan buyruk sahiplerine de itaat ediniz*”⁸⁶⁸ (âyetinin tefsirinde) şöyle dedi: (Ayette geçen “buyruk sahipleri”) ilim ve derin anlayış (fıkıh) sahipleridir. Peygambere itaat de Kur'an ve sünnete uymaktır.⁸⁶⁹

Dârimî'nin önceki hadisle aynı bâbda naklettiği bu rivayet için H. Selim Esed: “Senedi *sahihtir*” demiştir.⁸⁷⁰

⁸⁶⁵ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II/8, 12, 29, 44, 55, 58, 59, 60; Koçyiğit, Talat, *Hadîs Usûlü*, s.235-259.

⁸⁶⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 24.

⁸⁶⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/83, H.no: 218.

⁸⁶⁸ Nisâ, 59.

⁸⁶⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 24; Rivâyetin ilk kısmı için bk. Ebû Hayseme, *Kitâbü'l-İlim*, H.no: 62.

⁸⁷⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/83, H.no: 219.

Bu konuda vârid olan benzer rivayetlerde “ulu’l-emr” şu şekilde açıklanmıştır: “Umerâ” (yöneticiler)⁸⁷¹, “ulu’l-fikh ve’l-hayr” (derin anlayış ve hayr sahipleri)⁸⁷², ayetin nüzul sebebi olan seriyye komutanı Abdullah b. Huzâfe⁸⁷³, “umerâu’s-serâyâ” (seriyye komutanları)⁸⁷⁴, “ulu’l-akl ve’l-fikh fî dînillâh” (akıl ve Allah’ın dininde derin anlayış sahibi olanlar)⁸⁷⁵, ve “ehlü’l-fikh ve’d-dîn” (ince anlayış sahibi din önderleri)⁸⁷⁶.

Anlaşıyor ki Atâ' ve bazı müfessirler âyetteki "buyruk sahipleri"nden, alimlerin kastedildiğini söyleseler de, âyetin nüzul sebebi olarak zikredilen olaylar ve rivayetler göz önüne alındığında, itaat edilmesi emredilen buyruk sahiplerinin içine, komutan, âmir, âlim her emir sahibi girmektedir. Tabi ki bunlar, müslüman ve emrettiği şey meşrû olmalıdır.

Atâ', "ilim" ile, “herhangi bir mesele hakkında Kur'an ve sünnette bulunan sarîh bilgiyi," derin anlayış (fıkıh)" ile de bu iki kaynaktan ictihâd yoluyla çıkarılan bilgiyi veya bu şekilde bilgi çıkarmayı kasetmiş olmalıdır.⁸⁷⁷

10.2. Allah, Söze Değil, Niyet ve Amele Bakar

1. Sadaka b. Abdillâh îbni'l-Muhâcir b. Suheyb rivayet etti ki: Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; Allah-teâlâ şöyle buyurdu: *"Ben hikmetli söz söyleyenin her sözünü kabul etmem. Fakat ben, onun tasa ve arzusunu kabul ederim, (bunlara itibar ederim). Şayet onun tasa ve arzusu bana itaat etmede ise, konuşmasa da, ben onun susmasını bana şükür ve saygı yapar, (böyle kabul ederim)"*⁸⁷⁸

Dârimî'nin “İlmiyle âmil olmak ve ilminde iyi niyetli olmak” bâbında naklettiği bu rivayet için H. Selim Esed: Sadaka b. Abdullah’ın zayıf olması dolayısıyla senedi zayıftır ve *mürseldir*, demiştir.⁸⁷⁹

⁸⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI/428, H.no: 32531.

⁸⁷² Hâkim, *el-Müstedrek*, I/211, H.no: 422; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI/428, H.no: 32533.

⁸⁷³ Buhârî, “Tefsir”, Nisa Suresi; Müslim, “İmâre”, 4851; Tirmizî, “Cihâd”, 3; Ebû Dâvud, “Cihâd”, 96.

⁸⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI/419, H.no: 32539; Tahâvî, *Şerh-u Müşkili'l-âsâr*, IV/186, H.no: 1525.

⁸⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI/418, H.no: 32534.

⁸⁷⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, I/211, H.no: 423.

⁸⁷⁷ Aydınlı, *Sünen-i Dârimi Tercüme ve Şerhi*, II/294.

⁸⁷⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 27; İbn Vehb, *el-Câmi' fi'l-hadis*, I/440.

⁸⁷⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/91, H.no: 252.

10.3. İlim Ameli Gerektirir

1. Enes b. Mâlik'ten (r.a.): Rasûlullah (s.a.) şöyle anlattı: “*İsrâ gecesi, dudakları ateşten makaslarla kesilen bazı kişilere uğradım ve dedim ki: ‘Bunlar kimdir, ey Cibril?’ ‘Bunlar senin ümmetinden bazı hatipler (tebliğciler, vaizler)dir ki insanlara iyiliği emreder, kendilerini unuturlar, hâlbuki Kutsal Kitap (Kur'ân'ı) da okurlar, (insanlar hâlâ) durumlarını düşünmeyecekler mi?’*”⁸⁸⁰

Şuayb Arnavut, hadisin sahih olduğunu, senedin ise Ali b. Zeyd'den dolayı zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸¹

Heysemî, Ebû Ya'lâ'nın senedinin *sahih* olduğunu belirtmiştir.⁸⁸² H. Selim Esed, Ebû Ya'lâ'nın benzer üç rivayetten ikisinin senedi için “*zayıf*”⁸⁸³, diğeri için de “*ricâli sahihtir*” ifadesini kullanmıştır.⁸⁸⁴

2. Üsâme b. Zeyd'den (r.a.): Kendisine: “Şu Osman'ın (ya da falanın) yanına girip onunla (halk arasında çıkan şu fitneyi) konuşsana!” denildiğinde şöyle cevap verdi: “Sizin duyduğunuz kadar mı konuştuğumu zannediyorsunuz? Vallahi ben, onunla konuştuğumda (fitne olur endişesiyle) konuyu ilk açan hiç ben olmak istemedim. Ben Rasûlullah'in (s.a.) bazı sözlerini işittikten sonra, yöneticim olan bir kişi için de (yağcılık olsun diye) insanların en hayırlısıdır, demem. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki: “*Kıyamet günü bir kişi getirilir ve cehenneme atılır, (sıcaktan) karnındaki bağırsaklar dışarı çıkar (patlar) ve ateşte tıpkı bir merkebin değirmen taşının etrafında döndüğü gibi döner. Cehennemlikler o kişinin etrafında toplanır ve sorarlar: ‘Ey Filân, sen bizi iyiliğe teşvik eder ve kötülükten men ederdin, (bu ne hâl?)’ O kişi derki: ‘Evet, ben size*”

⁸⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. III/120, H.no: 12232; III/180, H.no: 12879; *Kitâbü'z-Zühed*, s.45; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV/308, H.no: 37731; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VII/69, H.no: 3992; VII/72, H.no: 3996; VII/118, H.no: 4069; İbnu'l-Mübârek, *el-Müsned*, s.15, H.no: 27; s.79, H.no: 132; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, I/131, H.no: 411; III/170, H.no: 2832; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, III/270, H.no: 1637; VII/39, H.no: 4612, 4613, 4614.

⁸⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. III/120, H.no: 12232; III/180, H.no: 12879.

⁸⁸² Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII/543.

⁸⁸³ Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VII/69, H.no: 3992; VII/72, H.no: 3996.

⁸⁸⁴ Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VII/118, H.no: 4069.

*iyiliği emrederdim ama kendim yapmazdım, kötülükten men ederdim ama kendim yapardım.*⁸⁸⁵

Üsâme'nin (r.a.) sözü ile hadisin irtibatı; insanların yanında bir kişiyi (yönetici olsun ya da olmasın) kötü gösterip onun yanına girdiğinde de övgüler düzmenin zararı anlatılmakta ve bu konuda âlimlerin çok dikkatli olmaları gerektiği belirtilmektedir. Âlimler, yöneticiler karşısında şahsiyetli hareket etmeli ve onları ıslah edip doğru yola çağırmalıdır. Bu konudaki en güzel örnekleri, sahabe ve daha sonraki dönemlerde yaşayan ilim önderlerinin hayatlarında görüyoruz. Mesela İmam Ebû Yûsuf, halife Harun Reşid döneminde baş kadıydı. Tavizsiz yaşamış ve halifeyi sürekli ıslah edip doğru yola çağırmıştı. Bu konuda en güzel Örnek, tabakât kitapları ve el-Harâc (Vergi Hukuku) gibi kendi yazdığı eserlerdir.⁸⁸⁶

3. Ebû Zer'den (r.a.): Hz. Peygamber (s.a.) bize şöyle dedi : “*Siz âlimlerin çok, hatiplerin az olduğu bir dönemde yaşıyorsunuz. Sizden kim, bildiğinin onda birini terk ederse (ayağı) kayar, helak olur. Öyle bir zaman gelecek ki âlimler azalacak, hatipler çoğalacak. O dönemde kim, bildiğinin onda biriyle amel ederse kurtulur.*”⁸⁸⁷

Şuayb Arnavut, senedinin *zayıf* olduğunu,⁸⁸⁸ Heysemî de isimlendirilmeyen bir râvînin bulunduğunu söyler.⁸⁸⁹

Tirmizî, rivayetin Ebû Hüreyre'den gelen senedinin *garîb* olduğunu, Ebû Zer ve Ebû Saîd'den de şahidi olduğunu söylemiştir. Elbânî de *zayıf* hükmünü vermiştir.⁸⁹⁰ Suyûtî, Tirmizî'nin bu rivayeti için *zayıf* işareti koymuştur.⁸⁹¹ Münâvî ise, İbnü'l-Cevzî'nin bu rivayete vâhî hadisler içinde yer verdiğini, Nesâî'nin de *münker* olarak addettiğini belirtir.⁸⁹²

⁸⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/205, H.no: 21832; Benzer rivayet için bk.V/205, H.no: 21681; V/206, H.no: 21691; V/209, H.no: 21716; Buhârî, “Bed'ül-halk”, 10; Müslim, “Zühd”, 51 (2989).

⁸⁸⁶ R. Oral, *el-Müsned Terceme ve Açıklaması*, I/290-292.

⁸⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/155, H.no: 21409; Ebû Hureyre (r.a.)'dan şahidi için bk. Tirmizî, *Fiten*, 79, H.no:2267; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*, II/274, H.no: 1156.

⁸⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/155, H.no: 21409.

⁸⁸⁹ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I/337, H.no: 530.

⁸⁹⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, IV/530, H.no: 2267.

⁸⁹¹ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, H.no: 2542.

⁸⁹² Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II/705.

4. Ebu'z-Zâhiriyye sözü Peygamber'e (s.a.) nisbet ederek şöyle dedi: “Allah şöyle buyurdu: Ahir zamanda ilmi saçacağı, öyle ki erkek-kadın, köle-hür, küçük-büyük (herkes) onu bilecek. Bunu onlara yaptığım zaman da, üzerlerindeki hakkımdan dolayı onları hesaba çekeceğim.”⁸⁹³

H. Selim Esed, Ebu'z-Zâhiriyye (Hudeyr b. Kureyb)'e kadar senedin *sahih*, rivayetinin ise *mürsel* olduğunu söylemiştir.⁸⁹⁴

5. Ali (r.a.) şöyle dedi: “İlmi öğreniniz ki onunla tanınasınız. Onu uygulayınız ki ehlinden olasınız. Zira vaziyet şu ki bundan sonra yakında, (içinde yaşayanlarının) onda dokuzunun ma'rûfu (iyiliği) tanımayacağı bir zaman gelecek. Bu (zamanda yaşayanlar)dan, sadece kötülükten ve kötülerden habersiz (küçümsenen, önemsenmeyen, sözü edilmeyen)⁸⁹⁵ kimseler kurtuluşa erecek. İşte bunlar; kötülükleri dolaştırmayan, yüz kızartıcı şeyler yapmayan, lafı bol ve dedikoducu olmayan hidâyet önderleri ve ilim kandilleridirler. Ebû Muhammed (ed-Dârimî) dedi ki; (Arapça metinde geçen) "nüveme" kelimesi, "kötülükten habersiz", "el-mezâyû'l-büzür" ise "lafı çok" demektir.”⁸⁹⁶

H. Selim Esed, ravilerin *sika* olduğunu, bununla birlikte tespit edildiği kadarıyla Evfâ b. Delhem'in Hz. Ali'den hadis dinlemediği, dolayısıyla senedde *inkita* olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹⁷

6. Muâz b. Cebel (r.a.) şöyle dedi: “Bildikten (öğrendikten) sonra dilediğinizi yapınız. Zira Allah, ilimden dolayı, (onu) uygulamadıkça size sevap vermeyecektir.”⁸⁹⁸

H. Selim Esed, ravilerin *sika* olduğunu, bununla birlikte Yezid b. Câbir el-Ezdî'nin Muaz b. Cebel'e kavuşmadığını söylemiştir.⁸⁹⁹

⁸⁹³ Dârimî, “Mukaddime”, 27; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI/100.

⁸⁹⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/92, H.no: 253.

⁸⁹⁵ Zemahşerî, *Fâik*, IV/31.

⁸⁹⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 27; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, XII/167, H.no: 9222.

⁸⁹⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/93, H.no: 259.

⁸⁹⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 27.

⁸⁹⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/93, H.no: 260.

7. Abdurrahman b. Yezid b. Câbir dedi ki; Sa'd'dan şöyle rivayet ederken işittim: “O (yani Sa'd), İbn Münebbih'e gelip, Hasan'ı sormuş ve, "Aklı nasıl?" demiş. O da ona (Hasan el-Basrî'nin hakkında bildiklerini) anlatmış, sonra şöyle demiş: “Bizler şunu konuşur -veya kitaplarda şunu bulurduk: Allah bir kula ilim verip, o da bunu doğru yol (istikamet) üzere uygulamışsa, Allah'ın onu kendi katına çekip (ruhunu teslim edinceye kadar) aklını başından aldığı vaki değildir.”⁹⁰⁰

H. Selim Esed, Sa'd'ın kim olduğunu bilmediğini, diğer ricâlin de *sika* olduklarını ifade etmiştir.⁹⁰¹

Ahmed b. Hanbel'in “Zühd” adlı eserinde naklettiği senede göre Abdurrahman b. Yezid b. Câbir'in nakilde bulunduğu ve İbn Münebbih'le karşılaşan kişi kardeşi Yezid b. Yezid b. Câbir'dir. Dârimî'nin senedinde yer alan ve kim olduğu bilinmeyen Sa'd'ın Yezid olması mümkündür.

8. Abdullah (b. Mes'ud) (r.a.) şöyle dedi: “Öğreniniz, öğreniniz! Bilince de uygulayınız, (amel ediniz!).”⁹⁰²

H. Selim Esed, Yezid b. Ebû Ziyad dolayısıyla senedinin *zayıf* olduğunu belirtmiştir.⁹⁰³

9. İmrân şöyle dedi: “Bir gün Hasan (Basrî)'ye, söylediği bir şey hakkında; “Ebû Sa'îd! Fakihler böyle söylemiyor?” dedim. Bunun üzerine o şöyle dedi: “Yazıklar olsun sana! Sen, kendin, fakîh gördün mü hiç? Fakîh dediğin ancak, dünyaya karşı isteksiz, ahirete karşı arzulu, dininin işinde uyanık olan, Rabbine ibadete aralıksız devam eden kimsedir!”⁹⁰⁴

H. Selim Esed⁹⁰⁵ ve Elbânî⁹⁰⁶, senedinin *sahîh* olduğunu ifade etmişlerdir.

⁹⁰⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 27; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, III/310, H.no: 1740; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, s.268.

⁹⁰¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/93, H.no: 261.

⁹⁰² Dârimî, “Mukaddime”, 34.

⁹⁰³ Dârimî, *es-Sünen*, I/115, H.no: 366.

⁹⁰⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 29; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII/498, H.no: 36336; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, s.267; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I/147, 178.

⁹⁰⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/101, H.no: 294.

⁹⁰⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, I/80, H.no: 220.

10. Hz. Ali şöyle dedi: “Gerçek fakîh, insanları Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşürmeyen; onlara, Allah'a isyan hususlarında kolaylık tanımayan; onları, Allah'ın azabından emin kılmayan; Kur'an'ı, onu istemeyip başkasına meylederek terketmeyen kimsedir. Durum şu ki; kendisinde ilim olmayan ibadette, kendisinde anlama olmayan ilimde ve kendisinde düşünme olmayan okumada hiçbir hayır yoktur.”⁹⁰⁷

H. Selim Esed, senedde iki illetten dolayı *zayıf* olduğunu söylemiştir. Birincisi Leys b. Ebî Süleym, ikincisi de inkıta'dır; Yahya b. Abbâd b. Şeybân bilindiği kadarıyla Hz. Ali'ye kavuşmamıştır.⁹⁰⁸

11. Ka'b (el-Ahbâr) şöyle dedi: “Şüphe yok ki ben (eski din kitaplarında) bir topluluğun vasıflarını, (tanıtımını) şöyle buluyorum: *Onlar uygulamaksızın, (amel etmeksizin) öğrenmeye, ibadet yapmaksızın fakîh olmaya çalışırlar. Ahiret ameline mukabil dünyalık peşine düşer, kalbleri ödağacı (Sabir)den daha acı olduğu halde koyun postuna bürünürler. Onlar, şu halde, benim (merhametime) mi aldanyorlar, yoksa beni aldatmaya mı çalışıyorlar? Ben zâtıma yemin ederim ki onlara, kesinlikle, sabırlı bir insanı bile şaşkın bırakacak bir imtihan hazırlayacağım!*”⁹⁰⁹

H. Selim Esed, senedinin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁰

Benzer rivayetleri; İbn Ebî Şeybe, Ebû Ubeyde ve Vehb b. Münebbih'den; Tirmizî, Ebû Hureyre ve İbn Ömer'den ve Beyhakî de, Muhammed b. Ka'b ve İbn Münebbih'den rivayet etmişlerdir.⁹¹¹

Açıklayıcı olması itibariyle Tirmizî'nin İbn Ömer'den naklettiği rivayet şöyledir: “Rasûlullah (s.a.) buyurdular ki: *Allah Teala şöyle buyurmuştur :İnsanları öyle yarattım ki dilleri baldan daha tatlıdır. Kalpleri ödağacı (Sabir)den daha acıdır. Kendi adıma yemin ederim ki onları öyle bir fitneye uğratacağım ki içlerinden yumuşak*

⁹⁰⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 29.

⁹⁰⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/101, H.no: 297.

⁹⁰⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 29.

⁹¹⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/102, H.no: 299.

⁹¹¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII/541, H.no: 36504; XIV/36, H.no: 36774; Tirmizî, “Zühhd”, 43, H.no: 2341, 2342; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IX/215, H.no: 6557, 6558.

huylu olanları bile şaşkına çevirecektir. Benim affıma mı güveniyor ve rahmetimi umarak mı bana karşı cesaretli davranıyorsunuz?”

Tirmizî bu rivayetin *hasen-garîb* olduğunu beyan etmiştir. Elbânî de *zayıf* hükmünü vermiştir.⁹¹²

Ebû Hüreyre'den gelen rivayet de şu şekildedir: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*Ahir zamanda bazı kimseler çıkacak ve dini dünyaya alet edeceklerdir. İnsanlara yumuşak görünmek için kuzu postlarına bürünecekler ve dilleri şekerden tatlı, fakat kalpleri kurt kalbidir. Allah şöyle buyurur: Benim affıma mı güvenip gururlanıyorsunuz, benim rahmetime mi güvenip cesaretli davranıyorsunuz. Şânıma yemin ederim ki, onları öyle bir imtihandan geçireceğim ki yumuşak huylu olanlar bile şaşkına dönecekler.*”

Elbânî, rivayetin *çok zayıf* olduğunu söylemiştir.⁹¹³

12. Herim b. Hayyân; “Fâsık (günahkar) âlimden sakının!” demiş ve (bu söz) Ömer ibnu'l-Hattab'a (r.a.) ulaşmıştı. Bunun üzerine o (Hz. Ömer), bundan (bu tanıma girmekten çekinerek) ona; “Fâsık âlim ne (demektir?)” diye sormuş. Herim de ona şöyle cevap yazmış: “Yâ Emire'l-Mü'minin! Vallahi ben o (sözle), başka bir şey değil, sadece hayır kastedtim. (O da şu): Bir âlim, ilimle konuşur ama isyan ve itaatsizlik yapar. Böylece halkın karıştırmasına sebep olur. Onlar da sapıtırlar.”⁹¹⁴

H. Selim Esed, senedinin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁵

13. Sufyân b. Uyeyne. şöyle dedi: “İlim için; ezberleme, uygulama, dinleme, susma ve yayma (faaliyetleri) kastedilir, (hedef almır).” “İnsanların en cahili, bildiğini bırakıp (uygulamayan), insanların en âlimi de bildiğiyle amel eden, insanların en üstünü ise Allah'a karşı en huşûlu olan kimsedir.”⁹¹⁶

⁹¹² Tirmizî, *es-Sünen*, IV/604, H.no: 2405.

⁹¹³ Tirmizî, *es-Sünen*, IV/604, H.no: 2404.

⁹¹⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 29; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, s.232.

⁹¹⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/102, H.no: 300.

⁹¹⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

H. Selim Esed, senedinin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁷

14. Ebû Müslim el-Havlânî şöyle dedi: “Âlimler üç (sınıftır). Şöyle ki; İlmine göre yaşayan ve kendisiyle beraber halkın da ona göre yaşadığı kişi (bir sınıf); ilmine göre yaşayan, ama kendisiyle beraber ona göre hiç kimsenin yaşamadığı kişi (bir sınıf); ilmine göre, (kendisinin değil de) halkın yaşadığı ve (ilmi), üzerinde vebal olan kişi (bir sınıf).”⁹¹⁸

H. Selim Esed, senedinin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁹

15. Hz. Ali (r.a.) şöyle dedi: “Ey ilim sahipleri! Onunla amel ediniz. Çünkü âlim ancak, bildiğiyle amel eden ve ameli ilmine uygun düşen kimsedir. Yakında, ilim taşıyan bazı topluluklar gelecek, (ama onların ilimleri) köprücük kemiklerinden öteye geçmeyecek, amelleri ilimlerine aykırı olacak, iç halleri dış hallerine muhalif olacak, onlar halkalar halinde oturacak ve birbirlerine karşı övünecekler. Üstelik, (bunlardan olan) adam arkadaşına, kendisini bırakarak başkasının yanına gidip oturmasından dolayı kızacaktır. İşte bunların bu meclislerindeki amelleri, Allah'ın katına yükselmeyecektir.”⁹²⁰

Hüseyin S. Esed, Bişr b. Sâlim'in *münkeru'l-hadîs* olduğunu, Süveyr b. Ebî Fâhite'nin *zayıf* olduğunu ve Yahya b. Ca'de'nin de bilindiği kadarıyla Hz. Ali'den rivayette bulunmadığını, ifade etmiştir.⁹²¹

16. Hişâm şöyle dedi: “Hz. İsa'nın sözlerinden (oluşturulmuş) olduğunu haber aldığım bir kitapta şöyle okudum; Dünya için amel (iş) yapıyorsunuz. Halbuki siz burada amelsiz (rızkın verilmesi ile çalışma arasında doğru bir orantı olmadan) rızıklandırılmaktasınız. Ahiret için ise amel (iş) yapmıyorsunuz. Halbuki orada sadece amel karşılığında rızıklandırılacaksınız. Şüphe yok ki sizler, yani kötü âlimler, (işin) karşılığını alıyorsunuz ama işi (ameli) ihmal ediyorsunuz. Amel sahibinin amelini istemesi yakındır. Şu geniş rezîl (dünyadan) kabrin karanlığına ve darlığına çıkmanız da

⁹¹⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/107, H.no: 330.

⁹¹⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 34.

⁹¹⁹ Dârimî, *es-Sünen*, I/114, H.no: 361.

⁹²⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 34; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkı'r-râvî*, I/89, H.no: 31; *İktizâü'l-ilim el-amel*, s.22, H.no: 9.

⁹²¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/118, H.no: 382.

yakındır. Allah, size namazı ve orucu emrettiği gibi, sizi günâhlardan menediyor. Allah'ın ilmi ve kudretiyle meydana geldiğini bildiği halde, rızkıdan memnun olmayan ve mevkiini küçümseyen kimse nasıl ilim ehlinden olur? Allah'ın kendisine hükmettiği şeylerin doğruluğundan şüphe edip de kendisine isabet eden hiçbir şeye razı olmayan kimse nasıl ilim ehlinden olur. Dünyaya daha fazla rağbet ederek, gönlünde, dünyası âhiretinden daha öncelikli olan kimse nasıl ilim ehlinden olur? Dönüş yeri ahiret olan, halbuki dünyasına yönelmiş bulunan ve kendisine zarar veren şeyleri fayda veren şeylerden daha çok arzu eden -veya o, “daha çok seven” dedi -kimse nasıl ilim ehlinden olur? Sözü, (başkasına) anlatmak için öğrenen, ama onunla amel etmek için öğrenmeyen kimse nasıl ilim ehlinden olur?”⁹²²

H. S. Esed, isnâdının *mu'dal* olduğunu söylemiştir.⁹²³

17. Şa'bî şöyle dedi: “Bu ilmi ancak, kendisinde iki haslet yani akıl ve ibâdet birleşmiş olan kimseler tahsil ederdi. Çünkü, (öğrenci) ibâdetli olup akıllı olmazsa, ‘Bu, sadece akıllıların ulaşabileceği bir iştir.’ der ve tahsili bırakırdı. Şayet (öğrenci) akıllı olup ibâdetli olmazsa, ‘Bu, sadece ibâdetlilerin ulaşabileceği bir iştir’ der ve tahsili bırakırdı.”

Şa'bi sonra şöyle dedi: “Yemîn olsun ki ben onu (ilmi), bugün, kendisinde bunlardan hiçbiri, ne akıl ne ibâdet bulunmayan kimselerin tahsil etmekte, (öğrenmekte) olmasından korkmuşumdur!”⁹²⁴

H. Selim Esed, senedinin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁹²⁵

18. Sufyân iddia edip şöyle dedi: “(Eskiden) adam, (öğrenime başlamadan) önce kırk yıl ibadet yapmadıkça bu ilmin peşine düşmezdi.”⁹²⁶

H. Selim Esed, senedinin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁹²⁷

⁹²² Dârimî, “Mukaddime”, 34; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI/279.

⁹²³ Dârimî, *es-Sünen*, I/115, H.no: 368.

⁹²⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 34; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV/323; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXV/410; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III/285, H.no: 1662.

⁹²⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I/116, H.no: 371.

⁹²⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 34.

⁹²⁷ Dârimî, *es-Sünen*, I/116, H.no: 372.

Bu ve bir önceki haberde bahsedilen ilim, hadis rivayeti ilmidir. Dînî bir vecibe olan hadis rivayetinin mes'ûliyetini kavramak için mânevi bir donanıma, bir hazırlığa ihtiyaç vardır. Sufyân'ın işaret etmek istediği bu husus olmalıdır. "Kırk yıl" kaydı ise bu hazırlık işinin uzun bir zaman gerektirdiğini anlatan bir mübalağa ifadesidir, önceki haberde eş-Şa'bi de, râvide bulunması gereken mânevi vasıflara "ibâdet" kelimesiyle işaret etmişti. "Akıl" ise, maddi vasıfların ifadesidir. Sonradan hadis alimleri bu vasıfları adalet ve zabt ıstılahları ile formüle edeceklerdir. Adalet, bir hadis usûlü ıstılahı olarak, râvînin, müslüman, âkıl-bâlîğ, kişiliğini zedeleyecek işlerden kaçınan, özü-sözü doğru biri olması demektir. Zabıt ise râvînin, hocasından aldığı, öğrendiği bir hadisi, başkasına nakledinceye kadar aynen muhafaza edebilmesi demektir. Buna göre adalet, râvide bulunması gereken mânevi vasıfları, zabıt ise maddî vasıfları ifade etmektedir. Ayrıca râvînin uyması gereken bazı âdâb vardır. Şöyle ki, râvî; öğreniminde Allah'ın rızasını kazanmaya niyet etmeli, gönlünü dünyevî ve geçici menfaat kaygılarından arındırmalı, hadise lâıyk güzel vasıflar kazanmaya çalışmalı, işinin mesuliyetini bilerek bütün dikkât ve ihtimamını ona vermeli ve Allah'a teslimiyetle imkânları en iyi şekilde değerlendirmelidir. İşte kısaca temas edilen bu âdâbla adalet vasfı içinde mütalaa edilen vasıfların kazanılıp pekiştirilmesi ibâdetle mümkündür.⁹²⁸

19. Kâsım şöyle dedi: “Abdullah (b. Mes’ud) (r.a.) bana dedi ki; Ben kuvvetle zannediyorum ki; insan, öğrendiği ilmi, işlediği günahattan dolayı unuttur.”⁹²⁹

Heysemî: “Tâberânî’nin el-Kebîr’inde rivayet ettiği bu senedin ricâli *sikadır*. Şu var ki Kâsım dedesinden hadis işitmemiştir” demiştir.⁹³⁰

H. Selim Esed, senedinin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.⁹³¹

20. Mesrûk şöyle dedi: “Kişiye ilim olarak Allah'tan korkması, cahillik olarak da amelini beğenmesi yeter.”⁹³²

⁹²⁸ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II/6, 127-128; Aydınlı, *Sünen-i Dârimi Tercüme ve Şerhi*, I/397-398.

⁹²⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 34; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IX/189, H.no: 8930; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, s.156; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, s.28; Ebû Hayseme, *Kitâbü'l-İlim*, H.no: 132; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I/131.

⁹³⁰ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I/469, H.no: 975.

⁹³¹ Dârimî, *es-Sünen*, I/117, H.no: 376.

⁹³² Dârimî, “Mukaddime”, 34; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II/205, H.no:734; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II/95; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LVII/429.

Suyûtî, rivayetin *mürsel* ve *hasen* olduğunu belirtmiştir.⁹³³ Hüseyin S. Esed ise, senedinin *sahîh* olduğunu ifade etmiştir.⁹³⁴

21. Hasan şöyle dedi: “Hakikaten kişi, ilimden bir konuyu elde edip onunla amel ederdi de bu onun için, dünya ve içindekilerinin kendisinin olup da bunları ahiret (yoluna) vermesinden daha hayırlı olurdu.” (Hişâm) dedi ki; (diğer bir sözünde) Hasan şöyle demişti: “(Eskiden) bir adam ilim tahsil ettiği zaman bunun, onun basiretinde, huşû'unda, dilinde, elinde, namazında ve zühdünde görülmesi gecikmezdi. (Hişâm) dedi ki; Muhammed (b. Sîrin) de şöyle demişti: “Bu hadisi kimden aldığınıza (iyi) bakın. Çünkü o ancak sizin dininizdir.”⁹³⁵

Hüseyin S. Esed, üç rivayetin de bir senetle geldiğini ve senedin de *sahih* olduğunu, söylemiştir.⁹³⁶

Aynı senetle gelen bu rivayetlerin üçüncüsü, Müslim ve Dârimî'nin bir başka rivayetinde “Bu ilim dindir. Öyleyse dininizi kimden aldığınıza (iyice) bakın”⁹³⁷ şeklindedir. Burada ilim ile hadisin kastedildiği anlaşılmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi “ilim” ilk dönemlerde özel anlamıyla “hadis öğrenimi ve rivayeti” olarak anlaşılmıştır. Durum böyle iken “Çünkü o ancak sizin dininizdir” ve “Bu ilim dindir” ifadelerinden; kastedilenin, dînî hayatı ilgilendiren bütün ilimler olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hadis ilmi, Kur'an, akaid, kelam, kıraat, dil, tarih, sosyoloji, psikoloji, tıp, eczacılık, sanat ve askerî vb. bütün ilimleri de bilmeyi gerektirir.

22. Zeyd el-Ammî, bir fakih'ten naklettiğine göre şöyle demiş:

“Ey ilim sahibi! İlminle amel et, malının fazlasını ver. Sözünün fazlasını ise, Rabb'inin katında sana fayda verecek olan hadis gibi bir şey sebebiyle (söylemen) hariç, (kendinde) tut!

⁹³³ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II/389, H.no: 6240.

⁹³⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/118, H.no: 383.

⁹³⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 34; İlk rivayet için bk. Abdurrezzak, *el-Musannef*, VII/188, H.no: 35201; Bir ve ikinci rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, s.261; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, s.27; Üçüncü rivayet için bk. Müslim, “Mukaddime”, 26; Dârimî, “Mukaddime”, 38.

⁹³⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I/118, H.no: 385.

⁹³⁷ Müslim, “Mukaddime”, 26; Dârimî, “Mukaddime”, 38.

Ey ilim sahibi! Şüphe yok ki, bilip de kendisiyle amel etmediğin şey, kendisiyle karşılaştığın zaman Rabb'inin katında senin delilini ve ma'zeretini bertaraf edecektir.

Ey ilim sahibi! Allah'a itaatle ilgili sana emredilen şeyler, isyanla ilgili sana yasaklanan şeylerden seni alıkoymak içindir (veya "... isyanla ilgili sana yasaklanan şeylerden seni alıkoyacaktır.")

Ey ilim sahibi! Asla, başkasının amelinde güçlü, kendi amelinde zayıf olma!

Ey ilim sahibi! Başkasına ait olan şey, seni, kendine ait olan şeyden asla alıkoymasın.

Ey ilim sahibi! Âlimleri büyük bilip onlara saygı göster, onlara çok yaklaş, onları dinle ve onlarla münâkaşa etmeyi bırak.

Ey ilim sahibi! Âlimleri, ilimlerinden dolayı büyük bil. Cahilleri ise, cehaletlerinden dolayı küçük bil, (ama) onları uzaklaştırma, yaklaştır ve onlara öğret!

Ey ilim sahibi! Bir mecliste, anlamadıkça hiçbir söz (hadis) nakletme. Hiç kimsenin sözüne de, sana söylediğini bilmedikçe cevap verme!

Ey ilim sahibi! Allah'ın (affına güvenerek) aldanma, insanların (sözlerine güvenerek) de aldanma! Çünkü Allah'ın (affına güvenerek) gaflet içinde olmak, O'nun emrini terketmeye; insanların (sözlerine güvenerek) gaflet içinde olmak, onların arzularına uymaya (götürür). Allah'tan, O'nun seni kendinden (yani azabından) sakındırdığı gibi sakın. İnsanların fitnesinden de sakın.

Ey ilim sahibi! Gerçek şu ki, günün ışığı, başkasıyla değil, ancak güneşle tam olur. Bunun gibi hikmet de, başkasıyla değil, sadece Allah'a itaatle kemâle erer.

Ey ilim sahibi! Gerçek şu ki, ekin ancak su ve toprakla elverişli hale gelir. Bunun gibi iman da ancak ilim ve amelle elverişli hale gelir.

Ey ilim sahibi! Her yolcu yanına azığını alır. O, azığına ihtiyaç duyduğu zaman da azık olarak ne almışsa onu (yanında) bulacaktır. Bunun gibi her amel yapan da, ahirette ameline muhtaç olduğu zaman, dünyada yaptığı ameli (yanında) bulacaktır.

Ey ilim sahibi! Allah, seni ibadete isteklendirdiği zaman, bil ki O, sadece senin, kendi katındaki değerini sana göstermek istemiştir. Bu sebeple O'ndan başkasına yönelme ki, sonra O'nun değer verdiği halden, aşağılık (haline) dönersin.

Ey ilim sahibi! Şüphe yok ki, taş ve demir taşıman, sana, sözünü kabul etmeyecekler (söz) anlatmandan daha kolay gelir. Sözünü kabul etmeyecekler (söz) anlatan kimsenin durumu, Ölüye seslenen ve kabirdekilere sofraya seren kimsenin durumu gibidir.⁹³⁸

Hüseyin S. Esed, isnâdının *muzlim*⁹³⁹ olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴⁰

23. Abbâd b. Abbâd el-Havvâs'ın Mektubu

Abbâd b. Abbâd el-Havvâs eş-Şâmi Ebû Utbe şöyle dedi: “Aklınızı kullanın, akıl nimettir. Zira nice akıl sahibi (insan) vardır ki, zararına olan şeylerde derinleşmek suretiyle muhtaç olduğu şeylerden istifade etmekten kalbini alıkoymuş ve neticede bu (muhtaç olduğu şeylerden) gafil hale gelmiştir. Araştırılması gerekmeyen meselelerde araştırmayı terketmek, kişinin aklının üstünlüğünü gösteren şeylerdendir. (Ancak) kişinin aklının üstünlüğü de sonunda kendisine, güzel ve faydalı işlerde, seviyesinin altında olan şeyleri araştırıp soruşturmayı terketmekten dolayı, vebal olur.

Bazı kimseler de var ki, kalbini; Rasûlullah'ın (s.a.) ashabının dışında birtakım adamları, dininin baş tacı olmasına sebep olan bir bid'atle meşgul etmiş yahut; hidayeti sadece onlarda görerek, sapıklığı da onları terketmekte zannederek, kendi görüşüyle yetinmiştir. (Bu durumlarda) onun iddiası şudur:

"O, bunları Kur'an'dan almıştır!" Halbuki o, Kur'an'dan ayrılmaya çağırılmaktadır! Acaba ondan ve onun gibi düşünenlerden önce, Kur'an'ın; muhkemiyle amel eden, müteşâbihine inanan ve bu konuda en açık yolun işaret çizgisi üzere giden, sahip ve tatbikçileri yok muydu? Kur'an, Rasûlullah'ın (s.a.) önderi idi. Rasûlullah da (s.a.) ashabının önderi idi. Ashabı ise, kendilerinden sonrakilerin önderleri idiler. (Bu

⁹³⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 56.

⁹³⁹ Hadis istilâhında “muzlim”: Râvilerinin çoğu meçhul olan sened, anlamına gelmektedir. Bk. Aydınlı, *Hadis Istilâhları Sözlüğü*, s.244.

⁹⁴⁰ Dârimî, *es-Sünen*, I/166, H.no: 648.

sonrakiler de, muhtelif bölgelerde tanınmış olan, (kendilerine) nisbet olunan, aralarında ihtilâf olmakla beraber (nefislerinin) arzularına uyan (bidatçıları) red hususunda müttelik olan kişilerdir. (Nefislerinin) arzularına uyanlar ise, şahsî görüşleriyle orta yoldan sapmış, sırat-ı müstakimden uzak değişik yollarda bocalamış, kılavuzları onları; sapıtıcı, ıssız ve uzak çöllere sürüklemiş, onlar da, şekil ve suretlerinde külfete girerek bu (sapık yollarda) derinleşmişlerdir. Her ne zaman Şeytan onlara, sapıklıklarında yeni bir bid'at çıkardıysa, onlar ondan başkasına geçtiler. Çünkü onlar geçmiş (müslümanların) izinin peşine düşmediler, (kötülükleri terkederek) muhacirlere de uymadılar. Halbuki Hz. Ömer'den nakledildi ki, O Ziyâd'a şöyle demişti:

"Biliyormusun, İslâm'ı ne yıkar? Âlimin hatası, münâfiğin Kur'an'ı (tahrif etmek için) verdiği mücâdele ve (doğru yoldan) saptıran önderler!" Allah'tan korkun! Kurrânınızın (hep Kur'an okuyan âbid insanların) ve mescidlerinizin cemaatlerinin içinde ortaya çıkan; gıybetten, söz taşımaktan, ikiyüzlü ve ikidilli olmaktan sakının! Nitekim nakledilmiştir ki, bu dünyada ikiyüzlü olan, Cehennemde de ikiyüzlü olacaktır. Gıybetçi kimse seninle karşılaşır ve yanında, senin gıybet edilmesini arzu ettiğini zannettiği kimsenin gıybetini yapar. Senden sonra senin arkadaşına gelir ve aynısını senden arkadaşına getirir, (senin gıybetini yapar). Bir de görülür ki o, sizin herbirinizin yanında ihtiyacını elde etmiş, (ama) sizden herbirinize, hakkında, arkadaşına onun getirdiği (söylediği) şeyler gizli kalmıştır. (Böyle birinin), yanında hazır bulunduğu bir kimsenin yanındaki bu bulunuşu, kardeşlerin (birbirlerinin yanındaki) hazır bulunuşu (gibi), yanında bulunmadığı kimselerin bu bulunmayışı ise, düşmanların (birbirlerinin yanında) bulunmayışı gibidir! Bunlardan hazır olanlara ikram vardır, hazır bulunmayanlara ise hiçbir saygı yoktur! (Gıybetçi) yanında bulunanı övgü ile aldatır, yanında bulunmayanı, arkadan konuşmakla çekiştirir. Hayret, Allah'ın şu kullarına! Toplulukta şunu hilesinden mendedecek, müslüman kardeşinin ırzına (sataşmaktan) vazgeçirecek hem yol gösterici, hem de ıslah edici hiç kimse yok mu? Hayır, o (gıybetçi, insanlara) götüreceği şeylerde onların arzusunu bilip onları elde etti, onlar da onun ihtiyacını giderdiler. Böylece onların dinleriyle beraber kendi dini karşılığında karnını doyurdu. Allah'tan korkun (ey insanlar), Allah'tan korkun! (Yanınızda bulunmayan) kimselerinizin, çiğnenmesi helâl olmayan haklarını müdâfâa edin; dillerinizi, iyilik durumu hariç, onlardan çekin, ümmetiniz hakkında Allah'a karşı samimi ve hayırhah olun. Çünkü sizler Kur'an ve Sünnet'in sahip ve tatbikçileri

oldunuz. Şüphe yok ki; Kur'an, kendisiyle konuşulmadıkça (kendiliğinden) konuşmaz. Sünnet de, kendisiyle amel edilmedikçe (kendiliğinden) iş yapmaz. Sonra, âlim susup da, ortaya çıkan (kötü) şeyleri reddetmeyince ve terkedilen (iyi) şeylerin (yapılmasını) emretmeyince, cahil ne zaman öğrenecek? Halbuki Allah, kendilerine kitap verilenlerden; *"Onu insanlara mutlaka açıklayacaklar, onu gizlemeyecekler diye söz almıştı."*⁹⁴¹ Allah'tan korkun! Çünkü sizler, günâha karşı titizliğin zayıfladığı, huşûun azaldığı, ilmi, onu bozanların öğrendiği bir zamandasınız. (Bu, ilmi bozan ilim sahipleri), onu bilmekle tanınmayı istediler, onu zayi etmekle tanınmaktan ise hoşlanmadılar. Bu sebeple (ilim) hakkında, içine soktukları hatalardan dolayı, (nefis) arzusuyla konuştular ve kelimeleri, hakla ilgili yapmadıkları şeylerden, bâtılla ilgili yaptıkları şeylere çevirdiler. Binaenaleyh onların günâhları, bağışlanmayacak günâhlar; kusurları, i'tiraf edilmeyecek kusurlardır. Rehber, yolunu şaşırırsa, rehber arayan, müşid isteyen kimse doğru yolu nasıl bulur? Onlar, dünyayı sevdiler de ahalisinin mevkiini beğenmediler. Bu yüzden yaşayışta onlara karıştılar, sözle onlardan ayrıldılar. Kendilerini de, amellerine nispet edilmesinler diye sözle müdâfaa ettiler. Ama, ilgilerinin olmadığını söyledikleri şeylerden kurtulamadılar, kendilerini nisbet ettikleri şeylere de giremediler. Çünkü hakkıyla amel eden kimse, sussa da (hâl lisaniyla) konuşur.

Nitekim yüce Allah'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: *"Ben hikmetli söz söyleyenin her sözünü kabul etmem. Fakat ben onun kaygı ve arzularına bakarım. Şayet onun kaygı ve arzuları benim (rızam) için ise, konuşmasa da, ben onun susmasını şükür ve saygı kabul ederim."*⁹⁴² Yüce Allah (bir âyette ise) şöyle buyurmuştur: *"Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu taşımayanların -yani onunla amel etmeyenlerin- durumu, 'sifr'ler -yani kitaplar- taşıyan eşeğin durumu gibidir."*⁹⁴³ (Yüce Allah, diğer bir âyette ise) şöyle buyurmuştur: *"Size verdiğim şeyi kuvvetle tutun."*⁹⁴⁴ Yani içindekilerle amel edin-. Sünnet'ten de, amel etmeksizin, sözle benimsemekle yetinmeyin. Zîra sünneti, kendisiyle amel etmeksizin benimsemek, ilmi zayi etmenin yanında, sözle yalan söylemektir. Bid'atleri, ayıplamış olmak için ayıplamayın. Çünkü bid'atçilerin

⁹⁴¹ Âl-i İmrân: 3/187.

⁹⁴² Dârimî, "Mukaddime", 27, H.no: 258

⁹⁴³ Cum'a: 62/5.

⁹⁴⁴ Bakara: 2/63-93.

bozukluğu, sizin iyiliğinizi artırmaz. Onlara karşı azgınlık etmek için de ayıplamayın. Çünkü azgınlık, kendi nefislerinizin bozukluğundandır. Tabibin, hastalarını ilaçla tedavi edip kendisini hasta etmesi uygun düşmez. Çünkü o, hastalandığı zaman, hastalarının tedavisiyle ilgilenemez. Şu var ki (doktorun), hastaları tedavi edebilecek güce sahip olması için kendisine gerekli olan sağlığı araştırıp elde etmesi gerekir.

Binaenaleyh (din) kardeşlerinize karşı beğenmediğiniz şeylerde durumunuz; öncelikle kendinize bakma, Rabb'inize karşı hayırhah olma ve kardeşlerinize karşı da merhametli olma şeklinde olsun. Bununla beraber size (yakışan), başkalarının kusurlarından ziyade kendi kusurlarınızla alâkadar olmanız, birbirinizden nasihat (hayırhahlık) istemeniz ve bu (nasihati) size isteyerek veren, (aynı zamanda) onu sizden kabul eden kimselerin, nazarınızda değerli ve sevgili olmasıdır.

Nitekim Ömer ibn Hattab (r.a.) şöyle demiştir: "Allah, bana kusurlarımı hediye eden, (gösteren) kimseye merhamet etsin!" Sizler, söz söyleyip de size tahammül edilmesini seviyorsunuz, ama, söylediğinizin aynısı size söylenirse kızılıyorsunuz! İnsanlara, yadırgadığınız işlerinde öfkeleniyorsunuz, halbuki siz de onların aynısını yapıyorsunuz! (Bu durumun) sizden alınmasını arzu etmez misiniz? Kendi (delilsiz, dayanaksız) görüşünüzü ve zamanımızdakilerin (böyle olan) görüşünü suçlayın. Konuşmadan önce iyi araştırıp emin olun, (sonra konuşun). Amel yapmadan önce öğrenin. Çünkü durum şu ki; hakla bâtılın karışacağı ve ma'rûfun münker, münkerin ma'rûf olacağı bir zaman gelecektir. Bunun sonucu kiminiz Allah'a, kendisini ondan uzaklaştıracak şeyle yaklaşmaya, onu kızdıracak şeyle ona sevgisini göstermeye çalışacaktır.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Kötü işi kendisine süslendirilip de onu güzel gören kimse, (kötü amelini güzel görmeyen, gerçeği gören kimse gibi olur) mu?*"⁹⁴⁵ Binaenaleyh açık hakikat sizin için delille ortaya çıkıncaya, (belli oluncaya) kadar şüpheli şeylerden (geri) durmanız gerekir. Zira bilmediği şeye ilimsiz olarak dalan kimse günahkârdır. Kim de Allah'a yardım ederse, Allah da ona yardım eder. Kur'an'a yapışın, ona uyun, (uygulanması için) ona önder olun. Ona nüfuz edenlerin, (onu hakkıyla anlayıp uygulayanların) izinin peşinde olun. Şayet hahamlar ve rahipler,

⁹⁴⁵ Fâtır: 35/8.

(Allah'ın) Kitâb'ını tatbik etmek ve açıklamakla makamlarının gitmesinden, mevkilerinin alt-üst olmasından korkmasalardı, onu ne değiştirirlerdi, ne de gizlerlerdi. Fakat onlar amelleriyle (Allah'ın) Kitâb'ına muhalefet edince, (ona aykırı işler yapınca), mevkilerinin alt-üst olmasından ve fesâtlarının ortaya çıkmasından korkarak yaptıkları şeyler konusunda topluluklarına hile yapma (yollarını) araştırdılar. Bunun için (Allah'ın) Kitâb'ını yorumla değiştirdiler. Değiştiremedikleri şeyleri ise gizlediler. Sonra da mevkilerini korumak için kendi yaptıkları şeyler hakkında sustular, topluluklarıyla hoş geçinmek için de onların yaptıkları şeylere seslenmediler. Halbuki Allah, kendilerine Kitâb verilenlerden; "*Onu insanlara mutlaka açıklayacaklar, onu gizlemeyecekler diye söz almıştı.*"⁹⁴⁶ Aksine onlar onu (yani Allah'ın Kitâb'ını açıklamama, gizleme) hususunda yardımlaştılar ve onun hakkında onlara müsamahalı davrandılar!⁹⁴⁷

Hüseyin S. Esed, senedin *zayıf* ve Abdülmelik b. Süleyman el-Antâkî'nin *meçhul* olduğunu söylemiştir.⁹⁴⁸

24. Dahhâk b. Musa rivayet edip dedi ki: "Süleyman b. Abdülmelik, Mekke'ye giderken Medine'ye uğramış ve orada günlerce kalmıştı. Bir ara; "Medine'de Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabından birine kavuşmuş olan bir kimse var mı?" dedi. (Yanıdakiler) O'na; "Ebû Hâzim (isimli biri var)" dediler. Bunun üzerine O'na haber saldı. Huzuruna girince O'na; "Ebû Hâzim! Nedir bu eziyet?" dedi.

Ebû Hâzim; "Yâ Emîre'l-Mü'minîn! Benden ne eziyet gördün?" dedi.

(Halife Süleyman); "Medinelilerin ileri gelenleri yanıma geldi, sen gelmedin!" karşılığını verdi.

(Ebû Hâzim); "Ya Emîre'l-Mü'minin, dedi, (doğru) olmayan bir şeyi söylemenden seni Allah'a sığdırırım! Bu günden önce ne sen beni tanıydın, ne de ben seni görmüştüm." (Râvi ed-Dahhâk) dedi ki, bunun üzerine Süleyman, Muhammed b. Şihâb ez-Zühri'ye dönüp; "İhtiyar doğru söyledi, ben hata ettim" dedi.

⁹⁴⁶ Âl-i İmrân: 3/187.

⁹⁴⁷ Dârimî, "Mukaddime", 57.

⁹⁴⁸ Dârimî, *es-Sünen*, I/170, H.no: 649.

Süleyman (sonra); "Ebû Hâzim! Bize ne oluyor da ölümden hoşlanmıyoruz?" diye sordu.

(Ebû Hâzim) şöyle cevap verdi: "Çünkü siz âhireti harab ettiniz, dünyayı ma'mûr hale getirdiniz. Bu yüzden ma'mûr yerden harab edilmiş yere gitmekten hoşlanmıyorsunuz."

(Süleyman); "Doğru söyledin, Ebû Hazim! Peki yarın (Kıyamet gününde) Allah'a gidiş nasıl olacak?" dedi.

(Ebû Hâzim); "İyilik eden, ailesinin yanına gelen gurbetçi gibi. Kötülük yapan ise, efendisinin yanına gelen kaçak köle gibi!" karşılığını verdi. Bunun üzerine Süleyman ağladı ve "Keşke Allah katında ne olacağımızı bilsem!" dedi.

(Ebû Hâzim) dedi ki; "Amelini Allah'ın Kitab'ıyla karşılaştı, (öğrenirsin!)"

(Süleyman sonra); "(Kıyamette) nasıl bir yer bulacağım?" diye sordu.

(Ebû Hâzim); "*İyiler hiç şüphesiz Naîm (Cennetin)de, kötüler ise muhakkak alevli ateştedirler*"⁹⁴⁹ dedi.

Süleyman; "Peki, dedi. Allah'ın rahmeti nerede, Ebû Hâzim?"

Ebû Hâzim; "Allah'ın rahmeti iyilik edenlere yakındır"⁹⁵⁰ karşılığını verdi.

Süleyman O'na dedi ki; "Ebû Hâzim! Peki, Allah'ın hangi kulları daha üstündür?"

"Şahsiyet ve akıl sahipleri!" dedi.

Süleyman O'na; "Peki amellerin hangisi daha faziletlidir?" dedi.

Ebû Hâzim; "Haramlardan uzak durmakla beraber farzları yerine getirmek!" dedi.

Süleyman; "Peki hangi duaya daha çok icabet edilir?" dedi.

⁹⁴⁹ İnfitâr: 82/13-14.

⁹⁵⁰ A'râf: 7/56.

Ebû Hâzim; "Kendisine iyilik yapılan kimsenin, iyilik yapana duasına!" karşılığını verdi.

(Süleyman) dedi ki;"Peki hangi sadaka daha faziletlidir?"

(Ebû Hâzim); "Başa kakmadan, eziyet etmeden muhtaç dilenciye (verilen) ve (malı) az olan kimsenin verebildiği!" dedi.

(Süleyman); "Peki, hangi söz daha doğrudur?" dedi.

(Ebû Hâzim); "Kendisinden korktuğun veya (bir şey) umduğun kimsenin yanında (söyleyeceğin) hak söz!" dedi.

(Süleyman); "Peki, müminlerin hangisi daha akıllıdır?" dedi.

(Ebû Hâzim); "Allah'a itaatle amel eden ve insanlara bu yolu gösteren adam!" dedi.

(Süleyman), "Peki, müminlerin hangisi daha ahmaktır?" dedi.

(Ebû Hâzim); "Zalim olduğu halde (din) kardeşinin arzusuna uyan ve bu suretle, başkasının dünyalığına mukabil ahiretini satan kimse!" dedi.

Süleyman O'na; "Doğru söyledin, dedi, peki, bizim içinde bulunduğumuz durum hakkında ne dersin?"

(Ebû Hâzim); "Ya Emire'l-Mü'minin! Beni (bu soruya cevap vermekten) bağışlar mısın?" dedi.

Süleyman O'na; "Hayır! Lâkin (bu) bana vereceğin bir nasihat (olacak)" dedi.

(Ebû Hâzim, bunun üzerine) şöyle dedi: "Ya Emire'l-Mü'minin! Senin ataların halkı kılıçla bastırıp bu hükümdarlığı müslümanlardan, istişare yapmaksızın, razılıkları olmaksızın, zorla aldılar. Hatta onlardan pek çok kimseyi öldürdüler ve (bu öldürülen müslümanlar), o (öldürme ile ahirete göçtüler. (Öbür âlemde) onların söylediği ve onlara söylenen şeyleri bir bilsen!"

Bunun üzerine orada oturanlardan bir adam; "Söylediğin şey ne kötü, Ebû Hâzim!" dedi.

Ebû Hâzim (buna) şöyle karşılık verdi: "Yalan söyledin! Şüphe yok ki Allah, âlimlerden; *"Onu insanlara mutlaka açıklayacaklar, gizlemeyecekler!"*⁹⁵¹ diye söz almıştır."

Süleyman O'na; "Peki biz (durumumuzu) nasıl düzeltebiliriz?" diye sordu.

Ebû Hâzim; "Öğünmeyi, lafçılığın bırakır, vakarlı ve şahsiyetli olur, (devlet yardımlarını) eşit bir şekilde dağıtırsınız" cevabını verdi.

Süleyman O'na; "Bunu nasıl yaparız?" dedi.

Ebû Hâzim; "Helâlden alır, lâıyk olanlarına verirsin!" dedi.

Süleyman O'na; "Ebû Hâzim, dedi, bize arkadaşlık eder misin? Bu suretle sen bizden istifade edersen, biz de senden istifade ederiz."

Ebû Hâzim; "Allah'a sığınırım!" dedi.

Süleyman O'na; "Niçin böyle (diyorsun?)" dedi.

(Ebû Hâzim) şu karşılığın verdi: "Size az bir şey meyletmekten, bu sebeple de Allah'ın bana hem hayatın hem de ölümün katmerli (acısını) tattırmasından korkarım."

(O zaman) Süleyman O'na: "Bize ihtiyaçlarını bildir" dedi.

(Ebû Hâzim); "Beni Cehennemden kurtarıp Cennete sokarsın, (işte ihtiyacım budur!)" dedi.

Süleyman; "Bu benim yapabileceğim bir şey değil" dedi;

Ebû Hâzim; "O halde sana onun dışında hiç ihtiyacım yok!" dedi.

(Süleyman); "Peki, bana hayır-duada bulun" dedi.

Ebû Hâzim şöyle dedi: "Allahım! Eğer Süleyman senin dostun ise, O'na dünya ve Ahiret iyiliğini kolaylaştır. Eğer düşmanın ise, onu perçeminden tut, sevip razı olacağın şeye (ilet)".

⁹⁵¹ Âl-i İmrân: 3/187.

Süleyman O'na; "Bu kadar mı?" dedi.

Ebû Hâzim; "Ehlinden isen öz, (ama) çok söyledim. Ehlinden değilsen, kirişi olmayan yaydan (ok) atmam bana ne fayda verir?" cevabını verdi.

Süleyman O'na; "Bana tavsiyede bulun!" dedi.

(Ebû Hâzim) şöyle dedi: "Sana tavsiyede bulunacağım, (ama) sözü uzatmayacağım: Rabb'ini ta'zim et. Seni menettiği yerde görmesinden, emrettiği yerde kaybetmesinden (bulmamasından) O'nu tenzih et!"

(Ebû Hâzim, Süleyman'ın) yanından çıkınca (Süleyman) O'na yüz dinar gönderdi ve "bunu (Allah rızası için) harca, senin için yanımda bunun gibi çok var!" diye de yazdı. (Râvî ed-Dahhâk) dedi ki, (Ebû Hâzim) bunları O'na, şöyle bir mektupla geri çevirdi: "Ya Emire'l-Mü'minin! Senin benden isteğinin ciddi olmamasından veya benim (parayı) sana geri çevirişimin, (onun) önemsizliği sebebiyle olmasından, Allah korusun! Bunlara senin için razı olmuyorum, kendim için nasıl razı olurum?" (Ebû Hâzim mektubunun devamında) O'na şöyle yazdı:

"Hz.. Musa b. İmrân, Medyen suyuna varınca o (suyun) başında, (hayvanlarını sulayan çobanlar buldu. Onların gerisinde de (hayvanlarını, diğerlerine karışmaktan) alıkoyan iki kız buldu. Bunun üzerine onlara (bunun sebebini) sordu. Onlar da; "Çobanlar sudan çekilmeden biz suya varamayız. Babamız ise çok yaşlı bir ihtiyardır" dediler. Hemen (Hz. Musa) onlarınkini (de) suvardı. Sonra gölgeye çekildi ve "Rabb'im, hakikaten ben senin bana indireceğin hayra muhtacım" dedi. Bunu (söylemesinin sebebi şuydu): O aç, güven içinde olmayan korkar bir halde idi. Yine de Rabb'inden istedi, insanlardan dilenmedi. Çobanlar da (O'nun sözünü, halini) anlamadılar, (ama) iki kız anladı. Onlar babalarının yanına dönünce olayı ve O'nun sözünü O'na anlattılar. Bunun üzerine babaları -ki O, Şu'ayb idi-; "Bu, aç bir adam!" dedi ve (kızlarından) birine; "Git de O'nu çağır!" diye emretti. (Kız) O'nun yanına gelince O'nu büyük sayıp yüzünü örttü ve "Babam seni çağırıyor. Bizim için (hayvanlarımızı) suvarmanın ücretini verecek" dedi.⁹⁵² (Kız); "bizim için (hayvanlarımızı) suvarmanın ücretini" andığı vakit (bu) Hz. Musa'ya zor geldi. (Ama) onu takip etmek zorundaydı da. Çünkü o, dağlar arasında aç

⁹⁵² Bu kıssa hakkında bk. Kasas: 28/22-28.

ve yalnızdı. Neticede onun peşinden gittiğinde rüzgâr esti ve (kızın) elbiselerini arkasına çarpmaya ve bu suretle (elbiseleri), arkasının hatlarını ona belli etmeye başladı. Hz. Musa kâh yüzünü çevirmeye, kâh (gözlerini) yummaya başladı. Sonunda sabrı tükenince, kıza; "Ey Allah'ın kulu! Arkamda kal ve bana yolu; "şu (yoldan, şöyle..." diyerek) sözünle tarif et" diye seslendi. (Hz. Musa, sonunda) Şu'ayb'in huzuruna girince akşam yemeğinin hazırlanmış olduğunu gördü. Şu'ayb da O'na; "Genç! Otur, yemek ye!" dedi. Hz. Musa O'na; "Allah'a sığınırım!" dedi. Şu'ayb de O'na; "Niçin? Aç değil misin?" diye sordu. "Evet, dedi, fakat bunun, o (kızların) için (hayvanlarını) suvarmamın bir karşılığı olmasından korkuyorum. Halbuki ben, dinimiz (gereği yaptığımız) hiçbir şeyi yer dolusu altına mukabil bile satmadığımız bir ev halkındanım." Bunun üzerine Şu'ayb O'na; "Hayır, ey genç, (bu onun karşılığı değildir). Fakat bu, benim ve atalarımın âdetidir. Biz misafiri ağırlar, yemek yediririz" dedi. O zaman Hz. Musa oturdu ve yedi.

İşte bu yüz dinar da anlattığım şeylerin karşılığı ise leş, kan ve domuz eti, çaresizlik halinde bundan daha helâldir. Şayet devlet hazinesindeki bir haktan dolayı ise, bu hususta benim benzerlerim var. Eğer aramızda eşitlik yaparsan ne âlâ! Aksi halde benim buna ihtiyacım yoktur!"⁹⁵³

H. Selim Esed, isnâdın *müsel sel bi'l-mecâhil* olduğunu belirtmiştir.⁹⁵⁴

Dârimî bu rivâyeti Mukaddimenin sondan bir önceki bâbı olan "İlmi üstün tutma" başlığı altında nakletmiştir. Bu uzunca rivayet İslam ahlakının birçok ilkesine değinmekte ve bir çok konuya işaret etmektedir. Uzun olmasını da göz önünde bulundurarak, ilim amel münasebeti bakımından önemli mesajlar taşıyor olması hasebiyle en sona bu rivayeti bıraktık.

Tasnifimizin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Değerlendirme kısmında rivayetlerle ilgili sayısal değerleri tablolar halinde arz etmeye çalışacağız.

⁹⁵³ Dârimî, "Mukaddime", 56.

⁹⁵⁴ Dârimî, *es-Sünen*, I/165, H.no: 647.

11. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde geçen hadis malzemesinin sayısal değerlendirmesini yapabilmek için, ulaştığımız bilgileri tablolar halinde yansıtmamız uygun olacaktır:

Sihhatleri Bakımından Hadisler

Sahîh	231
Hasen	32
Zayıf	106
Çok zayıf	4
Toplam	373

Kaynakları Bakımından Hadisler

Kudsî	3
Merfû	197
Mevkûf	64
Maktû	109
Toplam	373

Kaynakları Bakımından:

<i>Sahîh</i> Hadislerin Dağılımı		<i>Hasen</i> Hadislerin Dağılımı		<i>Zayıf</i> Hadislerin Dağılımı		<i>Çok Zayıf</i> Hadislerin Dağılımı	
Kudsî	1	Kudsî	-	Kudsî	2	Kudsî	-
Merfû	133	Merfû	20	Merfû	42	Merfû	2
Mevkûf	29	Mevkûf	4	Mevkûf	30	Mevkûf	1
Maktû	68	Maktû	8	Maktû	32	Maktû	1
Toplam	231	Toplam	32	Toplam	106	Toplam	4

Rivayet Edildiği Hadis Kaynağına Göre:

<i>Kudsî</i> Hadislerin Dağılımı		<i>Merfû</i> Hadislerin Dağılımı		<i>Mevkûf</i> Hadislerin Dağılımı		<i>Maktû</i> Hadislerin Dağılımı	
Dârimî	3	Buhârî	68	Dârimî	50	Dârimî	105
Tirmizî	-	İbn Mâce	46	Buhârî	8	Buhârî	4
Ebû Dâvûd	-	Ahmed	43	Ahmed	7	Ebû Dâvûd	1
İbn Mâce	-	Tirmizî	40	Ebû Dâvûd	1	İbn Mâce	1
Ahmed	-	Dârimî	35	Tirmizî	2	Müslim	-
Buhârî	-	Ebû Dâvûd	25	İbn Mâce	1	Ahmed	-
Muvatta	-	Müslim	11	Muvatta	-	Tirmizî	-
Müslim	-	Muvatta	1	Müslim	-	Muvatta	-
Toplam	3	Toplam	269	Toplam	69	Toplam	111

İlim Bölümü ve bâblarına göre kaynaklardaki hadis dağılımı:

Dârimî	193
Buhârî	80
Ahmed	50
İbn Mâce	48
Tirmizî	42
Ebû Dâvûd	27
Müslim	12
Muvatta	1

İkinci bölümümüzde yaptığımız tasnif, 10 ana başlık, 102 alt başlıktan oluşmuştur. 373 hadisin ele alındığı bu tasnifte; Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Muvatta'ın Kitâbu'l-ilmî, Dârimî ve İbn Mâce'nin Mukaddimelerinin ilgili bâbları ve Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi'nin el-Fethu'r-rabbânî tertibinin İlim bölümü kaynak olarak alınmıştır. Bir rivayetin, aynısının veya benzerinin birkaç kaynaktan geçtiği göz

ardı edilmeden, aynı zamanda tekrarlar çıkarılmış olarak kaynaklarda geçen rivayet sayıları ve sıhhat durumları tablolarında da görüldüğü üzere şu şekildedir:

Tasnifimizde en fazla rivayet Dârimî'ye aittir. Birinci bölümde ifade ettiğimiz üzere, Mukaddimesinde ilimle ilgili gördüğümüz ve tespit ettiğimiz rivayet sayısı 230'dur. Fakat tekrarlar çıkarıldığında elde ettiğimiz rakam; 3'ü kudsî, 35'i merfû, 50'si mevkûf ve 105'i de maktû olmak üzere 193'tür.

Buhârî'ye ait rivayet sayısı ise ta'likleri dahil 80'dir. Bunun 68'i merfû, 8'i mevkûf ve 4'ü de maktû hadistir. Buhârî'nin aslında bu bölümde naklettiği hadislerin sayısı 74'tür. Tabi ki bu sayıya ta'likleri dahil edilmemiştir. Bizdeki rakamın fazla çıkması bu sebeptedir.

Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned adlı eserinin el-Fethu'r-rabbânî tertibinde 43'ü merfû, 7'si mevkûf olmak üzere toplam 50 hadis tasnifimize dahil olmuştur. Bu tertipte nakledilen toplam rivayet sayısı ise 81'dir. Tasnifimizdeki sayının düşük olması, ifade ettiğimiz gibi tekrarlardan kaynaklanmaktadır.

İbn Mâce'nin Mukaddimesinden derlediğimiz rivayet sayısı ise 48'dir. Bunların 46'sı merfû, 1'i mevkûf ve diğeri de maktû hadistir. Tekrarlarla birlikte toplam rivayet sayısı ise 66'dır.

Tirmizî'nin Kitâbu'l-İlim'de tekrarlar dahil rivayet ettiği hadislerin toplamı 43'tür. Tasnifimize dahil olan rivayet sayısı ise 40'ı merfû ve 2'si mevkûf olmak üzere toplam 42'dir.

Ebû Dâvûd'un Kitâbu'l-İlmi 27 rivayetten ibarettir. 25'i merfû, 1'i mevkûf, 1'i de maktû'dur. Dolayısıyla bütün rivayetleri tasnifimize dahil olmuştur.

Muvatta'ı saymazsak en az rivayeti Müslim almıştır. Müslim'in tekrarları hariç rivayet sayısı 16 iken, benzer olanlar da çıkarılmak suretiyle burada 12'si nakledilmiştir. Rivayetlerin hepsi de merfûdur.

İmam Mâlik, Yahya el-Leysî rivayeti olarak gelen Muvatta'da, Kitâbu'l-İlim başlığında tek bâb ile 1 rivayet nakletmiştir. Bâbın ismini de "İlim öğrenmekle ilgili gelen rivayet hakkındadır" şeklinde beyan etmiştir.

Bütün bu rivayetleri sıhhat bakımından incelediğimizde 232 hadisin sahih, 32 hadisin hasen, 106 rivayetin zayıf ve 4 rivayetinde çok zayıf olduğu görülmektedir. Elbâni'nin "mevzû" dediği üç rivayetimiz ise bu hükümlerin yanlış olduğu kanaatiyle "zayıf" kategorisine dahil edilmişlerdir. Yerinde ele alındığı üzere sened bakımından bu hükmü vermeyi gerekli kılan nedenler olsa da metin bakımından destekleyici sahih rivayetlerin olduğu âşikardır.

Kaynakları bakımından karşımıza çıkan tablo ise; 3'ü kudsî, 197'si merfû, 64'ü mevkûf ve 109'u da maktû rivayetten ibarettir.

Görüldüğü üzere, ele aldığımız rivayetlerin çoğu merfû ve sahihtir. Genel itibariyle tavsiye, teşvik, önemini ifade ve konunun hassasiyetini bildiren rivayetlerimiz, gerçekten ciddiye alınması gereken yol işaretleridir. İlimle iştiğal eden herkesin dikkatle okuması gereken ayrıntılar, aslında büyük ve gerçek hedeflerin tespit edilmesine yardımcı olacak niteliktedir. İlimle ilgisi olmayanların ise en azından, ilmi sevenlerden olmaları yönünde uyarı mahiyetindedir.

Bu anlamda, bu hakikatleri bir kez daha ortaya koyarak, günümüz bakış açısıyla ışık tutmaya ve bu mesajları günümüz insanına daha çok ulaştırmaya çalıştık. Çalışmak ve doğruyu aramak bizden, sonuç ve başarı Allah'tandır.

SONUÇ

“Kitabu’l-ilm ve Hadis Kaynaklarındaki Yeri” adıyla belirlediğimiz bu çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçları şöyle ifade edebiliriz:

İlim, çok geniş bir tanım alanına sahiptir. Her bilgi ilim olarak değerlendirilebildiği gibi sistematik bilgi olarak da tanımlanabilmektedir. Kur’an ve hadislerde ise bilginin ve ilmin tam tarifi çıkarılamamakla birlikte ilmin önemine dikkat çekilmiştir. Bir bilginin değerinin o bilginin amacı ve kullanımıyla çok yakından ilgili olduğuna vurgu yapılmaktadır. Yaratılış gayesine hizmet eden her bilgi ilimdir. Her ilim de dünya ve ahiret mutluluğunu hedeflemiş olmalıdır. Bu durumda en önemli ilim kaynağı Kur’an ve sünnettir.

Kur’an ve sünnet bilgisi doğrudan inanç ve amelle ilgilidir. Bu bilgiler doğal olarak inancı ve hayatı şekillendiren bilgilerdir. Yapılan her iş, sahip olunan bilgi kadar kaliteli. Bir ustanın elinden çıkan ürünün kalitesi, o ustanın bilgi ve yetişmişliğiyle ne kadar irtibatlıysa, bir müslümanın dinî hayatının kalitesi de onun dinî bilgisi ve yeterliliğiyle o kadar irtibatlıdır. Hz. Peygamber’in ilimle ilgili sözlerinin temel mesajı budur diyebiliriz.

Hadis kaynaklarında doğrudan ya da dolaylı olarak zikredilen hadisler, muhaddisler için ayrı bir yere sahiptir. Çünkü onlar ilim hadislerini naklederken aynı zamanda bu rivayetlerin gereğini yapmış olmanın huzuru ve mutluluğunu da yaşamış olmaktadır. Allah rasûlünün sözleri olması itibariyle, müslümanlar için çok önemli ve değerli bilgiler olan hadisler, tarihi süreç içerisinde yazılması, korunması, toplanması ve sınıflandırılması, bu eylemlerin her birinin bir disiplin ve titizlik içinde yapılmış olması da bu faaliyetleri sistematik bir ilim çalışması haline dönüştürmüştür.

Hadis kaynaklarının çoğunluğunda “Kitabu’l-ilm” mevcuttur. Tabii ki muhaddisin ve eserin karakteri gereği kısa ya da uzun olabilmektedir. İlim hadislerinde mevzû olduğu iddia edilen rivayetler olmakla birlikte, bunun yok denecek kadar az olduğunu söyleyebiliriz. İlim ve alimin önemi ve faziletini bildiren o kadar rivayet var

ki uydurmaya ihtiyaç bırakmamıştır. İlmin, ilmî olmayan yollarla dillendirilmesi herhalde birbirini nakzedeceği için itibar görmemiştir.

Kitabu'l-ilm bulunmayan eserlerde de ilim hadislerinin Mukaddime, Fedailü'l-Kur'ân, Zühd, Fiten, İ'tisam, Ahkam, Fedâil ve diğer bölümlerinde geçtiğini görmekteyiz. Bu aynı zamanda bir rivayetin aynı eserde farklı bölümlerde geçtiği durumlar için de sözkonusudur.

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin Kitâbu'l-ilm rivayetleri birbirine benzerlik göstermektedir. İbn Mâce ve Dârimi'nin mukaddimelerinde farklı başlıklarla zikrettikleri rivayetlerin de genel olarak birbirine benzediğini söyleyebiliriz. Birbirlerinden etkilenmiş olduklarını görmekle birlikte, herbirinin kendi özgünlüğünü koruduğunu da eklememiz gerekir.

Yapmış olduğumuz tasnifte aslında rivayetlerin birçok başlık altında ele alınabileceğini görmüş olduk. Bizce rivayette öne çıkan konuyu dikkate almak suretiyle yaptığımız tasnif, bugünkü öğretim sisteminin bir yansımasıdır. Bu kategorize etme işi, tam anlamıyla yaşadığımız zamanın eğitim ve öğretim modelinin, sınav ve sınıf anlayışının etkilerini gösteren yeni bir tasnif anlayışını ortaya koymaktadır.

Son olarak şunu ifade edelim; Kur'an ve sünnetin evrensel mesajı kıyamete kadar tüm insanlığa ışık tutacaktır. Yeter ki evrensel bakmayı, düşünmeyi ve konuşmayı yakalayamayan müslümanlar yanan ışığın önüne geçmesinler.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurrezzâk** b. Hemmâm es-San'ânî (v. 211/826), *el-Musannef*, I-XI, Beyrut 1984.
- Aclunî**, İsmail b. Muhammed (v. 1162/1748), *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammâ'stehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Beyrut 1997.
- Ahmed** b. Muhammed b. Hanbel (v. 241/855), *el-Müsned*, I-VI, Kahire ts.
 _____, *Kitâbü'z-zühd*, Beyrut ts.
- Ahmed Nâim**, Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, Ankara 1981.
- Ali el-Müttâkî**, Ali b. Husâmuddîn el-Hindî (v. 975/1567), *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, I-XVI, Beyrut 1981.
- Armağan** Mustafa, *İslam Bilimi Tartışmaları*, İnsan Yay. İstanbul 1990.
- Aydınlı**, Abdullah, *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerhi*, I-VI, Madve Yay. İstanbul 1994.
 _____, *Hadis Istulahları Sözlüğü*, Hadisevi Yay. İstanbul 2006.
- Aynî**, Bedrüddin (v. 855/1451), *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, Mısır ts.
- Azîmâbâdî**, Muhammed Şemsü'l-hak Ebu't-Tayyib (v. 1329/1911), *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, Beyrut 1994.
- Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (v. 458/1065), *Şu'abü'l-îmân*, I-XIV, Riyad 2003.
 _____, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Mekke 1994.
 _____, *es-Sünenü's-suğrâ*, I-IX, Riyad 2001.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *el-Câmiu's-sahîh*, I-VI, Beyrut 1987.
 _____, *et-Târîhu's-sağîr*, I-II, Beyrut 1986.
 _____, *el-Edebü'l-müfred*, Beyrut 1989.

Cürcânî, Seyyid Şerif (v. 816/1413), *et-Ta'rifât*, Beyrut 1985.

Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 2003.

_____ , “el-Câmiu’s-sahîh”, *DİA.*, İstanbul 1993.

Çağrıçı, Mustafa, “Fitne”, *DİA.*, İstanbul 1996.

Dârekutnî, Ali b. Ömer Ebu'l-Hasen el-Bağdadî (v. 385/995), *es-Sünen*, I-IV, Beyrut 1966.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman Ebû Muhammed (v. 255/868), *es-Sünen*, I-II, Beyrut 1987.

Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, İstanbul 1973-1980.

Devellioğlu Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Ankara 1997.

Dineverî, Ebû Bekr Ahmed b. Mervan b. Muhammed el-Kâdî el-Malikî (v. 333/945), *el-Mücâlese ve Cevâhiru'l-ilm*, I-X, Beyrut 1998.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/889), *es-Sünen*, I-IV, Beyrut ts.

Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb (v. 234/849), *Kitâbu'l-ilm*, Beyrut 1983.

_____ , *Kitabu'l-ilm*, Thk: Nasiruddin el-Elbânî, Riyad 2001.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî (v. 430/1039), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, I-X, Beyrut 1985.

_____ , *Ma'rifetü's-Sahâbe*, I-VII, Riyad 1998.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî et-Temîmî (v. 307/919), *el-Müsned*, I-XIII, Dımaşk 1984.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakup (v. 817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut 1987.

Güler, Zekeriya, *Kırk Hadiste Kadın ve Aile*, Konya 2005.

_____ , *Hadis Günlüğü*, Konya 2008.

Hamidullah, Muhammed (v. 1423/2002), *Muhtasar Hadis Tarihi*, İstanbul, Beyan Yay. 2004.

- Hâkim**, Muhammed b. Abdullah Ebû Abdillâh en-Neysâbûrî (v. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, I-IV, Beyrut 1990.
- Halil** b. Ahmed el-Ferâhîdî (v. 170/786), *Kitâbü'l-ayn*, I-VIII, Beyrut ts.
- Hatîb**, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî (v. 463/1071), *Takyîdü'l-ilm*, Beyrut, 1974.
- _____ , *İktizâü'l-ilm el-amel*, Beyrut 1977.
- _____ , *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, Beyrut 1975.
- _____ , *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, I-II, Riyad 1983.
- _____ , *Târîhu Bağdat*, I-XIV, Beyrut ts.
- _____ , *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Medine ts.
- Hatipoğlu**, Haydar, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, I-X, Kahraman Yay. İstanbul 1982.
- Hattâbî**, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed (v. 388/998), *Meâlimü's-Sünen*, I-IV, Halep 1932.
- Heysemî**, Nureddin Ali b. Ebî Bekr (v. 807/1404), *Mecma'u'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, I-X, Beyrut 1991.
- Irâkî**, Ebu'l-Fadl Zeynüddin (v. 806/1403), *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fî'l-esfâr fî tahrîci mâ fî'l-İhyâ mine'l-ahbâr*, I-II, Riyad 1995.
- _____ , *et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti İbni's- Salâh*, Medine 1969.
- İbn Abdilberr**, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (v. 463/1070), *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih ve mâ yenbeğî fî rivâyetihî ve hamlih*, I-II, Beyrut 2003.
- _____ , *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-Ashâb*, Beyrut ts.
- İbn Asâkir**, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfi'î (v. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dimaşk*, I-LXX, Beyrut 1998.
- İbn Battâl**, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik (v. 449/1057), *Şerhu'l-Câmi's-Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Riyad 2003.

- İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (v. 235/849), *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-XV, Bombay ts.
- İbn Hacer**, Ahmed b. Ali el-Askalânî (v. 852/1448), *en-Nüket alâ İbni's-Salâh*, I-II, Medine 1984.
- _____ , *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Beyrut 1984.
- _____ , *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrut 1960.
- _____ , *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, I-VIII, Beyrut 1991.
- _____ , *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-Mesânîdi's-semâniye*, I-XIX, Riyad 1998.
- _____ , *Tağliku't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-V, Beyrut, 1984.
- İbn Hibbân**, Muhammed b. Hibbân et-Temîmî (v. 354/965), *es-Sahih*, I-XVIII, Beyrut 1993.
- İbn Huzeyme**, Muhammed b. İshak Ebû Bekir (v. 311/923), *es-Sahih*, I-IV, Beyrut 1970.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr (v. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I-VIII, Riyad 1999.
- İbn Mâce**, Muhammed b. Yezid Ebû Abdullah el-Kazvîni (v. 273/886), *es-Sünen*, I-II, Beyrut ts.
- İbn Manzûr**, Ebu'l-Fazl (v. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut ts.
- İbn Nedim**, Muhammed b. İshak Ebu'l-Ferac (v. 438/1047), *el-Fihrist*, Beyrut 1978.
- İbn Receb**, Zeynüddin Ebi'l-Ferac el-Hanbelî (v. 795/1393), *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, Beyrut 1988.
- İbn Sa'd**, Muhammed Ebû Abdullah el-Basrî (v. 230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts.
- İbnu'l-Mübârek**, Abdullah b. Mübârek b. Vâdih (v. 181/797), *ez-Zühhd*, Beyrut ts.
- _____ , *Müsned*, Riyad 1987.

- İbn Vehb**, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kuraşî el-Mısırî (v. 197/813), *el-Câmi' fi'l-hadîs*, I-II, Riyad 1996.
- Kara**, Mustafa, "Havf", *DİA.*, İstanbul 1997.
- Kehhâle**, Ömer Rıza (v. 1407/1987), *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-XIII, Beyrut ts.
- Koca**, Ferhat, "Hikmet", *DİA.*, İstanbul 1998.
- Koçyiğit**, Talat, *Hadîs Usûlü*, Ankara 2004.
- Kudâ'î**, Muhammed b. Sellâme b. Cafer Ebî Abdillâh (v. 454/1062), *Müsnedü's-Şihâb*, I-II, Beyrut 1986.
- Kutluer**, İlhan, "İlim", *DİA.*, İstanbul 2000.
- _____ , "Hikmet", *DİA.*, İstanbul 1998.
- Malik**, İbn Enes (v. 179/795), *el-Muvatta'*, I-II, Mısır ts.
- Mizzî**, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Zekî Abdurrahman (v. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, Beyrut 1980.
- Muhammed** Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1988.
- Muhasibî**, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed (v. 243/857), *Kitâbu'l-İlim*, ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, Tunus 1975.
- Mustafa**, İbrahim, (Ahmed ez-Ziyâd, Hamid Abdülkadir, M. Ali Neccar), *el-Mu'cemu'l-Vesît*, I-II, İstanbul ts.
- Mübârekpûrî**, Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm (v. 1353/1935), *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmi't-Tirmizî*, I-X, Beyrut ts.
- Mübârekpûrî**, Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed er-Rahmânî (v. 1414/1994), *Mir'âtü'l-mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, I-IX, Benares 1984.
- Münâvî**, Abdurraûf (v. 1031/1621), *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câm'i's-sağîr min ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, I-VI, Beyrut 1994.
- Müslim**, İbnü'l-Haccâc Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (v. 261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-V, Beyrut ts.

- Nesâî**, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman (v. 303/915), *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-VI, Beyrut 1991.
- Nesefî**, Ebû'l-Muîn (v. 508/1114), *Bahru'l-Kelâm*, Konya: 1977.
- Nevevî**, Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref (v. 676/1277), *el-Minhâc Şerhu alâ Sahîh-i Müslim*, I-XVIII, Beyrut 1971.
- Özek**, Ali, *Hadis Ricâli (Hadis İlimleri Ve Kaynakları)*, Fatih Yay. İstanbul 1967.
- Özervarlı**, M. Sait, "Hikmet", *DİA.*, İstanbul 1998.
- Özşenel**, Mehmet, "Hikmet Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, İstanbul 1996.
- Pusmaz**, Durak, "İlim", *ŞİA.*, İstanbul 2000.
- Râgıb**, el-Huseyn el-İsfahânî (v. 425/1034 civarı), *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, I-II, Dimeşk ts.
- Râmehurmuzî**, el-Hasen b. Abdurrahman (v. 360/970), *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, Beyrut 1984.
- Râzî**, Fahrüddin Muhammed b. Ömer (v. 606/1210), *Mefâtihu'l-gayb*, I-XXXII, Beyrut 2000.
- Sâ'atî**, Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, el-Müsned, İmam Ahmed b. Hanbel, *el-Fethu'r-Rabbânî Tertibi*, (Terceme, Açıklama ve Tahrîc, R. Oral, S. Sarı), Ensar Yay. Konya 2003.
- Şehâvî**, Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman (v. 902/1496), *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehirâ ale'l-elsine*, Beyrut 1985.
- Sezgin**, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara 2000.
- Sindî**, Muhammed b. Abdülhâdî el-Medenî (v. 1138/1726), *Hâşiyetün alâ İbn Mâce*, Kahire ts.
- Sofuoğlu**, Mehmed, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, I-XVII, Ötüken Yay. İstanbul.
- Şemseddin Sâmi** (v. 1322/1904), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1996.

- Süüyûtfî**, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *el-Camiu's-sağîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, I-II, Beyrut 2006.
- _____ , *Tahzîru'l-havas min ekâzîbi'l-kassâs*, Beyrut 1974.
- _____ , *Tedrîbü'r-râvî*, I-II, Riyad ts.
- Taberânî**, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Ebu'l-Kâsım (v. 360/970), *el-Mu'cemü's-sağîr*, I-II, Beyrut 1985.
- _____ , *el-Mu'cemü'l-evsat*, I-X, Kahire 1995.
- _____ , *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I-XX, Musul 1983.
- Taberî**, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (v. 311/923), *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, I-XXIV, Beyrut 2000.
- Tahâvî**, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed (v. 321/933), *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, I-XVI, Beyrut 1994.
- _____ , *Şerhu Meâni'l-âsâr*, I-IV, Beyrut 2001.
- Tirmîzî**, Muhammed b. Îsâ Ebû Îsâ (v. 279/892), *es-Sünen*, I-V, Beyrut ts.
- Tuğ**, Salih, "Ebû Hayseme", *DİA.*, İstanbul 1994.
- _____ , *Züheyr b. Harb ve Kitabu'l-ilm Adlı Eseri*, İstanbul 1984.
- Uğur**, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV. Yay. Ankara 1992.
- Uysal**, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya 2001.
- Yavuz**, Yusuf Şevki, "İlim", *DİA.*, İstanbul 2000.
- Yeniçel**, Necati ve Kayapınar, Hüseyin, *Sünen-i Ebû Davud Terceme ve Şerhi*, I-XVII, Şamil Yay. İstanbul 1990.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer (v. 538/1143), *el-Fâik fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, I-IV, Beyrut ts.
- Zirikli**, Hayreddin (v. 1396/1976), *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut 1980.